Limba Română

Nr. 5-6 (29—30) 1996 ANUL VI CHIŞINĂU

REPUBLICA MOLDOVA

LIMBA ROMÂNĂ

Revistă
de ştiinţă
şi cultură filologică

Fondator:
colectivul redacţiei

Nr. 5–6 (29–30) 1996
septembrie — decembrie

REDACTOR–ŞEF
Alexandru BANTOŞ

SECRETAR DE REDACŢIE
Leo BORDEIANU

COLEGIUL DE REDACŢIE
Ana BANTOŞ
Eugen BELTECHI (Cluj)
Silviu BEREJAN
Vladimir BEŞLEAGĂ
Valentina BUTNARU
Augustin BUZURA (Bucureşti)
Gheorghe CHIVU (Bucureşti)
Mihai CIMPOI
Anatol CIOBANU
Ion CIOCANU
Ion CONŢESCU
Eugen COŞERIU (Germania)
Nicolae DABIJA
Boris DENIS
Traian DIACONESCU (Iaşi)
Stelian DUMISTRĂCEL (Iaşi)
Ion EŢCU
Corneliu FLOREA (Canada)
Ion HADÂRCĂ
Ion IACHIM
Dumitru IRIMIA (Iaşi)
Dan MĂNUCĂ (Iaşi)
Nicolae MĂTCAŞ
Vasile MELNIC
Ion MELNICIUC
Valeriu RUSU (Franţa)
Petru ŢARANU (Vatra Dornei)
Vasile ŢÂRA (Timişoara)
Ion UNGUREANU
Grigore VIERU

SUMAR

ARGUMENT 3

STAREA DE VEGHE
Leo BORDEIANU. Puterea **4**
"Consider că victoria limbii româneşti în Basarabia este asigurată." Dialog: Alexandru BANTOŞ — Eugen HOLBAN **6**

CASA FIINŢEI ROMÂNEŞTI
Ana BANTOŞ. Un fecior al Basarabiei aşteptat acasă **11**
Valeriu RUSU. Cuvîntul — "ţară a minunilor" **12**

OPINII ŞI ATITUDINI
Nicolae MĂTCAŞ. Expulzat din istorie pentru românism **15**

GRAMATICĂ ŞI ORTOGRAFIE
George BELDESCU. Despre exigenţă şi toleranţă în punctuaţie **22**
Ion MELNICIUC. Paronimia — un deziderat al cultivării limbii în şcoală **26**
Luminiţa LĂZĂRESCU. Un caz de omonimie lexical-morfologică **30**
Gheorghe POPA. Fluctuaţii lexicale în româna actuală **33**

CUM VORBIM, CUM SCRIEM
Elena UNGUREANU. Comanditar sau beneficiar? **37**

TEZAUR FRAZEOLOGIC
Gheorghe COLŢUN. Sfînt să-ţi fie rostul sau Povestea vorbei **39**

EXPRESII ŞI MENTALITĂŢI
Stelian DUMISTRĂCEL. De flori de măr; Tîrîie-brîu; A trage butucul **40**

EVOLUŢIA LIMBII ROMÂNE
Tatiana ZAVULAN. Contribuţia lui Grigore Ureche la dezvoltarea limbii române literare (II) **42**

PRO DIDACTICA
Alexandru CRIŞAN. Literatura naţională şi limba maternă în învăţămîntul liceal european **47**

MARI FILOLOGI ROMÂNI
Haralambie MIHĂESCU — 90 de ani de la naştere **56**
Traian DIACONESCU. Reprezentant notoriu al lingvisticii **57**
Tudor TEOTEOI. Haralambie Mihăescu şi romanitatea orientală **59**

Nicolae CORLĂTEANU. Filolog de nivel european **61**
Silviu BEREJAN. Relaţiile mele ştiinţifice cu acad. H. Mihăescu **63**
Eugenia H. MIHĂESCU. In perpetuam memoriam... **66**
Haralambie MIHĂESCU. Romanitatea în sud-estul Europei **71**
Haralambie MIHĂESCU. Cîntecul nibelungilor şi românii **76**

OMUL DEPLIN AL CULTURII ROMÂNEŞTI
"Pentru a întîmpina nevoile de studiere a operei eminesciene ne-ar fi de imediată necesitate o ediţie de consens unanim, corectă..." Dialog: Alexandru BANTOŞ — Aurelia RUSU **81**

ANALIZE ŞI INTERPRETĂRI
Constantin CIOPRAGA. Teme şi variaţiuni — sau despre G. Bacovia **88**
Simona CONSTANTINOVICI. Coerenţă lingvistică secundă în poezia lui Nichita Stănescu **96**
Ana BANTOŞ. Grigore Vieru: cunoaştere şi regăsire sub semnul sacrului **99**
Anatol MORARU. Valenţele orficului în lirica lui A.Codru **109**
Ion FILIPCIUC. Drumul şi numele lui Harap-Alb **112**

ARS POETICA
"Sunt născut în leagănul străluminat al limbii române." Alexandru LUNGU răspunde la zece întrebări formulate de Leo BORDEIANU **115**
Alexandru LUNGU. De jale; Obîrşia; Peştii;Răstimp de litere(1,6); Nouă suflări pentru îngeri şi demoni tîrzii (6) **119**

INTERIORUL UNUI POEM
Dumitru CRUDU. Leonid DIMOV: **Istoria lui Claus şi a giganticei spălătorese** **121**

DESTINE BASARABENE
"Mi-a căzut cartea de istorie în cap încă de cînd eram de cinci ani." Leo BUTNARU în dialog cu Paul GOMA **120**

ANTOLOGIA "L.R."
"Dacă proza e în primul rînd corporalitate, poezia e respiraţie." Dialog: Dumitru CRUDU — Emilian GALAICU-PĂUN **147**
Emilian GALAICU-PĂUN. Plimbarea de seară; Cel bătut îl duce pe Cel nebătut **148**
"Fiecare se integrează pe cont propriu". Interviu cu Nicolae POPA, Laureat al Premiului U.S. din România **155**
Nicolae POPA. Opreşte-te, nenorocitule; Careul cu raci **157**

MESAJE DIN BANATUL IUGOSLAV
Ioan BABA. Modele seducătoare; Abrogarea minciunii; Timp vorace; Stare de alertă **160**

PETRU MOVILĂ — 400 DE ANI
Vasile MALANEŢCHI. "Ctitor, ziditor şi binefăcător al bisericii şi al şcolilor" **162**

CREANGA DE AUR
Lolita ZAGAEVSCHI. Observaţii privind semantica textelor folclorice (pe baza textelor folclorice culese de Petre Ştefănucă) **169**
Svetlana PALLADY. Universul paremiologic al poveştilor lui I. Creangă şi povestea populară **175**

ORA DE ISTORIE
Ion IONIŢĂ. Romanizarea Daciei răsăritene în prima jumătate a mileniului I d.Hr. **180**
A. SIMION. Răpirea Basarabiei. Înţelegerea sovieto-germană în problema Basarabiei şi a nordului Bucovinei **188**
Grigore GAFENCU. Raportul din 1 august 1941 către Mihai Antonescu, ministrul afacerilor străine **198**

SALONUL NAŢIONAL DE CARTE — 1996
Revista "Limba Română" la cinci ani de activitate **202**
Nicolae CORLĂTEANU. Jubileu publicistic **203**

PREZENTĂRI ŞI RECENZII
Ion CIOCANU. Adevărul despre şi pentru noi **206**
Luminiţa FASSEL. Fabula unei fibule **210**
Mihail VACULOVSCHI. Dragostea noastră netrecătoare **214**
Vasile MELNIC. Dicţionar de chimie şi tehnologie rus-român **216**

REVISTA REVISTELOR
Elena UNGUREANU. Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară, nr. 3, 1996 **218**
Ion DUMBRĂVEANU. Un anuar al spiritualităţii şi culturii româneşti **219**

CONGRESE. CONFERINŢE. SEMINARE
Anatol EREMIA. Standardizarea numelor geografice **221**
Vladimir ZAGAEVSCHI. Simpozion naţional de dialectologie **223**

ARGUMENT

Am adunat între copertele acestui număr de revistă (apărut cu întîrziere şi din nou comasat, evident, din motive financiare!) file ce converg în temei spre acelaşi punct: basarabeanul şi destinul lui, basarabeanul şi nevoia de a evada din tiparele unei existenţe marcate de complexul inferiorităţii. Nu am căutat în chip voit autori şi materiale, cu atît mai mult nu am programat caracterul subiectelor abordate. Pe paginile publicaţiei noastre deschise, de altfel, pentru toată lumea s-a produs o întîlnire de cuget şi simţire, pe cît de firească, pe atît de necesară. Povara incomodă şi ostentativă a simplelor declaraţii patriotice a fost evitată, dragostea autorilor pentru Basarabia însemnînd **fapte** şi **idei**. Or, tocmai permanenta acţiune, în special cea de declanşare şi de fructificare a energiilor spirituale, este în drept să pună în valoare sentimentul naţional şi să dea cu adevărat sens vieţii.

Prin muncă şi suferinţă, sfidînd temerar şi la modul absolut individual realităţi anoste, mai vechi şi mai noi, şi-au scris biografia (şi o mai scriu încă!) basarabenii Eugen Holban, Valeriu Rusu, Nicolae Mătcaş, Alexandru Lungu, Paul Goma, mai tinerii Emilian Galaicu-Păun, Nicolae Popa, Dumitru Crudu (am citat după sumar). Cititorul are prilejul să constate atitudinea neordinară faţă de Basarabia a lui Haralambie Mihăescu, moldovean de lîngă Suceava, cetate de scaun a bătrînei Moldove, om de ştiinţă şi de cultură care, precum dovedesc şi materialele găzduite de revistă, nici în vremurile de tristă amintire nu a uitat de basarabeni care prin origine, limbă, cultură şi tradiţie au făcut parte întotdeauna şi nedezminţit din trunchiul aceluiaşi neam. Obiectiv şi imperios necesară pe multiple planuri este înţelegerea amplă, profundă şi corectă a problemelor noastre, în special acum, la ceas de răscruce. Din acest punct de vedere revelatoare sînt pledoariile domnilor George Beldescu, Alexandru Crişan, Aurelia Rusu, Constantin Ciopraga, din acest număr, precum şi cele ale domnilor Nicolae Corlăteanu, Silviu Berejan, Anatol Ciobanu, Ion Ungureanu, Stelian Dumistrăcel, Corneliu Florea, Jon Cepoi, Vasile Melnic, Ion Ciocanu, Petru Ţăranu, Ion Melniciuc — autori ai revistei pe parcursul anului ce se sfîrşeşte. Or, sprijinul lor moral ne consolidează capacitatea de anihilare a impactului cotidian, ne întăreşte credinţa că şi pentru noi vin vremuri mai bune. Să le întîlnim deci uniţi, rămînînd fideli nouă înşine şi avînd, mai mult ca oricînd, siguranţa legitimităţii speranţelor noastre.

Cu aceste gînduri venim în casa dumitale, dragă cititorule, îndemnîndu-te să mai uiţi de învălmăşeala, zăpăceala şi incertitudinea în care ne-am pomenit după o toamnă sucombată de atîta vorbă goală. Da, e adevărat, sufletul dumitale niciodată n-a fost mai răvăşit şi mai vulnerabil ca acum. Sperăm însă că publicaţia noastră te va ajuta într-un fel să învingi această stare şi să recapeţi puterea de a rezista şi de a fi neînfrînt.

La mulţi ani!

"Limba Română"

Leo BORDEIANU

PUTEREA

fecioară naivă privind pe sub gene
sau tîrfă strivită
de umbra cazărmii
distinsă doamnă elegantă frumoasă
sau beţivă ordinară vociferînd
în gol
reală cărnoasă parfumată
plină de patimi
risipitoare distrată acaparatoare
ireală vedenie filfîind
braţe şi plete mătăsuri uşoare
dulce suspin strigăt răcnet de groază

respingătoare şi irezistibilă

puştoaică visătoare scriind
compuneri cu creioane colorate
sau javră sadică scriind
cu sînge pe trupurile celor dîrji
asexuată
sau lesbiană umblînd
năucită printre bărbaţi
de nimic nu te miri
îţi place să fii la braţ
cu cei prosperi cu cei rataţi
şi lor le place să fie un fel de miri

respingătoare şi irezistibilă

pe cîţi i-ai fericit peste măsură
pe cîţi i-ai respins i-ai exasperat
pe cîţi i-ai făcut să deschidă
sau să închidă gura
pe cîţi i-ai minţit
fără a clipi
pe cîţi i-ai ridicat sus pe creastă
ca apoi să-i laşi
cazi
în cîmp deschis pe turnuri sau în piaţă
arzi
huiduit de propriii tăi sulitări
pe cîţi i-ai desfăcut între doi cai
între două cămile între doi copaci
pe cîţi i-ai înnebunit i-ai băgat la dubă
pe cîţi în uitare
bubo

respingătoare şi irezistibilă

cu cîţi ai fost bună tulburătoare şi incitantă
i-ai mîngîiat i-ai îmbrăţişat i-ai decorat
li te-ai oferit cu şi fără de cerere
cu cîţi ai fost rea sîcîitoare trufaşă
plină de aroganţă şi dispreţ
tiranică ucigaşă
cu cîţi ai flirtat fără de ruşine
cu cîţi ai zăbovit în hamace
pe paturi de campanie în alcovuri
pe canapele banale şi soioase
cu cîţi ivani mahomezi napoleoni
nu ţi-e greaţă

respingătoare şi irezistibilă

din cîţi ai scos sufletul minţile maţele
din cîţi ai făcut manechine sperietori
din cîţi ai mîncat brutală şi flămîndă
din cîţi ai băut nepotolindu-ţi setea
din cîţi ai tăiat cărămidă după cărămidă
pentru absurdul tău templu
la cîţi ai dat onoruri
la cîţi ai trimis capugii
pe la cîţi ai împrăştiat nestemate
care nu îţi aparţin
de la cîţi ai luat rîzîndu-le în faţă
marea ta de lacrimi
se scaldă în oceanul tău de sînge
plîngi nenorocito
taie-ţi venele despică-te sfîrtecă-te

respingătoare şi irezistibilă

peste cîţi ai trecut cu un zîmbet
enigmatic pe buze
peste cîţi ai trecut liniştită şi cinică
peste cîţi ai trecut colcăind de ură
de cîţi ai profitat ei fiind creduli
de cîţi ai profitat ei fiind naivi
de cîţi ai profitat ei fiind cu mintea
un pic mai îngustă ca standardul european
de cîţi nu ai avut nevoie şi i-ai aruncat peste bord
de cîţi ţi-ai bătut joc
de cîţi te lipeşti candidă cu jenă sau destrăbălată
de cîţi te lipseşti cînd alte
chipuri îţi apar în faţă
cîţi te-au iubit
te-au zeificat ţi-au dorit moartea
cîţi te-au jinduit te-au urmărit
te-au surprins în flagrant delict cu alţii
cîţi te caută ameţiţi
cîţi fug de tine
văzîndu-ţi înspăimîntaţi
faţa

"CONSIDER CĂ VICTORIA LIMBII ROMÂNEŞTI ÎN BASARABIA ESTE ASIGURATĂ"

Dialog: Alexandru BANTOŞ — Eugen HOLBAN

Eugen Holban s-a născut pe 22 decembrie 1920 la Chişinău. Copilăria şi vacanţele le-a petrecut în satul Cărpineni, locul de baştină al tatălui său Ştefan Holban, fost deputat în Sfatul Ţării.

A absolvit liceul "Alexandru Donici" din Chişinău şi Politehnica "Gh. Asachi" din Iaşi. Refugiat peste Prut, a funcţionat în domeniul industriei şi chimiei alimentare, publicînd un şir de lucrări ştiinţifice.

Acum locuieşte la Paris. Pasiunea ce i-a marcat întreaga viaţă a fost istoria, în special cea a Basarabiei. Ani în şir a adunat cu răbdare şi migală argumente în măsură să contureze destinul nostru autentic. Rodul strădaniilor: cîteva cărţi scrise cu durere şi cu dorinţa neogoită de a spune adevărul despre noi. Lucrările au fost editate din propriile economii la propria editură "Căpriana", ce îl are în calitate de autor, redactor, corector, tipograf şi difuzor pe neobositul Eugen Holban, basarabean mîndru de obîrşia sa.

Alexandru BANTOŞ: Sînteţi unul dintre românii basarabeni care, deşi aflaţi departe de meleagurile natale, continuă să fie "aproape" de noi.

Eugen HOLBAN: Sentimentele care mă leagă de Basarabia au fost permanente după părăsirea ei din motivele cunoscute în 1940 şi apoi în 1944. Anii cei mai frumoşi ai vieţii trăiţi pe acest pămînt numit Basarabia, ambianţa în care ne-a

Eugen Holban

trecut tinereţea, bucuriile noastre juvenile au rămas întipărite în minte şi în suflet pentru totdeauna. Altfel spus, rădăcinile noastre au rămas aici. Şi este firesc ca ele să ne nutrească întreaga viaţă. Atît cît am locuit în România, şi mai ales atunci cînd am emigrat în Franţa, acum aproximativ 11 ani, dorul de Basarabia şi de locurile natale a crescut pe măsură ce m-am depărtat de baştină. Străinătatea nu face decît să-ţi adîncească acest dor. Pentru că oricît i-ar fi de bine omului sub aspect material în străinătate, el are nevoie şi de o relaţie spirituală, una sufletească. Şi aceasta n-o poate avea decît legat de locurile natale, de tradiţiile neamului lui, de oamenii cu care a copilărit şi de toată tinereţea lui.

Al. B.: Cărţile dumneavoastră, frecventele luări de atitudine în presă denotă interesul neslăbit pe care îl manifestaţi faţă de Basarabia. Aveţi o imagine limpede, clară despre ceea ce a fost şi ceea ce este acum această palmă de pămînt românesc...

E. H.: Eu am ţinut indirect legătura cu Basarabia şi pînă la 1989. Eram abonat la ziarele şi revistele ce se editau la Chişinău. Pentru a cunoaşte situaţia de aici citeam

"Moldova socialistă" şi chiar revista "Comunistul Moldovei". Şi trebuie să vă spun foarte sincer că fiecare an ce trecea îmi întărea gîndul că aici românismul va muri, că ruşii vor pune stăpînire deplină pe acest teritoriu prin asimilarea noastră, prin "diluarea" noastră în masa rusească. Aşa se explică faptul că prin '88, '89, cînd aici s-au vădit primele tresăriri de românism, am trăit o bucurie imensă: tot ce s-a întîmplat aici, în Basarabia noastră după 1989 încoace, e un adevărat miracol. Eu, care îmi făcusem în decursul anilor cît am stat în România diverse note, diverse însemnări legate de istoria Basarabiei, m-am văzut obligat să le revăd pe toate şi să pun bazele unor lucrări pe care le-am editat şi pe care m-am grăbit să le trimit în Basarabia, ştiind vidul care există aici, ştiind neadevărurile care s-au spus în decursul celor cîteva decenii. Eram convins că scrierile mele vor trezi interes. Or, fiecare lucrare a avut o anumită destinaţie şi, dacă îmi permiteţi, aş vrea să mă opresc asupra lor.

Al. B.: Da, vă rog!

E. H: Prima mea lucrare, **Basarabia românească***, este un studiu toponimic în care explic cum s-a născut, cum a evoluat fondul toponimic al satului românesc pornind de la denumirile de localităţi pe care ni le-au lăsat dacii, apoi romanii şi în continuare neamul românesc nou-format. Analiza este concretizată prin tabele şi o hartă în care sînt reprezentate localităţile cu denumiri identice de pe cele două maluri ale Prutului, dreapta Prutului înţelegînd pînă în apusul Ţării, pînă în Banat şi Crişana. Acest studiu demonstrează cu prisosinţă unitatea noastră de limbă şi de neam, care nu poate fi contestată. Deci, este într-un fel o istorie a perioadei în care s-a născut poporul român, în care a evoluat şi s-a stabilizat în cele din urmă.

În ordine cronologică, a doua lucrare reprezintă o scurtă şi fragmentată istorie naţională şi culturală ilustrată cu date calendaristice şi cuprinde perioada celor mai vechi timpuri şi pînă azi. Titlul lucrării — **Prin veacurile învolburate ale Moldovei dintre Prut şi Nistru**.

A urmat **Figuri basarabene**** (1992) — un fel de dicţionar al personalităţilor basarabene, cuprinzînd 378 de nume. **Un al treilea refugiu. Exilul** (1993) cuprinde articole, apeluri, unele luări de cuvînt legate de Basarabia, cea mai mare parte din ele fiind inserate în diverse publicaţii din exil şi apoi în presa de la Chişinău.

Lucrarea **Ostaşii Moldovei**, 1994 şi 1995, ediţie reeditată la Chişinău, cuprinde momentele istorice ale anilor 1917—1918, dezvăluie rolul jucat de ostaşii moldoveni în renaşterea naţională şi înfăptuirea actului Unirii.

În volumul **Contribuţia Basarabiei la cultura românească**, 1995, este reliefat aportul oamenilor de cultură basarabeni la propăşirea culturii româneşti pînă la ocuparea în 1944 a Basarabiei.

Menţionez că toate aceste lucrări au fost realizate în cadrul Editurii "Căpriana" din Paris cu mijloace proprii.

Al. B.: Destinul a vrut ca Prutul să devină apă de netrecut, frontieră...

E. H.: Prutul a împărţit în două nu numai poporul românesc, luat în totalitatea lui, în înţelesul de popor format şi cu unica lui limbă română, aşa cum ea s-a definitivat în ultimul secol. Dar a împărţit şi pe moldoveni, locuitori ai vechiului Principat, în două. Fatidic s-a dovedit a fi anul 1812, an în care răpirea Basarabiei a avut loc drept urmare a înţelegerii dintre marile puteri, în special Turcia, Rusia, şi cu amestecul altor state mari din Europa. Această tragedie la timpul său a fost deosebit de greu resimţită, deoarece o serie de sate erau situate jumătate pe stînga Prutului şi jumătate pe dreapta Prutului. Şi cum la noi satul are atîtea legături de rudenie, s-au văzut părinţi rupţi de copii, fraţi de surori... Cîtă durere, ce tragedie s-a produs în sufletul acestor oameni care s-au văzut despărţiţi. Aceeaşi durere s-a resimţit şi în celelalte sate, pentru că Moldova dintre Carpaţi şi Nistru a avut o istorie voievodală, în sensul că

* Vezi "L.R.", nr. 2—3, 1992 (n.red.)

** Vezi "L.R.", nr. 1, 1992 (n. red.)

Domnul Eugen Holban împreună cu acad. Nicolae Corlăteanu în ospeţie la revista noastră.

aproape cinci secole pînă atunci a existat ca stat, ca un stat distinct. Moldova deci şi-a avut istoria ei, cu trăirile ei, cu bucuriile, cu tragediile ei, aşa cum au avut-o toate ţările româneşti la această încrucişare de interese, de imperii — imperiul turcesc, austro-ungar, rusesc —, care căutau să-şi exercite influenţa, să ne subjuge, să ne răpească teritoriile.

Al. B.: Aţi vorbit despre neadevărurile ce au acoperit cu o ceaţă densă istoria noastră. Unul dintre aceste mari neadevăruri a fost promovarea falsei teorii a "limbii moldoveneşti".

E.H.: Este o teorie cu substrat politic şi care nu are suport ştiinţific şi nici viitor. Ideea existenţei unei limbi moldoveneşti şi a unui popor moldovenesc pare un fapt total absurd, de neconceput pentru românii din dreapta Prutului, dat fiind că există o Moldovă la dreapta Prutului, care a rămas în componenţa României, unde de mai bine de un veac şi jumătate ideea unităţii româneşti, a denumirii corecte a limbii s-a încetăţenit pretutindeni, fie că e vorba de Ardeal, de Banat, fie că de Oltenia, unde, o dată cu formarea limbii culte, denumirea corectă a limbii este un lucru firesc şi logic dedus din studiile lingvistice. Perpetuarea unei concepţii de limbă moldovenească este nu numai artificială, ci şi ridicolă. Deci spuneam că teoria limbii moldoveneşti şi a poporului moldovenesc are un substrat politic pe care Rusia l-a "consolidat" permanent şi la maximum, profitînd şi de nivelul cultural scăzut din mediul ţărănesc. Este bine cunoscut, de exemplu, că în 1918 Rusia ne-a lăsat acest teritoriu cu o populaţie în care ştiutorii de carte erau în proporţie de doar cîteva procente. Nici zece la sută din bărbaţi nu puteau citi, nu ştiau să scrie, femeile — şi mai puţin, un procent-două. În cei douăzeci de ani care au trecut după Unire s-au constatat oarecare progrese, dar nici pe departe suficiente. În perioada celei de-a doua ocupaţii, ruşii, profitînd de acest stadiu de cultură limitat al populaţiei, recurgînd la "mijloacele specifice" de convingere, au infiltrat cu intensitate ideea neamului moldovenesc, a limbii moldoveneşti. Or, "temelia" acestei aberante teorii fusese pusă în 1924 o dată cu formarea R.A.S.S.M. Din fericire, adevărul nu poate fi ascuns şi el întotdeauna învinge. Astfel, constatăm cu mare bucurie că tot mai multă lume în Basarabia conştientizează că aparţine neamului românesc, că limba vorbită este limba românească.

Al. B.: Deşi în ultimul timp se vorbeşte frecvent despre restabilirea punţilor de legătură dintre cele două maluri de Prut, totuşi ne mişcăm foarte anevoios spre firească şi mult-rîvnita integrare. Statul român, e adevărat, acordă asistenţă multilaterală Republicii Moldova. Dar, cu părere de rău, nu putem afirma că există un *interes constant* al oamenilor de cultură faţă de Basarabia. Referinţele din presa editată în Ţară, de regulă, sînt ocazionale,superficiale... Cei care trec Prutul, mă refer la scriitori, ziarişti, artişti, politicieni, vizitează în majoritatea cazurilor doar Chişinăul şi instituţiile lui, "viaţa la ţară" continuînd a fi " o terra incognita". Involuntar, mă gîndesc la Onisifor Ghibu, Mihiail

Sadoveanu, Octavian Goga, Gala Galaction, Felix Aderca şi atîţia alţii care, la începutul secolului, dar şi mai tîrziu, au traversat Basarabia în lung şi în lat în căutarea imaginii autentice a ei...

E. H.: Părerea mea este că cele patru decenii şi jumătate de comunism au lăsat urme greu vindecabile în spiritualitatea românească. Consecinţele în Ţară au fost de altă manieră, desigur, decît în Basarabia, totuşi foarte regretabile. A fost deformat în mod premeditat tot ce era legat de Basarabia. În dreapta Prutului, răpirea Basarabiei a fost aplaudată din capul locului chiar de către partidul comunist din România. Şi dacă el a aplaudat răpirea Basarabiei, bineînţeles că acelaşi partid, ajuns la conducerea Ţării, a continuat să aibă aceeaşi atitudine faţă de estul Moldovei. Cuvîntul Basarabia era şters din cărţi, nu se pronunţa, n-aveai voie să scrii articole despre această provincie, nu se putea comenta fenomenul şi în aceste condiţii este oarecum explicabil că deja cîteva generaţii nu cunosc aproape nimic despre Basarabia. Apoi dacă între ţările occidentale şi ţările estice a existat cortina de fier bine cunoscută, între România şi Basarabia a existat o a doua cortină de fier, un zid aproape de nepătruns.. Ideile româneşti—cîteva — "circulau" doar pe calea undelor,"cernute" dincolo de cenzura românească, dincoace — de cenzura rusească, şi este explicabil în asemenea condiţii că Basarabia nu a putut fi cunoscută. Totuşi am fi nedrepţi dacă nu am constata că a existat iniţial un entuziasm din ambele părţi, poate datorită faptului că pe cele două teritorii au rămas la conducerea statului tot vechii ideologi comunişti, care, mai mult din oportunism, au propagat democraţia, libertăţile, mai cu seamă pentru a-şi păstra puterea şi privilegiile. Această categorie de oameni politici au avut şi de o parte, şi de alta foarte multe rezerve faţă de ceea ce numim Basarabia. Noi, românii, spre deosebire de alte ţări, nu am beneficiat de o schimbare politică reală. Este greu de acceptat că milioane, sute de mii de comunişti peste noapte au devenit democraţi. Trecerea de la o doctrină marxistă la una democratică, capitalistă, este foarte clar, s-a făcut din oportunism politic şi nu din convingere politică. Deci după destrămarea comunismului toate condiţiile au fost nefavorabile unei integrări spirituale, unor legături mai mari, unei asistenţe echilibrate şi continue. Este de neconceput ca Moscova să trimită publicaţii, cărţi, manuale pentru ruşi, Kievul — pentru ucraineni, Sofia — pentru bulgari, Ankara— pentru găgăuzi, iar Bucureştiul să rămînă pasiv la dificultăţile şi deficienţele din Basarabia. Se cunoaşte ce greu e să editezi aici la Chişinău un ziar, o revistă de expresie românească. Cît de mult lipseşte aici un cotidian naţional, cu adevărat independent, care ar trebui să prezinte obiectiv realitatea, fără a face partizanat, astfel ca opinia publică, toate categoriile de cetăţeni să poată înţelege şi cunoaşte adevărul, aşa cum este, ci nu cum îl doresc unii. Deci, drumul este lung, dar, iarăşi folosesc acest dar, ceea ce s-a realizat deja — folosirea corectă a limbii româneşti în presă, în uzul oficial, apoi, şi mai cu seamă!, la spectacole, la festivităţi arată că principalul lucru s-a realizat. Mai e mult de făcut, dar consider că victoria limbii româneşti în Basarabia este asigurată.

A.B.: Cum se simte un basarabean în Franţa?

E. H.: Un basarabean, ca şi orice român, care simte românește, constată că el este acolo un străin cu dorul şi nostalgia permanentă de patria lui, de ţara lui de origine. Dorul acesta de ţară este un sentiment universal. Totuşi, anii trăiţi în Franţa mi-au demonstrat că pe măsură ce trece timpul acest dor sporeşte în intensitate. Pentru că ne dăm seama că tradiţiile noastre, obiceiurile noastre, gîndirea noastră sînt total diferite. Acei care încearcă asimilarea îşi dau seama cu timpul că — asemenea unui implant de organ străin — acesta este respins. Sîntem cu gîndul mereu la cei de acasă, ne sfîşie dorul de locurile noastre natale. Anii tinereţii sînt ani care rămîn, pentru tot restul vieţii, esenţiali. Şi din acest considerent Basarabia e permanent în

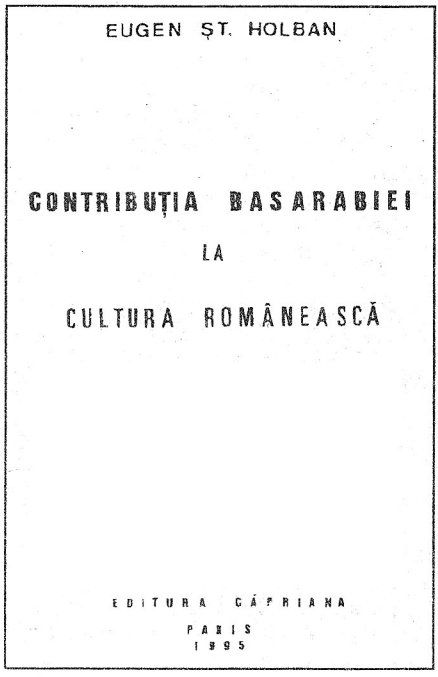

sufletul meu. Dacă aş fi sigur că voi fi mai util aici în Basarabia decît în Franţa, aş reveni definitiv la baştină. Vreau ca în anii care mi-au mai rămas de trăit să pot servi cît mai mult Basarabia.

A.B. : Vorbiţi-ne despre comunitatea românească din Franţa, despre legăturile ei cu Ţara, cu Basarabia.

E. H.: Comunitatea românilor din Franţa s-a dovedit receptivă, sensibilă la tot ce s-a întîmplat, la toate evenimentele. Mai ales prima perioadă — anii '88-'89-'90 — a fost privită cu un entuziasm deosebit şi românii au răspuns cu dăruire la solicitările care s-au făcut. Au fost diferite ocazii de manifestare a ataşamentului faţă de redeşteptarea spiritului naţional de la est de Prut: trimiterea maşinilor de scris cu litere latine, a medicamentelor etc. S-au făcut donaţii, au fost trimise diferite ajutoare românilor de aici. Ulterior a urmat un şir de acţiuni culturale, între care aş aminti concursul la **Istoria românilor** şi **Istoria literaturii române** pentru elevii din liceu şi de la cursurile superioare. Ne bucură nespus pe noi şi pe conaţionalii noştri din Franţa ecoul pe care l-a avut în Republica Moldova acest concurs. Am primit nenumărate scrisori de la participanţii la acest concurs. Le citim cu mare plăcere şi ne bucurăm de rezultatul acestei acţiuni la organizarea căreia am fost ajutaţi de românii din comunitatea din Franţa.

A.B.: Stimate domnule Holban, ori de cîte ori aţi vorbit despre destinul Basarabiei mi-am dat seama că scrutaţi... cu încredere viitorul ei şi deci aş vrea să faceţi referinţă la motivele ce vă determină să fiţi optimist în acest sens.

E.H.: Sînt optimist pentru că este vizibil progresul realizat aici în domeniul naţional. Din '91 vizitez anual Republica Moldova, locurile natale şi de fiecare dată constat un progres, datorat în primul rînd intelectualilor români moldoveni proveniţi de la sate, care au rămas fideli tradiţiei, obîrşiei. Adesea mă întreb: de unde atîta forţă spirituală care s-a menţinut în decursul acelor ani negri? Forţa elementului naţional creşte, în ciuda vitregiilor politice care încă mai există, după mine, firesc. Prea mare a fost duşmanul şi prea dificile condiţiile în care s-a trăit aici pentru ca trecerea la normalitate să se facă în linişte. Este un zbucium firesc după care vor urma transformări politice şi sociale şi naţionale la care aspirăm cu toţii.

A.B.: Ce mesaj aţi vrea să transmiteţi cititorilor noştri —profesori de limba şi literatura română, studenţi, elevi, intelectuali?

E.H.: Mesajul meu nu poate să fie decît unul: să continue această luptă frumoasă pe care au dus-o pînă acuma pentru promovarea ideii de românism, pentru propagarea cuvîntului românesc, pentru reabilitarea adevărului în istoria noastră, care a fost atît de mult deformat. Datori sîntem să apărăm adevărul despre limba, istoria şi fiinţa noastră naţională.

A.B.: Vă mulţumim pentru acest interviu, vă dorim multă sănătate, drumuri cît mai dese spre Chişinău.

UN FECIOR AL BASARABIEI AŞTEPTAT ACASĂ

În luna octombrie a.c. cunoscutul om de ştiinţă Valeriu Rusu, membru al Academiei de Ştiinţe din Aix-en-Provence, autorul unui impunător **Tratat de dialectologie**, tradus şi în limba italiană, precum şi a numeroase alte lucrări despre limba şi literatura română, împreună cu Aurelia Rusu, soţia Domniei sale, a revenit pentru prima dată după 52 de ani pe meleagurile natale. Doamna Aurelia Rusu, ardeleancă de obîrşie, împătimită a creaţiei eminesciene, pe care a avut şansa să o cerceteze direct la sursă, ani de-a rîndul, în Biblioteca Academiei Române, se consideră — în momentele de dezlegare a unor taine ale scrisului marelui nostru înaintaş — o norocoasă ce s-a învrednicit de binecuvîntarea Poetului.

Distinsul cuplu de mesageri ai spiritualităţii româneşti în Franţa (domnii Rusu locuiesc şi activează în Aix-en-Provence) a petrecut şapte zile în Basarabia, zile de neuitat pentru oaspeţi, dar şi pentru cei care au avut prilejul să-i cunoască.

Dorul de baştină, visul mult jinduit de a revedea locurile natale şi rudele, dorinţa fierbinte de a încuraja ieşirea din anonimat a compatrioţilor şi de a pune în valoare spiritualitatea românească au dat tonul prelegerilor domnului Valeriu Rusu ţinute la Universitatea de Stat, Facultatea de Litere, la Institutul de Lingvistică al A.Ş.M. şi la Uniunea Scriitorilor din Moldova.

Conferinţele dnei Aurelia Rusu au fost marcate de accentul pus pe importanţa cunoaşterii profunde şi subtile a lui Eminescu, lucru imposibil, consideră Domnia sa, fără o ediţie bine documentată, bine pusă la punct. Pentru Basarabia, unde cultul lui Eminescu adesea se bazează pe o cunoaştere superficială a creaţiei sale, o astfel de ediţie este şi mai necesară, valorificarea integră şi punerea în circuit a tezaurului moştenit fiind şansa noastră unică de a evita căderea în ispita "judecării de sus" a înaintaşului. Dacă pînă acum am fost scutiţi de acest păcat, este pentru că Eminescu, la fel

Pe malul Nistrului, după 52 de ani

ca şi Ştefan cel Mare, au fost scutul de apărare a spiritualităţii româneşti în Basarabia.

... Nu este greu de imaginat cu ce sentimente a purces dl Valeriu Rusu spre locurile de baştină, pe care le-a părăsit în împrejurări nefaste împreună cu părinţii şi fratele său. E mai dificil să înţelegem de cîtă rezistenţă trebuie să dea dovadă inima unui basarabean plecat în fragedă pruncie împreună cu familia şi întors abia peste 52 de ani! Cu atît mai mult cu cît din cei patru, porniţi în lume să înfrunte destinul, s-a întors doar Valeriu Rusu, feciorul mezin, ceilalţi nemaifiind în viaţă.

S-ar putea ca bucuria revenirii la baştină şi revederii celor dragi să fi fost umbrită de lucruri pe care dl Valeriu Rusu şi le-a închipuit un pic mai altfel, între acestea aflîndu-se situaţia materială deplorabilă a conaţionalilor săi şi, desigur, nu în ultimul rînd starea limbii române. Oricum, personalitatea dlui Valeriu Rusu, aşa cum s-a profilat şi în timpul vizitei, a sporit încrederea şi certitudinea că basarabeanul poate avea un alt destin: descătuşat, demn şi apreciat pe potrivă. O dată cu stabilirea relaţiilor de colaborare dintre dnii Rusu şi un şir de instituţii de ştiinţă, învăţămînt şi de cultură de la noi, familia spiritualităţii româneşti din Basarabia a crescut şi s-a consolidat. Domnii Rusu sînt oricînd bineveniţi şi mult aşteptaţi ACASĂ.

Ana BANTOŞ
25.10.96

Valeriu RUSU
Aix-en-Provence, Franţa

CUVÎNTUL — "ŢARĂ A MINUNILOR"

Propunerea colegiului de redacţie al revistei "Limba Română" de la Chişinău, făcută prin domnul Alexandru Bantoş, de a susţine o rubrică în această publicaţie prestigioasă mă onorează şi mă tulbură.

Ce aş putea spune eu, născut din părinţi soroceni — Sacară şi Colac —, pe malul Nistrului, în Hotin, după o "absenţă" de peste 50 de ani (m-am ferit să spun o "jumătate de secol", căci Timpul ar părea enorm!) din Basarabia (aşa se numea "ţara" mea în 19 martie 1944), basarabenilor rămaşi în vitregia sorţii pe pămîntul românesc, ***stropit*** *secole de-a rîndul, ba chiar milenii, de sudoarea şi sîngele bunilor şi străbunilor noştri,* ***ocrotit*** *de braţele şi mintea lor,* ***înfrumuseţat*** *şi* ***înnobilat*** *de sufletul lor?*

Şi oare cuvintele mele vor fi ascultate, înţelese şi primite cum se cuvine aici, la mine acasă, după 50 de ani de peregrinări prin lumea largă?

În grea cumpănă mă aflu, gîndul şi mîna cer oleacă de zăbavă.

Cu atît mai grea şi mai delicată e această cumpănă pentru mine, cu cît, ca lingvist-dialectolog, am considerat întotdeauna ***cuvîntul*** *ca o "ţară a minunilor", ca o "ţară de vis", cu comori de gîndire, de poezie, de fapte şi de experienţe fără de sfîrşit, pe care poporul le-a depus, de-a lungul existenţei sale istorice, în fiecare* ***creaţie lexicală****.*

Fiecare popor a dat umanităţii şiruri de creatori — în domeniul artei, ştiinţei, literaturii, tehnicii etc. —, însă limba fiecărei etnii este **creaţia sa cea mai profundă**, cea mai semnificativă, cea mai bogată şi cea mai dăruită de harul frumosului şi al binelui.

Şi, ca români, nu vom pune niciodată în suficientă lumină această constatare, căci puţine **neamuri** şi-au înfrăţit destinul cu **limba** lor precum noi, primii ostaşi la fruntariile Latinităţii, orientaţi spre Orient, dar apărînd, prin jertfa noastră, Occidentul.

La Masa împărătească a Istoriei, **Ştefan cel Mare şi Sfînt** ne e martor.

Căci prin cuvîntul **limbă** (evident din latină moştenit) noi am desemnat şi "poporul", şi "limba" pe care o vorbim, ambele însoţite de determinantul **român** (din latinescul **romanus**), emblemă a nobleţei noastre latine.

Să ne amintim, şi în acest rînd, de versurile lămuritoare ale Voievodului de la Ipoteşti:

"Un sultan dintre aceia
ce domnesc peste vro limbă,
Ce cu-a turmelor păşune,
a ei patrie şi-o schimbă"
(**Scrisoarea III**).

Îmi permit să explic aici ceea ce toţi copiii de şcoală bună românească ştiu, anume că **limbă** înseamnă, în acest vers eminescian, "popor, populaţie, neam" şi nu "langue", sensul actualmente general al cuvîntului în discuţie, sensul de "popor" fiind astăzi un arhaism. Fac acest lucru pentru că numai acum cîţiva ani, un profesor universitar bucureştean, considerîndu-se un bun

Domnii Aurelia şi Valeriu Rusu la facultatea de litere a Universităţii de Stat din Moldova

cunoscător al limbii franceze, a tradus acest vers astfel:

"Un sultan parmi ceux qui règnent
*sur **les races**,*
Qui avec les troupeaux changent
*souvent de **place**"*

(Mihai Eminescu, **Poésies**, *préface et version française par Paul Miclău*, "Minerva", 1989, p. 63).

Parafrazînd pe Vasile Romanciuc — "Numai tu lipseai, Moarte, din Liga şomerilor basarabeni" —, putem spune că numai eticheta "rasişti" ne lipsea din lista ocărilor pe care ni le aruncă în spate cei certaţi cu adevărul şi cu bună-cuviinţa.

Şi să privim şi al doilea vers: numai în 4 cuvinte (şi cîteva unelte gramaticale), genialul poet a spus, într-o formă artistică fără de pereche, ceea ce savanţi istorici, etnologi, sociologi, în tratate şi volume, mai mult sau mai puţin docte, încearcă să ne înveţe. Anume diferenţa dintre **nomadism** (de care este vorba aici, cu referire la populaţii turcice venite din Asia) şi **transhumanţă** (aşa cum ne este înfăţişată în balada **Miorița**).

Să reţinem şi aici traducerea din ediţia menţionată a cuvîntului **patrie** cu fr. **place** "loc". Or Eminescu a vrut să sublinieze tocmai faptul că aceşti nomazi nu aveau **patrie**, nu **locuri**, **spaţii** pe unde să hălăduiască cu turmele lor. Ceea ce este şi mai absurd e faptul că în **prefaţă** acelaşi profesor "distruge" traducerea aceloraşi versuri realizată de Veturia Drăgănescu-Vericeanu:

"Un sultan de ceux qui règnet
*sur certains de cas **langages**,*
Qui avec les pâturages des
*troupeaux leur **patrie** changent",*

adăugînd, în comentariul său: "să notăm însă că în română **limbă** înseamnă "popor", sens vechi, pe care îl cunosc toţi elevii...".

Atunci cum stăm cu raportul dintre "teorie şi practică" sau cine a scris **prefaţa** şi cine a făcut **traducerea**?

Aş spune, în concluzia celor două note la traducerea din **Scrisoarea III**, în varianta citată, că pentru a traduce nu trebuie numai să cunoşti cele două limbi între care urmează a fi realizat transferul poetic, ci trebuie mai întîi să ai un suflet ales şi o simţire românească, iar Istoria ţării să vibreze în tine în fiecare moment, în fiecare gest al existenţei tale.

Dar să revenim la **nomazii** de care vorbeşte Eminescu. Aceşti nomazi nu au patrie, "patria" lor e acolo

unde găsesc păşune pentru turmele lor, şi aşa hălăduiesc, pînă la "capătul lumii" sau pînă la "capătul fiinţei lor", cînd dispar din Filele Istoriei.

Ei nu au patrie, sau atunci cînd, prin forţa Istoriei, sînt **obligaţi** să se agaţe de un crîmpei de pămînt, apărut în calea rătăcirilor lor, ei îl denumesc, corect, trebuie s-o recunoaştem, printr-un termen derivat de la ideea de "cucerire, dominaţie, ocupaţie" (vezi maghiarul **ország** "patrie, pays", de la **úr**, care înseamnă "seigneur, domination, occupation").

Noi am ţinut atît de mult, dintotdeauna, la palma de pămînt hărăzită nouă de Destin şi Istorie, că am înnobilat latinescul **terra**, care însemna, banal, "pămînt" — pe care mergem, călcăm, care ne hrăneşte —, acordîndu-i semnificaţia de "ţară, patrie", de unde expresia atît de specifică nouă **dor de ţară**.

Iar pentru sensul banal "obiect, rotund, pe care mergem etc." am apelat tot la un cuvînt latinesc, **pavimentum**, care însemna "pardoseală, duşumea, la o vilă, casă", pe care deci călcăm, ca şi pe **pămînt**, fapt care explică evoluţia semantică în discuţie.

Pe acest pămînt al nostru, din moşi-strămoşi, "de la Nistru pîn-la Tisa", de la Carpaţi la Dunăre şi Mare, noi ne-am clădit, ascultînd "porunca locului" de care vorbea Nicolae Iorga, **ţara românească**, în toată întinderea ei armonioasă.

Şi în această vatră de spirit, cuget şi lucrare românească, niciodată agresivă sau expansionistă, dar apărată cu întreită încăpăţînare, care a speriat tustrelele imperii — Austro-Ungar, Rus şi Turc —, cu care ne-a miluit Istoria la hotarele fiinţei noastre naţionale, la această **răscruce** de limbi, popoare, civilizaţii, religii, cu luminile şi umbrele ce o definesc în mod natural, noi nu avem de ce abdica cu nici o literă de la porunca Voievodului cugetării şi poeziei noastre:

"N-avem oşti, dară ***iubirea***
de moşie *e un zid,*
Care nu se-nfiorează de-a ta faimă,
Baiazid!"

(**Scrisoarea III**).

În rest, nu avem nimic de cerut, nimic de dat, nici ţară, nici limbă, nici fraţi...

Şi dacă din sufletul, cugetarea şi lucrarea noastră paşnică, creatoare se iscă, din timp, şi scîntei care să lumineze şi deasupra capetelor altor popoare, cum spunea Lucian Blaga, aceste gesturi sînt mîndria noastră, motivată, căci ele reprezintă ofranda spiritualităţii româneşti pe altarul umanităţii.

Şi mîndria noastră s-a exprimat, mereu, în dreaptă cumpănire şi cu alese mijloace, în buna tradiţie a omului gospodar, prin frînturi de fraze şi expresii înjghebate abia din 3—4 cuvinte: *"Noi de la Râm ne tragem"* (Grigore Ureche), *"Asta-i pohta / Unitatea naţională a românilor / ce-am pohtit"* (Mihai Viteazul), *"Mult iaste a fi român"* (Samuil Micu-Klein), *"Românul e născut poet"* (Vasile Alecsandri), *"Codrul, frate cu românul"* (expresie populară) etc.

Sper că, continuînd în acest chip dialogul meu cu cititorii revistei "Limba Română", reflecţiile şi comentariile mele asupra ***cuvîntului românesc*** *vor aduce noi lumini, căci ele îşi au izvorul mai ales în confruntarea paşnică cu alte limbi şi popoare, cu precădere cele aparţinătoare ariei latinităţii. Numai din compararea lucidă cu alte limbi şi popoare putem să definim mai bine propria noastră identitate, fără exagerări, dar şi fără reţineri, şi să ne îndemnăm la noi iniţiative de creaţie materială şi spirituală.*

Aceasta este unica sursă a unui naţionalism luminat, umanist, de care Europa de astăzi şi de mîine are nevoie.

Peregrinările mele prin Europa îmi dau, în acest fel, posibilitatea să acord o altă conotaţie parabolei "fiului risipitor", în consonanţă cu lecţia acelui călător neobosit şi atîta încercat, Ulise, care, după ce face înconjurul lumii, se întoarce acasă, încărcat de atîtea impresii noi, mai învăţat poate, oricum, mai însetat de bine, de adevăr, de frumos.

Bine v-am găsit... şi pe curînd.

5 octombrie 1996

Prof. univ. dr.
Nicolae MĂTCAŞ,
Chişinău

EXPULZAT DIN ISTORIE PENTRU ROMÂNISM

La un eventual proces al totalitarismului sovietic printre cei care vor depune mărturii irefutabile despre metodele diabolice de stîrpire a conştiinţei naţionale a românilor basarabeni se va afla negreşit şi scriitorul, folcloristul, publicistul Gheorghe V. Madan (1872—1944), originar din Truşeni. Gh. Madan nu a avut tristul destin al conaţionalilor săi care şi-au pierdut rămăşiţele pămînteşti prin gropile cu var ale NKVD-ului sau prin gheţurile veşnice ale Kolîmei şi Magadanului, căci în sinistrul an de ocupaţie a Basarabiei de către sovietici a reuşit să se retragă în Ţară, aidoma altor intelectuali basarabeni. A împărtăşit însă destinul tuturor basarabenilor care şi-au salvat viaţa refugiindu-se în Ţară: a fost radiat din istoria literaturii şi culturii de sorginte românească de pe palma de pămînt românesc rupt cu forţa din trupul mătcii. Şi aceasta în pofida faptului că în creaţia sa literară şi în publicistică, precum şi în textele folclorice culese prin locurile natale, Gheorghe V. Madan reda, după mărturiile colegilor săi mai tineri de breaslă B. Istru şi N. Costenco, coloritul local, inclusiv vorba "curat moldovenească", că în ziarul "Moldovanul", pe care îl editase între 1907—1908, militase, ca şi bolşevicii, împotriva politicii naţionale de asuprire din partea ţarismului a popoarelor mici, apărînd dreptul la limbă, cultură, istorie, datini strămoşeşti al moldovenilor. Pentru că bolşevicii, ca şi ţarismul, întrezăreau în orice luptător pentru menţinerea culturii, literaturii şi limbii naţionale, altminteri spus, în orice patriot naţional ("naţionalist" în sensul pozitiv al cuvîntului), un atentator împotriva pretinsului internaţionalism, sub paravanul căruia era promovată cea mai odioasă politică de rusificare a etniilor conlocuitoare din marele gulag spiritual cu numele eufemistic Uniunea Sovietică.

Se părea că după faimoasa restructurare şi transparenţă gorbaciovistă trecutul în anonimat Gh. Madan va reveni pe meleagurile natale în toată plinătatea creaţiei şi convingerilor sale de bun român, că, în sfîrşit, şi cititorul din Republica Moldova va înţelege care au fost dedesubturile "ieşirilor naţionaliste" ale publicistului şi scriitorului în perioada de oprimare ţaristă, în ce constă "moldovenismul" lui şi dacă acest "moldovenism" se opune sau este o formă voalată a românismului propriu-zis, pe care nu puteai nici să-l recunoşti, necum să-l aperi şi să-l promovezi în condiţiile vitrege mai vechi sau mai noi.

O primă încercare de readucere "acasă" a operei literare a lui Gheorghe V. Madan a întreprins-o regretatul cercetător al creaţiei acestuia Vasile Badiu, care în 1989 îi tipăreşte la Chişinău, Editura Literatura artistică, cu litere ruseşti încă, volumul în proză **Văzute şi trăite**. În postfaţa la acest volum, intitulată **Scriitorul Gheorghe V. Madan**, reputatul critic literar dezvăluia cîteva motive pentru care truşeneanul Madan fusese pus la index: "În contextul unional de azi (la ora aceea mai exista Uniunea Sovietică — N. M.), cînd sînt reabilitaţi şi editaţi autori cu ieşiri violente revoluţionare şi a liderilor lor (Arkadi Avercenko — în literatura rusă şi Vladimir Vinicenko — în cea ucraineană), noi nu putem renunţa la istorisirile miezoase şi pitoreşti ale compatriotului nostru numai din motivul că el, **Gheorghe V. Madan, nu şi-a aflat odihna de veci în Truşenii săi natali, ci undeva la Piteşti** (ce incriminare monstruoasă! — N. M.) sau fiindcă în unele proze ale lui pot fi prezente **cîteva replici, care s-ar preta şi la unele interpretări de rusofobie**" (subl. n. — N. M.) (p. 284—285).

Ruşii şi rusofilii de la noi fireşte că nu-i puteau ierta rusofobia, deşi ea era îndreptată contra oficialităţilor ruseşti, care interziceau întrebuinţarea limbii materne în biserici, şcoală, administraţie şi înăbuşeau orice manifestare de spirit românesc. Însă mai cu seamă nu-i puteau şi nu-i pot nici astăzi ierta ruşii, rusofilii şi românofobii din Republica Moldova faptul că "moldoveanul" Gheorghe V. Madan se considera român, aşa cum îi considera dînsul pe toţi basarabenii, faptul că acest truşenean, care scria, vorba lui N. Costenco, într-o limbă "curat moldovenească", declara *urbi et orbi* că basarabenii, cu tot moldovenismul lor de exprimare, vorbesc totuşi româneşte delaolaltă. Altminteri vorbind, "moldoveanul" Madan nu recunoştea existenţa a două popoare şi limbi diferite, fiind convins că moldovenii, la fel ca şi locuitorii din celelalte provincii româneşti, sunt români şi vorbesc aceeaşi limbă română, indiferent de particularităţile specifice locale.

Vom ilustra aceste convingeri prin chiar spusele scriitorului. Nu însă înainte de a face cîteva precizări.

Chiar din momentul raptului Basarabiei de la 1812 ("alipire", cum îl numeau delicat istoricii de la palat) politica oficială ţaristă, iar de la 1917 — cea sovietică, a exclus din uz etnonimul "români" şi glotonimul "limba română" cu aplicare la populaţia majoritară şi la limba acesteia din teritoriile ocupate, substituindu-le prin "moldoveni" şi, respectiv, "limba moldovenească". Numai nişte "rebeli" străini ca Marx şi Engels sau unul autohton, cum era Lenin, atîta timp cît luptau contra temeiurilor capitaliste de exploatare şi pentru a ajunge ei înşişi la putere îşi mai permiteau să cocheteze cu lupta de eliberare naţională a popoarelor asuprite, inclusiv cu dreptul la propriul nume (în cazul nostru — români basarabeni) şi la propria limbă (în cazul nostru — limba română). În sensul acesta este de-a dreptul odios a spicui cuvinte şi îmbinări de tipul "moldoveni", "popor moldovenesc", "limbă moldovenească" şi alte îmbinări similare în care se conţine atributul "moldovenesc" — fie din acte oficiale, fie din scrisul unor intelectuali autohtoni, fie din uzul cotidian, inclusiv din cel al românilor basarabeni deznaţionalizaţi — şi a le prezenta drept argument cum că ar fi existat în toată această perioadă sinistră de ostracizare a tot ceea ce era naţional o conştiinţă naţională a basarabenilor că ei nu ar fi români, ci moldoveni şi că ar vorbi nu româneşte, ci moldoveneşte. Ca să nu fim acuzaţi de declaraţii neîntemeiate, să vedem ce spun martorii din acele vremuri şi din timpuri mai apropiate de noi.

Un mare şi inteligent român, viitorul părinte Alexei Mateevici, era nevoit să întrebuinţeze în scrierile sale din timpul regimului ţarist etnonimul "moldoveni" şi glotonimul "limba moldovenească". Chiar tipăriturile din Transilvania şi Ţara Românească la care se referea erau date — pentru a trece cenzura — drept mostre de limbă moldovenească. În scrisoarea sa din 10 aprilie 1913, adresată lui I. Bianu, Mateevici îi explică acestui cărturar din Ţară care era soarta românilor basarabeni: "... **cuvîntul "român" la noi nici nu se mai întrebuinţează** (subl. n. — N. M.); ruşii cred că "români" şi "moldoveni" sînt două viţe cu totul osebite".[1]

Un alt român integru, "naţionalistul moldovean" Gheorghe V. Madan, descrie în culori şi mai sumbre soarta basarabeanului "dezrobit" de sub jugul păgîn de "creştinii" ruşi: "**Românii din Basarabia** sînt, fără îndoială, **cea mai nenorocită viţă a neamului nostru** (subl. n. — N. M.); căci în cursul veacurilor dînşii au gemut sub jugul străin. Chiar astăzi ei duc jugul străin. Ce-i drept, **jugul de azi nu mai e păgînesc, ci pravoslavnic — rusesc; dar totuşi şi acesta nu se deosebeşte întru nimic de cel turcesc sau tătăresc**".[2]

Acelaşi autor: "... **un român din Basarabia** (subl. n. — N. M.) riscă pentru cea mai inofensivă propagandă românească să fie trimes — Unde? — Nu la temniţa din Vatz sau Seghedin, ci tocmai la marginele pămîntului, unde şi-a înţărcat dracul

copiii: riscă să fie surghiunit şi îngropat de cnutul căzăcesc în gheţăriele Siberiei! Şi nu pe trei—patru ani, ci pe vecii vecilor!"[3]. Şi tot el continuă: "... **Românii din Basarabia n-au voie să deschidă o singură şcoală primară românească, n-au voie să scoată, fie sub cenzura cea mai draconică, o gazetă românească, n-au voie să tipărească măcar o carte bisericească în limba lor; dar ce mai vorbă multă: românii din Basarabia mai nici mila lui Dumnezeu** [nu au,] **nu au dreptul să se roage în limba lor, sau să spuie că sînt români**".[4]

"Şi asta cînd?" se întreabă scriitorul, pentru a răspunde tot el: "Nu în evul mediu, cînd tot ar mai fi putut să-şi găsească mîngîiere şi alinare în faptul că şi celelalte popoare din jurul lor zăceau în robie şi barbarie, ci acum, cînd aproape toate popoarele europene s-au alcătuit în state naţionale independente, cu legi liberale şi democratice!".[5]

Dumitru Matcovschi: "Basarabia vine din adîncă istorie, **mai vitrege timpuri însă decît anii de ocupaţie sovietică nu a cunoscut; pentru o vorbă româneşte spusă călăii limba din gură ne-o smulgeau**"[6] (subl. n. — N. M.).

Iată deci în ce rezidă omniprezenţa vocabulelor "moldoveni", "popor moldovenesc", "limbă moldovenească" în uzul cotidian al basarabenilor (inclusiv al oamenilor de cultură) pe parcursul a circa 180 de ani de ocupaţie rusească. Culmea indignării e că tot acei care contribuiseră pe toate căile la trecerea în uitare a numelor marilor noştri români astăzi încearcă să-i scoată din anonimat pentru a-i folosi în scopurile lor diavoleşti.[7] Astfel, un pescuitor de perle "moldoveneşti" în apele bîhlite ale Bîcului nostru nauseatic, care, de "curajos" ce e în lucrătura lui scîrnavă, se ascunde în dosul pseudonimului P. P. Moldovan, reproduce aproape exhaustiv citate din opera lui Gheorghe V. Madan, în care acesta, în condiţiile sufocante ale colonialismului rusesc despre care am vorbit mai sus sau în situaţia în care se vorbea despre nişte realităţi din unitatea statală moldovenească, şi nu din cea muntenească, era obligat să folosească determinative de tipul "moldovenesc", "moldovenească", "moldovean" (a se vedea: P. P. Moldovan, **Moldovenii în istorie**, Chişinău, Poligraf Service, 1993, p. 69, 70, 71, 113 ş.a.). Madan nu putea cere de la autorităţile ţariste limbă românească, ştiind prea bine că putea înfunda nu Vatzul sau Seghedinul (ca să întrebuinţăm chiar o spusă de-a dumisale), ci gheţăriile Siberiei. Şi atunci el revendică, în articolul "Dreptul firesc şi sfînt al moldovenilor", publicat în nr. 16 din 1907 al ziarului "Moldovanul", pe care îl edita, ceea ce îi convine de minune "moldovenistului" nostru primitiv de astăzi: limbă moldovenească pentru neamul moldovenesc al Basarabiei. Iată citatul reprodus cu o deosebită plăcere de P. P. Moldovan la p. 113 a opuleţului său: "Avem dreptul să cerem ca în şcolile de la ţară să se înveţe pe lîngă limba rusească şi cea moldovenească: acesta este dreptul cel mai sfînt şi mai firesc al oricărui popor, fiindcă limba strămoşească este pentru un neam ceea ce este pentru un om tatăl şi maică-sa. Şi cînd părinţii noştri au fost din neamul moldovenesc şi au vorbit limba moldovenească, cînd maicile noastre ne-au învăţat să ne închinăm şi să ne rugăm lui Dumnezeu în limba moldovenească, noi n-avem dreptul, nu ne lasă inima să ne lepădăm de ea, căci lepădîndu-ne de limba părintească, de neamul nostru ne lepădăm... Pe noi ne umple mîhnirea, ni se sfîşie inima cînd ne gîndim ce a fost neamul nostru odinioară, cînd putem să ne luminăm, să ne adăpăm la izvorul veşnic al învăţăturii în limba noastră şi ce am ajuns astăzi". Aşa scria Gheorghe V. Madan în Basarabia anului 1907. Impresionează curajul lui de militant pentru păstrarea fiinţei naţionale, chiar dacă, în numele supravieţuirii fizice, s-a conformat metalimbajului oficial. Cum au procedat, de altfel, şi savanţii filologi basarabeni de la 1944 pînă la 1989...

Chiar dacă P. P. Moldovan nu are pretenţia de savant, ci doar de

simplu reproducător şi comentator al faptelor, era de datoria lui să informeze cititorul ce s-a întîmplat cu Gheorghe V. Madan, mai precis, cu convingerile acestuia (dacă ele erau cu adevărat convingeri), dacă au evoluat ele sau nu, iar dacă da, cum anume etc., etc. Nimic din această analiză la P. P. Moldovan, ci numai una şi una: Madan e adeptul şi promotorul noţiunilor "popor moldovenesc", "limbă moldovenească" şi punctum! Ba bine că nu. De îndată ce a apărut posibilitatea să se exprime liber, Madan a renunţat la limbajul esopic şi a spus-o franc: suntem români şi vorbim româneşte. Am reprodus ceva mai înainte cîteva citate şi în această ordine de idei. Să-l ascultăm în continuare.

Cînd încearcă să explice titlul cărţii sale de poezii populare din Basarabia, Madan spune că va fi laconic, dar explică cine locuiesc pe acest colţ de pămînt: "Eu nu mă voi întinde asupra tuturor cauzelor din trecut şi prezent, care au silit pe **românii din Basarabia** (subl. n. — N. M.) să-şi aleagă şi să-şi făurească numai cîntece jalnice; asta o vor face-o alţii mai competenţi"[8]. Sugestivă în chestiunea pe care o dezbatem e şi dedicaţia culegerii sus-numite: "Închin această colecţiune de cîntece eminentului folclorist, **român din Basarabia** (subl. n. — N. M.), Dlui Bogdan P. Hasdeu".[9] În prefaţa la această colecţie de poezii populare, scrisă de ardeleanul George Coşbuc, se menţionează că "**Românii din regat şi cei din Basarabia** (subl. n. — N. M.) îşi răspîndesc poezia lor prin lăutari"[10]. Poetul năsăudean e încîntat de posibilitatea de a lua cunoştinţă de poezia românilor din Basarabia: "Din toată inima mă bucur de colecţiunea d-tale. O, şi aş fi vrut-o mai mare, cu mult mai mare, ca să cunoaştem nu ceva, ci mult din poesia **Românului basarabean**"[11] (subl. n. — N. M.). Tot el certifică unitatea de limbă şi de simţire a tuturor românilor, indiferent de teritoriile pe care locuiesc: "Multe dintre poesiile basarabene sînt tocmai pe tocmai aşa cum le ştiam eu de mic copil de-acasă, în nordul Ardealului şi cum le-am citit şi în Banat şi în Crişana etc. Explicaţia acestui fapt e un lucru aşa de mîngîietor şi însufleţitor în ce priveşte cestiunea **unităţii de limbă şi de sentimente la toţi românii**"[12] (subl. n. — N. M.).

În schiţa "Leliţa Paraschiţa" din culegerea de proze din colecţia "Cartea satului"[13] autorul relatează faptul că "vreo jumătate de veac în urmă, **românii din Basarabia** (subl. n. — N. M.) îi porecleau pe cei de peste Prut **ochincari** (subl. aut. — N. M.), iar aceştia îi porecleau pe cei din Basarabia **"pahonţi"** (subl. aut. — N. M.). Despre aceiaşi români basarabeni (şi nu moldoveni) vorbeşte autorul şi în schiţa "Din amintirile unui basarabean despre Bogdan Petriceicu Hasdeu": "După aceasta a urmat un schimb de vederi între toţi cei de faţă; şi la urmă Hasdeu a declarat înfiinţată societatea pentru ajutorul **românilor basarabeni** (subl. n. — N. M.) refugiaţi în România şi pentru răspîndirea culturii româneşti în Basarabia"[14]; "Să-şi iubească neamul, să-şi păstreze graiul şi toate comorile sufleteşti naţionale şi să năzuiască la unirea Basarabiei cu România — acestea trebuiau să alcătuiască după dînsul idealul **românilor basarabeni**"[15] (subl. n. — N. M.). Sintagma o vom întîlni şi în alte povestiri — atît în cele din culegerea editată în 1935, cît şi în cele din 1938: "Şi ce interes aveam, să-mi pun capul pentru pravoslavnica Rusie?!... Să întăresc şi mai mult puterea tiraniei, care ne ţinea subjugaţi pe noi, **românii basarabeni**!..."[16]; "Noi, cei cîţiva **ofiţeri români basarabeni** (subl. n. — N. M.), care am avut onoarea să fim invitaţi la acest banchet, am rămas nespus de mulţumiţi şi încîntaţi"[17]; "Îi răspund (generalului rus, şef al serviciului juridic al armatei — N. M.):

— Domnule general, eu însumi sunt **român basarabean** (subl. n. — N. M.), cunosc bine România şi ştiu că românii au intrat în război nu

pentru că aceasta le-ar fi menirea şi îndeletnicirea, dar pentru că vor să dezrobească de sub jugul austro-ungar pe fraţii lor din Bucovina şi Transilvania"[18], "Corpurile de armată ruse 7 şi 8, în care erau mulţi **români basarabeni** (subl. n. — N. M.), s-au luptat mai bine decît se aştepta"[19]; "În satele **românilor basarabeni** (subl. n. — N. M.), care pe atunci se aflau încă sub stăpînirea Rusiei, era mare jale"[20]; "Atunci boierimea, dorind să dovedească împăratului că Basarabia îi ţară moldovenească (aici "moldovenească" se opune lexemei "rusească" — N. M.) şi să-i arate şi o parte din obiceiurile **poporului românesc al Basarabiei** (luaţi aminte: **poporului românesc**, nu **moldovenesc**! — N. M.), a făcut la Bender o nuntă răzeşească"[21]. Gh. Madan scrie că la această nuntă au cîntat lancu cu tacîmul său de lăutari din Chişinău şi Murgu cu tacîmul său de lăutari de peste Nistru, din Dubăsari (ceea ce va să însemne că şi peste Nistru locuiau români cu aceleaşi cîntece şi datini — N. M.); "În vremurile mai noui, cînd peste Basarabia ajunsese stăpîn împăratul rusesc, ne veneau nouă, **românilor basarabeni** (subl. n. — N. M.), prea frumoase cîntece de la Huşi prin lăutarii ce treceau din cînd în cînd Prutul la noi"[22]; "Şi cînd am văzut în medeanul de vite şi pe străzi (e vorba de oraşul Huşi — N. M.) chipuri de **români basarabeni** (subl. n. — N. M.), mi s-a umplut sufletul de mîndrie... Slavă Domnului că putem trece Prutul încolo şi încoace fără paşaport!... Suntem iar acasă!"[23]; "Că bieţii **ţărani români din Basarabia** (subl. n. — N. M.), cînd au fost martori la venirea oştirilor româneşti în Basarabia, numai atunci şi-au dat seama că prin aceasta ei scapă de robia la străin şi de aci încolo îi aşteaptă zile mai frumoase. **Trăind peste o sută de ani la streini, fără cunoştinţă de sine, fără o viaţă naţională** (subl. n — N. M.), dînşii erau ca un copil răpit de mic de la părinţi şi pe care răpitorii l-au crescut spunîndu-i că ei îi sunt părinţii.

Şi **cînd acest copil înstreinat aude de părinţii lui cei adevăraţi, cînd aceştia vin şi-l iau acasă, se umple deodată de bucurie. Aşa şi cu românii basarabeni**"[24] (subl. n. — N. M.).

Iată deci ce se întîmplase cu conştiinţa de sine a românilor basarabeni, a moldovenilor, cum îi place să sublinieze lui P. P. Moldovan şi cum le place celora care se ascund sub numele lui. Madan nu s-a îndoit niciodată şi nici pentru o clipă că el şi conaţionalii săi din Basarabia înrobită de ţarism erau români. Împrejurările l-au forţat să le zică pentru o vreme moldoveni.

Cînd a sosit momentul oportun, el le-a spus adevărul. Ba încă s-a încadrat plenar în munca de trezire a conştiinţei naţionale româneşti: "Eram prieteni cu amîndoi (cu istoricul Iorga şi cu doctorul Istrati — N. M.) de pe vremea **cînd mă ajutau la trezirea conştiinţei naţionale a românilor basarabeni**"[25]. Căci politica de rusificare pe toate căile îşi atinsese efectul, mai cu seamă în administraţie, armată, în rîndurile boierimii, ofiţerimii, nobilimii. Madan aminteşte de această pagină tristă din istoria mutilării conştiinţei naţionale a românilor basarabeni: "Ofiţerii basarabeni, translatori (din **română** în rusă şi invers, — nu din "moldovenească"! — N. M.) la diferite servicii ale Cartierului, începuse a iubi România (cînd au aflat de revoluţia de la Petrograd, care deschidea calea spre dezrobirea guberniei ruseşti Basarabia şi revenirea ei la Patria-mamă — N. M.). Căutau societatea românească şi, văzînd cu ochii, **mugurea în sufletul lor dragostea de neam, lucru de mare însemnătate, căci la venirea lor mulţi erau sufleteşte streini de neam, deoarece fusese educaţi în spiritul şi orientarea rusească de prin şcolile Imperiului rusesc**"[26] (subl. n. — N. M.).

Numai moldovenii de la ţară ştiau că sunt fraţi cu românii din regat. De aceea ei s-au bucurat sincer de venirea ostaşilor români eliberatori la 1918, cărora le ziceau în glumă "ciocîrlani" (fiindcă, explică scriitorul,

chipiul lor cel vechi avea forma unei creste de ciocîrlan): "Bine că a dat Dumnezeu de au venit *ciocîrlanii*!... Că de nu veneau o păţeam şi noi ca cei de peste Nistru. Că **tot mai bine-i cu ai tăi decît cu streinii**!... (subl. n. — N. M.). Mai uşor te înţelegi... Şi îs mai cu milă... Mai cu priinţă"[27].

Considerîndu-se pe sine însuşi român (şi, probabil, bun român) prin naştere ("Căci, deşi **român prin naştere**, dar eu eram atunci cetăţean rus şi gospodăria mea mă lega de Rusia. Deci nu aveam de ce a-i părtini pe români şi a-i lăuda degeaba"[28]), scriitorul Madan este încîntat de sufletul de român al mucenicului Simeon Murafa, cel ucis mişeleşte de soldaţii bolşevici (pe care P. P. Moldovan încerca să ni-l prezinte denaturat, cu ajutorul unui citat rupt din context din creaţia lui Sadoveanu, drept o expresie a conştiinţei de sine de moldovean ireductibil ce s-ar opune net românului[29]): "Era un naţionalist înfocat. Nu încurca naţionalismul cu ideile politice. **Român să fii şi să ţii cu românii!**... (subl. n. — N. M.). Încolo nu-i păsa din ce ceată politică faci parte".[30] Regretul morţii acestui mare român nu are margini: "I-a fost scrisă moarte năprasnică de mucenic, sărmanul!... Dumnezeu să-l ierte şi să-l odihnească!... — că **bun om şi bun român a fost pe acele vremuri** cînd alţii nu făceau nimica pentru neam".[31]

În privinţa rătăciţilor de neam n-ar fi lipsit de interes episodul amuzant în care scriitorul redă prin contrast caracterele celor două personaje ale sale: marele român Bogdan Petriceicu Hasdeu şi prietenul acestuia, boierul moldovean, într-o vreme fiu rătăcitor, Ivan Cristi: "În timpul războiului de la 1877—'78 trecu prin Bucureşti spre front un amic al lui din Basarabia, boierul moldovean Ivan Vasilievici Cristi, proprietar de moşii şi demnitar rus. Întîlnindu-se unul cu altul, Hasdeu îi vorbi **româneşte**. Cristi, însă, mîndru de a fi cetăţeanul şi demnitarul marelui imperiu rus, îi răspunde **în ruseşte**. **Hasdeu în româneşte — Cristi în ruseşte...** Şi tot aşa, pîn' şi-au luat rămas bun".[32] Eroismul ostaşilor români pe cîmpul de luptă l-a ajutat pe acest fiu rătăcitor al neamului să-şi amintească de sînul din care a supt seva graiului şi din care şi-a alimentat conştiinţa de român: "La reîntoarcerea de pe front, cînd armata română dăduse strălucite dovezi de vitejie în luptele de la Plevna, Cristi veni din nou să-şi revadă amicul din copilărie. De data aceasta se adresă către Hasdeu **în româneşte**: — Bine te-am găsit, frate Hasdeu!... Trăiască România şi armata ei viteză!..."[33] Hasdeu, care vruse să-i dea o lecţie de neuitat, unde n-o ia ruseşte ca pe timpuri amicul său belicos: "Zdrasti!... Haraşo!... Cac?... Şto vî havarite?!... Pajaluista!... etc.".

Cristi în româneşte, Hasdeu în ruseşte. Şi tot aşa, pîn' ce la un moment dat Cristi izbucni:

— Da dă-o dracului de rusească, frate, şi **hai să vorbim în frumoasa noastră limbă românească!**"[34] (subl. n. — N. M.). O scenă cu adevărat biblică despre întoarcerea fiului rătăcitor. Oare cîţi dintre aceştia mai rătăcesc încă şi astăzi prin hăţişurile limbii "fratelui mai mare" din partea stîngă a celor două rîuri ale despărţirii noastre?!

Aşadar, Madan avea mereu trează conştiinţa originii şi a limbii. Cînd fu înrolat în armata rusească dislocată pe teritoriul României, el deveni translator de limbă română, nu "moldovenească": "Ce-am făcut, ce-am dres, m-am văzut numit **translator de limba română** al Cartierului Armatei a 4-a ruse, care abia sosise atunci pe frontul român din dreptul Tecuciului şi a. Mărăşeştilor"[34]; "Stăm noi în Frunzeasca un ceas, stăm două; la urmă ofiţerimea îşi pierde răbdarea şi mă trimite pe mine, care **ştiam româneşte** (subl. n. — N. M.), să văd de ce e atîta zăbavă cu plecarea trenului"[35]. La 12 mai 1917 scriitorul şi alţi ostaşi basarabeni întemeiază la dînsul acasă un comitet naţional al soldaţilor şi ofiţerilor din armata rusă, procesul verbal întocmindu-l "**în româneşte**, însă cu litere ruseşti"[36] (din care cauză un P. P. Moldovan sau Vasile Stati ar spune

că a fost alcătuit în aşa-zisa limbă moldovenească).

După cum ne putem convinge, cei care în vremuri de tristă amintire l-au pus pe scriitorul Gheorghe V. Madan la index încearcă acum să apuce prăjina şi să declare că sunt primii care l-au reabilitat. Încearcă, fiindcă au nevoie de el. De limbajul lui esopic pe care l-a întrebuinţat cînd nu se putea altfel şi pe care românofobii de astăzi vor să ni-l prezinte drept convingere a autorului. Zadarnice eforturi, domnilor nostalgici după nişte timpuri care demult au apus.

Gheorghe V. Madan n-a fost, aşa cum l-au calificat rusofonii şi rusofilii fără de ţară şi neam, un naţionalist inveterat moldovean, ci un mare patriot român. A specula cu numele lui în scopul reabilitării unei teorii compromise este o blasfemie.

Marele mincinos P. P. Moldovan, care încercase să se aburce pe soclul istoriei naţionale, coboară cu tololoi în anonimat. Modestul patriot român Gheorghe V. Madan, care fusese expulzat cu forţa din conştiinţa poporului, revine binemeritat în istorie.

NOTE

[1] Vezi: I. Nuţă, **Al. Mateevici şi limba română** // "Limba Română", nr. 1, Chişinău, 1991, p. 30.

[2] George Madan, **Suspine** (Poezii populare din Basarabia),Bucureşti, Editura Librăriei Storek Muller (f.a.), p. 19.

[3] **Tot acolo**, p. 20.

[4] **Tot acolo**.

[5] **Tot acolo**, p. 20—21.

[6] Dumitru Matcovschi, **Elogiu sau blestem?** // "Limba Română", nr. 1, Chişinău, 1996, p. 46.

[7] Excelează în acest sens nu numai anonimi şi pseudonimi gen Moldovan, Munteanu, Băjenaru, Dziubinschi, Stati şi C°, ci şi publicaţii antiromâneşti cum ar fi "Glasul Moldovei" (săptămînal al aşa-zisei Mişcări Patriotice "Pro Moldova"), "Dreptate" (gazetă a Partidului Socialist — alias — interfrontist — din Moldova), "Pămînt şi oameni" (organ al Partidului Democrat Agrar din Moldova), "Moldova suverană", "Nezavisimaia Moldova" (organe ale Guvernului Republicii Moldova) ş.a.

[8] **Suspine**, **op. cit.**, p. 19—20.

[9] **Tot acolo**, p. 3.

[10] **Tot acolo**, p. 13.

[11] **Tot acolo**, p. 18.

[12] **Tot acolo**.

[13] Gheorghe V. Madan, **Răsunete din Basarabia**, Fundaţia Culturală Regală "Principele Carol", Bucureşti (1935), p. 50.

[14] **Tot acolo**, p. 71.

[15] **Tot acolo**, p. 73.

[16] **Tot acolo**, p. 81.

[17] **Tot acolo**, p. 98.

[18] **Tot acolo**, p. 119.

[19] **Tot acolo**, p. 120.

[20] Gheorghe V. Madan, **De la noi din Basarabia**, Fundaţia Culturală Regală "Principele Carol", Bucureşti (1938), p. 3.

[21] **Tot acolo**, p. 90.

[22] **Tot acolo**, p. 115.

[23] **Tot acolo**, p. 120.

[24] **Tot acolo**, p. 195.

[25] **Tot acolo**, p. 93.

[26] **Răsunete din Basarabia**, p. 104.

[27] **De la noi din Basarabia**, p. 194.

[28] **Răsunete din Basarabia**, p. 121.

[29] P. P. Moldovan, **Moldovenii în istorie**. Chişinău, Poligraf Service, 1993, p. 68.

[30] Gheorghe V. Madan, **De la noi din Basarabia**, p. 123.

[31] **Tot acolo**, p. 125.

[32] Gheorghe V. Madan, **Răsunete din Basarabia**, p. 79.

[33] **Tot acolo**, p. 79.

[34] **Tot acolo**, p. 82.

[35] **Tot acolo**, p. 95.

George BELDESCU
București

DESPRE EXIGENȚĂ ȘI TOLERANȚĂ ÎN PUNCTUAȚIE

Rigoarea punctuației nu atinge "absolutismul" prescripțiilor ortografice, care admit în mod excepțional derogările (de tipul variantelor) — și atunci numai nominalizîndu-le. "Se poate și așa" este o realitate efectivă în punctuație, fără conotația rabatului la calitate; criteriul subiectiv are în cadrul ei răspîndire și importanță; există în folosirea punctuației și constrîngere, și libertate de interpretare, de opțiune.

Spiritul acesta mai tolerant, cu virtuțile lui generoase, rămîne însă străin vorbitorului obișnuit trecut prin școală, pentru că manualele înseși după care a fost el pregătit nu-i dau atenție. Cîteva observații sumare desprinse din adîncirea stării de fapt menționate cred că ar prezenta interes pentru cititorii revistei, chiar dacă mă voi referi numai la cărțile de școală din dreapta Prutului.

Punctuația e concepută în manuale, cu puține excepții, ca o anexă practică a sintaxei. Sînt implicate în obiectivele ei trei tipuri de situații: cu punctuație **impusă**, cu punctuație **interzisă** și cu statut **indecis**, în sens pozitiv sau negativ (pentru care se folosesc indicații de felul "în general", "de obicei"...). Toate trei sînt statornicite prin reguli, deși caracterul de constrîngere fermă al acestora convine numai primelor două situații și cu toate că, în alt sens, indeciziile lasă loc oricînd soluțiilor întîmplătoare. Important din cele arătate este că manualele își întemeiază reglementările asupra folosirii punctuației pe opoziția **impus/interzis**, căreia în unele împrejurări ezită să-i dea curs și care apare determinată **obiectiv**, aproape numai de criterii sintactice. Regulile spun, de exemplu, că **se** izolează prin virgulă propozițiile atributive explicative (aflate în raporturi sintactice mai puțin strînse cu regentele lor) sau că **nu se** pune virgulă între subiect și predicat dacă nu există determinări explicative intercalate (unități în raporturi sintactice foarte strînse); dar se mai spune că propoziția circumstanțială de scop așezată înaintea regentei **se** desparte **de obicei** de regenta ei prin virgulă și că un complement circumstanțial așezat după verbul determinat **în general nu se** desparte prin virgulă.

Lăsînd la o parte cazurile din urmă, restrînse totuși, remarcăm că manualele nu raportează opoziția impus/interzis în mod distinct (separat) la fiecare dintre cei doi factori corelativi cu care operează (sau trebuie să opereze) regulile în cauză: o **situație** de punctuație pozitivă sau negativă și un semn cerut sau interzis de ea. Or, opoziția menționată privitoare la situații nu corespunde totdeauna celei privitoare la semne.

Există astfel posibilitatea de a fixa, după criterii sintactice, **situațiile** cu punctuația obligatorie — impusă sau interzisă; dar, dacă o situație impusă cere totdeauna un semn, **felul semnului** nu mai poate fi desemnat oricînd tot atît de categoric. Este clară și consecventă relația univocă dintre situație și semn în puctuația *finală*. De exemplu, tipurile de enunț după scopul comunicării și afectivitate sînt situații cu punctuație finală, sintactic obligatorie, care cer tot obligatoriu un anumit semn, nesubstituibil: o propoziție independentă sau o frază apar delimitate la sfîrșit de punct cînd sînt enunțiative, de semnul întrebării cînd sînt interogative directe și de semnul exclamării cînd sînt exclamative. În punctuația interioară însă relația dintre situație și semn devine

oscilantă: în situaţii sintactic obligatorii, virgula, linia de pauză, punctul şi virgula sau parantezele, semne interioare înrudite funcţional, sînt cînd desemnate univoc, şi deci nesubstituibile, folosite ca **unic** semn compatibil cu cazul dat, cînd substituibile, întrebuinţate ca rezultat al unei **opţiuni**, oricare dintre ele avînd capacitatea de a marca în scris delimitarea interioară respectivă.

În propoziţia regentă din fraza de mai jos, complementele indirecte coordonate juxtapuse (situaţii de punctuaţie obligatorie) sînt delimitate în mod univoc de virgulă; alte semne de punctuaţie interioară ar fi incompatibile, obiectiv, cu structura sintactică a cazului concret dat şi, ca atare, n-ar putea substitui virgula:

Copilul se deprinde a distinge [,] a judeca [,] a-şi da seama de ceea ce gîndeşte. M. Eminescu, **Opere,** XVI.

În fraza următoare, propoziţia apozitivă este delimitată de regenta ei de asemeni prin virgulă. De data aceasta, deşi avem a face tot cu o situaţie de punctuaţie obligatorie, structura enunţului îngăduie obiectiv opţiunea, deci opoziţia impus/ interzis se menţine numai pentru situaţie, nu şi pentru semn: acesta devine substituibil — poate fi înlocuit de linia de pauză, de paranteze ori de punct şi virgulă, fără ca astfel valorile lor specifice să afecteze semnificativ sensul, intenţiile comunicării:

Măria-sa, întinzînd iar cupa, primi vin din fedeleş şi bătu pe umăr pe Simion [,] (sau [—], [( )], [;]) ceea ce fu de mirare pentru boieri. M. Sadoveanu, **Fraţii Jderi**.

Dar nu se întîmplă totdeauna aşa. Caracteristicile şi valorile specifice ale semnelor interioare înrudite funcţional limitează adeseori posibilităţile substituirii pînă a face ca, într-o situaţie obligatorie care îngăduie **obiectiv** o serie de semne interioare, unul dintre ele să devină de neînlocuit din punct de vedere **subiectiv**. Să observăm exemplele următoare, identice prin structura lor gramaticală şi prin situaţiile de punctuaţie obligatorie, în care variaţia de semn (posibilă) în delimitarea propoziţiei adversative devine însă semnificativă pentru sensul comunicării:

Am întrebat peste tot, am scris peste tot, am aşteptat vreo veste de la ei sau despre ei ani de zile [,] dar n-am aflat nimic.

Am întrebat peste tot, am scris peste tot, am aşteptat vreo veste de la ei sau despre ei ani de zile [;] dar n-am aflat nimic.

În primul exemplu, prin opţiunea pentru virgulă eşecul încercărilor ratate este enunţat neutru, fără atitudine, ca simplă consemnare a contrastului dintre efort (perseverenţă) şi rezultat. În al doilea, prin opţiunea pentru punct şi virgulă, el capătă sporul unei reacţii afective: fragmentîndu-şi atenuat comunicarea prin pauza mărită pe care o marchează prin punct şi virgulă după ultima propoziţie coordonată copulativă (deci înaintea adversativei), vorbitorul îi implică sugerarea clipei de bilanţ interior la sfîrşitul îndelungilor sale strădanii irosite şi aşteptări zadarnice: amărăciunea, dezolarea, revolta...

Să examinăm şi propoziţiile de mai jos, ambele avînd în poziţie finală cîte o apoziţie delimitată obligatoriu:

Oamenii lui Caragiale se găsesc totdeauna în acţiune, în acţiune orală [,] (sau: [—], [;], [( )]) adică în dialog. Tudor Vianu, **Arta prozatorilor români**.

În tragedia luptei fără speranţă, acolo s-a petrecut schimbarea la faţă a marelui martir [—] ţăranul român. Vasile Pârvan, **Memoriale**.

În primul caz apoziţia este delimitată opţional de virgulă, dar putea fi izolată şi de linia de pauză, de punct şi virgulă sau de paranteze, înlocuirile eventuale neinfluenţînd sensul ei neutru, de simplă precizare analogică (acţiune orală = dialog). În al doilea, apoziţia apare

delimitată în mod necesar de linia de pauză: semnificaţia gravă atribuită de autor celui indicat de apoziţie, ţăranul român, nu îngăduia reducţia stimei faţă de el prin punerea lui în paranteze (echivalentă cu o situare în plan secund), nici distanţarea lui inoportună, prin pauză mărită marcată de punct şi virgulă, de tipul tragic de fiinţă umană cu care este identificat; virgula însăşi ar fi diminuat reliefarea apoziţiei şi semnificaţia mesajului. Opţiunea pentru linia de pauză a fost deci determinată de capacitatea ei de a sluji în situaţia dată, cu maximă adecvare, atitudinea subiectivă a autorului.

Caracteristicile şi valorile **semnelor** de punctuaţie, de felul şi cu virtuţile celor exemplificate, nu pot fi cuprinse în reglementările bazate pe opoziţia impus/interzis, păgubind pe cel ce recurge la punctuaţie numai în limitele acesteia de existenţa posibilităţii de a opta pentru un semn interior sau altul, cu condiţionările şi cu avantajele unei astfel de toleranţe.

Am luat în consideraţie pînă aici situaţii *obligatorii*, în care punctuaţia, impusă sau interzisă, era hotărîtă de criterii obiective, sintactice (necorelate totdeauna în manuale, în mod explicit, cu criteriile prozodice, cu pauzele şi cu intonaţia), dar în care semnul a putut fi desemnat atît univoc, cît şi opţional. În uzul scrierii apar însă şi situaţii cu punctuaţie *facultativă*, cu **delimitări** nesupuse normelor, ci determinate **subiectiv**, de felul în care vorbitorul interpretează raporturile din text, semnificaţia şi importanţa unităţilor acestuia pentru realizarea intenţiilor comunicării sale. Să recurgem şi aici la două ilustrări simple:

Pe caii buni [ ] îi mănîncă hamul. **Proverb**.

— *Hai noroc, jupîn Leiba!*

— *Norocul meu [,] l-a mîncat domnul acela Hagi-Iordan, care a mai mîncat poate şi norocul altora!* Cezar Petrescu, **Comoara regelui Dromichet.**

În amîndouă enunţurile pe primul loc (deci aşezate înaintea verbelor determinate) se află cîte un complement direct (cu atribut adjectival), cărora punctuaţia nici nu le impune, nici nu le interzice delimitarea; ceea ce înseamnă că ni se îngăduie să le scriem fără sau cu despărţire prin semn, corespunzător îngăduinţei de a nu le delimita sau, respectiv, de a le delimita în rostire prin pauze precedate de intonaţie ascendentă. Întrebarea este dacă alternativei facultative fără delimitare/semn — cu delimitare/semn îi corespunde sau nu o variaţie a sensului comunicării. Comparînd cele două exemple, nu e greu să constatăm că, subtextual, cazul cu virgulă comunică ceva mai mult decît cel fără semn — şi anume, o reliefare prin referinţă limitativă a complementului direct, deci o nuanţă de relaţie: "[În privinţa] norocul[ui] meu, l-a mîncat domnul acela...", nuanţă, repet, absentă primului exemplu. Iar această libertate de interpretare, această toleranţă în delimitare se justifică numai dacă vorbitorul intenţionează să comunice (şi e conştient că transmite astfel) ceva în plus sau în minus recurgînd sau nerecurgînd la delimitare/semn.

De vreme ce nu pot fi supuse reglementărilor prin reguli, **situaţiile** cu punctuaţie (delimitare) facultativă, rămînînd şi ele în afara opoziţiei impus/interzis, păgubesc pe beneficiarii manualelor de posibilităţile, avantajele şi condiţionările opţiunii pentru delimitare sau nedelimitare.

Să admitem, în concluzie, că la nivelul modest al vorbitorului obişnuit informaţia din manuale poate evita **riscul erorii** în cazurile în care punctuaţia trebuie sau nu trebuie să fie folosită, ceea ce nu este puţin. Dar reversul acestei eventuale corectitudini limitate (monotonia punctuaţiei unui text personal, neputinţa nuanţării informaţiei lui prin punctuaţie, imposibilitatea de a face faţă cerinţelor grafice ale unor situaţii de

comunicare numai pe baza cunoştinţelor din manuale) nu poate fi depăşit. Ştim, de pildă, că în scrisul unui elev chiar bun care ignoră existenţa posibilităţii de a opta pentru o delimitare sau pentru un semn nesupuse normelor, cu condiţionările şi avantajele unei astfel de îngăduinţe, virgula este aproape singurul semn de punctuaţie interioară, pus şi el numai unde "trebuie".

Şi atunci, la un nivel mai pretenţios, unde se urmăreşte nu doar evitarea erorii — pentru texte în care punctuaţia e implicată în exprimarea varietăţii şi complexităţii gîndurilor, ideilor, atitudinilor, stărilor interioare, în transcrierea nesfîrşitelor şi extrem de feluritelor situaţii colocviale, în care punctuaţia e dependentă abundent de factori subiectivi, informaţia din manuale şi spiritul ei, firesc, nu mai pot satisface. La un astfel de nivel exigenţele punctuaţiei se manifestă nu numai prin cerinţa supunerii la norme, ci şi prin folosirea superioară a tuturor resurselor ei — a constrîngerilor, cît şi a toleranţelor ei condiţionate care, împreună, îi fac posibilă maxima adecvare la conţinutul şi la intenţiile unei comunicări scrise.

Dar, schimbînd împrejurarea, nivelul modest amintit poate deveni precar (mai ales prin ceea ce îl orientează — evitarea erorii) şi atunci cînd acelaşi vorbitor obişnuit este pus la o lectură cît de cît avizată, în situaţia de a înţelege rostul şi semnificaţiile punctuaţiei unui text străin, a unui text din manual — oricum mai pretenţios decît o comunicare scrisă personală —, precum şi atunci cînd, la lectura orală, este pus în situaţia de a interpreta punctuaţia unui astfel de text. Deoarece punctuaţia oferă indicii de structurare grafică a unei comunicări verbale potrivit, cum am mai spus, cu conţinutul acesteia şi cu intenţiile vorbitorului nu numai pentru redactarea scrisă corespunzătoare a textelor, ci şi pentru receptarea lor şi interpretarea lor orală adecvată.

Rezultă din toate acestea o eventuală necesitate de a amplifica şi complica datele despre punctuaţie din manuale? Nu prorpiu-zis. Probabil că spiritul în care e concepută ea ar trebui oarecum modificat, probabil că ar trebui înţeleasă (şi făcută înţeleasă) mai corespunzător cu ce este ea în realitate, adică nu numai un cod de norme, ci şi o sursă de date, generoasă, care poate oferi oricînd mijloacele grafice şi recomandările de rigoare pentru o cît mai fidelă transpunere în scris/receptare/interpretare orală a unui text. Şi nimic nu mi se pare mai potrivit pentru a corecta într-un astfel de sens optica existentă decît implicarea explicativă consecventă a punctuaţiei în analiza textelor literare din manuale.

Ion MELNICIUC,
Universitatea de Stat
din Moldova,
Chişinău

PARONIMIA — UN DEZIDERAT AL CULTIVĂRII LIMBII ÎN ŞCOALĂ

Dezvoltarea vorbirii elevilor la orele de limbă maternă rămîne deocamdată un deziderat afişat, dar nematerializat. De aici şi o restanţă cronică a şcolii noastre generale la acest important capitol. Cauzele sînt multiple: numărul insuficient de ore la compartimentul "Vocabularul"; lipsa unei metodici de muncă sistematică asupra vocabularului; neobişnuinţa elevilor de a lucra cu dicţionarele (care, de fapt, lipsesc) şi, fără îndoială, ignorarea de către înşişi profesorii şcolari a importanţei îmbogăţirii vocabularului elevilor la fiece lecţie, indiferent de temă, compartiment, clasă.

Chiar şi acolo unde acest lucru se face, efectul este minim, deoarece se aplică metode ineficiente. Însăşi concepţia asimilării vocabularului este inadecvată. Ea se reduce, de obicei, la explicarea cuvintelor necunoscute elevilor sau la găsirea sinonimelor.

Şcoala, deocamdată, n-a conştientizat primatul vocabularului (al dezvoltării vorbirii) asupra gramaticii. De aceea astăzi mai constatăm, cu regret, că la orele de limba română instruirea se face în stil vechi: predăm gramatica de dragul gramaticii fără a o concepe drept o condiţie *sine qua non* a însuşirii limbii materne. E ştiut că nu se poate vorbi de respectarea normelor limbii literare în practica de comunicare dacă lipsesc cunoştinţele de gramatică. Şi invers: cunoştinţele de gramatică sînt în suspensie, n-au nici o valoare practică în cazul în care ele nu sînt orientate spre formarea deprinderilor de vorbire fluentă, inteligibilă.

În atare situaţie şcoala nu poate pretinde a fi angajată plenar în opera de cultivare a limbii. Or, aceasta ne legiferează concluzia că elevii nu stăpînesc verbul matern. Actuala stare de lucruri privind vorbirea elevilor este, pe drept cuvînt, deplorabilă. Problema e o ecuaţie cu mai multe necunoscute, a cărei rezolvare e posibilă în cazul conjugării eforturilor profesorilor practicieni, ale cercetătorilor lingvişti şi, desigur, ale metodiştilor.

Dacă ar fi să purcedem imediat la realizarea acestui deziderat, s-ar cuveni să acordăm atenţie cuvenită fiecărei teme din compartimentul "Vocabularul". Aşa încît să nu rămînă nedreptăţite teme de incontestabilă valoare practică, cum ar fi *paronimia*.

Paronimele, nu s-au bucurat pînă nu demult de atenţia autorilor de programe şi manuale şcolare nici în ciclul mediu, nici în cel superior. Unele exemplificări sporadice nici pe departe nu acoperă necesităţile cunoaşterii vocabularului şi elevii sînt puşi deseori în faţa neputinţei de a alege cuvîntul potrivit. Situaţia se explică şi prin faptul că ei nu sînt obişnuiţi să distingă cu precizie semnificaţia cuvintelor-perechi, care, în aparenţă, au acelaşi înveliş sonor, adică se pronunţă aproape la fel. Este vorba de cuvinte diferite şi ca fonetism, şi, mai ales, ca sens, numite paronime (alteori li se spune inadecvat cuvinte-perechi).

Paronimia nu este numai o restanţă a şcolii, ci şi a lingviştilor, care nu au acordat acestei controversate probleme atenţia cuvenită. Tocmai de aceea opiniile savanţilor privind paronimia se bifurcă: unii interpretează fenomenul în mod tradiţional (adică în sens larg), alţii pe nou (în sens îngust).

Teza că paronime trebuie considerate doar cuvintele omorizice (cu radical comun) nu prinde rădăcini din simplul motiv că nu s-a găsit răspuns la întrebarea: de ce cupluri de tipul *a citi — a cita, eminent — iminent, a adapta — a adopta, cauzal — cazual* ş. a. nu sînt paronime? În plus, nu se delimitează cu precizie **paronimia** de **paronomasie**. Însăşi definirea

paronimiei diferă de la cercetător la cercetător şi lasă mult loc subiectivismului.

Prin notele pe care le propunem cadrelor didactice, interesate în ameliorarea situaţiei privind îmbogăţirea vocabularului şi cultivarea limbii elevilor, vom sugera unele posibilităţi reale de asimilare de către elevi a paronimelor.

Programa şcolară prevede predarea paronimiei în cadrul "Vocabularului", compartiment preconizat pentru clasele V—VI. E vorba de o familiarizare a elevilor cu fenomenul paronimiei, care, fireşte, necesită o pătrundere logică a esenţei lui.

Paronimele, alături de sinonime, antonime, neologisme, frazeologisme, ar trebui să constituie o permanenţă la orele de limbă maternă. Iniţiativa, fireşte, trebuie să aparţină profesorilor de limba şi literatura română. Opinia noastră nu poate provoca discuţii în contradictoriu, ştiindu-se că elevii au datoria de a cunoaşte terminologia tuturor disciplinelor de studiu. Or, o bună parte din vocabularul terminologic e în relaţie de paronimie (între doi termeni sau un termen şi un cuvînt neutru). La orele de limba şi literatura română elevii folosesc în mod curent cuplurile terminologice: *prepoziţie — propoziţie, persoană — personaj, a numi — a denumi, derivat — derivativ, determinant — determinat, a defini — a definitiva, emoţionant — emoţionat, epigraf — epitaf, idiom — idiomă, captivant — captivat, chip — tip, comentare — comentariu, compartiment — comportament, complicat — complex, literar — literal, naţional — noţional, orar — oral, ordinal — ordinar, a percepe — a pricepe, pronume — prenume, principal — principial, progresiv — progresist, real — realist, simplu — simplist, subiectiv — subiectivist, temporal — temporar, familial — familiar, fascinant — fascinat, flexie — flexiune, a cita — a citi, înaintaş — înaintat* etc.

Elevii, chiar şi în clasele superioare, întîmpină dificultăţi serioase la delimitarea semantică a cuplurilor paronimice de tipul: *oricare — oarecare, oricine — oarecine, orice — oarece, oricum — oarecum, oricînd — oarecînd, oricît — oarecît* etc.

Termeni ce prezintă dificultăţi în potrivirea lor contextuală atestăm şi în cadrul altor discipline şcolare: *climă — climat* (geografie), *orînduire — orînduială* (istorie), *vertebral — vertebrat* (anatomie), *bisulfat — bisulfit* (chimie), *dreptunghic — dreptunghiular* (geometrie), *pendul — pendulă* (fizică), *meteor — meteorit* (astronomie), *maestru — maistru* (sport, tehnică), *a desena — a desemna* (desen) ş. a.

Limbajul elevilor nu poate fi constituit doar din termeni. De aceea profesorii de limbă şi literatură maternă vor avea în atenţia lor îmbogăţirea vocabularului elevilor cu cele mai frecvente şi necesare cuvinte pentru activitatea lor în cadrul şcolii şi în afara ei. Eforturile noastre nu se vor solda cu succesele scontate, dacă nu vom şti (nu vom avea grijă) să alcătuim un minimum lexical pentru etapa şcolară şi, principalul, dacă nu vom reuşi să le altoim elevilor dragostea de muncă asupra cuvîntului. Elevii vor considera drept povară cerinţele profesorilor de a lucra în permanenţă cu vocabularul, dacă nu vor conştientiza necesitatea perfecţionării mijloacelor expresive. Aceasta o putem obţine numai în cazul în care vom găsi cheia spre mintea şi sufletul copilului. Altfel spus, trebuie să le trezim interesul faţă de tainele şi forţa cuvîntului.

În practica instruirii jocurile distractive au o importanţă foarte mare mai ales pentru ciclul primar şi cel mediu. Prin urmare, le putem "servi" elevilor paronime sub formă de distracţii utile. Iată unele dintre multiplele posibilităţi de a-i distra instructiv pe elevi:

1. Ce-i place ursului mai mult: *miere* sau *mere*?

2. Care *joc* e fără *joacă*?

3. Un *orar* poate fi *oral*?

4. De ce *prenumele* nu-i *pronume*?

5. Un om *familial* poate fi şi *fa-*

miliar?

6. Scriitorul mai întîi e *original*, apoi *originar* sau invers?

7. Ce funcţie are *prepoziţia* în *propoziţie*?

8. Ce este mai uşoară: *producerea* sau *producţia*?

9. Tot ce e *progresiv* e şi *progresist*?

10. Omul poate fi *interesant* şi *interesat*. Dar pasărea?

11. Cine întreabă: *examinatul* sau *examinatorul*?

12. Cînd *ocupanţii* le produc cea mai mare bucurie *ocupaţilor*?

13. *Emigrantul* şi *imigrantul* e aceeaşi persoană?

După ce elevii prind gustul jocului "de-a paronimele", le cerem să creeze ei înşişi asemenea "ciocniri" contextuale ale paronimelor, care ne solicită o anume ingeniozitate în soluţionarea lor. În etapa incipientă le vom numi cîteva cupluri paronimice cu care, la sigur, putem construi atare fraze-ghicitori: *literar — literal, maestru — maistru, a adapta — a adopta*, etc. Firește, îi vom întreba de ce mai este nevoie pentru a compune jocul-ghicitoare. Vom insista ca ei să găsească de sine stătător răspunsurile. În cazul în care ei nu vor face faţă sarcinilor ce le revin le vom acorda ajutorul necesar.

Prima condiţie absolut necesară în construirea jocului este să cunoască sensurile cuvintelor-paronime. A doua condiţie: la ce noţiune trebuie raportate pentru a obţine efectul scontat? Pentru *literar — literal* vom accepta termenul-noţiune *traducere*. Le propunem să caute variante posibile. Iată cîteva dintre acestea: orice traducere trebuie să fie *literară*, dar nu neapărat *literală*; care traducere e mai bună — *literală* sau *literară*?; de ce uneori o traducere *literală* nu e şi *literară*?

La fel vom proceda şi în cazul cuplului paronimic *a adapta — a adopta*. Termenul-noţiune comun pentru ambele verbe este *lege*. O lege poate fi şi *adaptată*, dacă e împrumutată, şi *adoptată*. Elevii, putem crede, mai lesne vor alcătui jocul-ghicitoare: o lege mai întîi se cuvine a fi *adaptată*, apoi *adoptată* sau invers?

Şi în exemplul ce urmează îi putem aduce pe elevi în situaţia cînd îşi vor da seama că *maistrul* nu-i *maestru* şi invers. Cu toate acestea, o persoană poate fi şi *maistru* şi *maestru*. De unde şi ideea jocului: un *maistru* poate fi *maestru*?; *maestru* şi *maistru* sînt profesii?; ca să devii *maestru* e neapărat să fii şi *maistru*?; ce-i mai onorabil: *maistru* sau *maestru*?

Odată deprinşi cu secretele jocului, elevii îşi vor face din aceasta o pasiune. Efectul, prin urmare, nu se va lăsa aşteptat.

Interesul elevilor faţă de paronime poate fi cultivat şi prin varietatea exersărilor. Repetarea aceloraşi condiţii (găsiţi paronime pentru cuvintele evidenţiate în text; daţi exemple de paronime; explicaţi sensul paronimelor) conduce spre plictiseală. De aceea este de datoria profesorului să caute un număr maximal posibil de exerciţii privind paronimia. La cele enumerate în paranteze am putea alătura şi următoarele:

1. Ce părţi de vorbire sînt cuvintele-paronime: *poştal — poştar, funcţional — funcţionar, orar — oral, ideal — idealist, colorant — colorat, miner — minier, obiect — obiectiv*, ş. a.?

2. De ce exemplele de mai jos nu pot fi numite paronime: *minut — minută, sistem —sistemă, adineauri — adineaori, lămîie — alămîie, lacăt — lăcată, poem — poemă*?

3. Prin ce se deosebesc paronimele din prima coloană de cele din a doua?

Coloana I

a telefona	—	*a telefoniza,*
a activa	—	*a activiza,*
a călca	—	*a încălca,*
locuitor	—	*locatar,*
original	—	*originar,*

Coloana a II-a

orar	—	*oral,*
complement	—	*compliment,*
pas	—	*păs,*
val	—	*văl,*
cazac	—	*cazah*

4. Găsiţi părţile componente ale cuvintelor-paronime şi trageţi concluzia generală: care morfeme pot fi elemente diferenţiale ale paronimelor (prefixe, sufixe, desinenţe sau chiar o literă-două): *fracţie — fracţiune, a lumina — a ilumina, înaintat — înaintaş, grup — grupă, a denumi — a numi, a înflori — a înflora, a emigra — a imigra, a scurta — a scruta, simplu — simplist.*

5. Înlocuiţi punctele de suspensie prin cuvintele potrivite din paranteze.

Neatenţia pietonilor duce de cele mai multe ori la ... (călcarea, încălcarea) regulilor de circulaţie rutieră. Participanţii la miting au... (a pune, a depune) flori la monumentul lui Ştefan cel Mare. Exemplele, fireşte, ar putea fi continuate.

6. Din şirul cuvintelor omorizice formaţi paronime posibile: *a pune, a depune, a impune, a repune, a supune, a propune, a prepune, a expune; a admite, a emite, a demite, a remite, a omite, a comite, a promite, a compromite, a permite, a transmite.*

7. Formaţi paronime cu ajutorul sufixelor: -ant, -at; -al, -ar; -or, -tor; -ie, -iune; -iv, -ist; -at, -aş ş.a.

8. **Ante-** sau **anti-**?: braţ, fascist, belic, gaz, meridian, vorbitor.

9. Numiţi printr-un singur cuvînt noţiunile exprimate prin descriere. Găsiţi paronimul său.

(Model: Parte de vorbire care ţine locul unui nume — **pronume**. Paronimul său —**prenume**). Care prezintă interes; Substanţă (lichid) care are proprietarea de a dizolva; (Numeral) Care indică locul unui obiect în spaţiu sau în timp într-o înşirare de obiecte omogene.

10. Formaţi îmbinări de cuvinte, propoziţii cu ajutorul paronimelor:

eminent — iminent, încredinţat — încrezut, a îndrepta — a îndreptăţi...

11. Găsiţi greşelile comise. Propuneţi variantele corecte.

La Şcoala republicană de iluminare culturală "Elena Sîrbu" din Soroca au luat sfîrşit examenele de stat. El a fost dus în eroare. Şeful vorbea cu mine pe un ton familial.

12. Ce funcţii stilistice îndeplinesc paronimele în exemplele de mai jos?:

Opera lui D. Cantemir **Creşterea şi descreşterea Imperiului Otoman** a fost *citită* de Voltaire şi *citată* de Byron. Nu orice *tip* e şi *chip*. Poetul se exprimă *simplu*, dar nu *simplist*.

13. Numiţi cele mai frecvente greşeli de vorbire suscitate de necunoaşterea paronimiei. Model: *pronume — prenume, a comite — a omite, a nopta — a înnopta* etc.

14. Extrageţi din **Mic dicţionar de paronime** exemple (cupluri paronimice) frecvente în limbajul elevilor. Plasaţi-le în contexte potrivite.

15. Exemplificaţi din presă greşeli privind utilizarea paronimelor.

16. Spicuiţi din literatura artistică două—trei cazuri de folosire a paronimelor în scopuri stilistice.

Cele exemplificate nici pe departe nu epuizează posibilităţile exersărilor în problema paronimiei. În clasele superioare am putea cere elevilor să propună ei înşişi alte tipuri de exerciţii sub acest aspect. Important este ca elevii să însuşească cît mai multe paronime. Profesorii şcolari ar proceda just, dacă ar alcătui un minimum lexical de paronime obligatoriu pentru elevii şcolii de cultură generală (clasele V—XI).

O instruire calitativă presupune şi un limbaj adecvat. În caz contrar, comunicarea profesor — elevi poate periclita realizarea scopului urmărit în cadrul instruirii. Or, deocamdată în această direcţie şcoala face prea puţin întru acoperirea acestui gol. De aici şi fireasca întrebare: pînă cînd? Altfel spus, cît timp vom mai fi restanţieri?

Luminiţa LĂZĂRESCU
Iaşi

UN CAZ DE OMONIMIE LEXICAL-MORFOLOGICĂ

În limba română, segmentul **a** poate dezvolta, în diferite situaţii contextuale, valori lexical-morfologice variate care vizează o modalitate de existenţă a limbajului pe care o numim **omonimie lexical-morfologică**.

În lingvistica românească, segmentul **a**, în diferite distribuţii, este fie articol posesiv-genitival: "Turnurile mişcă-n doliu **a** lor inimi de aramă" (M. Eminescu), fie articol posesiv-genitival sau pronume semiindependent (în viziuni diferite): *A casei a venit*, fie prepoziţie: *Calcă **a** femeie*, fie pronume demonstrativ: *A de vine acum e Maria*, fie, în metalimbaj, substantiv: *A este articol.*

Încadrarea şi apartenenţa aceluiaşi segment **a** la clase morfologice diferite (articol, pronume, prepoziţie, substantiv) este, după părerea noastră, un caz de **omonimie lexical-morfologică**. Înţelegem prin **omonimie lecixal-morfologică** relaţia lexical-morfologică ce se stabileşte între cuvinte cu aceeaşi organizare fonologică, dar care aparţin unor părţi de vorbire diferite (articol, pronume, prepoziţie, substantiv etc.). Deoarece părţile de vorbire se exprimă prin **cuvinte**, am numit omonimia în discuţie **omonimie lexical-morfologică**.

Acest caz de omonimie lexical-morfologică va fi discutat în continuare.

Într-un enunţ de tipul *A casei a venit*, **Gramatica limbii române** (Editura Academiei) propune să considerăm că "articolul **a** în nominativ ţine locul unui substantiv în nominativ (sau al unui substitut al acestuia), pe care îl determină genitivul: astfel, se vede că adevăratul subiect al propoziţiei este şi aici la nominativ" (1, p. 90).

Această interpretare, credem, conţine o inadvertenţă gramatical-morfologică, şi anume posibilitatea articolului **a** "de a ţine locul unui substantiv". În literatura de specialitate românească din ultimele decenii există opinia că **articolul** nu reprezintă **o parte de vorbire** pentru că el "exprimă valori, nu noţiuni" (2, p. 168). Din această perspectivă, articolul trebuie exclus din rîndul părţilor de vorbire şi el reprezintă un **morfem** al categoriei gramaticale a determinării (3, p. 225), o categorie gramatical-morfologică nouă, alăturată celorlalte categorii morfologice cunoscute: categoria gramaticală a genului, a numărului, a persoanei, a timpului etc.

Astfel, o serie de particularităţi ale articolului "apropie articolul de morfemele gramaticale, de desinenţe", iar unele dintre elementele numite articole "servesc ca mijloc de exprimare a categoriei determinării" (4, p. 2).

Fiind un **morfem** al categoriei determinării, articolul este de-semantizat, nu este un cuvînt noţional şi, deci, nu poate înlocui un substantiv, adică nu poate trimite în mod indirect la o noţiune, aşa cum face pronumele.

Există însă şi opinia că articolul genitival nu poate fi inclus printre morfemele categoriei determinării (4, p. 4) pentru că "prezenţa sau lipsa lui în anumite poziţii nu presupune nici un fel de diferenţă sub aspectul determinării" (4, p. 4).

Fie că este morfem al determinării, fie că nu este un astfel de morfem, calitatea articolului posesiv-genitival nu este nicidecum aceea de a substitui un nume, caz în care, credem, el ar trebui să fie numit **articol**, şi nu pronume.

Există în literatura de specialitate şi opinia că segmentul **a** + substantiv sau "element pronominal posesiv" (5, p. 275) (structuri care sînt, de obicei, considerate ca o unitate substantivală: *A casei a plecat* şi, respectiv, ca o unitate pronominală: *A noastră a plecat*) nu reprezintă o unitate semantico-gramaticală, ci două elemente independente, care nu se presupun reciproc. Se ajunge la

această concluzie deoarece se consideră că "atît articolul, cît şi elementul pronominal posesiv pot fi înlocuite pe rînd printr-un substantiv" (5, p. 275).

Aceasta înseamnă că segmentul **a** nu presupune apariţia posesivului, iar posesivul nu presupune apariţia articolului şi că "cele două elemente sînt independente şi nu pot fi considerate componente ale unei părţi de vorbire, ale unei secvenţe de morfeme unitare" (5, p. 276).

Conform opiniei enunţate anterior, segmentul **a**, fiind independent de elementul pronominal sau substantival postpus (5, p. 276), nu mai poate fi articol, pentru că articolul nu poate avea independenţă semantică şi sintactică, fiind vid semantic. Deoarece are calitatea de a fi independent de cuvîntul postpus (substantiv sau pronume), segmentul **a** este pronume (6, p. 70). Segmentul **a** din enunţul *A noastră a plecat* poate fi înlocuit cu termenul ***fata*** din enunţul ***Fata** a plecat*, "această relaţie de substituţie fiind caracteristică pro-morfemelor nominale", iar segmentul **a** are "caracter pronominal", care, "ca oricare alt pronume (de persoana a 3-a), poate fi înlocuit întotdeauna printr-un substantiv articulat" (6, p. 71). Acest pronume este numit "pronume genitival" (6, p. 71), el fiind un substitut al numelui şi găsindu-se "într-o situaţie asemănătoare cu pronumele spaniol **lo**, **la** sau cu pronumele francez **le**, **la**, care apar în faţa adjectivelor sau pronumelor posesive (sp. **lo** bueno; fr. **le** beau)" (6, p. 72).

Segmentul **a** din enunţul *A noastră a plecat* a mai fost numit şi "pronume semiindependent" (7, p. 113), el "impunînd verbului persoana a 3-a" (7, p. 113).

În aceeaşi direcţie a considerării segmentului **a** drept **pronume** se înscrie şi opinia potrivit căreia "aşa-zisul articol posesiv-genitival este, de fapt, un pronume pentru că el ţine locul unui substantiv şi pentru că are diferite funcţiuni sintactice" (8, p. 1030). Indiferent ce funcţie sintactică are segmentul **a**, el "reia întotdeauna un substantiv care este numele obiectului posedat" (8, p. 1031).

Faptul că segmentul **a** vizează un substantiv care este numele obiectului posedat este evident şi nu poate fi contestat. Este mai greu, credem, de acceptat însă faptul că segmentul **a**, cu valoare pronominală, substituibil cu un substantiv, poate avea diferite funcţii sintactice. În literatura de specialitate este discutată şi discutabilă numai structura de tipul *A casei* din enunţul *A casei a plecat*, unde **a** este interpretat fie ca **articol**, caz în care întreaga structură *a casei* are funcţie de subiect (1, p. 90), fie ca "pronume semiindependent" (7, p. 113), suficient semantic şi sintactic, deci funcţionînd singur ca **subiect** în nominativ.

În privinţa celorlalte funcţii sintactice ale segmentului **a**, "pînă în momentul de faţă nu s-a demonstrat că formele aparţinînd altor cazuri decît nominativul substituie nume şi îndeplinesc funcţii sintactice de complement indirect, circumstanţial de loc etc." (9, p. 158).

Din cele spuse pînă aici reiese că, în ceea ce priveşte secvenţa **a**, există în literatura de specialitate, în momentul de faţă, două opinii: pe de o parte, gramatica tradiţională apreciază că **a** se încadrează în partea de vorbire numită articol, care precede substantivul sau o altă parte de vorbire (numeralul) şi reprezintă "un simplu instrument gramatical, fără sens lexical" (10, p. 97); pe de altă parte, unii cercetători consideră că **a** nu reprezintă o anexă a substantivului sau pronumelui şi deci o parte componentă a acestora, ci un pronume, un "substitut apropiat de pronumele personal de persoana a 3-a", care, "ţinînd locul obiectului posedat" (5, p. 49), dar "neputînd fi izolat prin pauze" (5, p. 91), nu este un pronume obişnuit, ci un pronume special, numit **pronume semiindependent** (5, p. 92; 7, p. 113).

Există însă şi opinia de mijloc, referitoare la segmentul **a**, potrivit căreia acest segment este "nu numai articolul **a** sau numai pronumele **a**" (11, p. 180). Realitatea lingvistică românească relevă, din acest punct de vedere, că la românescul **a** provenit din latinescul **illam** "evoluţia nu este în aceeaşi fază în toate structurile, caracterul **pronominal**

pierzîndu-se total în unele structuri şi doar parţial în altele" (11, p. 180). Astfel, în structura numeralului ordinal *a doua*, cuvîntul **a** nu mai substituie nici un nume. În structura genitivului substantivelor şi a substitutelor acestora, segmentul **a** "mai conservă din valoarea lui iniţială de pronume şi capacitatea de a trimite indirect, prin intermediul substantivului, la o noţiune" (11, p. 180).

Cu alte cuvinte, segemtnul **a** se află într-un proces continuu de desemantizare, proces care nu s-a încheiat încă, motiv pentru care segmentul **a** "mai are într-o oarecare măsură valoarea moştenită de substitut (posibilă la latinescul **illam**), dar dominantă este valoarea dobîndită de articol" (11, p. 181). Din acest motiv, segmentul **a** este **articol** precedînd substantivul şi substitutele acestuia.

În ceea ce ne priveşte, considerăm că segmentul **a** are într-adevăr o "rămăşiţă" semantică, constînd în valoarea de substitut al obiectului posedat moştenită din latină, dar această "rămăşiţă" semantică nu poate determina independenţa semantică, deci calitatea de substitut, de pronume a segmentului **a**.

În sprijinul acestei afirmaţii vine, în primul rînd, imposibilitatea de a repera o structură de tipul *A vine* în limba română, imposibilitate contextuală care demonstrează tocmai **insuficienţa semantică şi sintactică** a segmentului **a**. Numai în distribuţie cu substantivul sau cu substitutele acestuia, secvenţa **a** capătă suficienţă semantică şi sintactică.

Pe de altă parte, în enunţul *A de vine acum este Maria*, nu poate fi contestată calitatea de substitut, de pronume, a segemtnului **a**, care în acest enunţ are valoarea morfologică de pronume demonstrativ.

De asemenea, segmentul **a** în limba română poate fi din punct de vedere morfologic şi **prepoziţie** într-un enunţ de tipul: *Calcă **a** femeie*, iar în metalimbaj, segmentul **a** are valoare morfologică de substantiv: *A este articol*.

În lucrarea de faţă am urmărit încadrarea aceluiaşi segment **a** în clase morfologice diferite (articol, pronume, prepoziţie, substantiv), fenomen lingvistic pe care l-am numit **omonimie lexical-morfologică**.

Înţelegem prin **omonimie lexical-morfologică** relaţia lexical-morfologică ce se stabileşte între **cuvinte** cu aceeaşi organizare fonologică, dar care aparţin unor părţi de vorbire diferite. Deoarece părţile de vorbire se exprimă prin cuvinte, am numit omonimia în discuţie **omonimie lexical-morfologică**.

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

1. **Gramatica limbii române**, Editura Academiei, ediţia a 2-a, vol. II, Bucureşti, 1966.
2. Diaconescu Paula, **Un mod de descriere a flexiunii nominale, cu aplicaţii la limba română contemporană** // **S.C.L.**, 12, 1961, nr. 2.
3. Guţu-Romalo Valeria, **Articolul şi categoria determinării în limba română** // **Elemente de lingvistică structurală**, Bucureşti, 1967.
4. Guţu-Romalo Valeria, **Articolul şi categoria determinării în limba română contemporană**, Universitatea Bucureşti, Cursurile de vară şi colocviile ştiinţifice, Sinaia, 25 iulie—25 august, 1966.
5. Manoliu-Manea Maria, **Genitivul pronumelui personal în limba română contemporană** // **Elemente de lingvistică structurală**, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1967.
6. Manoliu-Manea Maria, **Sistematica substantivelor din româna contemporană standard**, Editura Academiei, Bucureşti, 1968.
7. Guţu-Romalo Valeria, **Sintaxa limbii române. Probleme şi interpretări**, Editura didactică şi pedagogică, Bucureşti, 1973.
8. Zdrenghea M., **Articol sau pronume?** // **Omagiu lui Al. Rosetti**, Bucureşti, 1965.
9. Dimitriu C., **Gramatica limbii române explicată. Sintaxa**, Editura Junimea, Iaşi, 1982.
10. **Gramatica limbii române**, Editura Academiei, Ediţia a 2-a, vol. I, Bucureşti, 1966.
11. Dimitriu C., **Gramatica limbii române explicată. Morfologia**, Editura Virginia, Iaşi, 1994.

Gheorghe POPA,
Universitatea "A. Russo",
Bălţi

FLUCTUAŢII LEXICALE ÎN ROMÂNA ACTUALĂ

Adevărul cu privire la relaţia limbă-realitate îşi are confirmare (şi) în necesitatea firească a vorbitorilor de a sensibiliza verbal atît realiile[1] depistate, "descoperite", cît şi schimbările privind componenţa şi particularităţile realiilor existente. Consecinţa acestui proces de lingvalizare e producerea unor unităţi lingvistice noi (cuvinte, sintagme) sau modificarea semantică a unor unităţi lexicale asimilate deja limbajului (procesul se realizează prin extensiune, restrîngere, "reprofilare" etc.). Datorită tendinţei de a deveni "oglindă a realităţii", oricărei limbi îi sînt străine repaosul, inerţia, imobilitatea. Afară de aceasta, recunoaşterea sofistică a apariţiei limbii "o dată pentru totdeauna" e incompatibilă cu "dimensiunea ei viitoare", despre care vorbea prof. E. Coşeriu: *"Româna*, de exemplu, menţiona ilustrul nostru compatriot, *este nu doar ce s-a spus pînă acum, ci tot ce s-a spus în egală măsură cu ce se poate spune de acum încolo* (*subl. n.* — Gh. P.)"[2].

În legătură cu problema abordată, trebuie să atragem atenţia şi asupra altui moment: îmbogăţirea vocabularului prin achiziţia de termeni noi contează mai puţin (deşi, de cele mai multe ori, aceştia constituie un indiciu al evoluţiei limbii[3]) în comparaţie cu îmbogăţirea vocabularului pe seama modificărilor semantice ale unităţilor lexicale în uz. "În limbă, conchide un mare romanist şi un bun cunoscător al românei, noţiunea de cantitate este mai puţin esenţială decît noţiunea de calitate"[4].

Se ştie că, de regulă, schimbările în limbă se produc (mai ales cele care ţin de progresul ei) timp de decenii sau secole. Totodată, credem că nu este lipsită de temei afirmaţia noastră precum că limba română (în special cea vorbită în stînga Prutului), de la 1989 încoace (deci într-o perioadă scurtă de timp), datorită momentelor cruciale din viaţa poporului român, a cunoscut un adevărat salt în direcţia progresului[5]. Această constatare e susţinută nu numai de noii termeni apăruţi, cum ar fi impeachment (or, în "democraţiile" socialiste, cum au fost România sau Uniunea Sovietică, era antipopulară contestarea oficialităţilor statului), *a privatiza, agrosocialist, interfrontist, promoscovit, mitingard, antireformator, dictatură comunistă, duplicitate comunistă, imperiu roşu, imperiu de la Răsărit* etc.; sau de "arhaizarea" altora, avînd, astfel, o întrebuinţare limitată: *comunism, leninist, marxism, pionier, comsomolist, kolhoz, sovhoz, tovarăş, întrecere socialistă, educaţie comunistă, putere sovietică, morală comunistă, vigilenţă revoluţionară, reforma preţurilor, popor sovietic, secretar de partid, soviet sătesc, bastion al păcii, naţie socialistă, democraţie sovietică, etică comunistă, proprietate kolhoznică* ş.a. Dar aceste cuvinte (îmbinări), cum spuneam, nu trag convingător la balanţa progresului (amintiţi-vă citatul lui R. Budagov). În al doilea rînd, trebuie să luăm în seamă şi faptul că majoritatea unităţilor invocate fie că sînt pe cale de a cădea în desuetudine, fie că sînt ocazionalisme.

Concluzia care se impune este că ritmul avansat al românei din ultimii cinci ani e ilustrat, în special, de mutaţiile de sens ale termenilor existenţi (indiscutabil, nu contestăm nici rolul schimbărilor de la celelalte niveluri ale limbii). Remarcăm, de

asemenea, că şi în acest caz problema nu se reduce la cantitatea semnificaţiilor unui termen, ci la **menirea şi la implicaţiile** semnificaţiei în cauză. "... Limba, menţiona E. Coşeriu, funcţionează nu din motiv că este sistem, ci, dimpotrivă, ea este sistem pentru ca să-şi îndeplinească funcţia şi să corespundă unui anumit scop"[6]. Această observaţie de principiu se referă nu numai la limbă, concepută ca totalitate, dar şi la orice element constitutiv al ei.

Pe temeiul acestei observaţii, sporul semnificaţiilor, actualizarea plenară a sensului veritabil, redobîndirea de către termeni a sensului de odinioară, nuanţarea şi "decamuflarea" semantică etc. trebuie privite deci prin prisma particularităţilor funcţionale, a capacităţii lor de a face comunicarea umană accesibilă şi, totodată, persuasivă. Cu alte cuvinte, "durabilitatea" unei sau altei semnificaţii e în funcţie directă de satisfacerea de către ea a cerinţelor vorbirii orale şi scrise: exactitatea, oportunitatea, expresivitatea etc.

În cadrul acestor termeni, putem distinge două categorii de unităţi, a căror semantică era actualizată dintr-o anumită perspectivă persuasivă: urmărindu-se anumite scopuri, se recurgea la fraudarea sau dosirea unor componente ale semnificaţiei denotative, dar mai ales a celei conotative, a termenului.

Prima categorie e reprezentată de cuvinte (îmbinări de cuvinte) care, pînă la 1989, erau purtătoare de conotaţii istorico-politico-etnogeografice. Aceste pseudoexotisme au încetat de a mai evoca realităţi improprii arealului românesc. Astfel, la momentul actual, în limba română, **grevist** nu mai este "un participant la grevă ca formă de luptă a proletariatului în ţările capitaliste..."; **mafiot** poate fi "membru al organizaţiei teroriste secrete criminale" nu numai din Sicilia şi S.U.A.; **spicher** nu e numai "(în Anglia) preşedintele Camerei Comunelor" sau "(S.U.A.) preşedintele Camerei Reprezentanţilor", dar şi preşedintele Parlamentului de la Chişinău; **liberalism**-ul a încetat de a fi "o concepţie politică şi economică burgheză împotriva feudalismului şi monarhiei absolute"; **capital** e o avuţie de care dispun nu numai "capitaliştii" (a se vedea, de asemenea, *pretură, anarhism, anticomunism, municipiu, birocraţie, bişniţar*[7]*, comună, parlament, parlamentarism, sponsorizare, acciz* ş.a.).

A doua categorie e reprezentată de cuvinte (îmbinări de cuvinte) care, deşi evocau realităţi specific româneşti, erau utilizate cu exces de prudenţă, actualizîndu-li-se doar unele din semnificaţiile pe care le comporta termenul respectiv sau erau utilizate dezinteresat, indicîndu-li-se prompt denotaţii "exotice" (străine). Se recurgea la atare modalităţi nu din ignoranţă sau cunoaştere superficială de către vorbitorii limbii române a termenilor, ci din cauza... vigilenţei politice. Anume această vigilenţă, susţinută şi de "indisciplina" unor vorbitori, a determinat tabuizarea nejustificată a unor virtualităţi semantice sau camuflarea metodică a potenţialului conotativ al unor cuvinte (sintagme). La prima vedere, această constatare pare gratuită, neconvingătoare, dar numai nu şi pentru cei din stînga Prutului. Să operăm cu fapte.

Dicţionarele româneşti consemnează cinci semnificaţii ale cuvîntului conştiinţă: unul de bază (ca formă de reflectare a realităţii), iar patru în legătură cu folosirea cuvîntului respectiv în cadrul următoarelor îmbinări: **conştiinţă socială, conştiinţă de clasă, proces de conştiinţă, mustrare de conştiinţă, libertate de conştiinţă**, în timp ce îmbinarea **conştiinţă naţională** este ocolită (ştim noi din ce motive). Semnificaţia adevărată, precum şi implicaţiile respective erau cunoscute doar de persoane

izolate. Or, poezia de mai jos ilustrează elocvent că îmbinarea în cauză e învestită cu distincte funcţii social-politice.

Ce ne-adună-ntr-un neam —
Vechi izvor, verde ram?
Ce ne ţine pe verticală
Cînd e foc pe pămînt,
Cînd e jale-n cuvînt?
Conştiinţa naţională.

Dor în suflet aprins,
Foc în vatră nestins.
O credinţă ce-n veci nu ne-nşală,
Doină sfîntă şi grai,
Gură dulce de rai,
Conştiinţa naţională.

Cine-am fost? Ce sîntem?
Ce-am avut? Ce avem? —
O-ntrebare în noi se răscoală...
Ne ridică bărbaţi,
Drepţi, ca brazii-n Carpaţi
Conştiinţa naţională.

Nu suportă minciuni
Despre grai şi străbuni...
Peste răni cînd se pune vopseală,
Se trezeşte din morţi,
Bate, vie, la porţi
Conştiinţa naţională.

Noi sîntem un popor.
Noi vom fi un popor.
Ne-ncălzeşte-o
lumină-ancestrală...
Două maluri de Prut
Se adună-ntr-un scut —
Conştiinţa naţională.

(V. Romanciuc,
Conştiinţa naţională)

Probabil, nimeni nu pune la îndoială că aceste definiţii —fie ele şi poetice — ale **conştiinţei naţionale** nu sînt mai puţin "ştiinţifice" decît cele inserate de dicţionare, dar, spre deosebire de acestea, primele se caracterizează prin comprehensibilitate perfectă şi printr-o evidentă forţă moralizatoare: aceste caracteristici implică conotaţia de unire, de rezistenţă, de obîrşie, de istorie, de onestitate, de identitate, de dragoste de ţară ş.a. Or, tocmai aceste conoteme au şi servit drept "impedimente" pentru includerea îmbinării **conştiinţă naţională** în dicţionare.

Prin aceeaşi prismă — de intuire, de revitalizare şi de conştientizare, graţie trăirii unei experienţe istorice, a sensului denotativ şi a celui conotativ — trebuie analizaţi şi următorii termeni: *limbă* (a devenit mai mult decît un mijloc de comunicare interumană), *Dumnezeu, domn, grafie, asimilare, hram, colectivizare, democraţie, rusificare, personalitate, concurenţă, eliberare, pluralism, patriotism, bilingvism, autodeterminare, egalitate, independenţă, dez–naţionalizare, limbă română, limbă de stat, spiritualitate românească, spirit de neam, unitatea de limbă, unire în simţiri, stăpîn al pămîntului, spaţiu cultural comun, libertate de conştiinţă, drept uman, unire în cuget* etc.

Unii termeni din această categorie sînt cu vechime în limba română, dar, de cele mai multe ori, aveau denotaţii "occidentale", iar acest lucru nu putea să nu-şi lase amprenta asupra înţelegerii preconcepute a termenului respectiv: *sărăcie, mizerie, şomaj, dictator, criză, foame, centrist, totalitarism, contracandidat, stagnare, imperiu, fărădelege, conciliere, corupţie, criminalitate, protecţionism, ocupant, milionar, genocid, demagogie, minciună, partid de guvernămînt, restanţă la pensie, cursă prezidenţială, moft electoral, zîzanie electorală, frămîntare stradală, manifestare pseudodemocratică, confruntare interetnică* etc. Nu erau excluse nici denotaţiile "basarabene", dar acestea, de regulă, erau reprezentate de "inşi", "indivizi", "tipi", "elemente": *rebele, unioniste, separatiste, naţionaliste, declasate, compromise, şoviniste, rătăcite, decăzute, imorale, pervertite, discreditate* ş.a.

Rezumînd, vom sublinia că

fluctuaţiile din interiorul lexicului românesc contemporan sînt determinate de echilibrarea paralelismului — poliform din punct de vedere cantitativ şi calitativ — dintre diversitatea realiilor existente sau virtuale şi corespondentele lor verbale autentice. Şi important e în acest sens nu atît completarea "locurilor vacante" din cadrul sistemului lexical (deşi şi acest lucru contează), mai ales, faptul că anume acest paralelism pune vorbitorii în situaţia nu numai de a redimensiona şi concretiza realiile, dar şi de "a dezabstractiza" denumirile lor: se scoate în relief atît sensul denotativ al termenului, cît şi cel conotativ, regrupîndu-se, în felul acesta, întregul conţinut informaţional al cuvîntului (îmbinării de cuvinte). Pe de altă parte, trebuie să menţionăm că orice vorbitor (inclusiv cel care nu cunoaşte "pe viu" realitatea basarabeană) poate lesne deduce — în baza exemplelor invocate — care sfere din societate (economică, politică, socială, ştiinţifică etc.) sînt la ora actuală mai intens supuse prefacerilor.

NOTE

[1] Prin **realie** înţelegem obiectul, fenomenul, relaţia, particularitatea, calitatea, acţiunea, circumstanţa etc., adică tot ceea ce serveşte drept obiect al nominării, al desemnării lingvale.

[2] Coşeriu, E., **Prelegeri şi conferinţe** (1992—1993), Iaşi, 1994, p. 26.

[3] "În majoritatea cazurilor, îmbogăţirea cu cuvinte noi reprezintă pentru limbă un cîştig. Este vorba de cuvinte care răspund necesităţilor de comunicare ale vorbitorilor în epoca dată" (Wald, L., **Progresul în limbă**, Bucureşti, 1969, p. 74).

[4] Будагов, Р., Что такое развитие и совершенствование языка?, Москва, 1977, p. 35.

[5] Exemple similare, deşi puţine, există în istoria limbilor. De pildă F. Baldensperger a remarcat că "aproximativ în jurul anului 1830, limba franceză literară a făcut un adevărat salt" (Baldensperger F., **Le rebondissement de la langue française aux alentours de 1830**, Paris, 1933, p. 2).

[6] Косериу, Э., Синхрония, диахрония и история. Проблемы языкового изменения // Новое в лингвистике, Москва, 1963, Выпуск III, p. 156.

[7] Astăzi, probabil, acad. Al. Graur ar renunţa la această aluzie: "Derivatul **bişniţar** e format în româneşte, deci nu are model englezesc; cel mai bine ar fi dacă l-am părăsi" (Graur, Al., **Dicţionar al greşelilor de limbă**, Bucureşti, 1982, p. 25).

Elena Ungureanu
Chişinău

COMANDITAR SAU BENEFICIAR?

Condiţiile economiei de piaţă impun folosirea unui limbaj specific, în care diverşi termeni economici au menirea de a desemna realităţi economice concrete şi, mai ales, actuale. Precizia şi corectitudinea acestor termeni e şi mai necesară în cazul unei economii bazate pe relaţii noi aflate la început de cale. Deprinderea de a întrebuinţa adecvat terminologia proprie unui anumit domeniu de activitate, odată încetăţenită, rămîne pentru mult timp înainte, cum rămîne, din păcate, şi deprinderea proastă şi reprobabilă de a folosi termenii respectivi la întîmplare sau cu aproximaţie.

Progresul într-o societate semimută sau bîlbîită ar fi greu de imaginat. Implicaţi în vîrtejul acestor condiţii noi, cetăţenii sînt obligaţi, vrei — nu vrei, să reţină şi realităţile lingvistice care reprezintă o avalanşă de termeni noi şi în mare parte necunoscuţi. Există însă şi termeni nu chiar de ultimă oră, adică mai puţin noi, care, spre regretul nostru, sînt folosiţi inadecvat. Căci la ce bun să vorbim despre termeni gen: *consorţiu, comitent, anderraiter, dileranism, cliring* şi mulţi alţii, dacă nu cunoaştem termeni economici dintre cei mai uzuali? (Pentru a pricepe tîlcul termenilor enunţaţi mai sus vă recomandăm să consultaţi cel puţin dicţionarele apărute la noi: 1. **Business: termeni şi noţiuni**, Ştiinţa, 1991, şi **Mic dicţionar rus-român de termeni economici**, Redacţia Principală a Enciclopediei, 1991). La unul dintre termenii care trezesc echivocuri ne vom referi mai jos, şi anume la un cuvînt frecvent solicitat în limba rusă — *заказчик*. Nu rareori la traducerea lui vorbitorii stau la îndoială, nefiind în stare să aleagă varianta potrivită. Nu apare nici o dificultate cînd e vorba de verbul *заказать*, adică *a comanda*, care în limba română dispune de două sensuri. Pe lîngă semnificaţia de a da un ordin, a porunci, a avea comanda unei unităţi, verbul *a comanda* mai are şi înţelesul de a da sau a face o comandă, a dispune ca cineva să efectueze o lucrare, să facă un serviciu. Sensul terminologic militar a generat şi bine cunoscutele expresii "ton de comandă", "metodă de comandă", "post de comandă" ş.a., pentru care în limba rusă există verbul *командовать*. Nu apar probleme nici în cazul formei adjectivale *заказной*, tradus cu ajutorul instrumentelor gramaticale: *заказной костюм* — *costum de comandă* sau prin intermediul unei forme adjectivale sintetice: *заказное письмо* — *scrisoare recomandată*. E alta situaţia în cazul cuvîntului *заказчик*, la traducerea căruia vorbitorii sînt tentaţi să caute un model derivativ analogic, de exemplu, lemn — lemnar, poartă — portar etc. Dar pentru că nu avem cuvîntul *comandar* (căci acesta ar fi logic să fie cuvîntul), vorbitorii i-au împrumutat sensul potenţial unui alt cuvînt, asemănător la pronunţare şi înregistrat în dicţionare: *comanditar*, dar care, după cum se va vedea în cele ce urmează, nu dispune de sensul respectiv. Cuvîntul *comanditar* îl întîlnim nu doar în limbajul vorbitorilor de rînd (adică al celor ce, în mare parte, nu prea consultă dicţionarele), ci chiar şi în "Monitorul oficial al Republicii Moldova" (a se vedea nr. 7 din iunie 1994, hotărîrea Guvernului RM, nr. 404 din 9 iunie), în care sînt publicate legile şi hotărîrile adoptate de Parlament şi care ar trebui să fie un model de exprimare îngrijită, dacă nu orală, măcar scrisă, care, oricum, se redactează, se reciteşte, se conştientizează. Avînd deci înţelesul cuvîntului *заказчик*, cuvîntul *comanditar* nu avea ce căuta într-un document de o asemenea importanţă, deoarece nu denumeşte persoana care dă o comandă. *Comanditarul* este persoana care face parte dintr-o societate fondată pe baza unui con-

tract de asociaţie, numit *comanditǎ*, în care una dintre părţi, *comanditatul*, răspunde solidar şi cu întreaga sa avere pentru obligaţiile societăţii faţă de creditori, pe cînd cealaltă parte, *comanditarul*, nu răspunde decît în limitele capitalului investit de el. Prin urmare, o persoană care face o comandă la un atelier sau la o firmă nu poate fi numită comanditar, semnificaţia acestui termen fiind strict limitată. Fiind specifice pînă nu demult doar economiilor dezvoltate, societăţile în comandită devin o realitate şi a economiei de tranziţie, cum este la noi, ele avînd aceleaşi drepturi de funcţionare alături de alte tipuri de societăţi economice, cum ar fi societăţile în nume colectiv, societăţile pe acţiuni, societăţile cu răspundere limitată, cooperativele, întreprinderile de arendă, întreprinderile colective ş.a.

Ar mai fi de adăugat aici că spre deosebire de S.R.L.-uri (adică societăţi cu răspundere limitată care au împînzit oraşele şi satele noastre, societăţile în comandită nu sînt populare deloc, poate şi din cauză că aici e nevoie de concursul dezinteresat al cel puţin unui asociat (ruseşte — пайщик), care ar purta răspundere cu cota deplină de participare (adică cu patrimoniul său) faţă de obligaţiile societăţii, pe cînd în S.R.L. răspunderea e doar în limitele cotei fiecărui participant.

Reţinînd deci sensul corect al cuvîntului *comanditar* şi *societate în comandită*, vom face uz, în cazurile necesare, de echivalentele ruseşti ale acestora, care sînt: *вкладчик командитного общества* şi, respectiv, *командитное общество*. Iar pentru termenul rusesc *заказчик* vom alege una dintre variantele *beneficiar, client, muşteriu*.

Beneficiarul este persoana sau instituţia în folosul căreia se face o lucrare sau un serviciu. Este un termen provenit din cuvîntul *beneficiu*, care are deja o largă întrebuinţare alături de sinonimele sale *profit, venit, cîştig, folos*.

Forma lexicală *beneficiar* este uzitată mai ales în limbajul economic, stabilindu-se în expresii mai mult sau mai puţin osificate de tipul: *beneficiar al unei licenţe — бенефициар sau получатель лицензии, beneficiar al unei polite de asigurare — бенефициар страхового полиса, beneficiar cambial — получатель векселя* ş.a.m.d. Pledăm deci pentru extinderea ariei de răspîndire în limbajul vorbit a cuvîntului *beneficiar*, ce denumeşte în general persoana care beneficiază de ceva. Însă avem o remarcă: o persoană poate face o comandă, dar dacă ea nu a fost realizată sau a fost prost îndeplinită, în ce măsură persoana respectivă beneficiază de pe urma acestei comenzi, şi mai poate fi numită ea în asemenea situaţie *beneficiar*? În aceste cazuri e preferabil să se aleagă o formă analitică de tipul *persoana care face (dă) comanda* sau să se dea preferinţă sinonimului *client*. *Clientul* este persoana care cumpără *regulat* de la un magazin sau consumă ceva într-un local public, sau este considerată în raport cu un specialist la care apelează. Spre deosebire de *beneficiar*, cuvîntul *client* poate avea în unele contexte şi o nuanţă peiorativă (se pare că sub influenţa rusescului *клиент*), uneori nemotivată. Ar trebui scuturat de această nuanţă şi folosit mai des, la fel ca şi derivatul său *clientelă*, care denumeşte totalitatea clienţilor unei instituţii oarecare.

Un echivalent sinonimic al cuvîntului *client* este *muşteriu*, dar acesta nu se pretează la sfera economică. Avînd o pronunţată coloratură stilistică, este utilizat într-un cadru mai îngust, fără a concura cu *beneficiar* sau *client*, despre care am vorbit mai sus.

Gheorghe COLŢUN,
Universitatea de Stat
din Moldova,
Chişinău

SFÎNT SĂ-ŢI FIE ROSTUL SAU POVESTEA VORBEI

O expresie convingătoare a bogăţiei şi frumuseţii tezaurului frazeologic al limbii române este această schiţă, alcătuită în exclusivitate din frazeologisme ce semnifică noţiunea de "a vorbi".

Ca să fii bun de gură, trebuie să ai limbă de aur, să fii cu limba (fagure) de miere, să ai darul vorbirii, să fii uşor de gură, să nu-ţi stea gura şi să le spui (pe toate) ca pe apă sau să vorbeşti (să spui) ca din carte, să fii slobod la gură şi să nu-ţi toarcă (mamă-ta) pe limbă, să dai din gură şi să-ţi meargă gura, avînd (simţind) mîncărime pe limbă şi sămînţă de vorbă.

Cei răi de gură sau răi de clanţă sînt cu gura mare, au gură scîrnavă sau sînt scîrboşi la gură, au o gură cît o şură şi sînt slobozi la limbă (la gură), au limbă lungă, iar cînd îşi dau drumul la gură (gurii), le merge gura ca pupăza, le umblă gura ca la (o) ţarcă, le toacă gura ca o meliţă, ca o moară stricată sau hodorogită, vorbind una de la răsărit şi alta de la apus, le toacă gura bureţi sau verzi şi uscate, vorbesc aiăturci cu drumul, înşirînd moşi pe groşi, spun prăpăstii şi cai verzi pe pereţi, vorbesc aiurea, în dodii, în bobote, păsăreşte, le toacă gura cîte-n lună şi-n soare, vînzînd castraveţi la cei cu gura căscată.

Pentru a sta de vorbă cu cineva, trebuie să deschizi gura, uneori să-ţi descleşti fălcile, să-ţi dezlegi limba, să prinzi grai sau să prinzi (la) limbă şi să dai glas, iar pentru a-i pieri (cuiva) glasul, e necesar să-i scurtezi (să-i tai) limba sau să-i pui căluşul (lacătul) la gură şi i se leagă limba.

Unii şoptesc în barbă, vorbesc cu jumătate de gură (de glas) sau cu sufletul la gură, spun ca pe (prin) gura cămăşii sau vorbesc cu gura altuia, alţii ridică glasul (tonul), fac gură mare şi vorbesc din şa, spunînd vorbe mari şi late, vorbesc printre dinţi sau pe nas, mulţi strigă din băierile inimii, ţipă cît îi ţin (ia) gura sau ţipă (strigă) ca din gură de şarpe, fiind nevoiţi totuşi să-şi pună strajă sau stavilă gurii, ca să li se moaie gura, îşi pun gard la gură, îşi pun frîu limbii (gurii), îşi strîng gura (buzele), îşi ţin gura strînsă ca să nu li se mai audă gura, îşi păzesc gura (limba), ca apoi să li se scoată vorba (din gură) cu cleştele, devenind scurţi la vorbă (la cuvînt, la grai) şi scumpi la vorbă (la grai).

Unora le umblă vorba prin gură, dar nu zic bob sau nu zic (nici) o boabă (frîntă) sau nici două boabe legănate, mai pe scurt, nu zic nici cîrc, căci se împiedică la vorbă şi li se bate limba-n gură.

Sînt şi de cei care bat apa-n piuă cu zeamă de vorbe, vorbesc fără miez, apucă cu gura înainte, sar cu gura, nu dau păs la vorbă nimănui, îţi iau vorba din gură, iar ei nu-şi pun frîu la limbă, nu-şi ţin (nu-şi bagă) limba (în gură). Ca să schimbi cîte o vorbă cu ei, trebuie să le legi limba (gura) sau să le scurtezi limba şi să le închizi (să le astupi) gura, ca să tacă din gură, de altfel îţi strici (răceşti, rupi, baţi) gura degeaba.

E bine cînd cineva vorbeşte pe şleau, spune pe faţă, adică e deschis la vorbă, fiindcă sînt şi de cei cu două limbi sau cu mai multe limbi, cu limbă ascuţită (rea, de şarpe), care se întrec cu vorba şi înţeapă cu limba, umblă (dau goană) cu ştafeta şi poartă vorbe (minciuni). Vorbesc de-a băţul, îi îmbată pe unii cu apă rece, mîncînd borş. Deseori îi trag pe alţii de limbă, pe care, fără a-şi cîntări (bine) vorbele, îi ia gura pe dinainte (înainte), apoi vor să-şi ia vorba înapoi, dar... îşi muşcă limba şi se bat cu mîna (cu palma) peste gură.

Dar am cam lungit vorba, ne-am (cam) întins la vorbă (lungă). În două vorbe (cuvinte) sau două vorbe ş-un cuvînt să (mai) aruncăm o vorbă (un cuvînt), ca să nu încurcăm vorba şi să nu spunem vorbe de clacă. Să nu ne luăm cu vorba şi să scurtăm vorba, pentru că de la a vorbi în tîlcuri şi a sta la taifas trebuie să schimbi vorba.

Să nu ne punem în gură cu gura lumii. Să vorbim scurt şi înţelept şi vom auzi: "Parcă i-a ieşit un sfînt din gură".

Nu ştim cum a umblat vorba şi cum am adus-o din condei, dar am deşertat sacul, căci gura nu ţine chirie.

Stelian DUMISTRĂCEL
Iaşi

DE FLORI DE MĂR

Asocierea acestei expresii (şi: *de florile mărului*) cu ideea de "inutilitate", de acţiune gratuită, s-a făcut, desigur, într-o anumită familie de reprezentări mai mult sau mai puţin justificate (*a umbla de flori de cuc, după frunze verzi, de frunza frăsinelului*), ca efect al desprinderii omului de practicarea şi de semnificaţia vechilor ritualuri de primăvară, destinate, odinioară, să "stimuleze" renaşterea vegetaţiei, conform convingerii că lumea poate fi modelată după vrere. Diverse practici curente la sfîrşitul secolului trecut la indigenii din Australia au mari asemănări cu obiceiuri ale ţăranilor din unele zone ale Europei (printre care şi culesul florilor de *ciuboţica cucului*; Frazer, **Creanga de aur**, III, 1980, p. 62—65). În "florile dalbe de măr", invocate de Crăciun, românul vede şi promisiunea unor fructe care, păstrîndu-se peste iarnă, au valoarea de simbol al nemuririi, la fel ca bradul sau iedera (Herseni, **Forme străvechi**, 1977, p. 198).

Dar, după îndepărtarea de ritualuri ancestrale, legătura dintre flori şi proiecţia lor în util s-a păstrat sub un aspect mai puţin cunoscut astăzi, acela al estimării şi comercializării recoltei pomilor din faza cînd aceştia erau în floare. Diferite mărturii în acest sens găsim în documente de epocă, la etnografi şi sociologi, referirea făcîndu-se la mai multe regiuni ale ţării. Într-o prezentare (din 1820) a veniturilor locuitorilor din Stremţ (Alba de Jos), era vorba de vînzarea anuală a... pomilor, concretizată în livrarea poamelor ("... pe lîngă aceea, la cine vindem pomii noştri, de chilin ne alcăzîm şi le ducem lor cu carăle noastre, iar pentru bani gata"; Meteş, **Viaţa agrară**, 1921, p. 162).

Mai precis, situaţia este înfăţişată de către Teofil Frîncu şi G. Candrea, într-o descriere etnolingvistică din 1888 pentru Munţii Apuseni: "Posesorul vinde roada anului sau primăvara, cînd *mărul e înflorit*, şi aşta se numeşte pe *o tunsoare*, sau toamna". La fel se petreceau lucrurile şi în zona Braşovului, unde şcheienii "cumpărau grădinile cu pomi de cînd erau în floare. Toamna şi le culegeau singuri..." (N. Dunăre, **Ţara Bîrsei**, I, 1972, p. 229) şi în fostul judeţ Dîmboviţa. Este vorba de o localitate de negustori de fructe (Bogaţii); aceştia plăteau, uneori, prin satele învecinate, viitoarele fructe "din flori sau cu ghiotura", cumpărătorul oferind un preţ global pentru un pom sau chiar pentru o grădină de pomi (60 de sate cercetate de echipele studenţeşti, V, 1942, p. 201).

Practica trebuie să fi fost destul de răspîndită, de vreme ce H. H. Stahl, în studiile sale privind satele devălmaşe româneşti, califica "cumpărarea unei producţii neculese (pe preţ scăzut)" drept "o formă de exploatare cămătărească".

Desigur, riscul unor asemenea achiziţii, "la noroc", era acoperit prin preţurile modice oferite celor nevoiţi să vîndă merii în floare primăvara, din lipsă de bani. Dar pagubele suferite, uneori, din cauza timpului nefavorabil, au putut duce la caracterizarea cumpărătorilor temerari drept oameni care umblă şi ei doar "*de florile mărului*", fără să mai vadă şi fructele.

TÎRÎIE-BRÎU

O surprinzătoare poreclă a lui Tudor Vladimirescu, aceea de "tîrîie-brîu", analizată prin prisma semnificaţiei originare a acestei îmbinări de cuvinte, constituie una din cele mai elocvente probe a schimbărilor ce se pot produce în istoria formaţiilor expresive. Pentru contemporanii noştri, după mutaţiile radicale intervenite în domeniul vestimentaţiei, o persoană căreia brîul i-ar atîrna pînă la pămînt ar produce impresia de delăsare, de neglijenţă, dacă nu şi pe aceea de sărăcie cu duhul. Un *tîrîie-brîu* sau un *tîrîie-obială* înseamnă astăzi, deşi destul de vag, "haimana; om nevoiaş, zdrenţăros", un "lasă-mă să te las" (rezultate ale unor anchete ad-hoc; înainte de a continua lectura, îi invităm şi pe cititori să-şi verifice propriile impresii).

La vechiul costum orăşenesc de tip preponderent oriental, brîul a fost însă o piesă importantă; ţesută din fire de mătase de diferite culori, era o cingătoare ale cărei dimensiuni şi ornamente (ciucuri sau franjuri la capete) marcau şi rangul purtătorului. Dar, s-a consemnat faptul că persoanele arţăgoase, care (probabil în anumite împrejurări) căutau ceartă "cu lumînarea", lăsau, în societate, să le atîrne un capăt al brîului pînă pe pămînt, pentru a găsi un pretext de gîlceavă celor ce, din neatenţie, le călcau pe brîu,

sau călcau pe colţul şalului cu care se încingeau boiernaşii şi negustorii. Sugestiv, pentru discuţia de faţă, răzeş numele *Brîu Lung*, al unui răzeş moldovean (Giurescu, **Istoria podgoriei Odobeştilor**, 1969, p. 209).

Slugerul Tudor din Vladimiri, în anii de dinainte de 1821, proprietar de pămînturi şi arendaş, care făcea şi negoţ, ca victimă a abuzurilor unor boieri şi dregători, dar şi ca pîrît, provocase şi fusese implicat în multe procese în justiţie, cîştigîndu-şi, după unii comentatori (nu numaidecît obiectivi), renumele de "şicanor", de "moşnean iubitor de şicane". De unde şi supranumele de "tîrîie-brîu", care de fapt, mărturiseşte uimirea faţă de un caracter dîrz, în luptă permanentă cu instituţiile regimului fanariot: o justiţie venală şi o administraţie coruptă (A. Oţetea, **Tudor Vladimirescu**, 1945, p. 82—87; vezi şi B. Cazacu, în **SCL**, IV, 114). Desigur, temperamentul este acela al răzeşului "cu un petic de moşie şi c-un sac de hîrtie" — actele pentru susţinerea drepturilor sale în procese.

După Zanne, aceeaşi modalitate de a găsi prilej de ceartă, în alt mediu social, este reflectată de compusul *tîrîie-obială* (**Proverbe**, III), un nume pentru cel care lăsa să-i atîrne (pentru a-i fi călcată din neatenţie) bucata de pînză sau de postav cu care se înfăşoară piciorul cînd se încalţă opincile.

Brîul sau obiala, mai ales cele tîrîte *înadins*, au ieşit din uz, iar în exprimarea figurată, sintagmele respective au primit o nouă motivaţie (cu efecte consemnate în dicţionare) după nota dominantă a contextelor pornind de la acelaşi verb, ce înfăţişează plastic dificultăţile unei existenţe precare: *a o scoate la capăt tîrîş-grăpiş, a-şi tîrî zilele* de azi pe mîine, *a tîrî barca pe uscat*.

A TRAGE BUTUCUL

Un context ilustrativ la Creangă; atunci cînd fata Împăratului Roş, supravegheată în timpul nopţii de Harap-Alb şi de companionii săi, se preface în pasăre şi "zboară nevăzută prin cinci străji", este zărită doar de Ochilă, care constată: "Măi, fetişoara împăratului *ne-a tras butucul*". În **Tălmăcirea** cuvintelor din opera lui Creangă (făcută de Al. Vasiliu şi G. T. Kirileanu) expresia, pe lîngă "a înşela", este explicată şi prin "a face şotia!".

O "şotie" cîndva fatală, căci, de fapt, în întregime şi la modul propriu, formula cuprindea, probabil, şi precizarea "de sub picioare", fiind vorba de butucul pe care era urcat condamnatul la spînzurătoare (Maria Bojan, **Expresii**, 1971). Explicaţia propusă de V. Bogrea pentru expresia din titlu (**Pagini istorico-filologice**, 1971) pleacă de la *butuc* "obezi", dintr-un context "cu butuce la picioare", echivalent cu "a sta la gros" ("cu picioarele băgaţi *în gros*" la Dosoftei) şi cu "a pune la dubă", în care *dubă* este raportat la polonezul *dyby* "cătuşe de fier la picioare". Deci, *(a) trage* ar avea aici un sens rezultat prin extensie pornind de la cel de "a pune în picioare, depunînd oarece efort, un obiect de încălţăminte" (de exemplu, "a trage cizmele în picioare").

Dar, se ivesc mari dificultăţi de ordin semantic: în cazul imobilizării şi supliciilor cu ajutorul butucului nu putea fi vorba, nici măcar strict formal, de vreo "înşelăciune". Care, în situaţia celui spînzurat, este de imaginat cel puţin ca o... surpriză de moment (cu atît mai mult atunci cînd condamnatul avea ochii legaţi). Pe de altă parte, înşelăciunea se plasează sub semnul farsei cînd cuiva îi este *trasă rogojina de sub picioare*, doborîndu-l la pămînt (Zanne, **Proverbe**, III), şi, să nu uităm, în acelaşi fel era uneori prăbuşit la pămînt şi imobilizat, cînd intra în cortul trimisului sultanului, un domnitor mazilit. Procedeul se aplica şi în alte cazuri; într-o scenă din balada **Iordachi al Lupului**, "gios pe covor, tăiaţi-i capul din zbor" strigă domnul "cu mînie" către arnăuţi, cînd intră la el stolnicul Iordachi, cu care se învrăjbise, atras în cursă printr-o scrisoare de iertăciune (Alecsandri, **Poezii populare**).

Din acelaşi grup de frazeologisme face parte şi *a duce cu preşul* — tot "a înşela", în argoul puşcăriaşilor (**Grai şi suflet**, VII); a fost descris un "ceremonial" de primire a unui nou-venit într-o celulă, prin care deţinuţii de drept comun încercau să-l pună pe acesta "la punct" din primul moment, pentru a-i fixa locul în ierarhia "microgrupului". Or, în cazurile discutate trasul preşului, al rogojinii sau al covorului constituie un şiretlic, un tertip, dintr-o familie de reprezentări în care a putut fi încadrată, în stilul figurat, şi expresia *a trage butucul*.

Alte "instrumente" pentru *a duce* "a înşela" sînt... *cobza* şi *zăhărelul*; chiar dacă rezultatele sînt comparabile (dacă nu chiar aceleaşi), avem de-a face cu mijloace "agreabile" şi care sugerează abilitatea (dar presupun şi neghiobia).

Tatiana ZAVULAN
Chişinău

CONTRIBUŢIA LUI GRIGORE URECHE LA DEZVOLTAREA LIMBII ROMÂNE LITERARE (II)*

SINTAXĂ

Structura sintactică a limbii lui Grigore Ureche se identifică sau se apropie de structura sintactică a vorbirii populare. Cronicarul va încerca să confere limbii române scrise o înfăţişare particulară, în care să se recunoască modelele latineşti, încercare ce este mult mai evidentă la cărturarii Miron Costin, Dimitrie Cantemir, Constantin Cantacuzino, a căror sintaxă capătă un caracter savant şi livresc, îngrijit.

Sintaxa propoziţiei

La Ureche propoziţiile sînt, în general, scurte, dar frazele sînt uneori lungi, greoaie şi întortocheate. Mai rar încep propoziţiile cu subiect: ... ***Gligorie Ureche*** *(...) au fost vornic mare* 69), de obicei, pe primul loc situîndu-se predicatul: ***Fost-au*** *într-aceşti robi oameni mari...* (79); ***Fu*** *război în Ţara Muntenească...* (102); ***Fură*** *bătuţi muntenii...* (102); ***Au luat*** *Ştefan vodă cetatea Teleajănului...* (96).

Ca o particularitate a lui Ureche este folosirea din abundenţă a gerunziilor, mai ales la începutul frazelor: ***Schimbîndu-se*** *şi* ***schimosindu-se*** *numele, den Flachia i-au zis Vlahia...* (72); *Ca* ***văzîndu*** *craiul atîtea cuvinte rele de dînsul...* (113).

De multe ori propoziţia începe cu complementul direct, cronicarul avînd în vedere a atrage atenţia asupra obiectului din comunicare: ***Războaie minunate*** *au făcut...* (76); *...* ***urma*** *lui luase...* (129); *... multă* ***pagubă*** *au făcut...* (127);

Atributul este şi acesta plasat, de multe ori, înaintea substantivului determinat. Pentru exprimarea atributului adjectival antepus, Ureche este obsedat de adjectivul **mult**, variabil după gen şi număr: ***multă*** *moarte şi perire* (86), ***multă*** *adunare* (90), ***multă*** *pagubă* (92), ***multă*** *jale* (129), ***mult*** *bine* (129), ***mulţi*** *prinşi* (98), ***multă*** *oaste* (115), ***multă*** *înnecare* (129).

Şi tot de topica propoziţiei ţine şi plasarea diferitelor complemente circumstanţiale la începutul comunicării: ***Pentru aceea*** *ei scriu...* (78) — complement circumstanţial de cauză; ***Acolea*** *s-au descoperit toată viclenia...* (110) — complement circumstanţial de loc; *...* ***cu cuvinte*** *o au îngropat...* (123) — complement circumstanţial de mod; *...* ***în foc*** *o aş băga...* (109) — complement circumstanţial de loc. Apoziţia este chiar frecventă în **Letopiseţul Ţării Moldovei**: Albrihtu, **craiul leşăscu**... (122); ... Tăutul **logofătul** şi pre Isac **visternicul**... (111); ... au făcut două mănăstiri mari în Moldova, **Bistriţa** şi **Moldoviţa** (80).

Grigore Ureche este cronicarul căruia îi revine marele merit de a fi deschis un drum neted limbii literare spre graiul viu. Cronica lui ne oferă numeroase exemple de construcţii populare. Specifice sînt aspectele limbii vechi:

a) dativul adnominal: *... au pus domn* ***muntenilor*** (103); *... era frate* ***lui Olbrihtu***... (110); *... era cuscru* ***lui Ştefan vodă***... (111); *... era* ***lui Pătru vodă*** *apărătoriu* (125);

b) acordul apoziţiei cu substantivul determinat: *... Tăutul* ***logofătul***... (110); *...* ***Tăutului logofătului*** *celui mare...* (135) *... preacuratei fecioarei* ***Mariei maicei*** *domnului...* (90); *... numele căţelei*

* *Urmare. Începutul în "Limba Română", nr. 3—4, 1996.*

Moldei..." (72);

c) cumulul de conjuncţii: "***căci că*** *poate să fie adevărat*" (79—80); "*... au făcut vicleşug asupra lui Ştefan vodă,* ***pentru căci că*** *dedese agiutoriu turcilor...*" (103); "***cum că*** *nu-i descălecată ţara...*" (74);

d) negarea simplă cu **nici**: "***nici*** *îl* ***putem*** *da*" *(72);* "***nici*** *războaie mai* ***făcea...***" (75); "*...* ***nici au avut*** *cine să-i iasă...*" (83); "*...* ***nici era*** *loc...*" (98); "***nici au avut*** *cine să-i stea înainte...*" (123);

e) acordul după înţeles: "*...* ***cu multă mulţime de oaste*** *muntenească şi den ţară* ***adunaţi...***" (81); "*...* ***pedestrimea*** *moldovenească* ***ce era adunaţi*** *mai mult în dobîndă...*" (152); "*...* ***multă oaste*** *leşască* ***au perit****, unii de oşteni, alţii de ţărani...*" (115).

Ezitarea cronicarului în alegerea formulei potrivite dă dovada muncii sale de căutare continuă. Dacă reuşea la acea vreme să obţină construcţii pe care le întîlnim astăzi, în limba literară, acest lucru înseamnă că varianta elaborată şi îngrijită a limbii noastre căpăta contur încă din secolul al XVII-lea.

Fiind un text descriptiv, mai ales, e îmbucurător să descoperim că pe lîngă propoziţiile afirmative întîlnim şi propoziţii exclamative — "*Minunat lucru!*" (104) şi interogative: "*Cine poate să-i pomenească pe toţi?*" (118); "*Ce oameni sînteţi?*" (138); "*Cine n-ar pofti să vieţuiească?*" (144); "*Dar cui iaste urît a muri?*" (144).

Acestea se impun atenţiei cititorului prin nota retorică, caracteristică dezvoltată de urmaşii lui Ureche.

Sintaxa frazei

Este evidentă la Ureche apropierea de sintaxa populară. Frazele sînt unele scurte, altele lungi, formate prin coordonare. Conjuncţiile coordonatoare cele mai frecvente sînt:

a) copulative: **şi, ce** (în propoziţii şi fraze); **ci** are şi valoare copulativă.

"*Mulţi scriitori au nevoit de au scris rîndul* ***şi*** *povestea ţărîlor, de au lăsat izvod pre urmă,* ***şi*** *bune* ***şi*** *rele, să rămîie feciorilor* ***şi*** *nepoţilor, (...), despre cele rele să se ferească* ***şi*** *să socotească, iar de pre cele bune să urmeze* ***şi*** *să înveţe* ***şi*** *să se îndirepteze*" (69);

"*... limba noastră den multe limbi iaste adunată* ***şi*** *ni-i mestecat graiul nostru cu a vecinilor...*" (73); "*... n-au mai putut suferi,* ***ci*** *s-au răsipit şi s-au pustiit...*" (73);

b) adversative: **ce, ci, iar**: "*... Moldova s-au descălecat mai pre urmă,* ***iar*** *muntenii mai dentîi...*" (72); "*... să nu mă aflu scriitoriu de cuvinte deşarte,* ***ce*** *de dreptate*" (70); "*... den Flachia i-au zis Vlahia.* ***Ci*** *noi acest nume nu-l priimim...*" (72); "*Pre ardeleni nu-i lăsa să să odihnească,* ***ci*** *pururea le făcea nevoie...*" (76);

c) disjunctive; **au, sau, ori** (în propoziţii şi fraze): "*... spune mai mult* ***au*** *mai puţin...*" (71); "*Şi hierul* ***sau*** *pecetea cap de buor însemnează*" (72); "*... să le plătească tuturor,* ***ori*** *cu folos,* ***ori*** *cu paguba ţării...*" (75);

d) conclusive: **deci** şi forma veche **deciia**: "***Deci*** *cumu-i voia domnului, op să le plătească...*" (74); "***Deciia*** *Ştefan vodă strîns-au boiarii ţării, şi mari şi mici, (...) şi i-au întrebat pe toţi...*" (82).

Numărul frazelor formate prin subordonare este relativ mic. Cele mai frecvente sînt subordonatele atributive, completive directe, circumstanţiale cauzale, finale, consecutive şi concesive.

Atributivele sînt introduse prin: pronume cu valoare de conjuncţie: variabilul **care, ce, cît**, adverbe relative cu valoare de conjuncţie: **unde, cum**: "*... au sfinţit mănăstirea Putna* ***carea*** *era zidită de dînsul...*" (90); "*... aşa s-au adaos şi Moldova* **carea** *mai apoi de alte ţări s-au descălecat...*" (70); "*De la rîmleni* ***ce*** *le zicem latini...*" (72); "*... strîmbătatea* ***ce-i*** *făcuse ungurii...*" (88); "*... veni veste lui Şefan vodă* ***că*** *vine şi altă oaste leşască...*" (116); "*... i-au venit veste* ***cum*** *Radul vodă au întrat în Ţara Muntenească cu oaste turcească...*" (95); "*... au ucis-o la locul* ***unde*** *să chiiamă acum Buorenii...*" (72); "*... că craiul n-au luat urma* ***pe unde*** *venise...*" (114); "*Rumânii* ***cîţi*** *se află lăcuitori (...) de la un loc sînt cu moldovenii...*" (132).

Completivele directe sînt

introduse prin: conjuncţia **că**; adverbul relativ **cum, unde**: *... noi aflăm **că** Moldova s-au descălecat mai pe urmă...* (72); *... au zis **că** va veni acolo...* (109); *Înţălegînd Ştefan vodă **cum** craiul se apropie...* (113); *... scriitorii noştri n-au avut **de unde** strînge cărţi* (70).

Completivele indirecte, prin: conjuncţiile **să**, **că**: *... au gîndit **să** treacă la Ţara Ungurească* (133); *Nici iaste a să mira **că** scriitorii noştri n-au avut de unde strînge cărţi* (70).

Consecutivele, destul de numeroase, sînt introduse prin conjuncţia subordonatoare specifică **de**: *... i-au dat oaste **de** au întrat în ţară...* (79); *... s-au dus la Ardeal **de** au prădat Ţara Săcuiască* (83); *Dumnezeu la ferit **de** nu s-a vătămat* (100); *... pîine peste seamă rodeşte de multă, **de** nimenea nu o cumpără...* (132).

Măcar că este locuţiunea conjuncţională ce introduce subordonatele concesive: *... ni-i mestecat graiul nostru cu a vecinilor de prinprejur, **măcar că** de la Rîm ne tragem* (73); *... **măcar că** să află şi de alţii semnate lucrurile Ţărîi Moldovei, apucatu-s-au şi dumnealui...* (70).

Subordonatele cauzale sînt introduse prin conjuncţiile **că** şi **căci**: *Însemnarea anilor a scriitorilor noştri nu să tocmeşte cu a striinilor, **că** letopiseţul nostru scrie că au fost...* (77—78); *... cu bucurie mare au primit pre soli, **căci** au făcut oaste împotriva vrăjmaşilor săi...* (109).

Subordonatele finale au ca element introductiv locuţiunea conjuncţională **ca să**: *Nici războaie mai făcea **ca să**-şi apere ţara...* (75); *.. întinde mrejele sale **ca să**-i cuprindă...* (88); *... toată direptatea au lăsat-o pre cel mai mare, **ca să** o judece...* (74).

Pot fi întîlnite şi subordonate condiţionale, introduse prin **de**, cu valoarea de **dacă**: *... zicînd că-i va da ajutor, **de**-i va trebui...* (87); *... că **de** ne-am socoti pre amăruntul, toate cuvintele le-am înţelege* (73).

Ureche foloseşte verbe impersonale şi expresii impersonale, prezentă fiind deci şi subiectiva: *Să putea cunoaşte **că** nu va fi aşăzarea bună între domnii Moldovei* (76); *Cunoaşte-să **că** au fost neaşăzati...* (77); *... să nu să ştie **că** au lucrat...* (69).

Simţindu-se dator să dea unele explicaţii, cronicarul le dă prin intermediul propoziţiilor incidente: *... să făcea războaie pre acela loc, **cum însăşi semnele arată**...* (75); *După răsipa ţărîi dentîi, **cum spune mai sus**...* (75), *... agiutorul venise lui Ştefan vodă, sau însuşi craiul, **cum scriu unii**...* (105).

Foarte rar, se mai întîlnesc şi alte subordonate: *... şi-i tăie capul **după ce** au domnit 2 ani* (82) — temporală; *Iar Ştefan vodă, **deacă** au sosit la scaunul său, la Suceavă, au trimis la craiul leşăscu soli...* (95) — temporală (semantic) cu aspect (gramatical) de cauzală; ***cum** am aflat, aşa am arătat...* (71) — modală; *... odihna altora lui îi părea **că** e cu pagubă...* (127).

Chiar cînd fraza lui Grigore Ureche cuprinde prea multe propoziţii subordonate care umbresc propoziţia principală, purtătoarea înţelesului întregii construcţii, aceasta nu scapă cititorului: *"Şi multă vreme trăind războiul neales, de îmbe părţile omeneşti, şi turcii tot adăogîndu-se cu oaste proaspătă, iar moldovenii, obosiţi şi neviindu-le agiutoriu de nici o parte, au picat nu fieştecum, ce pînă la moarte să apăra; nici biruiţi dentru arme, ce stropşiti de mulţimea turcească, au rămas izbîndă la turci"* (100).

Patriotismul care se desprinde din aceste rînduri este cauza lungirii frazei cu motivările înfrîngerii, dar, în acelaşi timp, îi clarifică sensul general. Astfel de fraze sînt numeroase în paginile cronicii. Ele se intercalează cu fraze simple, aşa cum se înlănţuiau ele şi se rosteau în limba vie din vremea cornicarului şi pînă astăzi.

Se observă deci că structura sintactică a limbii lui Ureche este complexă şi variată faţă de sintaxa textelor din secolul al XVI-lea. Complexitatea, varietatea şi limpezimea sînt rezultatul apropierii de sintaxa populară. Acesta era începutul drumului spre claritate,

concizie şi echilibru la care va ajunge limba literară modernă.

LEXIC

Literatura istorică înseamnă şi o orientare nouă spre surse lexicale neexplorate în scrierile religioase. Este vorba despre o terminologie legată de administraţie, organizaţie militară: *vornic* (69), *oştile* (75); *războaie* (76); *domniia* (81); *bătaia* (91); *păharnicul* (91); *stolnicul* (91); *boiari* (92); *vitejie* (93), *comisul* (92); *tabără* (94); *vodă* (97), *craiul* (96); *cetatea* (96); *înpărat* (98); *steaguri* (98); *biruitoriu* (98); *pedestrime* (99); *giurământul* (117); *tîrgu* (122); *armele* (123), *sfetnicii* (129); *pedestru* (137); *galbeni* (137); *puşcile* (149), *inicerii* (149).

Nu se poate vorbi încă de invenţie verbală la Ureche, dar totuşi întîlnim în **Letopiseţ** cuvinte derivate, preluate, probabil, din graiul viu:

a) cele mai numeroase cuvinte derivate sînt cele prefixate cu **ne-**: ***ne****voinţă* (96), ***ne****aşăzaţi* (70), ***ne****însemnat* (77), ***ne****fiind* (86), ***ne****adevărate* (87), ***ne****ales* (100), ***ne****prietenească* (123), ***ne****beţiv* (156), ***ne****curvar* (156), ***ne****lacom* (156), ***ne****răsăpitoriu* (156), ***ne****leneşu* (128), ***ne****văzutu* (158), ***ne****dumnezeire* (144), ***ne****vinovat* (144);

b) cu prefixul **în-**: *îndreptatu"* (70), *însemneze* (71), *însemnarea* (77), *înblînzindu* (138), *îngreuiase* (157);

c) foarte rar, cu prefixele **re-** (forma veche: **ră-**): *răvărsatu* (81); şi **răs-**: *răscumpere* (88);

d) nici cu sufixe nu sînt prea frecvente derivatele, dar se întîlnesc totuşi:

-eţe: *blînd****eţe*** (152);

-inţă: *făgădu****inţă*** (153);

-ime: *sărăc****imea*** (154), *pedestr****ime*** (99), *prost****ime*** (150), *ungur****ime*** (131);

-ciune: *inşălă****ciune*** (112), *secă****ciune*** (154);

-giune: *flămîn****giune*** (112);

-ură: *adună****tură*** (111).

Se întîlnesc la Ureche şi unele cuvinte cu forme neprefixate: *(am) cercat* (70), *(au) tîmpinat* (110), *tîmplă* (70), *(va) vinui* (71) care, în limba literară actuală, apar cu prefixul **în-**.

Odată cu cronica lui Ureche, pătrund în limba noastră un mare număr de cuvinte de origine străină. Printre elementele latine ale limbii vorbite sînt de menţionat: *op* pentru *trebuie*, *pedestru* pentru *om care merge pe jos*.

Elementele slave provin în marea lor majoritate din slavonă şi au un caracter savant: *concenie* pentru *pierire*, *dostoi* pentru *a satisface*, *mîzdă* pentru *mită*, *pohvală* pentru *pompă, strălucire*, *poticală* pentru *înfrîngere*, *pristăni* pentru *a ceda*.

Cele împrumutate din limba polonă, cea ucraineană sau rusă sînt mai puţine la număr şi sînt caracteristice limbii vorbite: *comornic* pentru *postelnic*, *fală*, pentru *mîndrie*, *hraniţă* pentru *graniţă*, *plean* pentru *pradă de război*, *poftori* pentru *a repeta*, *pohlibui* pentru *a cleveti*.

Dintre elementele neogreceşti întîlnite în **Letopiseţ** menţionăm: *a schimosi* pentru *a desfigura* şi calcul lingvistic *înaljos* pentru *pagubă, neajuns*.

Sînt prezente şi împrumuturi din limba turcă: *adet* pentru *datină*, *beg* pentru *bei* (la turci: guvernatorul unui oraş), *ciutac* pentru *poreclă dată mai ales turcilor din Dobrogea*, *halcă* pentru *joc care constă în aruncarea unei suliţe printr-un inel*, *hochim* pentru *ordin, poruncă*, *otac* pentru *adăpost provizoriu construit de ciobani sau de pescari*.

O caracteristică a stilului artistic al lui Grigore Ureche o constituie folosirea de cuvinte prezente în limba vorbită în vremea sa: *aciua* pentru *adăposti*, *asupra* pentru *împotriva*, *căuta* (construit cu subiectul logic la dativ) pentru *a fi necesar ca, a trebui*, *copil* pentru *bastard*, *cotegă* pentru *căruţă*, *curător* pentru *care curge*, *dabilă* pentru *dare, bir*, *îndelunga* pentru *a prelungi*, *descăleca* pentru *a întemeia*, *detuna* pentru *a doborî*, *flămîngiune* pentru *foamete*, *înclăra* pentru *a se sui pe cal, a încăleca*, *încruntat* pentru *plin de sînge*, *limbă* pentru *neam, popor"*, *"moş"* pentru *strămoş*, *moşan* pentru *moştenitor*, *negata* pentru *nepregătit*, *oblici* pentru

a descoperi, a da faţă, omăt pentru *zăpadă, păvti* pentru *a ţine parte; a părtini, plodi* pentru *a produce, a naşte, pomăzui* pentru *a consacra; a confirma, prepune* pentru *a bănui, price* pentru *ceartă, neînţelegere, prost* pentru *neînvăţat, ignorant, rost* pentru *gură, vorbă, semnat* pentru *însemnat, înregistrat, smomi* pentru *a atrage prin înşelăciune, tinde* pentru *a întinde; a transmite, vicleni* pentru *a înşela, a trata cu viclenie, vorovi* pentru *a vorbi*.

Dintre **expresiile** caracteristice limbii populare relevăm următoarele: *"săptămîna albă"* pentru *"săptămîna dinaintea postului mare"*; *"... iară Bogdan vodă să ascuţia ca să-i poată undeva vîna"* pentru *"a face un efort mintal pentru a pricepe, a găsi ceva"*; *"... ci gîndi strîmbătatea ca să o răscumpere mai cu asupră"* pentru *"şi mai mult, cu vîrf şi îndesat"*; *"au bătut războiu"* pentru *"a făcut război"*; *"şi dede veste de pace şi de domn tînăr, şi scoase bejeniile pre acasă"* pentru *"a rechemat pe cei fugiţi"*; *"au dat dos a fugi"* pentru *"au fugit"*; *"s-au dat spre munte"* pentru *"s-au îndepărtat (spre)"*; *"şi dînd război vitejeşte"* pentru *"şi bătîndu-se pe cîmpul de luptă"*; *"să ia boi de-a zece"* pentru *"a zecea parte, zeciuiala, dijma"*; *"măcar că înfrînsese cu deodată pre Bogdan vodă"* pentru *"pe neaşteptate"*; *"dinadreapta, dina-stînga"* pentru *"de partea dreaptă, de partea stîngă"*; *"acestea toate îi era ca o gheaţă la inima lui Ştefan vodă"* pentru *"mare grijă, teamă"*; *"era să meargă sol la împărăţie, să lege păcile"* pentru *"să încheie pacea, să încheie un tratat de pace"*; *"în vremea norocului celui prost"* pentru *"nenoroc, primejdie"*; *"de nu s-ar fi părăsit Mateiaş craiu de acel gînd"* pentru *"şi-ar fi schimbat gîndul"*; *"că ungurii lui Despot încă-i plecase Tomşa spre sine"* pentru *"îi atrăsese"*; *"unde avînd Ştefan vodă ştire şi prinzînd limbă, marţi noaptea..."* pentru *"căpătînd veste, aflînd ştire, fiind informat"*; *"ce lui Iliaş nu-i sosia pita lui craiu"* pentru *"nu-i ajungea, nu-i era suficientă întreţinerea"*; *"amintrelea de stat era om cuvios"* pentru *"stare, fel de a fi"*; *"deci stătu la domnie Petru vodă Aron"* pentru *"veni la domnie, se sui pe tron"*.

Concluzia care se desprinde din cercetarea lexicului lui Grigore Ureche este deosebit de importantă. Această scriere cuprinde, în esenţă, elemente care vor alcătui, mult mai tîrziu, baza vocabularului limbii literare moderne. Apariţia acestui sărac început de vocabular tehnic modern ni se pare mai importantă decît numeroase turcisme şi slavonisme supuse pieirii, odată cu stările vechi, sociale şi economice pe care le reprezentau.

Afirmaţia lui Nicolae Iorga referitoare la **Biblia de la Bucureşti** din 1688, pe care o consideră o carte pentru toată colectivitatea română-nească, poate caracteriza şi **Letopiseţul** lui Grigore Ureche, căci această operă monumentală nu putea să nu lase urme adînci nu numai în scrisul, adică influenţînd pregnant dezvoltarea limbii române literare, dar şi în conştiinţa acelora care au citit-o, ea avînd un rol decisiv, oricare ar fi unghiul din care am privi-o, în dezvoltarea spirituală a poporului român, cîştigînd noi cititori pentru lectura în limba română, în virtutea spuselor autorului, "ca să nu să înece anii trecuţi şi să nu să ştie ce s-au lucrat" şi ca "să rămîie feciorilor şi nepoţilor, să le fie de învăţătură, de pre cele bune să urmeze şi să să înveţe şi să să îndirepteze".

Alexandru CRIŞAN,
Institutul de Ştiinţe ale Educaţiei, Bucureşti

LITERATURA NAŢIONALĂ ŞI LIMBA MATERNĂ ÎN ÎNVĂŢĂMÎNTUL LICEAL EUROPEAN

0. Actualmente, în majoritatea ţărilor Europei sînt în curs de desfăşurare mutaţii dintre cele mai semnificative în domeniul *renovării programelor şcolare*, implicit în cel al *proiectării unor conţinuturi noi* destinate procesului de instruire. *Literatura naţională şi limba maternă în liceu* se situează, în fiecare dintre aceste ţări, cum, de altfel, este şi firesc, în miezul demersului înnoitor.

Pornind de la o asemenea constatare, ar fi utilă — credem — analiza evoluţiilor înregistrate în acest domeniu, cu atît mai mult cu cît operaţia ar putea furniza sugestii importante în reevaluarea modelului propriu de predare/învăţare a limbii şi literaturii în liceul românesc actual. Precizăm, de la bun început, că nu pledăm nicidecum pentru copierea *tale quale* a unor soluţii adoptate în alte ţări; cunoaşterea acestora ne poate conduce însă la clarificarea şi sedimentarea viitoarelor noastre opţiuni în perspectiva reformei învăţămîntului.

1. La nivelul învăţămîntului liceal european, *conţinutul disciplinei* de care ne ocupăm este conceput — în mod tradiţional — într-o manieră relativ asemănătoare de la ţară la ţară (cf. Vaniscotte, 1989, 104). Astfel, acesta se constituie, în esenţă, din ceea ce s-ar putea numi "studiul literaturii sau al istoriei literaturii naţionale", un studiu de cele mai multe ori *descriptiv* şi mai mult sau mai puţin *cronologic*. Aşadar, diferenţele cele mai pregnante din punctul de vedere discutat apar, între ţările europene, nu atît în concepţia generală privind *natura conţinutului* (care — în principiu — rămîne, de fiecare dată, *literatura*), cît, mai ales, în modul de *selectare* şi *organizare* a materialului propus spre studiu.

De aceea, diversele sisteme de învăţămînt din Europa pun, în acest sens, următoarele tipuri de probleme: *ce anume* şi *cît să se selecteze* pentru şcoală dintr-o literatură dată; *conform căror criterii să se selecteze/ organizeze conţinutul; care să fie raportul dintre "limbă" şi "literatură"* în "arhitectura" disciplinei şi, în fine, *care să fie principalele demersuri pedagogice în studiul literaturii*? În ceea ce priveşte sinteza de faţă, ne interesează — înainte de toate — răspunsul la primele trei întrebări.

2. *Ce anume şi cît să se selecteze, pentru scopuri didactice, dintr-o literatură dată?* Din punct de vedere pedagogic, o astfel de întrebare nu este nicidecum simplă, mai ales dacă ne gîndim la faptul că şcoala — şi, probabil, nu numai cea de la noi — devine, cîteodată, în mod poate nu paradoxal, cîmpul de manifestare a unor dispute între "forţe" prin excelenţă "extraşcolare". Asemenea "forţe" includ scriitori, oameni de cultură, critici literari, iar,uneori chiar unele "grupuri de presiune", care îşi propun, în principal, să obţină *introducerea* în programele şcolare a unor anumiţi scriitori sau opere.

În asemenea "cruciade" se uită, de regulă, un singur lucru, din păcate cel mai important; şi anume faptul că şcoala este cu totul altceva decît viaţa literară şi că nu toţi elevii vor deveni scriitori sau critici literari. Cu alte cuvinte, se neglijează realitatea simplă că şcoala *nu trebuie* şi *nu poate* oferi tot, mai ales în materie de literatură; în schimb, ea trebuie să ofere esenţialul, adică textele cele mai reprezentative ale unei literaturi, acelea care vor dezvolta în cea mai mare măsură *gustul estetic* al elevilor, *capacitatea lor de a înţelege şi de a interpreta diversele tipuri de scriitură, disponibilitatea pentru "frumosul literar"*; şi, nu în ultimul rînd, acele

texte care vor structura la modul optim "deprinderile de lectură", plăcerea de a citi.

În sensul celor discutate mai sus, relativ la problematica pe care o abordăm se identifică, cel puţin în Europa, două tendinţe fundamentale.

2.1. În *ţările din est* (din păcate, mai funcţionează încă o astfel de clasare depăşită), care cu mulţi ani în urmă au fost silite să adopte modelul sovietic al educaţiei, s-a optat — şi maniera aceasta supravieţuieşte, în bună parte, şi astăzi —pentru un tip oarecum *enciclopedic** de studiere a literaturii. Mai exact, se încerca abordarea cît mai completă a *istoriei literare* — incluzîndu-se, aici, epoci de evoluţie culturală şi literară, autori, curente, tendinţe etc. — studiu tributar, într-o oarecare măsură, şi concepţiei critice marxiste, conform căreia literatura ar fi o reflectare nemijlocită a realităţii social-politice.

Avantajul unei asemenea *abordări enciclopediste* a fost, printre altele, că o parte dintre elevi a ajuns, cu timpul, să ştie mai mult *despre* propria literatură decît "tinerii din Occident". Cu alte cuvinte, elevii erau (sau păreau) *mai informaţi*, citeau, cel puţin în aparenţă, mai mult (dar aici mai intrau în joc şi alte cauze!) şi aveau, în genere, o bună capacitate de a încadra operele şi pe diverşii autori studiaţi în aşa-numitul "context socio-politic şi istoric" etc., ceea ce, trebuie să recunoaştem, nu era totuşi puţin lucru.

Am insistat însă mai sus asupra prepoziţiei *despre*, pentru că tocmai în acest cuvînt se concentrează şi dezavantajul viziunii prezentate. De ce? Pentru simplul motiv că "traversarea" *întregii* istorii literare, abordarea unui număr relativ mare de scriitori (exceptîndu-i, evident, pe cei care, în ochii regimurilor comuniste, erau definitiv compromişi) au atras după sine o serie de distorsiuni de fond**.

Evident, după evenimentele din 1989, situaţia din fostele ţări comuniste s-a schimbat substanţial. Am menţiona — cu titlu de exemplu — cazul Ungariei şi al Poloniei, unde, conform unor informaţii recente***, studiul literaturii a fost plasat într-o viziune larg culturală, în cadrul căreia investigarea constantelor mitice şi filozofice ale spiritului, precum şi dezvăluirea esenţelor frumosului au devenit, în fine, obiective prioritare.

2.2. În ţările din Occident, problema se pune într-un mod relativ mai flexibil. *Modelul enciclopedist "moderat"* coexistă cu un model pe care l-am putea numi de *"studiu selectiv al unor valori literare"*. Oricum, constanta detectabilă la nivelul sistemelor de învăţămînt discutate în paragraful de faţă este *descentralizarea operaţiei de selectare/organizare a conţinutului* la disciplina "literatură"; şi aceasta în sensul că, deşi programa "de la centru" poate sugera, propune sau recomanda *liste de texte* şi *opere*, totuşi "instanţele locale" (echipa profesorală pe disciplină, consiliul de conducere al şcolii etc.) sînt acelea care vor decide, în faza ultimă, modalitatea de concretizare a programei la nivelul şcolii. Sigur, amploarea libertăţii de decizie diferă de la ţară la ţară, dar coerenţa studiului la nivel naţional se

* Pentru acest tip de proiectare didactică, vezi Holmes, McLean (1989).

** Amintim doar cîteva dintre acestea: (a) supralicitarea cantităţii de informaţie despre autori şi opere a redus substanţial timpul care se putea dedica aprofundării unor opere, altfel zis tocmai operaţiei de înţelegere a procedeelor şi mărcilor artistice în măsură să asigure "literaritatea" textului; (b) studierea nediferenţiată şi vag critică a aproape *tuturor* autorilor (importanţi sau nu) a înlăturat, în bună măsură, posibilitatea formării capacităţii de a discerne valoarea de non-valoare; (c) maniera de apropiere de text — fără "distanţa" filozofică necesară, fără căutarea unor izvoare mitice, religioase etc., deoarece acestea nu conveneau Puterii — ducea, deseori, la interpretări sectare, îngust mecaniciste, vulgar sociologizante şi biografizante ale operelor, se pierdea, astfel, tocmai acel univers inefabil fără de care literatura nici nu ar avea sens.

*** Informaţiile au fost obţinute în urma unor discuţii cu reprezentanţii respectivelor ţări, la reuniunea de la Strasbourg (mai 1991) privind "Evoluţiile din sistemele de învăţămînt ale unor ţări din est" (vezi şi Crişan, 1992).

asigură printr-un *sistem central (unitar) de evaluare/testare sumativă* a cunoştinţelor, dar mai ales a capacităţilor aferente înţelegerii literaturii.

Revenind la cele două modele invocate mai sus, trebuie făcută de la început observaţia că învăţămîntul din Europa pune în evidenţă, la ora actuală, o întreagă gamă de "treceri" situate între modelul *"moderat" enciclopedist* (ilustrat, cu pregnanţă, în învăţămîntul spaniol) şi cel prin excelenţă *selectiv şi cu posibilităţi maxime de opţiune* (caracterizînd sistemul din Marea Britanie, spre exemplu).

A. Aşadar, *varianta "moderat" enciclopedistă* este cel mai bine reprezentată în sistemul liceal *spaniol*. Astfel, programele în uz pentru "Bacalaureatul unificat şi polivalent (BUP) şi pentru "Cursul (postliceal, n.n.) de orientare universitară" (COU) sînt documente axate, în special, pe *conţinuturi*, iar nu pe *obiective* (cf. Leclercq et al., 1990, p. 11). Aceste programe "s-au oprit" la nivelul anului 1975, deşi îmbunătăţiri au intervenit şi după acea dată.

Ce conţine, spre exemplu, programa de limbă şi literatură spaniolă pentru primii doi ani din cadrul BUP (perioadă corespunzînd primilor doi ani ai liceului românesc)? Acest document (vezi *Anexa V*, la Leclercq et al., 1990) face o trecere în revistă a *întregii literaturi spaniole*, din evul mediu (de exemplu, *El cantar del mio Cid*) şi pînă la autorii reprezentativi ai ultimelor decenii (Cela, Vallejo, Blas de Otero ş.a.). Criteriul de clasare a materialului este fie cel *cronologic*, fie acela relativ la *curentele literare* dominante în epocă. În cazul fiecărei opere se face o prezentare generală a contextului cultural şi literar-artistic (de tipul "Apariţia umanismului şi a formelor poetice italiene" ş.a.m.d.) ori al celui socio-economic (de exemplu "Criza ideologică a Renaşterii"; "Gîndirea liberală şi implicaţiile ei sociale şi literare în textele romantice" etc.). Din fiecare perioadă se studiază de la trei pînă la cinci autori, amintiţi în programă *doar ca nume*; se face, în schimb, recomandarea suplimentară: "Studiu şi comentariu de texte aparţinînd fiecăruia dintre autorii următori" (vezi *Anexa V*, la Leclercq et al., 1990).

În acelaşi fel sînt studiaţi şi autorii importanţi ai hispanităţii. În toate cazurile, abordarea de ansamblu este una cu suficientă deschidere spre valorile culturale europene şi universale.

De menţionat este, şi nu în ultimul rînd, faptul că predarea literaturii în Spania urmăreşte — conform programei — o triplă *finalitate*: (a) de a stimula gustul pentru literatură, exercitînd întreg complexul de capacităţi pe care acesta le implică; (b) de a forma la elevi deprinderea de "lectură critică" şi (c) de a oferi acestora un minimum de cunoştinţe istorice şi culturale.

În ceea ce priveşte *opera literară*, aceasta este definită într-o manieră aproape marxistă: "[...] o comunicare lingvistică şi o creaţie artistică, produsă într-un context istorico-social". Opera — se adaugă — trebuie să-l pună în contact pe elev cu problemele multiple ale culturii, cu comportamentele umane tipice, cu progresul ştiinţei şi cu evoluţia socială.

În cadrul COU — curs care urmează după liceu în scopul pregătirii pentru admiterea în învăţămîntul superior — *literatura* este considerată opţională. În programă, materia este organizată tematic, iar accentul cade pe lărgirea ariei de cuprindere şi adîncirea analizei de text. Diferenţa de abordare faţă de ciclul BUP este vizibilă, fie şi numai dacă enumerăm cîteva dintre temele propuse spre studiu: (a) "Marile curente ale literaturii în secolul al XX-lea"; (b) "Conflictele religioase şi existenţiale în literatura contemporană"; (c) "Spania în literatură"; (d) "Criza conştiinţei burgheze"; (e) "Înnoiri în tehnica narativă" etc.

Este important de menţionat, în final, că programele investigate de noi nu menţionează *în nici o situaţie* textele care urmează a fi studiate la clasă, ceea ce înseamnă că selectarea şi ordonarea propriu-zisă a conţinutului ţin de competenţa "instanţelor locale". Este vorba deci despre o *proiectare în mare parte descentralizată*.

B. În învăţămîntul liceal din *Portugalia* se procedează, în schimb, la un studiu mult mai selectiv, obiectivul principal fiind "[...] aprofundarea culturii literare numai prin operele unor autori, figuri, însă reprezentative, ale istoriei [...] literare" (*Programa — Português*, 10, 1989, p. 7).

Astfel, în clasa a IX-a (de fapt, primul an al liceului portughez), se propun la literatură — în cadrul "seriilor" nefilologice — patru categorii de opere, toate pentru studiu integral: (a) o povestire/legendă/nuvelă, selecţionată din cinci volume oferite pentru opţiune; (b) o piesă de teatru din opera lui Gil Vicente (autor dramatic din epoca medievală); (c) cîteva piese lirice (sonete) din opera lui Camões (poetul Renaşterii portugheze) şi a lui Bocage (secolul al XVII-lea) şi (d) un număr de două cîntări din epopeea naţională *Os Lusíadas* (Camões) (*Programa — Português*, 9, 1981).

În clasa a X-a, selecţia comportă: (a) *14 fragmente* excerptate din opere în proză; (b) *7 texte de poezie*; (c) un text (din opt propuse) *pentru lectură şi analiză integrală*. Este de menţionat faptul că textele literare (*fragmente* şi *opere integrale*), alese din listele oferite, acoperă cele mai diverse tipuri de discursuri epice, lirice şi dramatice. În cazul operelor care se reiau în această clasă — evident, la un nivel superior —, spre exemplu, *Os Lusíadas*, se tinde către aprofundarea viziunii şi deprinderea unor tipuri inedite de abordare a textului (*Programa — Português*, 10, 1981).

Clasa a XI-a de studiu acoperă, în esenţă, literatura medievală, lirica renascentistă, barocul, clasicismul, romantismul, realismul, naturalismul, şi, în cele din urmă, proza şi poezia secolului nostru. În schimb, în clasa a XII-a se propune o abordare pe genuri literare, de vreme ce se studiază exclusiv o operă integrală aparţinînd genului liric şi altele două reprezentative pentru "epic", respectiv pentru "dramatic" (*Programa — Português*, 11—12, 1981).

Interesant este de observat că în *clasele filologice* (*Programa Português*, 10—11, 1979—1980) obiectivele sînt mai mult rafinate. Se urmăresc astfel: (a) predarea conceptelor şi a instrumentelor operatorii fundamentale pentru analiza textului literar; (b) structurarea la elev a unei viziuni diacronice, dar şi sincronice şi critice; (c) orientarea tînărului către aşa-numita "lectură polivalentă" (*Ibidem*, p. 27). Materia este relativ "strîns" organizată: în clasa a X-a se studiază, astfel, o perioadă literară largă, de la literatura medievală pînă la iluminism, iar în clasa următoare de la romantism pînă la literatura actuală.

C. În Italia, în ultimii ani s-a constatat o tendinţă puternică în direcţia renovării concepţiei privind conţinuturile din sfera predării literaturii. *Viziunea "enciclopedistă"*, de sorginte mai veche, a cedat treptat locul unei largi posibilităţi de opţiune, precum şi *tratării selective* a istoriei literare. Această mutaţie este vizibilă, mai ales, în proiectul de programă avansat recent de "Comisia Brocca". În condiţiile în care *educaţia literară* este una dintre cele trei dimensiuni fundamentale ale studiului italianei, programa avansează un tip extrem de curajos de descentralizare. Astfel, în acest document sînt fixate exclusiv obiectivele şi criteriile de selectare a conţinutului, profesorul fiind acela care optează, în ultimă instanţă, pentru autorii şi textele de studiat. Se recomandă, printre altele, alegerea unor texte reprezentative, aparţinînd tuturor genurilor şi speciilor literare; se menţionează, totodată, necesitatea de a studia opere ale marilor figuri ale literaturii italiene, dar şi universale. În plus, această programă recomandă, pe lîngă textele literare, şi *mostre aparţinînd altor stiluri funcţionale*. Într-o altă ordine de idei, exigenţa legăturii cu actualitatea, cu problemele lumii contemporane conferă "programei Brocca" un caracter esenţialmente pragmatic. Interesant este însă că nici în acest document nu se oferă sugestii concrete privind *autorii* şi *operele* care ar trebui studiate în mod prioritar.

D. În Franţa, în cele trei clase ale învăţămîntului liceal, studiul literaturii este, în esenţă, tot *selectiv*. "Obiectivele generale ale învăţării

francezei sînt, în liceu ca şi în colegiu (echivalent gimnaziului românesc, n.n.), practica raţională a limbii, formarea unei culturi, achiziţia metodelor de gîndire şi muncă" (*Programme — Français*, 1989, p. 13). Acestea sînt detaliate, apoi, în cîteva obiective specifice, concretizate după cum urmează: "[...] elevul trebuie să fie condus: [...] (8) să ştie să repereze tipul unui text şi să definească statutul acestuia; (9) să ştie să pună şi să exploateze concret principalele întrebări care pot ghida lectura metodică a unui text şi care pot ajuta în construirea esenţialului într-un comentariu; (10) să utilizeze un vocabular minim de analiză literară; (11) să ştie să situeze exact în istorie autori şi texte abordate în cursul anului şcolar" (*Ibidem*, p. 20).

În conformitate cu aceste obiective, conţinuturile, în toate clasele, se organizează fie în jurul unor *opere integrale* — de regulă, trei pe an —, alese dintr-o listă oferită în programă, fie în jurul unei *teme*. În ambele cazuri, profesorul are libertatea de a alege textele, inclusiv prin înţelegere cu elevii săi. În prima situaţie, se urmăreşte ca fiecare dintre textele selectate să fie realmente reprezentativ şi relativ diferit ca tip de stil de celelalte două opere destinate "lecturii integrale". În al doilea caz, textele sînt astfel alese, încît ele să pună în evidenţă, pe cît posibil, "tipuri literare" aparţinînd celor mai diverse genuri şi specii.

Astfel, în prima clasă a liceului francez ("la Seconde"), se studiază integral o *dramă* (selectată din autorii secolului al XVII-lea), *un text amplu în proză* (din secolul al XIX-lea) şi *un poem important* (din literatura secolului al XIX-lea sau al XX-lea). În plus, alături de cele 3 texte integrale, echipa profesorală a fiecărui liceu (sau chiar profesorii) fixează şi o temă adecvată vîrstei elevilor (spre exemplu, "Prietenia şi loialitatea în textele literare"; "Tema injustiţiei" etc.). În acest cadru, se poate face apel şi la lucrări traduse din alte literaturi; de asemenea, se caută tratarea temelor literare în confluenţă cu alte arte (*Ibidem*, p. 24).

În clasa a II-a de liceu ("la Première") se recurge, conform aceloraşi principii, la texte din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea pînă în secolul al XX-lea. Clasa a III-a ("la Terminale"), în care literatura franceză este facultativă (bacalaureatul la această disciplină susţinîndu-se după "la Première"), sînt oferite următoarele posibilităţi: (a) o operă reprezentativă pentru un gen sau pentru o mişcare literară; (b) o operă legată de o mare dezbatere de idei; (c) o operă ilustrînd raporturile dintre literatură şi celelalte arte şi, în sfîrşit, (d) o mare operă tradusă din literatura lumii. În raport de aceste lecturi, se pot constitui şi grupări de texte, asigurîndu-se însă o coerenţă tematică sau problematică între ele (*Ibidem*, p. 43).

Conform noilor propuneri avansate de Consiliul Naţional al Programelor, în cadrul procesului de renovare a liceului francez (*Propositions*, 1991, p. 94), *literatura*, alături de celelalte discipline umaniste, urmează să se înscrie pe o triplă dimensiune: (a) dimensiunea culturală; (b) cea europeană şi (c) cea istorică. Studiul literaturii se va remodela substanţial, în ideea că — în viitor — *cultura generală* (formată şi prin intermediul celei literare), în calitatea sa de "cadru de referinţă indispensabil", va fi din ce în ce mai necesară nu numai în activităţile din sfera umanistă, ci şi în cele administrative şi chiar tehnologice (*Ibidem*, p. 92). De altfel, şi la conferinţa de presă în cadrul căreia fostul ministru francez al educaţiei naţionale, domnul Lionel Jospin, a prezentat, la 25 iunie 1991, liniile de forţă ale renovării liceului francez, s-a arătat că "Noua *serie literară* permite să se dea elevilor o cultură literară complexă", bază a unei solide culturi generale.

Nu trebuie neglijat însă — în contextul discuţiei de faţă — nici faptul că investigaţiile în domeniul *didacticii limbii materne*, precum şi în diverse discipline conexe, vor determina în viitor modificări importante în selectarea şi organizarea conţinutului la literatură. Astfel, s-a sugerat recent că progresele obţinute în ştiinţa limbii, mai ales în

ceea ce priveşte procesele de *tratare şi prelucrare a discursului* în limbile naturale (Pagé, 1990, p. 131 şi urm.), precum şi cele subsecvente *lecturii şi explicitării textului* (Thérien, 1990, p. 215 şi urm.), vor restructura simţitor conţinuturile actuale din programele şi manualele de literatură.

Se simte, printre altele, tot mai mult necesitatea selectării unor texte legate de problemele şi nevoile lumii moderne (*deci, texte literare*, dar şi texte *"utilitare"*), cu dominantă diversă (informativă, expresivă, ludică, poetică), prezentate ca discurs argumentativ, analitic, narativ etc. (Simard, 1990, p. 250—252).

Totodată, în ultima vreme, s-a vorbit tot mai mult despre nevoia unei *reforme în didactica literaturii* (Petitjean, 1990, p. 115 şi urm.). În acest sens, conţinuturile noi vor trebui să asigure: (a) învăţarea "medierilor culturale" prin care literatura ajunge la cititor; (b) învăţarea "lecturii ca proces" şi (c) învăţarea continuă a scrierii (*Ibidem*, p. 115). Acelaşi autor a sugerat că, în ceea ce priveşte lectura, cercetările actuale — fie că provin din *psihologia cognitivă*, din *sociologia* lecturii, fie că din *teoria receptării* — demonstrează că în şcoală vor trebui studiate acele texte care vor forma la elevi capacităţi avansate de *construire a sensului*, de *interpretare şi stocare adecvată a informaţiei* (*Ibidem*, p. 118—119).

E. În ceea ce priveşte *Germania* — în ciuda marilor diferenţe dintre landuri — se pot degaja totuşi o serie de constante. Aşa-numitul "ciclu doi", care se organizează în licee, se derulează în funcţie de un şir de reglementări datînd din 1977, 1983 şi 1984. Acestea sînt respectate, în genere, la nivelul landurilor, întrucît ele au incidenţă şi asupra valorii diplomelor de studii secundare, binecunoscutele "Abitur" (Bréant, Leclercq, 1990, p. 100).

În contextul în care, în ultimii ani, s-a încercat asigurarea unui echilibru între diversele discipline, pe de o parte, şi între cultura generală şi cea de specialitate, pe de alta, în liceul german au fost stabilite ca fiind esenţiale cinci domenii: (a) limba şi literatura, alături de artele frumoase; (b) ştiinţele economice şi sociale; (c) matematica, ştiinţele şi tehnologia; (d) religia şi (e) educaţia fizică.

Într-un asemenea context "literatura" în învăţămîntul din Germania este structurată în conformitate cu principiul selectiv, discutat mai sus. Într-adevăr, studiul literaturii nu se face nici cronologic şi nici prin referirea la curente literare. Spre exemplu, conform unei programe din landul Hessen (*Kursstrukturpläne*, 1984, p. 33 şi urm.), conţinutul se organizează în funcţie de unele *motive literare* ("Motivul conflictului dintre generaţii", "Motivul patriei şi al străinătăţii" etc.) sau de anumite *structuri discursive* ("Eroul şi antieroul"; "Textul şi efectele sale" etc.).

Chiar şi atunci cînd *cronologia* intră oarecum în joc, se pare că esenţial rămîne — în didactica germană — "lucrul cu textul" (cf. *Rahmenrichtlinien*, 1980, p. 98 şi urm.). Scopul studiului literaturii este, aşadar, învăţarea unor modalităţi de elaborare a textului, dar şi a strategiilor de "a se servi" *practic* de literatură ("omul să înveţe să se folosească de literatură").

În concluzie, în cadrele unei abordări în esenţă *tematiste*, se pare că libertatea de mişcare a profesorului este relativ extinsă (vezi *Realschule*, 1980, *Vorlaufige Richtlinien*, 1978).

F. În Marea Britanie, noul "National Curriculum", introdus în 1989, — o programă bazată prin excelenţă "pe obiective didactice" — face unele observaţii interesante privind conţinuturile ce urmează a fi predate la clasă. Deşi programa propriu-zisă *nu oferă* nici *o listă de texte concrete*, totuşi instrucţiunile de examinare fac o serie de precizări semnificative, cum ar fi, spre exemplu, următoarea: "Majoritatea textelor studiate trebuie să fie texte literare originale scrise în engleză, care să includă, de pildă, şi scrieri din America ori din Commonwealth; se recomandă şi texte traduse" (*Syllabus*, 1989, p. 19).

Selectarea textelor intră, aşadar, în competenţa profesorilor, care trebuie să ţină seama totuşi de o serie

de recomandări (cf. *National Curriculum — English*, 1989, paragraful 7.14). Una dintre acestea menţionează că, în conţinutul fixat de fiecare şcoală în parte, urmează neapărat a fi prevăzute atît analizele detaliate ale unor texte, cît şi lectura integrală a unor fragmente ilustrînd principalele genuri literare.

În conformitate cu "National Curriculum", în alegerea autorilor, a temelor, a perioadelor, a genurilor etc., este recomandabil să se acorde o mare libertate; totuşi lucrările propuse studiului detaliat trebuie să fie de substanţă pentru a merita o atenţie specială.

3. *Criterii de selectare a textelor literare.* Conform majorităţii abordărilor pe care le-am avut în vedere, în selectarea textelor (operelor) recomandate — chiar dacă o asemenea operaţie se bucură, în principiu, de o mare libertate de decizie — este necesar să se ţină seama de o serie de *criterii*. Pornind de la acestea, urmează să fie abordate, aşadar, acele texte (opere) care:

(a) *se adecvează* cel mai bine la obiectivele specifice prevăzute în programă, la nivelul dezvoltării psihice a elevilor, precum şi la resursele pe care le poate oferi şcoala în materie de metode şi instrumente de lucru;

(b) *acoperă* o gamă cît mai extinsă de tipuri de scrieri şi de textualizare, destinate a-i familiariza pe elevi cu cele mai diverse categorii de texte;

(c) *au valoare estetică* şi *sînt depozitare* nu numai ale unor procedee/mărci complexe de "literaritate", dar şi ale unor valori autentice de cultură şi civilizaţie;

(d) *dispun* de "valoare didactică", fapt detectabil în calitatea textelor de a oferi cele mai adecvate "ocazii de structurare" a unor capacităţi şi abilităţi intelectuale, precum şi "de asimilare" a unei vaste culturi;

(e) *oferă* cele mai mari şanse de a stîrni gustul pentru lectură, plăcerea de a citi;

(f) *dezvoltă* capacităţile axiologice ale elevului, discernămîntul, spiritul critic;

(g) *asigură o atitudine deschisă* faţă de carte, o curiozitate şi un interes durabil pentru lectură;

(h) *oferă* deschideri suficiente pentru dialogul cu alte culturi.

4. *Problema raportului dintre "limbă" şi "literatură"* este ultimul aspect pe care ne-am propus să-l abordăm. În acest sens, trebuie să arătăm, înainte de toate, că, în afară de literatură şi, desigur, de *problemele de teorie literară*, toate programele examinate conţin "noţiuni de limbă" şi "de stilistică".

Acestea sînt repartizate, în genere, în capitole diferite faţă de cele de literatură. Totuşi, în numeroase materiale, se declară că unităţile de conţinut de acest tip sînt tratate simultan cu studiul textelor literare. Mai exact, de cele mai multe ori, textele literare constituie *fondul* pe care se grefează diferitele explicaţii privind problemele de limbă, ca să nu mai vorbim despre cele de *stilistică*.

În ceea ce priveşte repertoriul conţinuturilor de limbă, acestea merg de la problemele privind dihotomia limbă — limbaj, codul, funcţiile limbajului, sistemele de comunicare, limba şi societatea, actele de limbaj etc. pînă la problemele complexe ale comunicării (componentele şi nivelurile comunicării, tipurile de comunicare interpersonale etc.). Evident, toate aceste cunoştinţe asigură, de fapt, printre altele, instrumentele teoretice şi metodologice absolut necesare analizei şi investigării textului literar.

5. *Concluzii.* Am realizat sinteza de faţă cu scopul de a o propune ca bază pentru un viitor proces de reflecţie şi concentrare privind elaborarea unei *noi concepţii* a studiului limbii şi literaturii române în liceu. Necesitatea fundamentării unei asemenea concepţii nu ni se pare nicidecum conjuncturală; ea este generată, în primul rînd, de nevoia racordării finalităţilor şi conţinuturilor instruirii la mutaţiile inerente prin care trec — e drept, mai "prudent" — atît sistemul nostru de învăţămînt, cît şi, mai ales, mentalităţile subsecvente acestuia. Dacă şcoala nu va şti să răspundă rapid şi adecvat acestei veritabile *sfidări*, ea va pierde, fără doar şi poate, "pariul" cu propriul

viitor. În al doilea rînd, este mai mult decît evident că fără corelarea *"ofertelor"* şcolii româneşti cu acelea care se practică în alte ţări, vom asista la perpetuarea unui învăţămînt izolat, lipsit de flexibilitate şi deschidere. Avînd în vedere această realitate, vom sugera succint, în final, doar cîteva elemente orientative.

5.1. Mai întîi, în rîndul factorilor de mare generalitate care reglează învăţămîntul ca sistem ar fi poate necesară asumarea inechivocă a unei serii de *principii general valabile* pentru *ansamblul* procesului de învăţare a limbii şi literaturii române pe parcursul şcolarităţii, fapt care ar putea circumscrie mai clar şi "modelul didactic" al studierii literaturii la nivel liceal. În linii generale, aceste principii ar fi: (a) urmărirea — desigur, cu ponderi diferite — a unui set *unitar* şi *coerent* de *finalităţi şi obiective generale* cu rol reglator de-a lungul şcolarităţii; (b) adoptarea unei *paradigme didactice relativ unitare*, în cadrul căreia să apară evidentă deplasarea accentului de pe "stocarea" sterilă de informaţie pe structurarea de *capacităţi, atitudini* şi *disponibilităţi de tip funcţional*, cu valenţe ulterioare de "actualizare" şi "de multiplicare"; în acest fel, locul evidentelor "rupturi paradigmatice" dintre cicluri ar fi luat de "diferenţele fireşti" determinate de tipurile speciale de capacităţi care se formează în cadrul celor trei etape de şcolaritate; (c) asigurarea unei *baze conceptuale coerente* pentru abordarea didactică a studiului limbii şi literaturii; (d) diversificarea strategiilor, ofertelor şi situaţiilor de învăţare, fie prin manuale alternative, fie prin obiective diferenţiate în funcţie de diversele filiere şcolare avute în vedere.

5.2. În ceea ce priveşte *aspectele de ordin conceptual* ale studierii literaturii în învăţămîntul liceal, s-ar impune: (a) adîncirea perspectivei comunicative adoptate în cursul învăţămîntului obligatoriu, atît prin rafinarea treptată a celor mai apropriate strategii comunicative proprii interacţiunii sociale, cît şi prin abordarea operei literare în calitatea sa de rezultat al unui act de comunicare de natură specifică, în ansamblul căruia predominantă este funcţia estetică a mesajului; (b) înlăturarea viziunii adeseori încă prea sociologizante şi istorizante, precum şi a unei perspective excesiv expozitive şi descriptive, în favoarea unei abordări active, critice predominant hermeneutice, în contextul căreia să primeze înţelegerea autentică a valorii operelor studiate; (c) diversificarea procedeelor de dezvoltare a competenţei de lectură; (d) amplificarea rolului opţiunii în selectarea operelor supuse abordării în clasă.

5.3. Şi *conţinuturile* din programa liceală ar trebui să se "descentralizeze" mult mai pronunţat în viitor, un bun început, în acest sens, fiind actuala programă pentru clasa a XII-a. Ar fi poate suficient ca într-un asemenea document să se menţioneze doar perioada care urmează a fi abordată într-o anumită clasă, recomandîndu-se, spre studiu aprofundat şi obligatoriu, doar operele cele mai reprezentative ale respectivei epoci. Un asemenea fapt ar permite, pe de o parte, înţelegerea autentică a fenomenului literar, inclusiv prin intermediul unui interes mai susţinut acordat studierii textului; această soluţie ar elimina, pe de altă parte, şi actuala ezitare între o viziune preponderent cronologică şi alta hermeneutică. În principiu, în viitor, autorul de manual şi — de ce nu? — profesorul ar trebui să aibă o mai mare autonomie în a selecta acele opere care să ilustreze, în modul cel mai pertinent, epoca studiată. O asemenea viziune s-ar putea impune şi în condiţiile regîndirii sistemului de examene şi verificări, în sensul opţiunii pentru evaluarea *nivelului de asimilare a competenţelor*, iar nu a gradului de însuşire a unor "comentarii" sau "sinteze" prefabricate şi, mai ales, tipizate.

* * *

Sugestia esenţială este aceea că o posibilă *descentralizare* a proiectării didactice, de tipul celei pe care am propus-o, ar putea marca, fără îndoială, recuperarea, pe de o parte, a *tradiţiei interbelice* nu numai a unor "programe şcolare-cadru", dar

şi a unor manuale non-directive, deschise, flexibile, dar şi "degajate", iar, pe de altă parte, integrarea noastră *în contextul unora dintre cele mai actuale procese de reformă pedagogică din lumea contemporană.*

BIBLIOGRAFIE

Ph. Bréant, J.-M. Leclercq, 1990, **Les programmes scolaires en Angleterre, en Espagne, en Italie et en R.F.A. Priorités nationales et autonomie pédagogiques**, Paris, Ministère de l'Éducation Nationale, DAGIC.

Al. Crişan, 1992, **Evoluţii în sistemele educative din est** //Tribuna învăţământului, nr. 6, 17 februarie, p. 6.

V. De Landsheere, 1978, **Faire réussir, faire échouer: la compétence minimale et son évaluation**, Paris, P.U.F.

B. Holmes, M. McLean, 1989, **The Curriculum: a Comparative Perspective**, London, College of Perceptors, Leuvrin-Hyman.

L. Jospin, 1991, **Conférence de presse sur "La rénovation pédagogique du lycée"**, Paris (25 juin 1991), Ministère de l'Éducation Nationale, de la Jeunesse et des Sports, Direction de l'information et de la communication.

Kursstrukturpläne 1984: **Kursstrukturpläne-Gymnasiale Oberstufe, Aufgabenfeld I; 1. Deutsch**, Frankfurt am Main, Diesterweg Verlag.

J.-M. Leclercq, G. De Ferry, A. Monchablon, 1990, **Les programmes en Espagne, în Études et comparaisons internationales** (Group d'analyse et de comparaisons des systèmes éducatifs. Ministère de l'Education Nationale, DAGIC), nr. 9.

National Curriculum, 1989, English for ages 5 to 16 (Proposals of the Secretary of State for Education and Science and the Secretary of State for Wales), Department for Education and Science and the Welsh Office.

M. Pagé, 1990, **Progrés des sciences du langage utilisables en didactique de la langue maternelle** // G. Gagné, M. Pagé, E. Tarrab (eds.), **Didactique des langues maternelles. Questions actuelles dans différentes régions du monde**, Bruxelles, Editions Universitaire, De Boeck Université, p. 129—151.

A. Petitjean, 1990, **Pour une didactique de la litterature** // D. G. Brassart et al., **Perspectives didactique en français**, Metz, Centre d'Analyse Syntaxique.

Programa Português, 10 e 11, 1979—1980: **Programa de Português. Ensino secundário** (10^0 e 11^0 Ano de escolaride de Letras), Lisboa, Ministério de Educação e Cultura, Direcção do Ensino Secundario; 9, 10, 11 e 12, 1981, **Programa de Português. Ensino secundâria** (9^0, 10^0, 11^0 e 12^0 ano de escolaridad —Serii neliterare), Lisboa, Ministèrio de Educação e Cultura, Direcção do Ensino Secundário).

Programme — Français, 1989: **Français** [Programmes pour les] **Classes de Seconde, Premiere et Terminale**, Paris, Ministère de l'Education Nationale, CNDP.

Propositions, 1991: **Propositions du Conseil National de Programmes sur l'évolution du lycée**, Paris, Ministère de l'Education Nationale, CNDP.

Rahmenrichlinien, 1980: **Rahmenrichlinien, Sekundarstufe I, Deutsch**, Der Hessische Kulturminister, Frankfurt am Main, Verlag Diesterweg.

Realschule, 1980: **Rishtlinien-Deutsch. Realschule** (Die Schule in Nordrhein-Westfalen), Köln, Greven & Bechtold.

C. Simard, 1990, **Tendences actuelles en enseignement de l'écrit au Québec** // G. Gagné, M. Pagé, E. Tarrab (eds.), 1990.

Syllabus, 1989: **English Literature. G.C.S.E. Syllabus**, Midland Examining Group.

M. Thérien, 1990, **Développement des programmes, besoins des aprenants ou demandes sociales: quel choix faire?** // G. Gagné, M. Pagé, E. Tarrab (eds.), 1990, p. 211—220.

F. Vaniscotte, 1989, **70 millions d'eleves. L'Europe de l'éducation**, Paris, Hatier.

Vorläufige Richtlinien, 1978: **Deutsch, Gymnasium (Sekundarstufe 1; Vorläufige Richlinien)**, Düsseldorf, Verlaggesellschaft Ritterbach.

HARALAMBIE MIHĂESCU
1907 — 1985

În memoria
eminentului om de ştiinţă
la 90 de ani
de la naştere

Traian DIACONESCU,
Universitatea "Al. I. Cuza",
Iaşi

REPREZENTANT NOTORIU AL LINGVISTICII

Academicianul Haralambie Mihăescu s-a născut la 7 februarie 1907, în Udeşti, judeţul Suceava, într-o familie de ţărani, ca fiu al lui Dumitru şi al Domnicăi Mihăescu. A urmat şcoala primară în satul natal, iar cursurile liceale — la Suceava. Studiile universitare le-a absolvit la Alma Mater Iassiensis, formîndu-se ca filolog clasic, în perioada interbelică, sub îndrumarea unor magiştri intraţi în patrimoniul nostru spiritual, ca Al. Philippide, I. M. Marinescu, C. Papacostea, I. Iordan, G. Ibrăileanu ş.a. După examenul de licenţă din anul 1931, notat cu **magna cum laude**, a lucrat la Biblioteca Centrală Universitară din Iaşi, dar, în acelaşi an, la recomandarea Consiliului Facultăţii de Litere din Iaşi, a obţinut, din partea statului român, o bursă de studii la Şcoala Română din Roma. Aici, între anii 1931 şi 1933, a făcut temeinice studii de latină populară şi a redactat teza de doctorat cu titlul **La versione latina di Dioscoride. Tradizione monoscritta, critica di testo, cenno linguistico**, susţinută la Iaşi, în 1936, în faţa unei comisii formate din I.Iordan,I. M. Marinescu, P. Nicorescu, C. Papacostea şi O. Tafrali. Teza de doctorat a fost publicată în **Ephemeris Dacoromana**, Roma, 1938. Pînă la această dată, Haralambie Mihăescu publicase însă lucrări erudite, în "Arhiva", "Revista clasică", "Însemnări ieşene", "Revista critică", dar mai ales în "Buletinul Institutului de filologie română "Al. Philippide"". Aici a publicat, printre alte lucrări, **Il De Podagra di Rufo d'Efeso** (1, 1934), **Latino congeturale, latino volgare** (2, 1935), **Argot latin** (3, 1936), **Beitrage zur tum, tunc Partiklen** (4, 1937) ş.a. După absolvirea Seminarului Pedagogic Universitar, în 1935—1936, a fost numit asistent şi, apoi, profesor la Catedra de limbi clasice a Universităţii din Iaşi, pe care a slujit-o cu ştiinţă şi devotament între anii 1936 şi 1950.

Perioada de activitate la Universitatea din Iaşi este fecundă şi semnificativă pentru personalitatea profesorului Haralambie Mihăescu. Îmbinînd armonios lucrările didactice cu cele ştiinţifice, a condus seminarii şi a ţinut cursuri competente, alături de C. I. Balmuş şi Th. Simenschy, iniţiind în limbile clasice numeroase generaţii de studenţi, dintre care unii sînt astăzi oameni de cultură cu renume naţional. În domeniul cercetării, a colaborat cu studii docte la reviste din ţară şi din străinătate şi a publicat volume remarcabile ca **Leucip şi Democrit**, traducere şi studiu introductiv, Iaşi, 1941, **Heraclit din Efes**, traducere şi studiu introductiv, Iaşi, 1943 şi, de asemenea, în ediţii bilingve, însoţite de comentarii, volume ca Horaţiu, **Arta Poetică**, Iaşi, 1943, şi Tacitus, **Dialog despre oratori**, Iaşi, 1946. Ca o încununare a operei sale didactice şi ştiinţifice de la Iaşi, a tipărit **Istoria literaturii latine**, Iaşi, 1947, lucrare de referinţă în filologia clasică românească. Tot în perioada de lucru ieşeană a studiat, în 1938—1939, la Şcoala Română din Paris, iar în 1943—1945, a ocupat, prin concurs, un post de lector de limba română la Universitatea din Frankfurt pe Main. Revenit din Germania, în condiţiile vitrege ale războiului, a fost numit, în 1946, şeful Catedrei de limbi clasice, în urma pensionării magistrului său I. M. Marinescu.

Profesorul H. Mihăescu, cadru didactic cu convingeri democratice, a fost obligat, însă, pe nedrept, în 1950, să-şi întrerupă cariera universitară. Suportînd cu stoicism această perioadă de cumpănă, s-a

dedicat exclusiv cercetării ştiinţifice şi literare. A tradus, în colaborare cu E. Camilar, volumul Aristofan. **Teatru**, Bucureşti, 1956. Cooptat în comisia de traducători care funcţiona sub egida Academiei Române, s-a consacrat studierii izvoarelor limbii şi poporului român, redactînd versiuni care se vor tipări în **Fontes Historiae Daco-romanae**, Bucureşti, Editura Academiei, vol. I (1964), II (1970). În anul 1957, a fost încadrat la Institutul de Lingvistică din Bucureşti, în anul 1963 a fost numit şef de sector la Institutul de Studii Sud-Est Europene, iar în 1965 a fost ales, pentru meritele sale ştiinţifice, membru corespondent al Academiei Române.

Activitatea academicianului H. Mihăescu desfăşurată la Bucureşti constituie o etapă de diversificare a preocupărilor ştiinţifice şi de tipărire a unor opere fundamentale în filologia clasică, literatura bizantină şi filologia română. Acum, a publicat volumele **Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului roman**, Bucureşti, editura Academiei, 1960, şi **Influenţa grecească asupra limbii române pînă în secolul al XV-lea**, Bucureşti, Editura Academiei, 1966, lucrări care cuprind un tezaur de fapte şi interpretări dînd seama de competenţa şi munca impresionantă a acestui învăţat care, alături de Th. Simenschy şi Gh. Ivănescu, a ridicat la rang internaţional şcoala lingvistică ieşeană întemeiată de Al. Philippide. Tot în această perioadă îşi continuă munca de traducător, tipărind opera scriitorilor bizantini Procopius din Caesarea, **Războiul cu goţii**, Bucureşti, Editura Academiei, 1963, Mauricius, **Arta militară**, Bucureşti, Editura Academiei, 1970, Procopius din Caesarea, **Istoria secretă**, Bucureşti, Editura Academiei, 1972. Aceste volume din urmă sînt ediţii critice bilingve care continuă, la un nivel superior de erudiţie, experienţa ediţiilor bilingve tipărite, în tinereţe, la Iaşi. Paralel cu aceste volume, a publicat numeroase studii în reviste din ţară şi străinătate şi a reprezentat cu strălucire filologia românească la congrese naţionale şi internaţionale, în ţările balcanice sau în ţările occidentale. În 1975 a fost ales în colectivul de redacţie al revistei "Philologus" de la Berlin, alături de reputaţi specialişti din Marea Britanie, Franţa, Italia, Spania. Mărturie elocventă a interesului suscitat de opera acad. H. Mihăescu în lumea ştiinţifică internaţională este, îndeosebi, lucrarea dedicată limbii latine în provinciile dunărene, tipărită în monumentala ediţie, revăzută şi amplificată, cu titlul **La langue latine dans le sud-est de l'Europe**, Bucureşti—Paris, 1978. Această sinteză, cu ecou în toate continentele lumii, releva magistral rolul limbii şi civilizaţiei latine în geneza limbilor şi culturilor balcanice (greacă, albaneză, română, sîrbă, bulgară), fără de care nu se poate înţelege civilizaţia milenară din această parte a Europei. Ultima carte tipărită antum de H. Mihăescu este Teofilact din Simocata, **Istorie bizantină. Domnia împăratului Mauricius (582—602).**

A decedat la 28 februarie 1985, în mod neaşteptat, lăsînd pe masa de lucru numeroase studii.

Savant de nivel european, cadru didactic universitar eminent, traducător dotat cu harul muzelor, acad. H. Mihăescu a fost şi un om excepţional. Făptura sa măruntă adăpostea o minte înţeleaptă şi un suflet vibrant. În vorba laconică, în comportarea discretă, pe faţa aureolată de lumina blîndă a bibliotecilor în altarul cărora a muncit cu perseverenţă şi conştiinţă profesională, puteai simţi bătăile inimii ritmate cu strădania minţii, devotamentul şi încrederea în puterea ştiinţei şi adevărului, mai presus de destinul nostru individual. Dăruit de natură cu vocaţie ştiinţifică şi literară, şi cu o uriaşă putere de muncă, îndrăgostit de ţară şi carte, acad. H. Mihăescu, prin tomurile sale erudite şi prin viaţa sa exemplară, va rămîne unul dintre cei mai străluciţi filologi clasici din istoria culturii româneşti.

Tudor TEOTEOI
București

HARALAMBIE MIHĂESCU ȘI ROMANITATEA ORIENTALĂ

Acum mai bine de zece ani ne-a părăsit, trecînd în lumea celor drepți, ilustrul savant, profesor, membru al Academiei Române —Haralambie Mihăescu. Membru fondator al Institutului de Studii Sud-Est Europene de la reînființarea sa, profesorul H. Mihăescu era totodată șeful colectivului de limbă și literatură, al doilea ca mărime din acest Institut, după cel de istorie și arheologie.Institutul de Studii Sud-Est Europene din București păstrează și acum structura ce i-a fost imprimată de existența celor două secții mai importante, care au existat în perioada anterioară anului 1975,cînd H. Mihăescu a fost pensionat înainte de a fi împlinit vîrsta de 70 de ani. Simplu și modest, sincer și direct în conversație, profesorul Mihăescu nu agrea ședințele prelungite, care răpeau oamenilor atîta timp prețios, mai ales celor care doreau să-și facă meseria cu adevărat, să-și realizeze vocația științifică. Era scurt, operativ și eficient în conducerea colectivului de specialiști din Institut. Mărturia acestor specialiști devine acum elocventă în ceea ce privește capacitatea marelui învățat de a fi fost și un autentic șef de școală științifică. Personal, am lucrat sub conducerea sa la elaborarea și tipărirea volumului al IV-lea din seria **Fontes Historiae Daco-Romanae**, care reprezintă în același timp volumul al II-lea de izvoare bizantine ale istoriei românilor.

Perioada activității lui H.Mihăescu în Institutul de Studii Sud-Est Europene a mai fost marcată prin edițiile de texte ale unor autori bizantini, precum și prin marile sinteze consacrate evoluției limbii latine în Sud-Estul Europei, drumului sinuos care, pornind de la romanitate, a ajuns la românitate. Idee-forță a istoriei românești, ideea originilor romane ale limbii și poporului care vorbește această limbă, a însuflețit generațiile de cărturari și militanți politici din toate țările medievale și ținuturile în care se simte românește și care au realizat, cu grele sacrificii, unitatea românească.

Procesul lingvistic, dar și istoric, care, pornind de la romanitate, a ajuns la românitate, a constituit o preocupare de căpetenie a lui H. Mihăescu. Contribuția sa la cunoașterea romanității orientale, chiar a frontierei dintre această romanitate și cea occidentală, a raporturilor mult mai strînse pe care romanitatea orientală le-a avut cu lumea bizantină și sud-slavă, rămîne fundamentală. În această privință, lucrarea **La Romanité dans le Sud-est de l'Europe**, publicată la Editura Academiei Române în 1993, grație dăruirii și devotamentului filial al lui Doru Mihăescu, se impune lumii științifice actuale, ca și posterității, prin capacitatea de analiză și de sinteză deopotrivă. Trăsătura aceasta caracterizează altminteri toate cărțile și studiile anterioare ale savantului. Temeinicia concluziilor sale este garantată și de excelenta-i pregătire de elenist, dovedită cu prisosință de edițiile din autori bizantini, întreprindere în care H. Mihăescu a continuat, cu egală competență și dăruire, realizările notabile pe plan internațional ale unui alt bucovinean — profesorul Vasile Grecu.

H. Mihăescu s-a aplecat cu multă sîrguință asupra conexiunilor reciproce dintre marile arii lingvistice ale Sud-Estului european — greacă, romanică și slavă —, fără a pierde din vedere substratul traco-illiric și însemnătatea limbii albaneze în acest context. Mesajul strădaniilor sale constă în faptul că raporturile lingvistice trebuie privite în permanentă reciprocitate: studiind cu multă generozitate ceea ce limba română a împrumutat din ariile culturale

învecinate, în unele cazuri chiar termeni latini preluaţi de ea prin filieră bizantină, opera reputatului lingvist conţine în mod implicit invitaţia ca aceeaşi generozitate să se manifeste şi din partea vecinilor poporului român în privinţa elementelor romanice existente în limbile, ca şi în toponimia ţărilor lor. Unele dintre aceste împrumuturi evidenţiază şi rolul jucat de romanitatea orientală în procesul creştinării slavilor.

Studiile profesorului H. Mihăescu argumentează unitatea lingvistică, deci şi etnică, a romanităţii orientale. Depăşind ideea care separă nordul de sudul Dunării, fapt evident încă din titlul cărţii publicate în 1960, **Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului roman**, precum şi din sintagma "latină dunăreană", care a obţinut drept de cetate în lingvistica română actuală (prof. Iancu Fischer), opera învăţatului subliniază încă o dată faptul că dialectele romanice sud-dunărene reprezintă părţi ale aceleiaşi limbi române, alături de dacoromână. Găsim aici un răspuns competent dat acelor teorii ce încearcă a crea tot felul de limbi şi popoare diferite, inclusiv în cadrul maselor romanice de la sud de Dunăre, aflate astăzi într-un stadiu avansat de asimilare din partea grupurilor etnice majoritare, sprijinite şi de structurile instituţionale ale statelor respective.

Savant de prestigiu peste hotare, H. Mihăescu s-a bucurat de un bun renume în lumea ştiinţifică internaţională şi datorită activităţii sale neobosite de editor al unor texte bizantine de însemnătate capitală pentru istoria romanităţii orientale. Dăm aici ca exemplu numai **Istoriile** lui Theophylaktos Simokattes, în care este relatat episodul cu "torna, torna" în prima sa variantă, precum şi tratatul de **Artă militară (Strategikon)** al lui Maurikios, în care tot în text grecesc întîlnim forma originară latină "rephougoi", cu sens similar actualului termen român de "refugiaţi". Mai mult decît atît, în anul 1986, la Editura Centrului Naţional al Cercetării Ştiinţifice (C.N.R.S.) din Paris a apărut tratatul de artă militară ("**De velitatione**") al împăratului bizantin Nikephoros Phokas. Publicată în prestigioasa colecţie "Le monde byzantin", condusă de marele bizantinist Paul Lemerle, el însuşi trecut ulterior în lumea umbrelor, cartea purta titlul **Le traité sur la guerilla (De velitatione) de l'empereur Nicéphore Phocas (963—969)**, texte établi par Gilbert Dagron, professeur au Collège de France, et Haralambie Mihăescu, membre de l'Académie des Sciences de la République de Roumanie". Menţionăm că aceasta nu era singura editură franceză familiarizată cu numele învăţatului. Cu 15 ani mai înainte, editura "Belles Lettres" îi publicase o altă carte în colaborare cu Editura Academiei de la Bucureşti. Deosebirea dintre cele două apariţii a constat însă în faptul că pe ultima dintre ele H. Mihăescu nu a mai apucat să o vadă. Rodul trudei sale pămînteşti va lumina generaţiile următoare de specialişti. În acest text din veacul al X-lea întîlnim, spre exemplu, noţiunea de "chosarioi" sau "chonsarioi", un alt "terminus technicus" avînd circulaţie în teritoriile stăpînite de statul bulgar. Derivat, potrivit celor mai autorizate opinii, din latinescul "cursor" (a se vedea şi "corsar", echivalent cu "pirat"), termenul reapare în istoria militară a evului mediu românesc, inclusiv în cronicile noastre medievale, sub forma "hînsari". El evoluase pe terenul latinei balcanice tîrzii, pătrunzînd şi în greaca bizantină, unde îl găsim atestat pînă la sfîrşitul Bizanţului, mai ales sub forma verbală "kourseuo", cu sensul "a efectua incursiuni de pradă", care ne apropie încă o dată de atribuţiile ce reveneau corpurilor militare ale hînsarilor din evul mediu românesc (menţionaţi în perioada sec. 15—18).

Modul concret prin care un latinism a ajuns, în cursul cîtorva veacuri de evoluţie neîntreruptă, un românism, îşi dezvăluie treptat savoarea şi frumuseţea. O viaţă de om nu ajunge pentru a lămuri toate cuvintele şi sinuozităţile acestui fenomen, dar a-ţi dedica o viaţă întreagă studierii acestui proces reprezintă o misiune demnă de toată lauda pentru un adevărat om de ştiinţă. Haralambie Mihăescu a înţeles pe deplin acest lucru, căruia i-a închinat toată strădania vieţii sale. Şi a făcut-o fără mult zgomot, dar cu remarcabile succese. Pe altarul ştiinţei româneşti, el a durat o lucrare trainică, un "monumentum aere perennius".

Academician
Nicolae CORLĂTEANU,
Chişinău

FILOLOG DE NIVEL EUROPEAN

Pe Haralambie Mihăescu l-am cunoscut mai întîi prin lucrările sale, publicate în "Buletinul Institutului de Filologie Română *Alexandru Philippide* din Iaşi, cînd el era de acum cadru didactic al Universităţii ieşene. La 1 octombrie 1946 am început predarea cursului de limbă contemporană la Universitatea din Chişinău, nou - înfiinţată. Între alte izvoare necesare pregătirii cursului am apelat nu o dată la lucrările lui H.Mihăescu. Şi aceasta în special atunci cînd am început prelegerile la cursul de latină vulgară. A fost un eveniment nu numai pentru studenţi, ci şi pentru mine descoperirea studiului solid (50 de pagini) al lui H.Mihăescu **La versione latina di Dioscoride**, publicat în Anuarul şcolii române din Roma "Ephemeris Dacoromana" VIII (1938). O adevărată comoară de informaţii am găsit în monografia lui H.Mihăescu **Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului roman**, editată la Bucureşti în 1960 şi adresată unui cerc larg de specialişti (latinişti, romanişti, istorici ai antichităţii, albanologi, slavişti). Se află în această carte o valorificare deplină a surselor scrise (texte literare, inscripţii etc.), necesare la reconstruirea principalelor etape ale procesului de cucerire, organizare administrativă în vederea romanizării populaţiei de pe teritoriul carpato-balcanic.

Importantă pentru mine era tendinţa autorului de a scoate în evidenţă particularităţile lingvistice ale latinei vorbite în această parte a sud-estului european, aflat sub stăpînirea romanilor. Acest areal cuprindea un teritoriu larg între Marea Adriatică şi Marea Neagră, adică Macedonia, Tracia, Dacia, prin care treceau căile de comunicaţie dintre Europa occidentală spre Marea Egee, Asia Mică şi nord-estul Europei. La un anumit moment istoric teritoriile de la Dunărea de Jos s-au aflat în centrul de gravitaţie al apărării Imperiului roman. Toate acestea nu puteau să nu creeze situaţii favorabile pentru apariţia de popoare şi limbi. În acest mod au luat fiinţă aici limba dalmată şi cea română. Latina vorbită a supravieţuit în cultura bizantină şi şi-a impus amprenta în limbile regiunii (albaneza, sîrbocroata, bulgara, neogreaca). Se poate afirma cu toată siguranţa că sud-estul european, împreună cu Italia, Gallia, Spania, a constituit cel de al patrulea stîlp al romanităţii europene în general, — spunea H.Mihăescu. (Vă aduceţi aminte, desigur că în monografia **Le verbe roumain** (1954) profesorul suedez Alf Lombard îi atribuia în mod figurat Romaniei estice rolul piciorului al patrulea al mesei). În 1978 H.Mihăescu a publicat la Bucureşti—Paris în limba franceză această lucrare consacrată limbii latine în provinciile dunărene ale Imperiului roman, analizînd în detaliu şase grupe lingvistice distincte, aşezate în ordine cronologică:

1. Elementele latine în albaneză;
2. Latina de pe coasta şi insulele adriatice;
3. Latina în peninsula Istria şi în Panonia;
4. Latina în cele două Moesii şi în Dacia, ca bază de formare a limbii române şi a dialectelor sale;
5. Elementele latine în limbile sud-slave;
6. Elementele latine în medio- şi neogreacă.

La începutul anului 1967 l-am cunoscut personal pe Haralambie Mihăescu. Ne-am împrietenit foarte repede, poate şi din cauză că el era bucovinean de baştină, din comuna

Udeşti, plasa Bosancea, judeţul Suceava, iar eu studiasem timp de 6 ani la Universitatea cernăuţeană şi căutam să-mi aflu baştina strămoşilor mei tot în dulcea Bucovină, în comuna Mănăstirea Humorului, tot în judeţul Suceava, unde în timpul Serviciului Social în vara anului 1939 aflasem că jumătate din acel sat erau Corlăteni. Pregătind participarea delegaţiei sovietice pentru cel de-al X-lea Congres de Lingvistică Generală, care a avut loc în august 1967 la Bucureşti, în ianuarie a acelui an am sosit în capitala României şi chiar din primele momente l-am cunoscut pe H.Mihăescu, care în semn de prietenie bucovineană mi-a înmînat proaspăta lui monografie publicată în 1966, însoţind-o de dedicaţia "Colegului N.Corlăteanu cu cele mai bune urări pentru 1967". Era vorba de lucrarea **Influenţa grecească asupra limbii române pînă în secolul al XV-lea**, în care el distingea elenismele de circulaţie largă în tot cuprinsul Imperiului roman, de cele aflate doar în masivul carpato-balcanic. Vechi greceşti sînt considerate de H.Mihăescu doar cele ce au pătruns ca urmare a vecinătăţii imediate cu grecii. După venirea slavilor în arealul carpato-balcanic relaţiile romanicilor se stabilesc prin intermediul bizantin, uneori direct, alteori prin mijlocire slavă, analizate de autor în mod separat, deoarece primele dovedesc atingerile populaţiei romanizate cu bizantinii, iar celelalte privesc de acum relaţiile româno-slave.

Ediţia franceză a lucrării date (**Influenţa grecească...**) s-a bucurat de recenzia prof. univ. dr. ceh Vl.Horejsi de la Praga (revista "Slavia"), care considera monografia lui H.Mihăescu drept "o componentă importantă în studierea în plan evolutiv a limbii şi civilizaţiei române". Cercetătorul ceh a fost impresionat de bogăţia de izvoare bibliografice (în 18 limbi), inclusiv în cehă (Dvornik, Jirecek), folosite de H.Mihăescu.

Acestea şi multe alte publicaţii ale lui H.Mihăescu (şi a altor lingvişti români şi străini) mi-au servit drept izvoare de nădejde în completarea cunoştinţelor în vederea predării cursurilor universitare. În anul 1974, la Moscova, am publicat în ruseşte monografia consacrată latinei vulgare în relaţiile ei cu limbile romanice, care s-a bucurat de o largă circulaţie în aproape toate institutele şi catedrele de limbi romanice din fosta Uniune Sovietică. L-am citat în această carte de zeci de ori pe H.Mihăescu cu argumentele sale serioase, ducîndu-i faima de mare lingvist român nu numai la Moscova, Leningrad, Kiev, ci şi la Omsk, Tomsk şi în alte centre de studii romanistice.

Am păstrat timp de mulţi ani relaţii de prietenie frăţească cu acest ilustru reprezentant al şcolii lingvistice româneşti.

Acad. Silviu BEREJAN,
directorul Institutului
de Lingvistică al A.Ş.M.,
Chişinău

RELAŢIILE MELE ŞTIINŢIFICE CU ACAD. H. MIHĂESCU

Cu remarcabilul lingvist şi bizantinolog român profesorul doctor docent Haralambie Mihăescu, membru corespondent al Academiei Române, cercetător la Institutul de Studii Sud-Est Europene din Bucureşti, am avut fericirea să întreţin relaţii permanente în decursul multor ani (de la începutul anilor '70), relaţii pur ştiinţifice (în ciuda faptului că activam în domenii cu totul diferite ale ştiinţelor socioumane contemporane), care s-au transformat destul de repede şi într-un mod foarte firesc şi în relaţii profund omeneşti, devenite cu timpul o legătură aproape de rudenie. Asta s-a datorat felului de a fi, binevoitor, deschis, familiar chiar, în abordarea chestiunilor — oricare ar fi fost ele — al acestui erudit savant, ce iradia sobrietate şi disciplină a gîndului şi totodată căldură şi condescendenţă faţă de un coleg mai tînăr şi, în virtutea circumstanţelor, mult mai puţin iniţiat în ale istoriei şi preistoriei limbii române şi mai cu seamă în ale culturii vechi româneşti.

Prof. dr. H. Mihăescu, deşi a avut de suferit multe nedreptăţi din partea regimului comunist de tip rusesc instaurat în România după cel de al II-lea război mondial, ca un veritabil şi obiectiv om de ştiinţă, n-a pregetat să se intereseze îndeaproape de cercetările bizantinologilor din fosta U.R.S.S., a vizitat institutele academice corespunzătoare de la Moscova, stabilind legături ştiinţifice cu cercetătorii ruşi din domeniu. În acea perioadă grea, cînd oamenii de ştiinţă din Ţară ce activau pe aşa-numitul "front ideologic", adică istoricii, literaţii, lingviştii, etnografii, folcloriştii, istoricii artei, nu se implicau în problemele culturii şi cu atît mai mult ale spiritualităţii din fosta Basarabie, domeniu considerat în mod absolut justificat tabu pentru ei, ca şi pentru cei din chiar această parte a Ţării, Domnia sa nu s-a temut să-şi exteriorizeze interesul faţă de cercetările corespunzătoare din fosta R.S.S.M., cerînd (unul dintre primii lingvişti români de pe atunci) şi obţinînd (de la Academia de Ştiinţe a U.R.S.S.) permisiunea de a vizita, în cadrul deplasării sale la Moscova, şi Academia de Ştiinţe a R.S.S.M. pentru a lua cunoştinţă de rezultatele investigaţiilor lingvistice, literare şi istorice, efectuate aici, şi pentru a contacta cu cercetătorii locali de profil.

Anume de atunci îşi trag începutul relaţiile noastre ştiinţifice cu prof. H. Mihăescu, care au evoluat într-o corespondenţă unicală şi uimitoare prin regularitatea şi

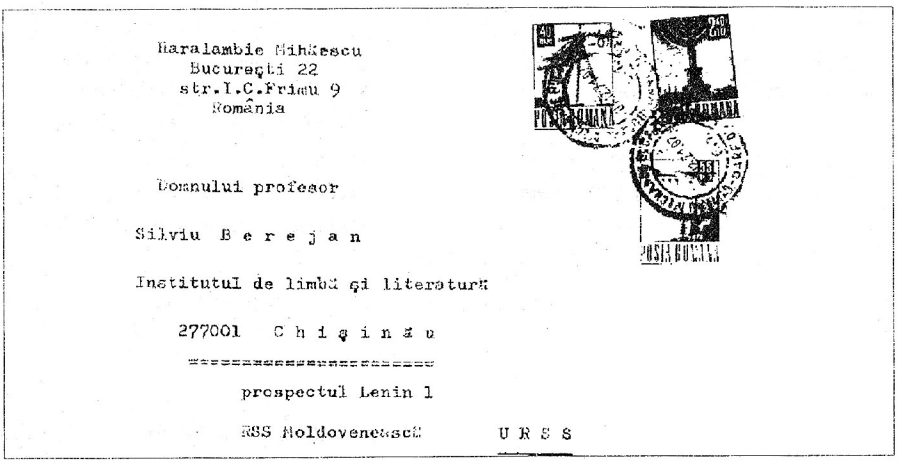

Haralambie Mihăescu
Bucureşti 22
str.I.C.Frimu 9
România

Domnului profesor

Silviu B e r e j a n

Institutul de limbă şi literatură

277001 C h i ş i n ă u

prospectul Lenin 1

RSS Moldovenească U R S S

stabilitatea sa. Au urmat alte vizite la Chişinău ale savantului, inclusiv împreună cu fiul său Doru Mihăescu, actualmente doctor în filologie, cercetător la Institutul de Fonetică şi Dialectologie "Al. Rosetti" al Academiei Române, contractarea altor relaţii, schimbul foarte activ (de asemenea unic în felul său) de publicaţii cu subsemnatul, cu balcanistul nostru Marcu Gabinschi, şi cu discipolii mei Vasile Bahnaru, Gheorghe Popa şi Gheorghe Stog, care l-au cunoscut de asemenea personal în timpul trecerilor sale prin Chişinău şi Bălţi.

Aş vrea să mă opresc un pic asupra corespondenţei pe care am întreţinut-o cu acest om eminent, ordonat la maximum, care găsea timp şi forţe nu numai pentru a răspunde prompt la mesajele primite, ci şi pentru a se ocupa în modul cel mai atent de multiplele aspecte — variate şi migăloase — legate de informarea bibliografică asupra cărţilor solicitate, de procurarea acestora, de expedierea lor. Şi toate acestea nu printre altele, nu din politeţe numai, nici măcar nu pentru a-şi face pur şi simplu datoria colegială, ci din dorinţa internă, profund umană, de a face un bine unui confrate, aflat, din motive cunoscute, în condiţii mai grele, cum considera, şi pe bună dreptate, Dumnealui (deşi nici în Ţară nu era mai uşor!).

Am în arhiva mea multe zeci de plicuri cu adresa scrisă întotdeauna uniform la aceeaşi maşină portativă de dactilografiat (cu caractere mărunte ca nişte mărgele), cu un aranjament, constant acelaşi, al rîndurilor, cu aceleaşi sublinieri şi evidenţieri ce-mi deveniseră foarte apropiate, familiare chiar. Toţi ai casei le cunoşteau de cum le vedeau în mîna poştaşului sau le scoteau din

Domnului profesor Silviu G. B e r e j a n
C h i ş i n ă u , pr. Lenin 64, apart. 219

Iubite şi mult stimate Coleg,

am primit cu bucurie scrisoarea Dv. din 4 februarie şi am comandat azi pentru Dv. cărţile următoare :

Dictionnaire du français contemporain, Paris, Larousse
Introduction à la sémantique par Jean Dubois, Roger Martin et Joseph Sumpf, Paris, Larousse.

Cărţile vor fi trimise direct la Chişinău şi vor sosi acolo aproximativ în cinci săptămîni . Eu voi primi o notă directă, în cazul că au fost găsite şi expediate. Sper că vor fi găsite .

Fiul meu se ocupă cu lexicul limbii române din secolul al XVII-lea şi a citit de curînd o carte asemănătoare întitulată La lexicologie par Alain Rey, Paris, Klincksiek, 1970 334 pp. Cartea a fost comandată de mine şi a venit destul de repede . Dictionnaire du français contemporain mi-a fost cerută de colega Valentina Danilova din Leningrad, care a studiat în România şi vorbeşte bine limba română . Cartea a venit în mai puţin de cinci săptămîni direct la Leningrad . Prin urmare, sper să avem şi de data aceasta noroc şi să primiţi la timp cărţile dorite .

Vă rog să primiţi din partea mea şi a fiului meu pentru Dv., pentru fiul Dv. şi pentru toată familia cele mai bune urări de prosperitate şi mulţi ani fericiţi .

8 februarie 1972

H. Mihăescu

Domnului profesor Silviu Berejan , Chişinău

Stimate domnule Coleg ,

Vă anunţ cu plăcere că au venit două din cărţile dorite de Dv. şi anume

TULLIO DE MAURO , Introduzione alla semantica , Bari, Laterza 1970 , 305 pp.

, Senso e significato . Studi di semantica teorica e storica , Bari , Adriatica Editrice, 1971 , 395 pp.

Din păcate nu le pot trimite prin poştă la Chişinău , deoarece în ultimul timp nu se mai primesc la poşta noastră pentru export decît cărţi achiziţionate în librăriile noastre , cu alte cuvinte nu se exportă mărfuri importate . Asta e situaţia .

Îmi propun următoarele . În vara aceasta va veni la Chişinău, în luna iulie , un bun prieten al lui Corlăteanu , profesor de matematici la un liceu din Bucureşti . Acest domn care de 50 de ani este originar dintr-un sat de lîngă Chişinău şi merge regulat vara la rudele sale de dincolo de Prut . El se numeşte Neagu , iar Corlăteanu îl cunoaşte bine şi îl culcă în casa sa . Te rog să iei contact prealabil cu Corlăteanu .

Dacă ai cumva o propunere mai bună , te rog să mi-o faci cunoscută .

28 martie 1975

Cu alese salutări

H. Mihăescu

Haralambie Mihaescu

Bucureşti 22

str.I.C.Frimu 9

cutia de scrisori, anunţîndu-mă de îndată ce apăream că am iarăşi o epistolă de la Bucureşti. Aceste mesaje în flux continuu îmi aduceau de fiecare dată o bucurie sufletească deosebită, deoarece ele, deşi erau aparent reci şi uscate (conţinînd, de obicei, informaţie ştiinţifică: autori, titluri, ani, date ş.a.m.d.), emanau grijă, generozitate, solicitudine, insuflau încredere şi optimism.

Întotdeauna şi cu regularitate pe plic adresa începea cu "Domnului profesor". Şi nici măcar o singură dată cu "Tovarăşului profesor", cum se practica atunci în anii '70 ca formulă oficială.

Din mesajele, foarte adesea formulate în stil telegrafic, se simţea că cel ce scrie, pe lîngă faptul că e un erudit, este totodată un om energic, plin de viaţă, cu mulţime de planuri de viitor.

De aceea cînd mi-a parvenit (cu destulă întîrziere) dureroasa veste despre dispariţia fizică a acestui Om de neobişnuită omenie, aflat într-un continuu zbucium clocotitor, de care reuşisem, în decursul unui lung şir de ani, să mă leg sufleteşte, am simţit acut că scrisorile sale, ce deveniseră un element component al vieţii mele (căci îmi aduceau, de fiecare dată, aminte că cineva mă are mereu în gînd), îmi vor lipsi mult timp.

Aceasta s-a întîmplat la 28 februarie 1985.

Eugenia H. MIHĂESCU
Roman

IN PERPETUAM MEMORIAM...

În atmosfera naturii de sfîrşit de septembrie, natură singuratică, tristă, mohorîtă, învăluită parcă în somnul funerar, a fost hotărîtă ziua de remember, de popas omagial, organizat de către Muzeul de Istorie al municipiului Roman, director domnul dr. Vasile Ursachi, dedicat vieţii şi activităţii ştiinţifice, didactice, Omului, personalităţii morale care a fost şi va rămîne pentru eternitate, savantul Haralambie Mihăescu, fiu strălucit al dulcei Bucovine, cetăţean, prin căsătorie, al Romanului, din anul 1945.

"Oamenii răsar şi apun ca soarele, / Oamenii trec şi rămîn ca izvoarele"; "Honor est praemium virtutis" arăta oratorul şi filosoful latin M. T. Cicero (106—43 î.d.Hr.), într-o scrisoare adresată lui Brutus. Referindu-ne la *honor* — cinstire, onor, ca răsplată a virtuţii, aceste cuvinte se pot referi, deopotrivă, la personalitatea ştiinţifică sărbătorită astăzi, cît şi la organizatorii şi susţinătorii acestei manifestări.

Cu emoţie şi în acelaşi timp cu satisfacţie constatăm ecoul acestei iniţiative, fapt ce vine să confirme încă o dată adevărul spuselor din **Pontica** lui P. Ovidius Naso, "Fama post cineres maior venit" (Faima creşte după moarte). Participă la solemnitate personalităţi ale Academiei Române, Academiei de Ştiinţe din Chişinău, Universităţii "Al. I. Cuza" din Iaşi, Institutului de Lingvistică şi Institutului de Istorie şi Teorie Literară din Chişinău, Institutului de Filologie Română "Alexandru Philippide" din Iaşi, Societăţii de Studii Clasice din Iaşi, Institutului de Studii Sud-Est Europene din Bucureşti, redacţiei revistei "Limba Română" din Chişinău, Institutului de Fonetică şi Dialectologie "Alexandru Rosetti" din Bucureşti.

H. Mihăescu cu soţia

Cu adîncă emoţie şi perpetuă gratitudine iau parte la această comemorare rudele apropiate, sora şi fratele ilustrului Bădiţa Haralambie, cărora le-a fost şi frate, şi tată, înfruntînd deopotrivă greutăţile materiale, în lupta pentru realizarea idealului profesional. Sunt de faţă: dna Lucreţia Munteanu, născută Mihăescu, învăţătoare pensionară în comuna natală, Udeşti — Suceava, cu domiciliul peste drum de biserică, acolo unde s-a aflat casa în care s-a născut Haralambie Mihăescu; dl dr. Traian T. Mihăescu, şeful Clinicii de Fiziologie de la Universitatea de Medicină din Iaşi, nepot al savantului; dna prof. Doina Iosep de la Liceul "Ştefan cel Mare" din Suceava, nepoată a savantului, dl dr. Ioan Iosep, lector la Universitatea "Ştefan cel Mare" din Suceava. Şi nu pot trece, desigur, cu vederea peste vlăstarul unic al familiei noastre, dr. Doru-Eugen Mihăescu, cercetător ştiinţific la Institutul de Fonetică şi Dialectologie "Alexandru Rosetti" al Academiei Române.

Cît despre subsemnata,

* **Discurs rostit cu prilejul comemorării marelui om de ştiinţă H. Mihăescu la Roman, în septembrie 1995.**

parafrazez repetat, ca moto, cuvintele dintr-o satiră a poetului latin Q. Horatius Flaccus: "Fortunae filia fui" (Am fost o fată norocoasă).

Din luna noiembrie, 1937, am devenit studentă a Facultăţii de Litere din Iaşi, Secţia Filologie Clasică. Venisem la Iaşi cu optimismul muncii înaripate de anii tineri, cu o frumoasă zestre de cunoştinţe în domeniul limbilor latină şi greacă, datorită profesoarelor mele de la Liceul "Sturza-Cantacuzino" din Roman, Aurelia Niţu şi Emilia Boghiceanu, faţă de care exprim, cu acest prilej, un pios omagiu de preţuire şi aducere aminte.

Fortunae filia fui şi prin condiţiile excepţionale oferite de cadrele didactice de la Facultatea de Litere a Universităţii din Iaşi, o adevărată Alma Mater în drumul nostru spre profesia aleasă. E destul să menţionez cîteva nume memorabile în acest sens: profesor I. M. Marinescu, Catedra de limba latină, profesor C. Balmuş, Catedra de limba elină, profesor Teofil Simenschy, Catedra de lingvistică indo-europeană, profesor Paul Nicorescu, Catedra de istorie antică, profesor Iorgu Iordan, Catedra de limba română, profesor Dan Bădărău, Catedra de istorie a filozofiei, profesor Radu Vulpe, Catedra de arheologie, profesor Ştefan Bîrsănescu, Catedra de pedagogie; asistenţii universitari: Haralambie Mihăescu, limba elină, limba latină, Gh. Ivănescu, limba română, Emil Condurachi, arheologie.

Şi acum, la aceste ceasuri de evocare, încerc să fac loc unor atît de apropiate, atît de iubite aduceri aminte: era o zi de început de noiembrie a anului 1937, zi cu soare rece, de sfîrşit de toamnă, ziua începutului de an universitar. Prof. C. Balmuş intră în amfiteatru, la curs, cu asistentul său, dr. Haralambie Mihăescu (aşa ni-l prezintă), venit de curînd de la Şcoala Română din Roma şi ne comunică, în mare, programul cursurilor sale. În pofida anilor tineri, asistentul universitar Haralambie Mihăescu ne oferă o prezenţă distinsă, impunătoare; o frumuseţe iradia prin ferestrele ochilor, din interiorul fiinţei şi minţii sale cultivate cu grijă şi nesaţ, pe terenul fertil moştenit de la părinţii săi, Dumitru şi Domnica Mihăescu; minte cultivată încă de la şcoala primară din Udeşti, cu ajutorul învăţătorului său, care întrezărise în şcolarul de pe atunci posibila personalitate de peste ani. A continuat studiile la Liceul "Ştefan ce Mare" din Suceava. Locuia la o bătrînă săracă de la marginea oraşului, pe care o ajuta în gospodărie, în schimbul patului de dormit. Pentru întreţinere, dădea lecţii copiilor cu stare, el, care, cu programul atît de aglomerat, ocupa an de an primul loc în clasă, iar la sfîrşit, era primul şi la bacalaureat, contribuind şi la afirmarea şcolii prin premiile obţinute la concursurile de literatură română organizate de Societatea "Tinerimea română".

Încă din liceu, prin pasiune şi eforturi proprii şi datorită excelenţilor săi profesori, îşi făurise o remarcabilă cultură clasică. El însuşi afirma, cu prilejul unui interviu aniversar: "În ultimii ani ai liceului, citeam, în original, opere din clasicii literaturii universale, franceză, germană — Victor Hugo, Racine, Moliére, Goethe, Schiller, ca şi din operele autorilor antici, greci şi latini — Platon, Aristotel, Lucretius, Vergilius, Horatius, Caesar, Titus Livius, Tacitus".

Cu o asemenea cultură şi zestre intelectuală în domeniu, a păşit încrezător tînărul Haralambie Mihăescu la Alma Mater Iassiensis, în straie bucovinene, cu iţari, bundiţă şi suman, în toamna anului 1928, în Cetatea universitară cea mai veche din ţară, iar roadele acestor acumulări aveau să crească neasemuit de frumos încă din primii ani ai Facultăţii. S-a remarcat ca student strălucit nu numai la cursurile Secţiei de filologie clasică, dar şi la cursurile Secţiei de filologie română, unde predau savanţi ca Alexandru Philippide, Garabet Ibrăileanu, George Pascu, Iorgu Iordan, care l-au remarcat şi antrenat la studii şi articole în "Buletinul Institutului de Filologie Română" şi în alte reviste ale timpului.

Iar referitor la cele moştenite: într-o scrisoare din mai 1938, unchiul său după mamă, maiorul magistrat Lazăr Ciobanu, spre a-l încuraja în lupta vieţii, îi evoca nobila sa geneză: "Eşti fiul lui Dimitrie Mihăescu, Dumitru al Paulinei, Dumitru cel nobil, cel bun, cel cinstit, cel modest şi harnic, mare cărturar în satul său". Era vorba, desigur, de o cultură autoformată, de interesul şi pasiunea pentru învăţătură a părinţilor săi, ţărani săraci, cu mulţi copii, din Udeştii Sucevei, care au muncit din greu şi au murit sub vîrsta de 60 de ani.

În acelaşi sens vorbea şi părintele satului, Simiganoschi, cu prilejul înmormîntării tatălui, Dumitru Mihăescu, în aprilie 1936: "Iată, am 37 de ani de cînd păstoresc în satul vostru, zicea părintele, dar eu om ca aista n-am mai întîlnit". Desigur, aceste cuvinte erau rostite în sensul bun al cuvîntului.

Într-un interviu acordat, în aprilie 1982, revistei ieşene "Cronica" Haralambie Mihăescu îşi aducea aminte cu veneraţie de înţeleapta sa mamă, Domnica Mihăescu, alături de care prăşea pe ogor încă de la vîrsta copilăriei. La un moment dat, micul Haralambie obosea, se sătura, poate flămînzea, se lehămitea şi înceta lucrul. Mama îl lua din urmă, îndemnîndu-l: "Hai, dragul mamei, ochii sperie, dar mîinile bucură". Aceste vorbe luate din înţelepciunea populară i-au rămas precepte pentru întreaga sa viaţă.

Sorţii au binecuvîntat şi sporit talanţii săi şi parafrazînd versul poetului Tudor Arghezi, el a schimbat sapa-n condei şi brazda-n călimară şi a lăsat drept bunuri după moarte un nume adunat pe-o carte.

Revin acum, prin parafrază, la versul din satira lui Horatius, ales ca moto al expunerii mele: Fortunae filia fui. Cei cinci ani de studenţie ai subsemnatei la Facultatea de Litere a Universităţii din Iaşi, Secţia Filologie Clasică (1937—1942) au însemnat o adevărată binefacere, un "munus deorum" (dar al zeilor), prin atmosfera de studiu şi cultivare oferită de iluştrii noştri magiştri, prin condiţiile de viaţă şi studiu existente la cămin şi la facultate. Printre tinerii noştri magiştri se afla şi asistentul universitar de la Catedra de limba greacă, apoi de la aceea de limba latină, dr. Haralambie Mihăescu. Cursurile sale aprofundau prelegerile de literatură ale profesorilor noştri, prin exerciţii de traducere şi retroversiune, analize, completări, noţiuni de gramatică istorică, critică de text, lucrări de seminar.

În răstimpul celor cinci ani de facultate, H. Mihăescu a fost trimis, în urma unui concurs pe ţară, la studii la Şcoala Română din Paris (Fontenais aux Roses), 1938—1939. Revenit din capitala Franţei, cu lucrări şi cu entuziasmul noilor achiziţii în domeniul ştiinţei limbilor clasice şi romanice, discipline cu atîta răsunet în civilizaţia şi cultura europeană şi mondială, Haralambie Mihăescu a reuşit să ne entuziasmeze şi pe noi, studenţii săi. Satisfacţiile activităţii sale didactice, exigenţa faţă de sine şi faţă de studenţii săi se îmbinau cu acel "animus parentis" (suflet de părinte — Quintilianus) faţă de aceştia. Metoda de laborator, colaborarea cu studenţii în descoperirea noului, analizele, sintezele, largile implicaţii în contemporaneitatea limbilor şi literaturilor stimulau energii, setea de cunoaştere şi de aprofundare, trăiri intelectuale şi morale, ale căror rezultate benefice se reflectau din plin în lucrările de la seminarii, la examene şi peste ani, în succesele profesionale obţinute de foştii săi studenţi.

Dar "anni fugaces labuntur"..., soseşte ceasul despărţirii de laşul atît de îndrăgit în anii studenţiei, laşul în care n-aş fi crezut că voi reveni vreodată. La 13 iunie 1942, pe cînd ne aflam la subsolul Facultăţii de Litere, după o alarmă aeriană, Haralambie Mihăescu a venit la noi, proaspeţii absolvenţi, ne-a felicitat şi, după ce m-a întrebat dacă plec la Roman, mi-a spus să ies la gară, duminică, 21 iunie, la trenul de la ora 10. Întrerupea trenul la Roman, pentru cîteva ore, în drum spre regimentul 4 vînători Turda, unde era mobilizat. În acea zi "istorică", 21 iunie 1942, Haralambie Mihăescu a descins (cu lada de campanie şi flori) la Roman şi, după o masă copioasă (toate produsele, inclusiv lactatele, erau procurate din gospodăria casei), a expus părinţilor mei planul său de viaţă în legătură cu o eventuală căsătorie cu subsemnata. Şi, din nou, motoul *Fortunae filia fui*. Dar războiul pe frontul de răsărit ameninţa cu înverşunare. În urma unui concurs pe ţară, H.Mihăescu este însă demobilizat şi trimis ca lector de limba română în Germania, la universităţile din Frankfurt am Main şi Heidelberg. Plecarea sa are loc în acele timpuri atît de întunecate şi de grele şi pentru acea ţară. Noi, ceilalţi de aici, ne-am refugiat, la începutul lui aprilie 1944, într-un sat din Oltenia, de la nord de portul Corabia, de unde am revenit la Roman, în aprilie 1945. Luna septembrie, ziua 20, a anului 1945 a adus momentul regăsirii noastre. Haralambie Mihăescu revine în ţară din Germania, după o călătorie lungă şi plină de primejdii, la Iaşi, apoi, la Roman. La 27 decembrie 1945 a avut loc căsătoria noastră, consfinţită prin

cununia religioasă din biserica "Sf. Gheorghe", acompaniată de minunatul cor de pe atunci al Catedralei episcopale din Roman. Se părea a fi cu adevărat fericită noua noastră viaţă, atît de propice împlinirii complexelor idealuri, comuniunii profesionale, ştiinţifice şi familiale.

După căsătorie, am locuit la Iaşi, unde am fost detaşată; în Iaşul distrus de război, într-o cameră mobilată din str. Toma Cosma, încrezători, totuşi, în mai bine. Din anul 1947, Haralambie Mihăescu devine, prin concurs, profesor titular la Catedra de limba şi literatura latină de la Facultatea de Litere, catedră rămasă liberă prin pensionarea fostului său profesor, I. M. Marinescu. Familia scriitorului Ionel Teodoreanu ne oferea perspectiva locuinţei proprii, într-un loc retras, cu grădină, din spatele Palatului Culturii, str. Zlataust, 4. După ce răsărise şi vlăstarul nostru mult dorit de tatăl său, despre care îmi scria din Germania, ca despre un ideal scump de viaţă, iată că, începînd cu anul 1950 şi continuînd cu 1952, Haralambie Mihăescu este îndepărtat din Universitate, împreună cu alţi doisprezece profesori de la Facultatea de Litere şi înlocuit cu profesori secundari aduşi de la diverse şcoli: Isac Davidsohn, Octav Tcaciuc etc. Lăsată pe drumuri, cu sănătatea şubrezită de nedreptate şi suferinţă, am revenit la Roman, cu băiatul, în casa părinţilor mei. Nori ameninţători, talazuri uriaşe s-au năpustit şi ne-au întunecat zarea unei convieţuiri la Iaşi, unice, în felul ei, zorii unui vis misterios şi blînd din cale afară, care prea a fost de tot frumos de-a trebuit să piară...

Doru Tatei creştea frumos la minte şi la trup, frumos "ca o statuie romană", cum spunea odată mătuşa sa, Lucreţia, de la Udeşti, şi ne oferea multe momente de mulţumire. Tata era prieten cu el; cu el cutreiera împrejurimile Romanului, potecile munţilor, cu el mergea la pescuit şi la scăldat la apa Modovei, compania Tatei şi discuţiile lor îi erau adevărată hrană, mană spirituală. După susţinerea tezei de doctorat de către Doru (1974), Tata dorea, în zadar, să-şi trimită fiul la specializare în străinătate (Italia, Franţa, Germania), acolo unde şi el, feciorul de ţărani săraci din Udeştii Bucovinei, fusese la timpul său. Timpurile însă nu mai erau aceleaşi...

După dispariţia pe cît de fulgerătoare, pe atît de tragică, a Tatălui, a marelui său Prieten, Doru, cu preţul unor mari şi îndelungi sacrificii, a încercat să umple golul imens, cinstindu-i memoria: i-a aşezat la căpătîiul mormîntului un monument de granit, "monumentum gratitudinis" (1992), a lucrat cu asiduitate, depăşindu-se pe sine ca domeniu, cu mari sacrificii, pe baza materialelor adunate de Tatăl său, la încheierea operei rămase neterminate, prin moarte, **La romanité dans le Sud-Est de l'Europe**, Bucureşti, 1993, beneficiind, pînă la un punct şi de ajutorul preţios al prietenului de-o viaţă, al colegului de profesie şi de destin al Tatălui său, profesorul Gheorghe Ivănescu.

Două plăci de marmură, pe casa de la Roman şi pe locul unde s-a aflat casa natală de la Udeşti—Suceava, vor aminti generaţiilor actuale şi celor viitoare despre prezenţa unui Om între oameni în aceste locuri binecuvîntate.

Dar să revenim... Începînd cu luna mai, 1957, prin stăruinţa fostului său profesor de la Iaşi, Iorgu Iordan, i se creează un post de cercetător ştiinţific la Institutul de Lingvistică din Bucureşti, fiind cooptat în Comisia pentru studiul formării limbii şi poporului român. În această calitate, elaborează lucrarea fundamentală **Limba latină în provinciile dunărene ale imperiului roman**, Bucureşti, 1960, operă unică în felul ei, răspîndită în scurt timp pe toate continentele, recenzată în 45 de reviste din 32 de ţări ale lumii. În calitate de şef al Sectorului de limbi şi literaturi de la reînfiinţatul, din anul 1963, Institut de Studii Sud-Est Europene, tipăreşte o altă operă capitală, **Influenţa greacă asupra limbii române, pînă în secolul al XV-lea,** Bucureşti, 1966, în care, între altele, delimitează mai bine decît oricine pînă atunci influenţele greacă şi latină în sud-estul Europei. Urmează mai multe ediţii critice şi traduceri din autori bizantini (Procopius din Caesarea, Mauricius, Teofilact Simocata, etc.), contribuţii hotărîtoare la volumele al II-lea şi al IV-lea din **Fontes Historiae Daco-Romanae (Izvoarele istoriei României**, secolele IV—XV), două opere fundamentale **La langue latine dans le Sud-Est de l'Europe,** Bucureşti—Paris, 1978 şi **La**

romanité dans le Sud-Est de l'Europe, Bucureşti, 1993, carte apărută postum, numeroase studii apărute în reviste din ţară şi din străinătate, nenumărate recenzii, conferinţe ţinute la prestigioase universităţi din Germania, Italia, Austria, Grecia, la Collegé de France, dar, în ciuda tuturor obstacolelor de atunci, şi la Chişinău.

Planul său de activitate, întocmit pentru 10—12 ani, cuprindea încă două ediţii critice, însoţite de traduceri, din autori bizantini (Kekaumenos şi Niketas Choniates), reeditarea, în versiune adăugită, a lucrării **La langue latine dans le Sud-Est de l'Europe**, titluri de mare interes ca **Poporul român văzut din Bizanţ** ori **Primul mileniu românesc şi problemele sale**, o culegere retrospectivă de studii şi articole, **Varia** şi, în sfîrşit, volume de memorii. Moartea implacabilă i-a curmat însă firul vieţii şi, o dată cu el, pe acela al neobositei activităţi ştiinţifice.

În condiţii modeste, chiar precare, şi-a trăit viaţa şi şi-a scris cea mai mare parte a operei sale. Cu ani în urmă, locuia la Bucureşti într-o garsonieră de pe str. Oborul Nou, 13, apartamentul 334; o cameră pe care o împărţea cu fiul său, student, apoi doctorand şi cu cărţile, rînduite în cea mai mare parte pe jos. Eu locuiam aici, la Roman, unde eram profesoară, împreună cu părinţii mei. Aici venea soţul meu şi lucra cu spor, circa două săptămîni pe lună, bucurîndu-se de întreţinere, atmosferă reconfortantă şi, nu în ultimul rînd, de susţinere materială, fără de care nu ar fi putut lucra (după cum mărturisea adesea, pînă în ultimele zile ale vieţii).

Sprijinul meu era ecoul marii noastre iubiri, a luminii şi strălucirii ce iradiau fiinţa interioară şi exterioară a acestui mare Om, mare învăţat. Căldura omeniei sale, sclipirea minţii sale se revărsau asupra noastră zi de zi, ne încălzeau sufletele, ne înălţau inimile, ne înfrumuseţau întreaga noastră viaţă, oricît de agitată şi nesigură; ne învăţa să muncim cu acribie, să luptăm cu toate puterile pentru făurirea unui ideal. Era, desigur, şi o îndatorire de conştiinţă, de gratitudine şi neuitare pentru contribuţia hotărîtoare a lui Haralambie Mihăescu la formarea mea profesională, în condiţii optime, atît ca studentă a Facultăţii de Litere din Iaşi, cît şi mai tîrziu, prin căsătorie, la perfecţionarea pregătirii mele profesionale. Cu ajutorul îndrumărilor sale în elaborarea lucrărilor metodico-ştiinţifice pentru gradele didactice, ca şi prin materialul bibliografic pus la dispoziţie, am obţinut primul loc pe ţară la examenul de capacitate pentru profesorii secundari (1946), examen ce avea loc o dată la 3—4 ani, apoi, acelaşi loc la examenele pentru obţinerea gradelor didactice (1961, 1965). Toate aceste succese s-au reflectat în întreaga mea activitate didactică, fapt apreciat şi recunoscut, în afara oricăror considerente politice, prin toate distincţiile posibile, oferite de Ministerul Învăţămîntului de-a lungul îndelungatei mele cariere.

Pentru toate aceste satisfacţii şi împliniri, care s-au reflectat benefic şi asupra vieţii noastre familiale, în aceste momente de popas omagial, de înaltă tensiune emoţională, împreună cu toţi membrii familiei noastre aducem prinosul nostru de eternă recunoştinţă, de iubire fără margini, în care ne găsim marginea singurătăţii, durerilor şi suferinţelor noastre, Omului exemplar, acestui *magnus homo et magister*, soţului de excepţie, excelentului tată şi prieten, care a fost Haralambie Mihăescu.

Închei cu acelaşi moto din satira lui Horatius şi, împreună cu fiul nostru, Doru, şi cu familia noastră, reiterăm: *Fortunae filii fuimus* (Am fost nişte fii ai Zeiţei Norocului, nişte oameni norocoşi).

Municipiul Roman, străvechea Cetate de la confluenţa Moldovei cu Siretul, străjuită de o impunătoare şi frumoasă cîndva fortăreaţă înălţată de Ştefan cel Mare pe malul stîng al Siretului, Romanul, cu şi mai vechea fortăreaţă a lui Roman-Vodă, l-a primit cu căldură în rîndul marilor săi oameni: Miron Costin, Ion Ionescu de la Brad, Cezar Petrescu, Otilia Cazimir, Mihai Jora, Sergiu Celibidache, D. D. Botez ş.a., l-a menţionat în monografia sa la cei şase sute de ani de atestare documentară şi, împreună cu înalţi reprezentanţi ai lumii ştiinţifice, prezenţi direct sau prin mesajele lor, îl comemorează astăzi cu afecţiune şi veneraţie şi, în semn de recunoaştere post mortem, îl aşază pe soclul bărbaţilor iluştri ai neamului, ai ştiinţei româneşti şi internaţionale.

Haralambie MIHĂESCU

ROMANITATEA ÎN SUD-ESTUL EUROPEI*

"Un énigme et un miracle de l'histoire" — aşa a fost caracterizat poporul român de cunoscutul istoric francez Ferdinand Lot în cartea sa **Les invasions barbares et le peuplement de l'Europe**[1]. Folosind cuvîntul *énigme*, autorul lasă să se înţeleagă că procesul formării poporului român (întocmai ca şi a altor popoare europene) rămîne în parte un mister pentru noi din cauza carenţei izvoarelor istorice; apoi, adăugînd cuvîntul *miracle*, el se minuna cum a reuşit să persiste romanitatea din bazinul Dunării Inferioare fără să fie înghiţită cu totul în noianul din epoca migraţiei popoarelor. Răspunsul la această nedumerire cere o bună cunoaştere a izvoarelor şi împrejurărilor istorice în care s-a dezvoltat poporul român alături de celelalte popoare din sud-estul Europei. Numai o privire de ansamblu şi un examen comparativ pot explica într-o măsură satisfăcătoare geneza limbilor, popoarelor şi culturilor din această parte a continentului nostru[2].

În teritoriul romanizat din sud-estul Europei cuprins între marea Adriatică, Dunăre, nordul Daciei, Pontul Euxin şi Macedonia au fost descoperite peste 21 000 inscripţii latine, precum şi numeroase alte urme ale culturii romane, de o bogăţie şi varietate impresionante[3]. Stăpînirea romană a durat în aceste ţinuturi, cu unele excepţii, peste o jumătate de mileniu; iar în cadrul Imperiului bizantin cultura romană a persistat şi a fructificat terenul încă aproape o mie de ani, pînă la căderea Constantinopolei sub turci, în anul 1453, şi chiar după aceea. Teritoriul romanizat din sud-estul Europei forma un complex geografic de aproximativ 500 000 km^2, comparabil ca întindere cu Gallia şi Peninsula Iberică, dar mai vast decît Italia. Limba latină vorbită în acest spaţiu a lăsat două limbi romanice (dalmata[4] şi româna), un dialect romanic în Istria[5], precum şi urme adînci în greaca medie şi modernă[6], în albaneză[7], slovenă, sîrbocroată şi bulgară[8]. Sîrbocroata trece azi drept cea mai romanică dintre limbile slave: la primul contact ea lasă impresia unei limbi melodioase, ca italiana sau spaniola.

Judecînd după întindere şi intensitate, putem spune că romanitatea din sud-estul Europei constituie unul din cei patru piloni principali ai romanităţii, alături de Italia, Gallia şi Spania. Prin teritoriul ei treceau marile drumuri care legau Italia şi Europa centrală de Asia Mică şi de Marea Egee, apoi într-o anumită epocă istorică bazinul Dunării Inferioare a devenit centrul de greutate al apărării romane. Construit în etape, în curs de mai multe secole, edificiul acestei romanităţi nu era însă uniform, ci cuprindea cel puţin şase zone deosebite, pe care le enumerăm în ordinea cronologică a formării lor: 1. zona elementelor latine din albaneză, pătrunse treptat, timp de aproape opt secole, între cucerirea Macedoniei şi venirea slavilor; 2. latina de pe coasta şi din insulele Mării Adriatice, de la baza limbii dalmate; 3. latina din peninsula Istria şi din Panonia; 4. latina din Moesia şi din Dacia, de la baza limbii române; 5. elementele latine din limbile slave meridionale; 6. zona influenţei latine din greaca bizantină cu ecourile ei din neogreacă.

Teritoriul actual al Albaniei a căzut sub stăpînirea Romei la sfîrşitul secolului al III-lea înaintea erei noastre. Influenţa limbii latine a durat aproape o mie de ani, pînă la începutul secolului al VIII-lea al erei noastre. Marea Adriatică şi cunoscuta arteră de comunicaţie numită *via Egnatia*, care lega Italia de Bizanţ şi Asia Mică, au uşurat circulaţia oamenilor şi ideilor, lăsînd urme importante în limba

---

* Comunicare ţinută în şedinţa Secţiei de ştiinţe filologice, literatură şi arte din 8 martie 1978.

vorbită de strămoşii albanezilor. Limba albaneză de azi numără aproximativ 600 de cuvinte de origine latină, în toate domeniile de activitate umană, într-o aşa măsură încît albaneza era considerată cîndva "o limbă mixtă, pe jumătate romanică" (eine halbromanische Mischsprache). Această afirmaţie prea categorică a fost atenuată ulterior şi apoi înlăturată: astăzi originea indo-europeană a limbii albaneze nu mai este contestată de nimeni. Influenţa limbii latine a fost deci de lungă durată şi a lăsat straturi succesive care pot fi cronologizate cu oarecare aproximaţie. Unele elemente latine din albaneză au un caracter mai arhaic decît în oricare limbă romanică, altele ocupă o poziţie intermediară între dalmată şi română; unele din ele atestă legături cu Occidentul, iar altele (în număr de 85) au stăruit numai în albaneză. Analiza împrumuturilor latine arată că influenţa culturii romane s-a exercitat sub formele cele mai variate în toate compartimentele lexicului, adică: natură şi mediu înconjurător, spaţiu şi timp, prelucrarea metalelor, floră şi faună, părţile corpului, locuinţă, încălzit şi luminat, unelte, agricultură, pescuit, navigaţie, măsuri şi greutăţi, recipiente, ţesut, îmbrăcăminte, încălţăminte, podoabe, arme, medicamente, organizare socială şi politică, activitate spirituală, religie şi calendar; în sfîrşit, în sfera substantivelor abstracte, adjectivelor, verbelor, particulelor şi sufixelor. În genere, împrumuturile latine din albaneză sînt orientate spre Occident şi nu confirmă ipoteza exprimată în trecut că strămoşii albanezilor ar fi trăit cîndva în strînsă simbioză cu strămoşii românilor.

Dispărută la sfîrşitul secolului al XIX-lea, limba dalmată avea trăsături arhaice ca şi limba sardă sau unele elemente latine din albaneză. Caracterul conservator al limbii dalmate se explică în parte prin izolarea ei relativă, adică prin lipsa relativă de legături cu Italia şi cu interiorul continentului. Marea Adriatică era în antichitate şi în evul mediu timpuriu o mare aproape închisă, deci puţin circulată; pe uscat, marile artere de comunicaţie ale imperiului ocoleau Dalmaţia, ţară muntoasă şi săracă. Limba dalmată a lăsat numeroase urme în toponimia şi în lexicul sîrbocroat. Aceste urme au fost studiate în special de cercetători croaţi şi italieni ca Petar Skok, Matteo Bartoli, Mirko Deanovic, Carlo Tagliavini, Zarko Muljacic etc. Romanitatea din Dalmaţia a fost numită "romanitate maritimă", iar romanitatea din bazinul Dunării de Jos "romanitate continentală". Ele se deosebeau mult una de alta: Alexandru Philippide afirma că între română şi dalmată este o prăpastie[9]. De fapt, dalmata se apropie de sistemul dialectelor italiene, în timp ce româna constituie o entitate pentru sine.

Limba latină a supravieţuit în cîteva sate din sud-vestul peninsulei Istria în dialectul istriot sau istroromân, în apropiere de oraşul Pola. Acest dialect romanic a păstrat unele caractere arhaice comune cu limba dalmată, dar a adoptat şi unele inovaţii venite din vest prin intermediul graiurilor friulane; deci, el a avut strînse legături cu dialectele italiene şi face parte din sistemul lor. Istriota reprezintă evoluţia directă a limbii latine vorbite în Istria şi prin această împrejurare posedă o serie de trăsături specifice; ameninţată multă vreme cu dispariţia de către influenţa masivă a dialectului veneţian, ea a persistat pînă azi pe un spaţiu restrîns. Inovaţiile venite dinspre vest n-au depăşit în genere o linie imaginară care mergea de la Rijeka (Fiume) spre nord, peste Ljubljana, capitala Sloveniei, pînă la oraşul austriac Linz, pe Dunăre: această linie constituie graniţa despărţitoare dintre Romania occidentală şi Romania orientală.

În Slovenia şi în Panonia au rămas numeroase urme romane şi peste opt mii de inscripţii latine. Pe aici treceau marile drumuri de comunicaţie ale Imperiului roman care legau Italia, Spania şi Gallia cu Asia Mică şi Marea Egee. Un mare număr de trupe romane staţionau de-a lungul Dunării mijlocii, iar coloniile romane au rămas multă vreme prospere. În aceste ţinuturi puternic romanizate era gata să ia naştere o limbă romanică deosebită, numită panoniană, dacă

n-ar fi împiedicat-o condiţiile de viaţă din epoca migraţiilor popoarelor. După încetarea stăpînirii romane la sfîrşitul secolului al IV-lea, a urmat timp de un secol ocupaţia hunilor, apoi timp de trei secole prezenţa avarilor şi slavilor; totuşi, în anul 896, la sosirea ungurilor, mai persista încă o populaţie romanică, după cum afirma învăţatul maghiar J. Melich într-o lucrare bazată pe studiul izvoarelor istorice şi al toponimiei[10].

Latina de la baza limbii române era vorbită pe un teritoriu larg şi tot atît de întins cît Italia, reprezentat de provincia romană Dacia şi de cele două provincii romane Moesia Inferioară şi Moesia Superioară. În acest spaţiu au rămas numeroase urme arheologice romane şi peste şase mii de inscripţii latine. Populaţia de limbă latină dispunea de văi roditoare spre a se hrăni, dar şi de munţi şi păduri spre a se adăposti în vremuri de primejdie. Centrul ei de apărare au fost fără îndoială Carpaţii. Ea a fost puternic zguduită de mişcările de popoare din secolele VII—IX, dar a persistat cu stăruinţă şi s-a extins mereu: o parte s-a desprins din ea şi s-a deplasat cîndva spre sud pînă în munţii Pind din Grecia, dînd naştere dialectului aromân sau macedoromân. Populaţia romanizată e menţionată în izvoarele bizantine la sfîrşitul secolului al X-lea între lacurile Prespa şi Ohrid. O altă ramură a romanităţii de la Dunărea de Jos a constituit punctul de plecare al dialectului meglenoromân de pe cursul inferior al rîului Vardar, la graniţa dintre Iugoslavia şi Grecia. În sfîrşit, ulterior, într-o epocă nedeterminată, o parte din populaţia românească a emigrat spre vest şi s-a aşezat în peninsula Istria, la nord-vest de oraşul Rijeka (Fiume), constituind dialectul istroromân. În ansamblu, limba română este mai conservatoare în sud, în dialectele sud-dunărene, şi mai bogată în inovaţii în nord, şi anume cu cît înaintăm de la sud spre nord. Mişcarea continuă şi amestecul de neamuri n-au stingherit unitatea limbii române, unitate remarcabilă şi unică în domeniul limbilor romanice. Unul dintre cei mai buni cunoscători ai dialectologiei române, într-o vastă sinteză despre originea românilor, afirmă că dialectele limbii române pot fi considerate mai degrabă subdialecte decît dialecte propriu-zise[11]. Astăzi limba română este vorbită ca limbă maternă de peste douăzeci şi două de milioane de oameni.

Aşezarea slavilor în Peninsula Balcanică şi contactul lor cu lumea romană au avut ca rezultat împrumuturi masive de elemente latine, în special în domeniul lexicului. Aceste împrumuturi au avut loc mai ales în următoarele compartimente: floră şi faună, agricultură, arhitectură şi religie creştină. Slavii din regiunea Mării Adriatice au asimilat numeroase elemente latine şi romanice care s-au răspîndit apoi treptat spre răsărit şi miazănoapte şi au lăsat urme adînci în limbile slovenă şi sîrbocroată. Este adevărat că limba dalmată a sucombat la sfîrşitul secolului al XIX-lea, dar ea a înrîurit profund pe slavii care i-au luat locul. Mai la răsărit, limba bulgară a împrumutat într-o măsură mai mică din limba latină de la baza limbii române sau de la aceasta din urmă. În toponimie elementele latine atestă o continuitate de viaţă, deoarece slavii au preluat o parte din moştenirea autohtonă (tracă, iliră, celtică etc.) sau romanică. În consecinţă, urmele lăsate de limba latină în limbile slave meridionale sînt deosebit de importante pentru cunoaşterea structurii şi trecutului acestor limbi. În afară de aceasta, o contribuţie vrednică de luat în seamă au dat păstorii şi neguţătorii vlahi care s-au infiltrat pretutindeni în sud-estul Europei: ei au lăsat urme în viaţa materială şi spirituală, în toponimie şi mai ales în lexic. Oamenii, uneltele, obiceiurile, îmbrăcămintea, ideile şi religiile s-au amestecat fără încetare, încît numai luarea în considerare a tuturor elementelor constitutive poate duce la o înţelegere justă a complexului sud-est european, atît de interesant în multe privinţe.

Imperiul bizantin s-a considerat şi a fost de fapt continuatorul Imperiului roman. Limba latină a rămas aici limbă oficială pînă la începutul secolului al VII-lea şi a lăsat ca moştenire în literatura bizantină

aproximativ trei mii de cuvinte, dintre care peste două sute au supravieţuit în neogreacă[12]. Categoria cea mai numeroasă cuprinde termeni militari; urmează terminologia administrativă şi juridică, lexicul privind viaţa de curte şi activitatea comercială (în special măsuri şi greutăţi), apoi flora şi fauna mediteraneană. Cu alte cuvinte, Roma a transmis Bizanţului ceea ce avea ea mai specific şi mai original, adică arta militară, tehnica administrativă şi juridică, precum şi unele elemente de bază ale culturii mediteraneene. Bizanţul a preluat această cultură, a protejat-o sau îmbogăţit-o timp de secole şi a transmis-o lumii înconjurătoare într-o etapă critică a istoriei europene: prin urmare, este de aşteptat să descoperim în această moştenire elemente suplimentare utile care îmbogăţesc cunoştinţele noastre despre latina comună din Imperiul roman, baza de plecare a limbilor romanice.

Elementele latine din literatura bizantină şi din neogreacă n-au fost studiate încă în măsura cuvenită în vederea unei mai bune cunoaşteri a romanităţii sud-est europene. Cercetările parţiale de pînă acum au avut în vedere mai mult lexicul şi n-au aplicat în mod suficient metoda comparativă spre a vedea mai bine raporturile existente între aceste elemente şi latina vulgară sau limbile romanice. În cercetările noastre urmează să facem o distincţie între cuvintele pe care limba greacă le-a luat direct din latină şi împrumuturile intrate după secolul al XI-lea, în timpul cruciadelor şi după aceea, în special din idiomurile romanice vorbite în Italia, Franţa de sud şi Spania de nord-est. Acest lexic de origine romanică este aproape nestudiat, deşi are o mare importanţă pentru cunoaşterea curentelor comerciale şi culturale din Europa medievală. O atenţie specială trebuie acordată cronologiei şi mai ales transformărilor din primele şase secole ale erei noastre. Împrumuturile de origine latină erau de provenienţă doctă sau populară şi reflectau destul de fidel etapa de dezvoltare în care se afla limba latină în momentul pătrunderii lor în limba greacă: în consecinţă, studiul acestor împrumuturi ne ajută să cunoaştem mai bine latina vorbită. Vom da un singur exemplu de schimbare fonetică: în domeniul vocalismului, vocala **u** scurtă accentuată s-a păstrat în limba română, în timp ce în unele împrumuturi bizantine o întîlnim transformată în **o**, ca în limbile romanice apusene, de pildă, latin *puteus*, român *puţ*, în schimb bizantin Πότζος (secolul al X-lea), italian *pozzo*; latin *urna*, aromân *urnă*, în schimb bizantin ὄρνος (secolul al VII-lea), italian *orna* etc. Prin urmare, unele elemente latine din literatura bizantină au pătruns tîrziu şi atestă legături mai îndelungate cu Occidentul decît elementele latine din limba română. Acestea din urmă au fost în genere mai conservatoare, reprezentînd o arie laterală, şi n-au cunoscut unele inovaţii ivite în Occident după secolul al IV-lea. În opoziţie cu ea, Imperiul bizantin a menţinut mai bine contactul cu Occidentul, a asimilat numeroase elemente tardive, în special în domeniul lexicului, şi le-a păstrat cu fidelitate în aşa măsură, încît literatura bizantină poate sluji azi ca izvor suplimentar pentru cunoaşterea limbii latine vulgare. Atrag atenţia că un mare număr de fonetisme, de forme ipotetice şi de cuvinte prevăzute cu asterisc în dicţionarele etimologice ale limbilor romanice se găsesc atestate în literatura bizantină.

Judecînd după inscripţiile şi textele locale, limba latină din această parte a continentului nostru era relativ unitară în secolele II—III din era noastră, adică în epoca de maximă expansiune a statului roman. Să nu uităm totuşi că aceste monumente foloseau limba literară a Romei, iar realităţile limbii vorbite erau fără îndoială mai variate şi mai complicate. Această limbă vorbită s-a diferenţiat treptat după regiuni şi curente de civilizaţie, în funcţie de relief, mijloace de existenţă, căi de comunicaţie, tradiţii sau convieţuiri cu elemente aloglose. Cu timpul s-au format mai multe grupe de romanitate, şi anume în Albania, Dalmaţia, Istria, Panonia şi Dunărea de Jos. În afară de aceste

centre, Imperiul bizantin a preluat şi dezvoltat moştenirea Romei antice, întreţinînd legături cu Occidentul. Între grupele lingvistice menţionate au existat un timp raporturi normale: dacă aceste raporturi ar fi persistat, am fi avut ca rezultat mai multe limbi şi dialecte romanice, cu treceri aproape imperceptibile de la un grup la altul, întocmai ca şi în vestul Europei.

În ansamblu, putem desprinde următoarea constatare generală. Din limba latină au rezultat trei limbi romanice în Peninsula Iberică (spaniola, portugheza şi catalana), două, trei sau chiar patru limbi romanice în Gallia (franceza, provensala, eventual franco-provensala şi gascona), trei limbi romanice în Italia şi în Alpi (italiana, sarda şi retoromana), două limbi romanice în sud-estul Europei (dalmata şi româna). A treia zonă romanică din răsăritul Europei, şi anume Panonia, a fost pierdută pentru romanitate. În timp ce în Gallia, în Peninsula Iberică şi în Italia cuceritorii germanici, relativ puţin numeroşi, au fost asimilaţi cu timpul, slavii şi ungurii au reuşit să colonizeze ţinuturi întinse şi în felul acesta au rupt continuitatea dintre Romania occidentală şi cea orientală. În lanţul romanic neîntrerupt o verigă a fost atunci înlăturată: aşa se explică, probabil, trecerea, uneori prea bruscă, de la romanitatea apuseană la cea din bazinul Dunării de Jos.

În realitate, romanitatea din sud-estul Europei a fost pînă atunci la fel de intensă şi de omogenă ca şi cea din sudul, centrul şi vestul Europei.

NOTE

[1] Paris, 1937, vol. I, p. 278.

[2] Izvoarele şi discuţiile fundamentale în lucrările savanţilor B.-P. Hasdeu, C. Jireček, Al. Philippide, P. Skok, O. Densusianu, S. Puşcariu, Th. Capidan, C. Patsch, T. Papahagi etc. O bibliografie utilă pentru cercetările din ultimul timp la H. W. Schaller, Bibliographie zur Balkanphilologie, Heidelberg, 1977.

[3] Orientare de ansamblu la H. Mihăescu, **La langue latine dans le sud-est de l'Europe**, Bucureşti—Paris, 1978.

[4] Lucrări de bază asupra limbii dalmate au fost realizate de Matteo Bartoli, Petar Skok şi Zarko Muljačić.

[5] Pentru cercetarea acestui dialect romanic rămîn indispensabile lucrările lui Antonio Ive, Mirko Deanović şi Pavao Tekavčić. O bună orientare de ansamblu la Mirko Deanović, **Avviamento allo studio del dialetto di Rovigno. Grammatica, testi, glossario**, Zagreb, 1954.

[6] Bibliografia şi rezultatele obţinute sînt înfăţişate de H. Mihăescu, **La littérature byzantine, source de connaissance du latin vulgaire**, "Revue des etudes sud-est européennes", XVI, 1978, 195—215; XVII, 1979, 39—80, 359—383.

[7] Elementele latine din albaneză au fost studiate de Al. Philippide, **Originea românilor** Iaşi, 1928, vol. II, p. 631—694; Eqrem Çabej, **Zur Charakteristik der lateinischen Lehnwörter in Albanesischen**, "Revue roumaine de linguistique", VII, 1962, 161—199; H. Mihăescu, **Les éléments latins de la langue albanaise**, "Revue des études sud-est européennes", IV, 1966; 5—33; 323—353; H. Haarmann, **Der lateinische Lehnwortschatz im Albanischen**, Hamburg, 1972.

[8] Pentru lexicul din limbile slave meridionale, opera fundamentală rămîne dicţionarul etimologic în patru volume al lui Petar Skok.

[9] **Originea românilor** Iaşi, 1928, vol. II, p. 383.

[10] **Honfoglaláskori Magyarorszag** (Ungaria pe timpul colonizării), Budapesta, 1925, p. 415—417.

[11] Al. Philippide, **Originea românilor** Iaşi, 1928, vol. II, p. 382.

[12] M. Triandaphyllidis, **Die Lehnworter der mittelgriechischen Vulgarliteratur**, Strassburg, 1909; H. Zilliacus, **Zum Kampf der Weltsprachen im Oströmischen Reich**, Helsinki, 1935; **Das lateinische Element in der griechischen Hagiographie**, "Byzantinische Zeitschrift", XXXVII, 1937, 302—344; F. Viscidi, **I prestiti latini nel greco antico e bizantino**, Padova, 1944; H. Mihăescu, **Les éléments latins des "Tactica-Strategica" de Maurice-Urbicius et leur écho en neogrec**, "Revue des études sud-est européennes", VI, 1968, 481—498; VII, 1969, 155—166; 267—280.

Haralambie MIHĂESCU

CÎNTECUL NIBELUNGILOR ŞI ROMÂNII

Compus în 9520 de versuri, în ultima decadă a secolului al XII-lea, de un poet anonim, probabil din cuprinsul Austriei de azi, prin întindere şi conţinutul de idei, prin arta structurării şi motivării şi prin forma sa, **Cîntecul nibelungilor** trezeşte la lectură o impresie de măreţie neobişnuită, comparabilă cu cea produsă de unele capodopere ale literaturii universale ca epopeea homerică, trilogia lui Dante, drama lui Shakespeare sau tragedia **Faust** de Goethe. În consecinţă, nu este de mirare că, întocmai ca şi creaţiile literare amintite, el a dat naştere unei literaturi de interpretare nespus de variate şi bogate, în care distingem cel puţin trei faze succesive mai importante: romantismul din prima jumătate a secolului al XIX-lea, pozitivismul din a doua jumătate şi încercările din secolul nostru de a restabili credinţa în spiritul creator şi în existenţa unui singur autor, care s-a instruit prin lecturi de tot felul şi a cunoscut lumea exterioară îndeosebi prin participare nemijlocită la suferinţele şi victoriile epocii sale[1]. Poetul a reuşit să adune un conţinut bogat de credinţe populare străvechi, le-a împletit cu aspiraţiile concrete şi cu obiceiurile vremii sale şi a creat o operă unitară, care caracterizează un popor întreg şi o etapă din istoria umanităţii. Rareori toate documentele istorice împreună sînt în stare să ne înfăţişeze societatea germană medievală într-o lumină atît de vie şi într-o formă atît de atrăgătoare ca această epopee. Miturile străbune şi evenimentele contemporane se amestecă şi fuzionează într-un tot armonios, în care exagerările, nepotrivirile cronologice şi inconsecvenţele nu mai distonează şi nu mai sînt o piedică în calea iluziei dramatice, deoarece cititorul ajunge repede prizonierul artistului şi asistă emoţionat pînă la capăt la desfăşurarea unei drame de proporţii uriaşe, unde se pune în cumpănă soarta unui popor întreg.

Vom porni în cele ce urmează de la opera însăşi, fără adaosuri din afară, pentru a vedea mai întîi orizontul geografic şi mediul înconjurător al personajelor. Lumea lor cunoaşte două axe principale de mişcare: una de la nord spre sud, pe valea Rinului, şi alta de la vest spre est, pe valea Dunării, de la izvoarele ei pînă la cotul cel mare din cîmpia Ungariei. În prima, popoarele tind spre miazăzi, pentru a atinge Mediterana şi a lua contact cu bogăţiile orientului îndepărtat; în a doua, ele caută pămînturi roditoare spre a le coloniza. Mărfurile orientale destinate clasei conducătoare, şi anume mătase, pietre nestemate, inele şi paftale de aur, apoi brăţări, cingători, hermină şi zibelină vin din India prin mijlocirea arabilor, trec prin porturile din Libia, Maroc şi Spania şi se îndreaptă pe valea Ronului spre valea Rinului, de unde ajung pînă în Norvegia şi Islanda. În ţinuturile de la vest de Rin sînt pomenite doar trei localităţi: Metz, Waskenwald în munţii Vosgi, teren de vînătoare preferat, şi Arras din Artois, de unde sînt aduse unele stofe fine. Pe Rinul mijlociu se află regatul Burgundia, cu capitala la Worms, punctul de plecare a tuturor acţiunilor mai importante. Mai departe, spre miazănoapte, pînă la gurile fluviului, se întinde Ţara de Jos (Nederland), cu capitala la Xanten, patria lui Siegfried. Acesta învinge şi stăpîneşte mai la nord o ţară de o sută raste[2] în lungime şi o sută raste în lăţime, adică un total de 675.000 km^2, care nu poate fi alta decît Peninsula Scandinavică. În ea locuiesc nibelungii şi adăpostesc într-un munte o comoară uriaşă, păzită de un pitic. Regatul Burgundia se află în conflict cu Saxonia (Sachsenland) şi Danemarca, dar este apărat de Siegfried. La răsărit de el locuiesc franci orientali (Osterfranken) şi şvabi

(Schwaben), iar drumul spre Dunăre trece prin Hessa şi Schafelfeld, înainte de a ajunge în Bavaria (Peyerland). De aici înainte, pe traseul care mergea pe Dunăre în jos pînă la cotul cel mare din Panonia, poetul menţionează 14 localităţi, toate identificabile, o dovadă că această regiune îi era cunoscută mai bine decît toate celelalte, ceea ce a determinat pe comentatorii moderni să presupună că el se născuse şi trăise mult timp în Austria. Aceste localităţi sau etape de călătorie în drumul spre răsăritul Europei sînt în ordinea lor de succesiune următoarele: 1. Vergen, în stînga Dunării, azi Pförring, la hotarul dintre Burgundia şi Bavaria; 2. Passau, la confluenţa între Inn şi Dunăre, la hotarul dintre Bavaria şi Austria; 3. Everding (Efferding), la vest de Linz; 4. Trun sau Traun, la sud de Linz; 5. Ense sau Enns, puţin mai la răsărit de Linz; 6. Bechlarn (azi Pechlarn), la 50 de km est de Linz; 7. Medelicke sau Mölk, la vest de St. Pölten; 8. Mautern, lîngă Krems; 9. Transmauer sau Traismauer, la confluenţa rîului Trais cu Dunărea; 10. Tulna (azi Tuln), la vest de Viena; 11. Viena; 12. Hainburg, lîngă Bratislava; 13. Wiesenburg sau Wieselburg, între Bratislava şi localitatea Komaron din Ungaria; şi 14. Etzelburg sau oraşul lui Atila, identificat de unii cu oraşul Gran şi de alţii cu Visegrad, de lîngă cotul Dunării. Aici se află Ţara ungurilor (Ungerland), iar mai departe spre răsărit se întinde Ţara vlahilor (Vlâchenland). Spaţiul imens din răsăritul Europei, unde stăpîneşte craiul mitic Etzel sau Atila, poartă numele vag de Hunia sau stăpînirea hunilor şi este locuită de greci, pecenegi, poloni, ruşi, unguri şi vlahi.

Numele vlahilor apare în izvoare în secolul al IX-lea, adică o dată cu naşterea poporului român. Întocmai ca şi la alte neamuri, s-a întîmplat că românii îşi spuneau sau se numeau pe ei înşişi cu un nume, iar străinii din apropiere sau din depărtare îi cunoşteau cu alt nume sau cu o poreclă. Termenul antic *Romanus* a persistat ca nume popular în toate dialectele limbii române, aflate azi la distanţe mari unul de altul, adică în limba română literară de la nord de Dunăre (*român*), în Tesalia, Macedonia, Pind şi Albania (*aromân, armân*) şi la românii din Istria (*rumăr*). Dar marele Impreiu bizantin, atît de influent pînă la cruciade, păstrase şi el numele de *Romanus*, căci era cunoscut în toată lumea de atunci sub titlul Romania (Ῥωμανία), iar cetăţenii săi purtau numele oficial Ῥωμαῖοι. De aceea se producea uşor o confuzie între titlul de cetăţean al imperiului şi numele popular al românilor. Urmarea a fost că pentru populaţia romanizată a fost folosit de străini un alt nume, şi anume vlah, originar din Europa occidentală.

Numele vlahilor se explică în felul următor. În antichitate trăia în centrul şi răsăritul Galliei un trib celtic numit *Volcae*. El a fost romanizat şi s-a infiltrat apoi treptat printre germani pînă spre podişul Boemiei. Ceea ce îl deosebea de germani şi îl individualiza era limba romanică pe care o vorbea; de aceea vechii germani au înţeles prin *volhi* sau *valhi* mai întîi pe celţii romanizaţi stabiliţi pe teritoriul lor, apoi pe galii romanizaţi în genere şi în sfîrşit pe toţi vecinii romanizaţi din apropiere. Termenul a lăsat urme în izvoarele medievale germane şi engleze şi ar merita să fie urmărit mai de aproape: astfel substantivul *walh*, *walah* sau *walahisc* însemna "roman, celt romanizat sau om de neam romanic, italian sau francez"; în literatura engleză îi corespundea termenii *walsh*, *wealh* sau *wielise* "celt, străin". Adjectivul suna în germana medievală *walchisch* sau *wälhisch*[3].

Din germana veche cuvîntul a pătruns de timpuriu în slava comună, fiind atestat în paleoslavă (*vlahъ*), sîrbă (vloska, *loska* "ţara vlahilor"), polonă (*wloch* "italian", *Wlochy* "Italia", *woloch* "român"), sîrbocroată (*vlàh*) şi bulgară (*vlah*, vlahinija, vlahinka, vlasce). În domeniul slav observăm două arii: *vla-* (*vlah*) în sud şi *vlo-* (*vloh*), *vol-* (*volohi*) în nord şi nord-vest. Ele sînt rezultatul evoluţiei fonetice interne la slavi, pe cînd în slava comună exista probabil o formă unică. Numele arată că slavii au ajuns pretutindeni în contact cu populaţia romanizată înainte de veacul al VII-lea, cînd începe diferenţierea dialectală în sînul

slavei comune. Din slava comună cuvîntul a trecut în greaca bizantină, unde şi-a restrîns înţelesul la acela de "român, reprezentant al populaţiei romanizate din ţinuturile Dunării de Jos". Fonetismul *vlah* ь. din paleoslavă a dat naştere formei *oláh* "român" din maghiară, iar varianta olász "italian" din această limbă are la bază pluralul *vlas* din sîrbocroată. În concluzie, constatăm că termenul rezultat din numele tribului celtic amintit mai sus s-a extins pe o arie largă, între Oceanul Atlantic, Pontul Euxin şi Mediterana, cu sensul "romanic, neolatin, vorbitor de limbă romanică", în opoziţie cu germanii, slavii sau grecii din Imperiul bizantin.

În **Cîntecul nibelungilor** distingem două părţi: mai întîi iubirea împărtăşită dintre Siegfried şi Crimhilda şi asasinarea acestuia de către rudele ei cele mai apropiate, apoi răzbunarea necruţătoare a Crimhildei, care capătă proporţii uriaşe. Pentru a justifica un resentiment cu urmări catastrofale pentru un popor întreg, poetul simte nevoia să motiveze prin mijloace adecvate. Căsătoria prinţului din Ţara de Jos cu prinţesa din Burgundia nu este un eveniment banal, pus la cale de membrii familiilor respective, fără ca mirii să se fi văzut şi cunoscut în prealabil, aşa cum se întîmpla de multe ori în evul mediu, ci rezultatul unei pasiuni puternice şi fatale. Siegfried, feciorul regelui din Ţara de Jos (Nederland) cumulează toate virtuţile şi calităţile eroului medieval, asemenea lui Făt-Frumos din poveştile româneşti. După răpunerea unei fiare sălbatice, el se scaldă în sîngele ei şi devine imun la loviturile armelor duşmane, în afară de o mică pată din spate, unde s-a lipit o frunză căzută din teiul sub care se îmbăia. Deci asemenea eroului homeric Ahile, vulnerabil numai la călcîi, Siegfried rămîne totdeauna victorios, indiferent de forţele ce i se împotrivesc. El dispune de o glugă care îl face nevăzut şi stăpîneşte comoara uriaşă a nibelungilor, iar Crimhilda n-are asemănare în lume în ceea ce priveşte frumuseţea şi distincţia sufletească. Din această dragoste ideală se naşte un fiu, simbol al continuităţii. Dar puterea prea mare şi fericirea excesivă trezesc gelozia lui Gunter, fratele Crimhildei, şi a lui Hagen, sfetnicul lui cel mai apropiat, care îl omoară pe Siegfried la o vînătoare, după ce află de la ea secretul vulnerabilităţii. Biata femeie dorise să-l apere şi le atrăsese atenţia în prealabil, tocmai pentru a-l feri; dar cade în cursă şi-şi pierde bărbatul. Durerea ei devine copleşitoare şi nu

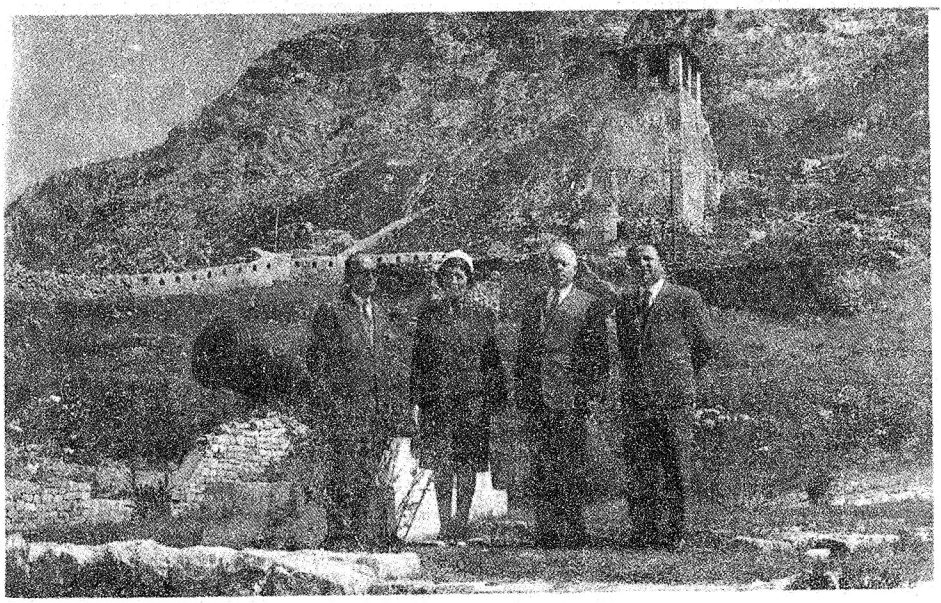

Pe un şantier arheologic din Albania. 1971.

mai poate fi înlăturată decît prin răzbunarea crimei. Ne-am aştepta ca o văduvă din evul mediu să se consacre educaţiei copilului sau să se retragă într-o mănăstire şi să se roage lui Dumnezeu să-i pedepsească pe răufăcători; dar, ca şi Vitoria din romanul **Baltagul**, Crimhilda nu crede în nimic altceva decît în acţiunea ei proprie. Ea părăseşte Ţara de Jos împreună cu vestita comoară a nibelungilor, primită ca dar de nuntă de la Siegfried, şi se întoarce la curtea fraţilor de la Worms, unde începe o luptă surdă de răzbunare, un reflex literar al numeroaselor conflicte frăţeşti medievale pentru împărţirea şi stăpînirea regatelor. Adversarii ei bănuiesc că uriaşa comoară a nibelungilor îi poate spori influenţa, de aceea o aruncă fără întîrziere în apele Rinului, continuînd rezistenţa. Femeia pare uitată şi învinsă pentru un timp, dar într-o bună zi se înfăţişează la curte o solie din partea hunilor din răsăritul Europei, care îi propune să se recăsătorească şi să ia de bărbat pe bogatul şi puternicul rege Etzel sau Atila. Ideea îi pare absurdă şi cu totul inacceptabilă la început, dar cînd se întrezăreşte posibilitatea unei răzbunări cu ajutorul hunilor, Crimhilda primeşte şi se îndreaptă cu o suită corespunzătoare spre curtea lui Atila.

Noţiunea de Europă răsăriteană sau ţară a hunilor este pentru poet un amestec de reminiscenţe antice lăsate de lecturi şi vagi informaţii contemporane: din toate acestea rezultă că impresia cea mai durabilă asupra Occidentului o lăsase figura lui Atila, conducătorul hunilor de la mijlocul secolului al V-lea, ajuns în expediţiile sale războinice pînă în Gallia. Pentru poet şi pentru cititorii săi din Europa occidentală din secolul al XII-lea un rege cu acest nume din Europa răsăriteană trezeşte imaginea unui personaj puternic şi influent, care are la curtea sa bogăţii fabuloase. În consecinţă, nepotrivirea cronologică nu joacă un rol important şi nu distonează; totuşi, să nu ne închipuim societatea feudală cu totul izolată şi lipsită de informaţii asupra spaţiului înconjurător, căci negustorii, soliile diplomatice, prizonierii de război, misiunile ecleziastice, pelerinii şi alţi călători răspîndeau pînă departe noţiunile geografice elementare şi făceau cu putinţă o orientare destul de fidelă. În consecinţă, **Cîntecul nibelungilor** este nu numai o operă de creaţie, ci şi un document preţios pentru cunoaşterea epocii.

Atila o întîmpină pe Crimhilda la hotarul ţării sale cu tot fastul oriental obişnuit în împărăţia bizantină. Reprezentanţii neamurilor dimprejur, strălucirea armelor, disciplina şi mai ales numărul mare al însoţitorilor sînt elemente bine studiate, menite să arate oaspeţilor imaginea unui stat întins şi a unei puteri politice de neînfrînt. În suita lui Atila se află douăsprezece steme princiare şi solii din treizeci de ţări, căci craiul este cunoscut de la Ron la Elba şi de la izvoarele Rinului pînă la Marea Nordului, adică pretutindeni în lumea germanică, iar hunii nu s-au bucurat niciodată de mai multă prosperitate ca în timpul domniei sale. Cei care vin s-o întîmpine pe Crimhilda au libertate religioasă deplină, sînt creştini sau păgîni şi vorbesc tot felul de limbi: huni (*Hiunen*), ruşi din ţara Kievului (*Riuzen von dem lande ze Kiewen*), poloni (Poelân), unguri (Ungern), pecenegi (*Peschenare*), vlahi (*Vlâchen*) şi greci (*Kriechen*). Pecenegii sălbatici sînt călăreţi şi săgetători renumiţi, căci doboară chiar şi pasărea în zbor, iar vlahii aleargă mai repede ca gîndul pe caii lor cei sprinteni. Iată cum intră ei în scenă:

Der herzoge Rămunc ûzer Vlâchen lant,
mit siben hundert mannen kom er für si gerant,
sam vliegende vogele sah man si varn.

"Ducele Rămunc din ţara vlahilor o întîmpină în galop cu şapte sute de călăreţi: îi vedeai alergînd ca nişte păsări zburătoare"[4].

Lecţiunea *Rămunc* nu este sigură, deoarece în manuscrisul medieval **c** se confundă cu **e**. Prin urmare, am putea citi eventual şi *Rămune*. Rămîne deschisă întrebarea dacă acest nume nu reflectă cumva latinul *Rămanus*, din care a rezultat numele popular *român*[5].

După nunta Crimhildei cu Atila oamenii se liniştesc şi lucrurile se aşază. Noua regină se arată o stăpînă ideală, poporul o iubeşte, influenţa ei se impune fără împotrivire, iar după şapte ani are un fiu pe care îl creşte în credinţa creştină. Nimeni nu mai vorbeşte de trecut şi rana pare cicatrizată. După alţi şase ani ea îşi invită rudele din Burgundia să vină să-i vadă ţara adoptivă şi fericirea regăsită. Fratele ei mai mare Gunter şi sfetnicul său cel mai apropiat Hagen ezită la început, dar în cele din urmă se hotărăsc să accepte invitaţia şi se pregătesc de plecare. Spre surprinderea noastră, pregătirile nu se limitează la o suită obişnuită de cîteva zeci sau sute de însoţitori, ci iau proporţia unei adevărate expediţii, cu o armată de zece mii de oameni. Ea porneşte pe Dunăre în jos, pe un traseu familiar poetului, şi ajunge la curtea lui Atila, unde este decimată pînă la ultimul luptător, din iniţiativa şi sub conducerea Crimhildei. Eroina moare şi ea în această hecatombă, avînd conştiinţa împăcată că şi-a îndeplinit o datorie sfîntă: crima comisă împotriva soţului ei Siegfried este răzbunată. Tema răzbunării crimelor prin mijloace private şi cu ajutorul rudelor apropiate este specifică societăţilor primitive, în care nu s-a impus încă o autoritate publică fermă; ea este firească şi pentru societatea medievală şi, în consecinţă, a putut forma obiectul celei mai mari epopei din literatura germană.

Cum explicăm amploarea expediţiei şi soarta unei armate numeroase care dispare fără urme şi nu se mai întoarce niciodată în punctul de unde a plecat? Ştim că cruciaţii au cucerit teritorii întinse şi au întemeiat state noi în jurul Salonicului, la Constantinopole, în Peloponez, Cipru, Siria şi la Ierusalim, iar multe din armatele lor nu s-au mai întors în Europa occidentală. Apoi sporul de populaţie din a doua perioadă a feudalismului vest-european din secolele al XI-lea şi al XII-lea a determinat un proces de colonizare la răsărit de Elba, care s-a extins pe alocuri pînă la cotul Carpaţilor. **Cîntecul nibelungilor** reflectă fără îndoială această tendinţă de deplasare spre soare-răsare.

NOTE

[1] Walter Falk, **Das Nibelungenlied in seiner Epoche. Revision eines romantischen Mythos**, Heidelberg, 1974, p. 46.

[2] Rastă, măsură de lungime de aproximativ 4,5 km.

[3] F. Jellinek, **Mittelhochdeutsches Wörterbuch**, Heidelberg, 1911, sub walachisch; F. Kluge, **Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache** neu bearbeitet von F. Mitzka, 19. Anfl., Berlin, 1959, p. 857 şi 853; M. Gyóni, **Les Valachs des Annales primitives de Kiev**, // "Etudes slaves et roumaines", II, 1949, p. 68—69.

[4] Textul original după ediţia: **Die Nibelungen, Einleitung, die Klage und der Nibelungen Not**, bearbeitet von Paul Piper, Stuttgart, 1889, strofa 1344, 1—3 (Deutsche National-Literator, Historisch-Kristische Ausgabe, 6). Traduceri româneşti: **Cîntecul nibelungilor** repovestit de Adrian Maniu, ilustraţii de A. Demian, prefaţă de Edgar Papu, ESPLA, Bucureşti, 1958; **Cîntecul nibelungilor**, tălmăcire de Virgil Tempeanu, coperta şi ilustraţiile de Aurel Stoicescu, prefaţa de Zoe Dumitrescu-Buşulenga, Editura pentru literatură universală, Bucureşti, 1964.

[5] Nu este plauzibilă interpretarea lui Balint Homan, **Geschichtliches im Nibelungenlied**, Berlin, 1924, p. 27, n. 12, că vlahii din **Cîntecul nibelungilor** ar fi urmaşii populaţiei romanizate din Panonia, din următoarele motive: poetul citează ungurii din ţara ungurilor (*Ungern lant*), deci această ţară, adică Panonia, nu poate fi în acelaşi timp şi ţara vlahilor (*Vlâchen lant*); vlahii sînt pomeniţi între ruşi, poloni şi pecenegi, adică mai la răsărit, şi au unele puncte comune cu aceştia din urmă.

Comunicare prezentată în şedinţa secţiei de ştiinţe filologice, literatură şi arte din 26 februarie 1981.

"PENTRU A ÎNTÎMPINA NEVOILE DE STUDIERE A OPEREI EMINESCIENE NE-AR FI DE IMEDIATĂ NECESITATE O EDIŢIE DE CONSENS UNANIM, CORECTĂ..."

Dialog: Alexandru BANTOŞ — Aurelia RUSU

Al.B. — Stimată doamnă Aurelia Rusu, prelegerile ţinute la Universitatea de Stat din Moldova, alocuţiunile rostite la Institutul de Lingvistică al Academiei de Ştiinţe a Moldovei şi la Uniunea Scriitorilor din Moldova denotă că opera eminesciană constituie o preocupare constantă pentru Dumneavoastră. Aţi fost şi sînteţi o fidelă, împătimită şi foarte principială valorificatoare a inegalabilului nostru patrimoniu naţional pe nume *EMINESCU*. Sînteţi — precizarea o fac pentru cititorii revistei noastre — de asemenea unul dintre puţinii cercetători care s-au aflat timp îndelungat în preajma manuscriselor lui Eminescu. Cum se înfăţişează poetul nostru în intimitatea gîndului aşternut pe fila de hîrtie?

A. R. — Apropierea de manuscrisele eminesciene a fost favoarea cea mai extraordinară care putea să-i fie rezervată unui redactor-editor în teritoriul literaturii clasice româneşti. Căci aceste manuscrise sunt intarisabilă emanaţie de lumină, aură ce se revarsă peste lume, ca o putere magnetică, în fluxul căreia au fost antrenaţi cei mai mari cercetători şi oameni de cultură, de la I. Scurtu şi Ilarie Chendi, Nicolae Iorga, Perpessicius, Călinescu, Noica sau Murăraşu pînă la cei mai recenţi. Acolo, nici un rînd, nici un semn nu e profanator —totul promovează forţa magică a spiritului, chiar şi gîndul articulat pe jumătate, abia incrustat în grafia din filă şi abandonat pentru o altă versiune, sau reţinut pentru mai tîrziu..., un prea tîrziu. Sensurile se acumulează progresiv, înţelesurile se ramifică, se fac şi se desfac, întreţesîndu-se cu alte proiecte în multiple configuraţii literare. De aceea, de fiecare dată, aplecîndu-te pe acelaşi context, cuvintele se orînduiesc în noi cîmpuri de semnificaţie, în noi nuclee tematice — textura rămînînd mereu aceeaşi şi totdeauna alta, neaşteptată, secretă, singulară.

O concretizare a tuturor energiilor şi posibilităţilor care au scăpărat în mintea unui creator genial!

Nu poţi atunci să nu te întrebi — cum au mai făcut-o şi alţii — cum se poate explica încetineala poticnită, temporizarea deloială —căci pe motive extraestetice — inerţia atît de păgubitoare pentru spiritualitatea românească, atît în privinţa tipăririi operei omnia, cît şi în difuzarea ei, de-a lungul timpului, prin traduceri onorabile şi care să transmită străinătăţii expresia cea mai înaltă a originalităţii unui popor.

Răspunsul trebuie găsit tot în ceea ce Eminescu numea "varga măsurătorii", care a tot fost ţinută cam de acelaşi capăt!

Al. B. — Să sperăm că cel puţin acum, la sfîrşit de mileniu, şi la un secol şi jumătate de la naşterea poetului, lucrurile se vor schimba. Rămînînd însă cu gîndul la îngălbenitele file moştenite de la poet, aş îndrăzni să vă întreb: care a fost cea mai surprinzătoare, neaşteptată, şocantă revelaţie, emoţie, descoperire provocată de lectura = cercetarea minuţioasă a manuscriselor eminesciene?

A.R. —Ştiam, ca toată lumea, că poetul, încă din adolescenţă, fuma, după cum spune însuşi în **Geniu pustiu** şi **Sărmanul Dionis**, şi era atras în cafenele de "aroma

îmbătătoare a unei cafele turceşti". Cei care l-au vizitat acasă îşi aminteau că-şi făcea cafeaua singur, pe o maşină mică de tinichea, în mizeria putredă a unei încăperi friguroase şi mai mult goală. Frecventele pete de cafea, ca şi urmele rotunde ale ceştilor, pe foile manuscriselor fac aproape palpabilă prezenţa poetului, "sătul de lucru".

În perioada de după 1980, de mare penurie de combustibil şi de toate celelalte, locuiam într-un apartament, altfel spaţios şi frumos, dar care pe timpul iernii devenea o peşteră, a cărei umezeală îngheţată distrugea orice rezistenţă, anula orice voinţă. În indiferenţa ostilă a iernii (caloriferele erau golite din octombrie pînă în martie pentru a nu plesni de ger), am băut o cafea turcească, fierbinte şi mare, întorcîndu-mi ceaşca pentru a decide vremea să se îndure, şi ... dintr-o dată am auzit un zumzet subţire şi melodios, ca bîzîitul "lacrimei scurse în cafea"! Căci mi-am adus aminte că într-una din prozele literare, pe care chiar Eminescu o intitulase în finalul textului **Istoria unei lacrime**, se afla un context al cărui sens mi se păruse bizar, difuz, prea fantezist: "O lacrimă... căzuse scursă în cafea şi bîzîie". Lucram, pe atunci, mai mult la Biblioteca Academiei Române, în sala de manuscrise, pentru colaţionarea şi definitivarea textelor ce urmau să apară în 1982, în volumul al şaselea din seria **Scriitori români**, cel al **Prozei literare.** Paragraful în care este inclus contextul în discuţie fusese reprodus, cu mari lacune şi false lecţiuni, în **Opere**, vol. VII, din seria Editurii Academiei, 1977, p. 323, şi era cu totul ilizibil. Să fi imaginat poetul o lacrimă încinsă, ca un cărbune aprins, ce bîzîie căzînd în lichidul din ceaşcă? Dar o lacrimă de asemenea consistenţă nu se poate imagina şi, apoi, prin scurgere se răceşte, amalgamîndu-se cu lichidul, nu bîzîie! Bînd însă repede fiertura şi întorcînd pe farfurioară ceaşca, încă fierbinte, în camera neîncălzită şi aerul îngheţat, căldura din interior, împingînd picăturile de cafea pe sub buza ceştii, bîzîie: "zzî...zîî... Sul mare luccica l'astro d'argento". Trebuie să dispui de idealismul lui Eminescu şi de pasiunea sa faţă de "la musica de Dio" (cf. ms. 2262, 4r.), pentru ca în odaia mucegăită ("Uh! ce frig...îmi văd suflarea — şi căciula cea de oaie/Pe urechi am tras-o zdravăn — iar de coate nici că-mi pasă", **Sărmanul Dionis**), la lumina propriei ţigări, să poţi asculta, chiar şi în gînd măcar, Santa Lucia. Căci acestea erau şirurile care, descifrate, recompuneau sensul finalului meditaţiei. Prin lecturarea lor (cf. M. Eminescu, **Opere**, VI, **Proza literară**, 1982, p. 342) am restabilit schema circulaţiei acestui motiv muzical în manuscrise. Eminescu transcrisese în timpul studiilor universitare prima strofă, din "romanţa italiană", în ms. 2285; fredonase sub efectul bîzîitor al zaţului de cafea primul vers din acelaşi cîntec popular italian, în **Istoria unei lacrime** (ms.2255), făcînd "glose asupra unui famen" (nu: femei, ca în ediţia academică), pentru ca, ulterior, la Iaşi, în prima versiune a poeziei **Te duci**..., aşternută prin 1877, în ms. 2306, aparţinînd ciclului veronian, să o reia, posibil laitmotiv incantatoriu, traducînd-o, spre finalul versificărilor de acolo.

În metamorfozele apei, ca rezervor şi memorie a vieţii, picătura de lacrimă, "cristalul" atît de preţios este concentrat de viaţă şi reflect al durerii de moarte, al întregii condiţii umane.

Dar toată această repunere în sensul originar al unei file de manuscris, la care deşi am ajuns după îndelungate reveniri şi migăloasă investigare a grafiilor manuscrise, îmi dă acum plăcerea unui divertisment.

Cea mai surprinzătoare, şocantă revelaţie, cum spuneţi, a fost aceea pe care manuscrisele au oferit-o cititorului de literatură românească. Punerea pentru prima oară sub ochii profesorilor, studenţilor, elevilor,în două masive tomuri — în 1978, vol.IV, cca 700 pp.; în 1979, vol. V, 815 pp. —, a creaţiei dramatice eminesciene, creaţie de care înşişi profesorii de literatură română ai epocii nu ştiau mai

nimic şi care amplifică structural cercetarea literară, a fost o revelaţie, cu toate reţinerile criticii literare faţă de caracterul fragmentar al acestei creaţii.

Al. B. — Împrejurările v-au determinat să vă aflaţi departe de Ţară şi de tot ce are — bun-rău — neamul nostru. Cum interpretaţi acum, locuind în Franţa, corelaţia *Eminescu — destin românesc.*

A. R. — România trebuie să fie un stat de cultură, anticipa Eminescu în articolul de fond din **Timpul**, 2 nov. 1879. Vechimea şi continuitatea tradiţiei noastre culturale justifică nevoia pe care jurnalistul o resimţea, de a determina mai întîi formula specifică a spiritului românesc şi, apoi, de a căuta căile cele mai favorabile pentru sporirea acestei zestre de valori.

Înţelegînd ce voia să spună Şincai cu al său: "Deşteaptă-te, drept aceea, o, iubite neamul meu, şi ai minte!", cheamă şi el, la rîndul său, la o deşteptare profundă, ca o renaştere. Atunci cînd la 17—18 ani se înflăcăra, în **Geniu pustiu**, proclamînd: "Schimbaţi opinia publică, daţi-i o altă direcţiune, răscoliţi geniul naţional — spiritul propriu şi caracteristic al poporului din adîncurile în care doarme — faceţi o uriaşă reacţiune morală, o revoluţiune de idei, în care ideea *românesc* să fie mai mare decît *uman*, *genial*, *frumos*, în fine, fiţi români, români şi iar români" — nici nu avea cum să-şi imagineze că acest loc de veche tradiţie şi cultură de la "gurile Dunării" va naşte prilejul care să determine lumea civilizată, atît de saturată de cultură, să admită valabilitatea absolută a unor personalităţi geniale ce vor purta în apogeu numele George Enescu, Brâncuşi, Mircea Eliade, Eugen Ionescu şi încă mulţi alţii. Îmi voi permite să amintesc aici cuvintele lui Constantin Noica despre judecarea din afară a culturii, pentru că fiecare cultură "se face cu alte culturi; din alte culturi, iar dacă se face cu întreaga cultură a lumii — cum a fost cazul lui Eminescu — atunci se poate obţine miracolul" (**Jurnal de idei**).

Al.B. — În acest context, stimată doamnă Aurelia Rusu, vă rog să reliefaţi trăsăturile definitorii, aşa cum le-aţi conştientizat Dumneavoastră în urma cunoaşterii subtile a laboratorului eminescian de creaţie, ce îl caracterizează pe Eminescu drept "om deplin al culturii româneşti"?

A.R. — Umanismul său, sau ceea ce în zilele noastre se poate numi o etică a respectului de celălalt. Lumea pe care o dorea a o imagina ca pe o prismă, ale cărei laturi să fie "egal favorizate de lumina ce le formează" (**Geniu pustiu**). Romantismul a fost umanismul secolului trecut, la care au contribuit cei mai mari lirici, toate geniile literaturilor europene.

"Fără naţiunea mea nu e lume", notase încă în fragedă tinereţe poetul. Iar într-o reluare de mai tîrziu, următoarea parafrază explicativă:

"Marea n-ar face valuri şi n-ar avea nici o mişcare ci apa ei ar putrezi şi s-ar băhni, dacă temperatura ei ar fi pretutindeni egală; omenirea ar putrezi în corupţie, speculă şi pornocraţie dacă n-ar exista în..., între popoare deosebiri de cultură şi mai cu seamă deosebiri de vrîstă".

Este afirmată aici forţa infinit creatoare a materiei (Natura-Mamă)?

Este exprimată "hieroglifa" apartenenţei ereditare la un loc şi la un timp?

Această reflexie asupra lumii, ca înlănţuire intrinsecă a părţii la tot, a specificului la universal, stă pe o dimensiune morală, ce fundamentează relaţia individ-lume: spaima de decădere —pornocraţia —, putreziciunea mîloasă; şi pe una estetică: ieşirea din formă şi descompunerea din culoare — catastrofale pentru individul, grupul din care face parte, şi, în ordinea lucrurilor, pentru omenirea întreagă — chiar dacă în planul devenirii marchează începerea unui nou ciclu recuperator.

Valorizînd la extrem potenţele, posibilităţile creatoare specifice,

poetul se plasează în inima umanităţii. Omul însă rămîne "sub vremuri"; conexiunile, chiar dacă au fost făcute în logica adevărului, au fost nu o dată supuse intereselor momentane — aşa ne explicăm faptul că în secolul trecut am avut o discutabilă selecţie maioresciană şi nu **opera** tipărită sub supravegherea autorului — Eminescu, iar mai pe urmă ne-a mai trebuit un secol pentru ca să ajungem a face cunoscut public, prin achiziţii totuşi provizorii şi parţiale, ansamblul scrierilor poetului.

În ceea ce priveşte răspunderea contemporanului nostru de propriile sale acte — acest lucru ţine tot mai mult de relaţionarea fiecăruia dintre noi faţă de celălalt şi de mai multe ansambluri "conjuncturale".

Al.B. — Vă rog să vă referiţi în continuare la o calitate inconfundabilă a lui Eminescu, şi anume la aceea de cunoscător şi apărător al limbii române.

A. R. — "Noi cunoaştem aproape tot ce s-a scris în româneşte", declara la 27 de ani redactorul de la **Curierul de Iaşi** (23 ian. 1877). Aşadar, pornind de la elementele de etnogeneză şi de la limba vie a poporului, parcurgînd cu atenţie firul istoriei, fără a lăsa să-i scape detaliul semnificativ şi pitoresc, tot ce s-a scris în limba română veche (cronici, cronografie, manuscrise laice şi religioase) şi pînă în epoca modernă, creatorul limbii române literare, care poartă numele Eminescu, scria în ms. 2275 B, fila 74 r., următoarele preafrumoase gînduri despre limba noastră cea română:

"Nu noi suntem stăpînii limbei, ci limba e stăpîna noastră.

Precum, într-un sanctuar reconstruim piatră cu piatră tot ce-a fost înainte — nu după fantazia sau inspiraţia noastră momentană, ci după ideea în genere şi în amănunte, care-a predomnit la zidirea sanctuarului — astfel trebuie să ne purtăm cu limba noastră românească. Nu orice inspiraţie întîmplătoare e un cuvînt de-a ne atinge de această gingaşă şi fină zidire, în care poate că unele cuvinte aparţin unei architecturi [vechi]* dar în ideea ei generală este cum floarea sufletului etnic al Românimii".

Însemnarea reprodusă mai sus încadrată între două notiţe istorice, de meditaţie asupra continuităţii noastre în spaţiul de la Tisa la Nistru şi la Mare, căci, gîndind istoria organic, Eminescu plasează limba, "măsurariul civilizaţiunei unui popor", la fundamentul sistemului său de filosofie a istoriei.

Al. B. — S-au făcut numeroase încercări — unele reuşite, altele mai puţin — de a oferi cititorului o imagine obiectivă, unitară a operei clasicului nostru. Cum ar trebui să arate în opinia Dumneavoastră o ediţie Eminescu ca ea "să lucreze" cu şi mai mult efect pentru neam?

A.R. — În ultimele decenii interesul public faţă de scrisul eminescian s-a accentuat în asemenea măsură, încît înainte de a fi dispus de o ediţie-depozit încheiată — sau poate tocmai datorită incertitudinilor şi tărăgănelilor de peste o sută de ani — întîrziere în finalizarea acestei întreprinderi de însemnătate naţională şi universală, a fost reclamată ca imperios necesară o **nouă ediţie critică** reverificată cu sursele de bază şi care să beneficieze de texte integrale, cu includerea tuturor achiziţiilor istorico-literare ca şi a rectificărilor textologice, corijărilor de sensuri, simbolism literar, conceptual, filosofic sau doctrinar (în cazul articolelor, mai ales), şi, mai mult chiar: **ediţia facsimilată** a întregii arhive de manuscrise (Constantin Noica), împreună, adică **în paralel cu transcrierea interpretativă**, date fiind locurile unde creionul negru, roşu etc., şterse de vreme au devenit irecuperabile (după cum optasem noi, editorii de atunci, entuziasmaţi de o asemenea grandioasă perspectivă).

După cum se ştie, aceste proiecte nu au putut fi duse la capăt. Destin rău? inconştienţă culturală? reactivare a blestemului sisific!

Totuşi în ultimii 30 de ani progresul înregistrat în privinţa tipăririi ediţiilor critice, pe ansamblul literaturii româneşti, a fost covîrşitor. Din punctul de vedere al acurateţei transcrierii textelor de bază, dar şi al valorificării arhivelor de manuscrise, colecţiilor de documente, informaţiei ştiinţifice, editarea din ţara noastră a atins cele mai înalte performanţe, punînd la îndemîna cercetătorului, studenţilor, elevilor, cititorilor obişnuiţi spaţii noi de cunoaştere şi reflecţie critică, sectoare întregi de creaţie artistică deloc sau parţial cunoscute. Este şi cazul editării operei lui Eminescu.

Eforturile acestea au structurat completînd şi au înnoit cercetarea de specialitate, ca şi studierea creativităţii româneşti, atît în interiorul ţării, cît şi, vai! atît de întîrziata, dar cît de necesara impunere în circuitul universal a operelor clasicilor noştri.

Pentru realizarea unor asemenea deziderate, ediţia critică îşi asumă responsabilităţi privitoare la cuprindere — exhaustivă, dacă se poate; de organizare — prioritar, cronologică; de receptare publică — aparat ştiinţific adecvat, comentarii aduse la zi, indici şi tabele sinoptice, liste de manuscrise, bibliografie, material iconografic.

Al. B. — Subliniaţi în una din prelegerile Dumneavoastră că aparţineţi unei generaţii care a terminat o facultate de litere româneşti fără să fi audiat un curs sau o introducere în opera lui Eminescu, la vremea cînd Călinescu, Perpessicius, Edgar Papu, Al. Piru erau în culmea activităţii lor literare!

A.R. — Da, este paradoxal, dar foarte adevărat. Or, tocmai din dorinţa de a-mi apropia o operă pe care o simţeam inegalabilă, unică, fundamentală, am vegheat, pe durata unui sfert de secol, ca redactor, la apariţia aproape a tuturor ediţiilor eminesciene: Perpessicius, Murăraşu etc., în seriile şi colecţiile Editurii *Minerva*. Invitată încă de Perpessicius să colaborez la editarea dramaturgiei eminesciene, am continuat, după dispariţia sa, ediţia critică din colecţia "Scriitori români", de la al treilea volum pînă la al optulea, cînd mi s-a interzis continuarea.

Al.B. — Îndelungata Dumneavoastră experienţă de editor mă determină să cred că aveţi o imagine clară a ceea ce s-ar putea numi o ediţie Eminescu capabilă să satisfacă necesităţile publicului larg...

A.R.— Pentru orice cultură, ediţia critică stă la baza cercetării istorico-literare, procesului pedagogic-formativ, valabilităţii aprecierii estetic-interpretative. Depinde de ea aprodundarea, corecta argumentare a punctelor de vedere emise, întregul eşafodaj istorico-literar. La rîndul său, critica şi istoriografia literară contemporană şi-l caută pe Eminescu al său, la o altă altitudine interpretativ-teoretică şi într-o altă sinteză decît cea tradiţională, restrînsă pînă acum cincizeci de ani la ediţia Maiorescu (61 de poezii + 3 versiuni pentru **Mai am un singur dor**), la **Sărmanul Dionis** şi **Făt-Frumos din lacrimă** şi la o selecţie limitativă de articole politice. Al. Piru îşi intitula ultima carte: **Eminescu azi**; N. Georgescu, **A doua viaţă a lui Eminescu**, de fapt o nouă viaţă, de amarnică coborîre în infernul tiranic şi ucigător al "cercului stîmt"; Mihai Cimpoi se arată atras **Spre un nou Eminescu.**

În momentul de faţă, pentru a întîmpina nevoile de studiere a operei eminesciene ne-ar fi de imediată necesitate o ediţie de consens unanim, corectă ca selecţie de texte şi corijată în privinţa lecţiunilor, restabilirii paternităţii unor articole ca şi atribuirii unor notiţe şi însemnări manuscrise, aşadar, un text integral şi riguros, însoţit unde e cazul de trimiteri corecte şi eficiente la sursele de bază şi la ediţiile cu un aparat de comentarii metodice şi variante edificatoare, cu indici de nume, locuri, simboluri, metafore-cheie, bibliografie, facsimile, material iconografic etc. Cinci volume compacte ar putea reuni: poezia tipărită şi postumă, inclusiv

scrierile dramatice; dicţionarul de rime; proza literară şi traducerile anexe; articolele culturale şi politice, dimpreună ca excerptele şi, în fine, traducerile din Rötscher, Kant, Hurmuzachi etc. Lucrarea ar presupune pasiune, bună şcolire de editor, posibilităţi materiale şi, desigur, mari, depline, disponibilităţi de onestitate şi tenacitate — ceea ce n-ar fi peste măsură de greu de reunit!

Al.B. — Să abordăm un subiect relevant, şi anume: *Eminescu şi şcoala.*

A.R. — Cum în privinţa concepţiilor despre limbă, educaţie şi învăţămînt bibliografia eminesciană numără mai multe titluri şi volume, ne vom mărgini a reproduce doar acest scurt avertisment din articolul de fond, din **Timpul**, nr. 170, 4 august 1878:

"Cine ne alungă limba din biserică şi instrucţia educativă (a şcoalelor elementare şi secundare), cine nu ne lasă să fim ceea ce suntem, a rupt-o cu conştiinţa noastră naţională şi cu simpatiile noastre intime".

Al.B. — Şi tot în relaţie cu subiectul pomenit se impune cu deosebită pregnanţă misiunea neordinară a profesorului de limbă şi literatură, pe care într-o prelegere ţinută la Chişinău îl numiţi "maestru în cunoaştere".

A.R. — Ceea ce-l caracterizează pe profesor este în primul rînd caracterul, apoi, desigur, talentul şi buna-credinţă. Într-un articol, identificat de noi ca fiind al lui Eminescu, asupra lui Nicolae Scurtescu, şi el institutor, fostul revizor şcolar făcea disocierea între patimile politice şi agitările sterpe, cărora trebuie să li se contrapună roadele de mîine ale învăţăturii şcolare şi lucrarea în spiritul adevărului. Pentru că munca de institutor pune bazele culturii poporului şi e proces formativ, "îndreptariu al vieţii" (**Timpul**, 29 nov. 1879), cu valoare de conduită practică. În acest cod de comportament cetăţenesc "nici o idee generală ca convingere logică nu e nici bună, nici rea, ci devine bună sau rea prin aplicarea ei". Acesta este şi sensul pe care îl căutăm în conferinţa de care pomeniţi, şi în care numeam profesorul "maestru în cunoaştere". Asemenea jurnalistului, el trebuie să răspundă acelui imperativ prioritar, pe care Eminescu îl cuprindea în sfera bunei-credinţe, care e "voinţa de-a vedea şi reproduce obiectiv cele ce există şi se-ntîmplă".

Al.B. — Apropo de jurnalistică: pornind de la *Eminescu— publicistul*, propun să reflectăm asupra misiunii ce ar urma s-o aibă în descătuşarea spirituală a neamului, în re-aşezarea echilibrului spiritual al conaţionalilor noştri publicaţiile de cultură, literatură, filologie, lingvistică etc.

A. R. — Aici, într-adevăr, cred că Dumneavoastră **ştiţi** şi **faceţi** cel mai bine, cu mijloacele materiale precare de care dispuneţi, maximum din ceea ce este de împlinit. Revista Dv. e vatră de cultură şi simţire (ca să mă exprim ca ardeleancă ce sunt), dirijată cu respect şi demnitate faţă de civilizaţia moştenită şi cu perspicacitate spre viitor. Adevărat focar de propulsare a activităţilor creatoare active şi de atentă luare-aminte recuperatoare faţă de toate aspectele ce decurg din păstrarea şi promovarea scrierii şi vorbirii limbii româneşti cu alfabetul, fonetismele şi structurile ei adevărate.

Dacă e să ne amintim aici o idee a jurnalistului şi gînditorului social Eminescu, eu aş apela exact la aceea în care punea în evidenţă meritele unei naţiuni mici prin raport la cele mari şi bogate. "Cu cît e mai mare însemnătatea meritelor la o naţiune săracă, scria Eminescu. Pe cînd jurnalistica de ex. la germani şi la francezi este o **întreprindere** ce aduce venit, la naţiuni mici este un sacrificu al individelor, cere bani, inteligenţă, timp, sănătate, adesea chiar libertatea — şi Eminescu ştia ce spune! —,

pentru ca cu mijloace mici să urmărească scopuri tot atît de mari" (ms. 2257, 186 r.).

Nu pot să nu remarc cît de acut contemporan este redactorul de la **Timpul**, de acum peste un secol, cu problemele noastre de toate zilele.

Al.B. — Se discută foarte mult şi în contradictoriu despre natura filosofiei lui Eminescu. Identitatea, sursa de inspiraţie şi de constituire a ei a fost căutată ostentativ în alte culturi, în alte filosofii. De unde vine totuşi conceptul filosofic eminescian? Este doar experienţa metafizică a unui timp? Vă invit să reveniţi la o frază de o putere sugestivă extraordinară, pentru înţelegerea filosofiei lui Eminescu, frază citată şi în studiul dumneavoastră "Omul: limită şi aşteptare în timp", publicat în nr. 3—4, 1996, al revistei *"Limba Română"*: "Pare că te cheamă cineva din urmă pe nume... te uiţi şi nu-i nime. Hm! Este ceva în toate acestea".

A.R. — Subiect vast şi imposibil de abordat în discuţii pasagere. Eminescu, om de mare cultură şi cu adînci cunoştinţe filosofice şi ştiinţifice, rămîne totuşi fiul civilizaţiei de pe plaiurile natale, cu o literatură populară — tezaur de inepuizabil simbolism şi infinite valenţe estetice, cu rituri, datini, tradiţii străvechi — topite toate în "specificul miros de pămînt proaspăt al propriului suflet", cum el se prezenta însuşi lui Titu Maiorescu, la 5 februarie 1874, din Charlottenburg.

Din apetenţă meditativ-filosofică, poetul trece în revistă cîştigurile ştiinţifice şi filosofice, cîte sunt, face apel la mit, ca şi Platon, "atunci cînd n-a fost minte pricepută, şi nici ochi care să vadă", la vis sau visătorie, sondează clipele intrării în somn şi acelea ale deşteptării; jumătate din creier stă de pîndă cînd cealaltă jumătate devine amnezică, imaginînd chiar peregrinările sufletului în cele trei zile de după moarte (Ioan Vestimie) — forţînd veşnicia indefinită a Morţii să capete figuraţie, lăsîndu-se traversată de metamorfozele Vieţii.

Misterul neatinsului, zborul pe lună sau spre steaua Regelui Somn, în valea haosului sau spre piscurile fabulosului munte Sion, "aventura" fiecărui avatar al fiinţării, peregrinarea în voia capriciului şi accidentalului animă continuu în conştientul său creator şi revelează, dau plasticitate gîndirii sale, atrasă de fenomenele originare. Limita pare să devină permeabilă — iar providenţa să se dezvăluie modalităţii sale de "ascultare", prin simbolice sunete a căror linie vizionar-incîntătoare recompune formele arhetipale. Aventura minţii, "în cap sunt formele", dă sens şi culoare "basmului vieţii": "C-un cuvînt, o formă care reapare este asemenea unui cuvînt sau a unei cugetări reproduse". În jocul fantastic al imaginaţiei cuvîntul îmbracă formă, care formă, denumită prin cuvînt, capătă atribute sonore, chiar muzicale, compunînd o arie (cf. **Istoria unei lacrime**), în firul existenţei, figurată undeva în manuscrise, ca un "ghem de lumină". Intrarea în vîrtejul circular al experienţei şi recuperarea din parcursul iniţiatic seamănă cu un rotund "în limitele căruia se mişcă o formă" (cu expresia lui Martin Heidegger) a vieţii şi deci a cunoaşterii. Nu cercul sau punctul, abstracţiuni rigide şi seci, ci rotundul, "boaba spumii", grăuntele germinativ, mărul, de o rotunjime imperfectă, dar cu sevă şi culoare, în acelaşi timp esenţă şi existenţă, împlinire şi frîngere a infinitului în verigile ce constituie lanţul sau şirul vieţuirii:

"Îmi vine adesea — spunea poetul — să scriu viaţa unui fir de colb... dar mă tem că n-aş sfîrşi cît lumea"...

Chişinău — Aix-en-Provence, octombrie—noiembrie 1996

Acad. Constantin CIOPRAGA
Iaşi

TEME ŞI VARIAŢIUNI — SAU DESPRE G. BACOVIA

Ce lume aşa goală de vise!
(PLOUĂ)

Atunci cînd florentinul Marsilio Ficino, pitorească figură a vechii "Academii platoniciene", generaliza în modul lui Cicero că toţi cei care s-au manifestat strălucit într-o artă majoră au fost melancolici, se va fi gîndit în primul rînd la mîhnitul Dante. La Bacovia însă, melancolia bate clar spre tragic. Măştile lui, cu rarisime excepţii, sînt reductibile la una singură, dominatoare, imuabilă, respirînd o teribilă tristeţe existenţială, el fiind nu atît un "Mal Aimé", cît un damnat. Şi ne putem spune, fără a-l diminua ca artist, că negrul viziunilor lui, putrefactul, cadavericul, lugubrul, carbonizatul şi celelalte jenează prin insistenţă; e o disperare în exces şi, lucru ştiut, orice exces sfîrşeşte printr-o rupere a mecanismelor normale. Asistăm parcă la o exaltare negativă, exasperările lui părînd ale unui imoderat tipic: un dionisiac întors pe dos; structură cu totul singulară, la antipodul lui Ion Barbu (Acesta un dionisiac în sensul definit de Nietzsche), deplîngînd neîntreruptul lamento bacovian, ca impropriu ridicării la Idee!... Remarcabile prin simţul "rar al desenului", detalia autorul **Jocului secund**, poemele bacoviene, ţinînd de o epocă "revolută", nu conţin "nici un principiu liberator...". Iată-ne între personalităţi radical contrastante: Bacovia, un abulic, un retractil, un introspectiv, un lesne-vulnerabil; Barbu, un exploziv, un hipervitalist, un spadasin, un inflamabil. L-a avut aproape pe Eminescu. Astralul eminescian purifică şi exorcizează orice durere. La Bacovia, **plumbul** trage spre Infern, spre imund şi irecuperabil, într-o continuă gravitaţie descendentă.

Nici contururile obiectelor, nici cromatica nu fuzionează în reprezentări picturale, Bacovia reţinînd în felul impresioniştilor o stare de spirit, vibraţia moleculară a lucrurilor, temperatura, timbrul ori pulsul unui moment caracteristic. Nimic din pasta groasă, bituminoasă, a unor moderni, prioritate avînd stilizarea aproape în abstract, percepţia esenţialului; un decor autumnal creşte, aşadar, pe melancoliile lui Chopin, iar un altul, primăvăratic, devine "pictură parfumată", cu "vibrări de violet"... Izolate din context, anumite versuri au aparenţe descriptive (*"E ziuă şi ce întuneric..."; "Şi plouă, şi ninge, / Şi ninge şi plouă"*), însă dincolo de acestea viziunile bacoviene tipice, în funcţie de ecleraj ori de alte raporturi, converg în ideea de **atmosferă**. Plumbul — un plumb moral —, ploaia, vîntul şi celelalte configurează un climat, punctînd o psihologie, cuvintele topindu-şi sensurile într-o impresie-sinteză definitorie. Putredă de ploi, "materia plîngînd" evocă dezolanta eră a "locuinţelor lacustre" (**Lacustră**); ca efect al rotaţiei ciclice universale, frunze cuprinse de "veşnicul somn" cad "grele, udate" (**Nervi de toamnă**); culoare a tristeţii difuze, **violetul** polarizează reacţii sufleteşti surdinizate, favorizînd un "Stimmung", o dispoziţie intimă specială: *"Amurg de toamnă violet... / Oraşul tot e violet"*.

Ecouri nocturne din copilăria lumii, apriorisme tulburi, spaime din straturile primare ale conştiinţei, precum cele din faimoasa **Lacustră**, vorbesc despre un trecut uitat, la nivelul subumanităţii larvare, reactualizînd o teribilă senzaţie de **gol istoric**. În fapt, nu o dată timpul subiectiv bacovian e mai degrabă teluric şi meteorologic decît istoric, cu anotimpuri în care "ninge secular" (ca într-un **Plumb de iarnă**), ori în care plouă diluvial, "cum n-am mai văzut...". Oroarea de acvatic e notă constantă. Un reflex, s-ar zice, al materiei frigide ori jilave, făcînd legătura în plan senzorial difuz cu

începutul absolut. Raţiunea tace, mortificată; comunicarea se reduce la juxtapunerea de senzaţii de tip constrictiv, la o înregistrare oarecum mecanică, de aspect constatator: *"E toamnă, e foşnet, e somn... / Copacii, pe stradă oftează; / E tuse, e plînset, e gol... / Şi-i frig, şi burează"...* (**Nervi de toamnă**). Cetatea umedă, uitată, devine "azilul ftiziei", atrăgîndu-şi irevocabil osînda: *"Blestemat să mai fie şi tîrgul / Ursuz, şi cu veşnice ploi..."* (**Aiurea**). Cu mijloace dintre cele mai comune ("Scriu precum vorbesc cu cineva"), cu aşa-numite clişee de psihologizare, un discurs care putea fi doar enunţiativ capătă substanţă, hipersenzitivul excedat izbucnind în apostrofe: *"Cum să nu plîngi în abise?"; "Cum să nu mori şi nebun?..."*. Mortarul care prinde părţile — ninsori încrîncenate, poduri, linii ferate şi abatoare, femei cîntînd "barbar" în cafenele goale, fete murind de ftizie — operează miracole; printr-o subtilă alchimie trans-verbală, lectorul e introdus, de regulă, într-un spectacol **interior**, mai precis în halouri elegiace, acestea tot atîtea pretexte de autoanaliză. Prin neistovită repetiţie, procedeu devenit manieră, stors pînă la ultimele limite, prin acumulări de notaţii impresive, vizuale şi acustice, de multe ori termice, urîtul, sordidul, părăginitul şi tragicul se încorporează unui limbaj litanic, aproape ceremonial, cu respiraţie puternic individulizată, încît **ninsoarea**, **violetul**, **nervii** şi cele-lalte, embleme iradiante, nu mai sînt obişnuitele substantive comune, ci **ninsoarea**, **violetul** şi **nervii** lui Bacovia.

Definitiv fixat în antinomiile sale, jucîndu-şi necontenit rolul ori numai privind extenuat, autorul **Plumbului** îşi spune **taciturn** (puţinătatea literaturii lui, concizia textelor sale, amintind de **Stanţele** unui Moréas, sînt probe de reticenţă), însă tot el se referă la o rostire fără frînă traducînd dereglarea, obsesivul, halucinantul. La o astfel de ebrietate verbală trimite direct finalul unui **Sonet**:

... cu paşi de-o nostimă măsură,
Prin întuneric bîjbîiesc prin casă,
Şi cad, recad, şi nu mai tac
din gură...

Aici spaţiul nu e numai închis, ci şi repulsiv obscur, un micro-claustru în care, îngrozit, insul se împleteşte; în alt loc, asaltat de urît (formă bacoviană de spleen), "solitarul pustiilor pieţe" din **Pălind** nu-şi ascunde "rîsul hidos" auto-flagelator; altă dată, în **Nervi de toamnă**, el rîde straniu, **fără sens**. În cele din urmă, existenţa pare o sumă de automatisme, de tensiuni şi incompatibilităţi, de unde reacţiile contradictorii subliniind deruta: *"Mă duc pe străzi de gheaţă cu spuza lor de stele; / Şi-n mijlocul odăii, tot singur mă prezint (...) / Aş vrea să-mi fac un ceai, şi stau, şi nu-l mai fac..."* (**Dormitînd**). Un vînt rece declanşează **hohote de smintit**; albul ninsorii, albul balerinelor implică tristeţi ascunse, care doar ca nuanţă diferă de doliul universal din **Negru**, acesta cumulînd: *"Carbonizate flori, noian de negru... / Sicrie negre, arse, de metal, / Veşminte funerare de mangal..."*. Între alb şi negru flutură, ca în capodopera care este **Decor**, linţoliile cenuşiului; plumb de iarnă, sicrie de plumb, amurguri de humă sînt alteori însemne ale imobilismului total ori ale curgerii agonice, în centrul cărora stă un Bacovia nevrotic, scindat, blestemînd "satanica oră", ori vegetînd răvăşit. Poate fi oare citită exasperarea bacoviană ca deziluzie absolută? Pe scurt, starea de **bacovianitate** se conturează ca un complex de căutări şi stereotipii marcînd un psihism şi un ethos dezabuzat, de o tristeţe compactă, dar şi ca vagă nostalgie a unei alte arhitecturi a lumii. Poetul romantico-simbolist al cetăţii blestemate, al parcurilor goale şi havuzurilor, cel îndurerat ori "de-a binelea" bolnav din **Nervi** şi **Nevroze**, cel atît de inegal din **Stanţe burgheze**, nu clatină valoarea celuilalt, orfevrier impecabil şi în acelaşi timp conştiinţă patetic-tragică. O disperare poate fi activă, alta poate sfîrşi în abandon. Pesimismul lui Alfred de Vigny era unul **energic** (B. Munteanu, **Permanenţe franceze**); cel bacovian e al unui **desperado** incurabil, în ritm etic

descendent, curbă caracteristică şi valoric de altfel operei lui în totul.

Suferea Bacovia de ceea ce psihiatrii înţeleg prin **autism**, adică de o "introversiune exagerată", de "greutatea de a intra în contact cu alţi oameni"?! (stări descrise de Karl Leonhard). Să-l credem posedat de o **grea mizantropie**, cum afirmă el într-un loc? Realitatea practică e alta: "Iubesc oamenii şi îi privesc cu interes prin geamul din faţa casei mele (...). Evit oamenii pentru că persoana mea ar aduce un fel de umbrire peste veselia lor spontană. Îi respect prea mult ca să le aduc vreo supărare...". Trase în esenţe, îngroşate prin repetiţie, disperările bacoviene presupun, dincolo de crispanta conştiinţă a limitelor, o acută nevoie de uman. Punînd între paranteze obişnuitele-i anxietăţi, frecventatorul lui Verlaine şi-ar vrea sfîrşitul undeva "prin codrii Bacăului", la ora cînd, ca în **Furtună**, "vîjîie vîntul"; într-un **Pastel** autumnal, "tot sună dogit" tălăngile de la turme; într-o altă toamnă — dintr-o serie —, îşi dau întîlnire buciume şi doine (**Melancolie**), iar în **Alean**, pe deal, cheamă la vii "pocnete lungi şi chiot". Dacă violetul — la islamici emblemă funerară — împresoară oraşul, iată că la orizont, prin luminile toamnei, se mişcă fantome tutelare: *"Din turn, pe cîmp, văd voievozi cu plete; / Străbunii trec în pîlcuri violete..."* (**Amurg violet**). Un deficit vital progresiv, la originea gesticii bacoviene retractile, e de ordinul evidenţei. Biologic vorbind, între implacabila **hereditas** şi cotidianul descurajant, un Bacovia dezarmat, mostră de alienare morală, paralizat ca efect al minusului de energie propulsivă, pare în neputinţă de a se pune în clar: *"Cînd voi fi liniştit, voi scrie un vers / În care veţi vedea că sînt părăsit — / Voind să descifrez ceea ce era şters, / Aproape nu mai ştiu ce-am voit..."* (**Destul**).

Personalitatea la limita zero a devenit retrospecţie ori plîns; drama însăşi, obiectivată, trăită ca **poveste**, sfîrşeşte în **singurătate**, în **pustiu** şi **tăcere**, atribuită, s-ar zice, altcuiva. Eului strivit, sortit unui tipar tragic, i se suprapune un **El** ciudat, un dublu spectral, aparent străin, fără atingeri în planul identităţii: *"Azi nu mai sînt eu / şi mintea mă doare"* (**Liceu**); *"Prezenţa mea am pierdut-o"* (**Nervi de toamnă**). Totuşi, în ciuda aerului de capitulare şi contrasens, poetul părînd numai un instrument de înregistrare, raţiunea merge, oricît de timid, spre **construcţie**, făcînd ca fragmentele să se organizeze într-un sistem, iar ecourile într-o filozofie boreală, relativizantă.

2

Nu de puţine ori textele bacoviene sugerează labirinticul, care în latura lui metaforică presupune nu atît o răsturnare a ordinii date, cît o conştiinţă a impasului. Dacă labirintul psihologic ori metafizic lasă cel puţin libertatea aventurii, la Bacovia **tărîmul celălalt** aparţine **de plano** unui orizont interzis, nelămurit, foarte departe de contextul uman curent. Dacă labirintul întreţine măcar iluzia unui **nescio quod**, spaţiul bacovian curent, relativ plat, deposedat de orice mister, definitiv formalizat, exclude echivocul, imprimînd complexelor existenţiale un singur ritm, acesta obosit, rărit, terifiant prin stereotipie. Salvarea din acest topos al coincidenţelor tragice, un fel de anticameră a morţii (**"Coincidenţe aranjate pe o tristă gamă"**), rămîne oricît de precar, cuvîntul, fie el şi instrument de aproximări, pregătind, fie şi derizoriu, clipa-uitare. Starea de dezamăgire conferea, anterior, **funcţiei Eminescu** una din dimensiunile sale relevante, încît reacţiile tragice, proiectate în transcendent, refrigerate, se dizolvau într-un timp pur, abstract, fără evenimente. Conştiinţa repetitivităţii răului, la Eminescu, se sistematizează în cele din urmă într-o reculegere dezabuzată, aparent tranchilizantă; la Bacovia, interdicţia, imposibilitatea accesului, nu chiar în cosmic, dar cel puţin în planetar, dezlănţuie persecuţia logică. Agonia generală face ca privitorul să se aplece şovăitor asupra-şi, dar solitudinea se conjugă

cu senzația de panică. *"Trec singur și tare mi-e teamă..."*. Privirea caută un punct de sprijin, "undeva", "oriunde", în "orice", dar el descoperă pretutindeni "caverne", un vacuum insurmontabil: *"În curînd, în vid, va cădea / Tot..."*.

Prin intermediul unui personaj-mască dintr-un fragment de proză (**Dintr-un text comun**), Bacovia conchidea că literatura e "**un plus al vorbirii**", un **plus** fundamental, revelator al fondului subiectiv abisal; în numai "cîteva strofe" poeții rezumă "stări de melancolie", "tăceri și singurătăți" — adăuga el. De observat totuși la Bacovia un fel de teatralitate, un cert manierism, el neputîndu-se sustrage auto-pastișării, fapt ce explică modulațiile-refren, reluările pînă la saturație. La nivelul expresiei, modernul începutului de veac păstra în **Plumb**, volumul său reprezentativ, un linearism netulburat, o geometrie consacrată, forme strofice știute, de unde ca la mai vechii Baudelaire, ca la Verlaine și ceilalți, impresia de ordonanță scriptică tradițională; în rest însă, toate procedeele simboliste pot fi ilustrate la noi prin Bacovia, exponentul numărul unu al curentului. Din perspectivă bacoviană, poezia e în primul rînd un instrument hipnogen (termenul de **vis** revine frecvent), act în care cuvînt și melos duc la trans-substanțiere, poetul spunîndu-și o dată *"compozitor de vorbe... / în culori, reverii, armonii"* (**Perpetuum mobile**), altă dată căutîndu-și Umbra pierdută *"între normal și ispite"* (**Idei**), urmîndu-și totdeauna "munca lui de visător" (**Dintr-un text comun**). Eminescu trebuie citat mereu ca reper de delimitare; parțial accentele afective și în multe cazuri timbrul — în **Demult, Pastel, Din liră, Serenadă, Tăcere, De-aș fi artist, Ecou de romanță, Ca mîine** și în altele — sînt eminesciene. Poetul **lacului albastru** își organizează viziunile sub semnul profunditații și al colosalului, expoziția ideilor integrîndu-se în mari ansambluri; la Bacovia, un eminescian al momentului simbolist, cantonat în fragmentare, propunînd veritabile scene de gen, arhitectura se limitează la decupaje din propria biografie.

În fond, experiența lui existențială n-a depășit, ca dramă particulară, experiențele altora, însă, deliberat ori nu, el hiperbolizează necontenit, practicînd sistematic macroscopia, abandonîndu-se unei viziuni descurajante, intens depresive. Psihologic vorbind, tristețea, ca semn al diminuării organice și îmbătrînirii, poate fi considerată fenomen natural. Nervii lui Sadoveanu, în texte peste care cerne melancolie, sînt sănătoși; ai lui Bacovia, la care nu e vorba de o simplă **tristesse sans cause**, vestesc traume, prăbușiri ireversibile, dislocări. Reacții psihotice ca acestea, frizînd dezechilibrul, implică o vizibilă morbiditate a spiritului biciuit: *"Ascult atent privind un singur punct / Și gem, și plîng, și rîd în hî, în ha..."* (**Amurg de toamnă**). Cronicizate, repetate ritmic pînă la a deveni habitudini, sfîșierile în discuție acuză o profundă împotmolire în tragic, de unde persistentul lamento al celui prins între ziduri, inclusiv starea de abandon moral, rezumată în titluri ca **Regret, Renunțare, Finiș** și altele, echivalente. Apăsătoarele ziduri configurînd **odaia, salonul, cafeneaua** anunță cu totul altceva decît romantica **Grădină între ziduri** a tînărului Ion Pillat. Prin **Ziduri vechi**, obosite, se infiltrează panicul, persistă umezeală și tenebre; **grădina moartă** din **Renunțare**, împresurată de spaime, taie respirația:

Am sărit aseară, peste zidul
mort —
Pasul meu, încet, se oprea
în loc, —
Conștient de soartă,
de durere orb...

Toată opera lui Bacovia exemplifică ceea ce Georges Poulet înțelegea prin "relațiile centrului cu circumferința", altfel spus relațiile lăuntrului cu exteriorul, acestea

concretizînd finalmente "conştiinţa" indivizilor despre "spaţiu şi durată"... Pe cît de tentat pare autorul **Plumbului** de a fugi din propriu-i centru, reper tragic, pe atît de neliniştitoare la el e circumferinţa, mărturie inevitabilă a limitei. Recluzionar e pînă şi un cîmp dormitînd, un **imens rotund**, tărîm hibernal sumbru, neaderent în vreun chip, din care un corb năucit, analogon himeric al poetului, nu poate scăpa. Nici o ieşire din cerc! — *"Vîslind, un corb încet vine din fund, / Tăind orizontul, diametral. / Copacii rari şi ninşi par de cristal. / Chemări de dispariţie mă sorb, / Pe cînd, tăcut, se-ntoarce-acelaşi corb, / Tăind orizontul, diametral..."*. De astfel de analogii poezia bacoviană e plină, analogismul fiind o tehnică fundamentală de cunoaştere, deci şi de reprezentare. Extenuantele curse bacoviene în sens girator — un eşantion e de găsit în **Vobiscum** — certifică impasul definitiv: *"În cercul lumii comun şi avar... / Mă zguduie de mult un plîns intern; / Şi-acest fel (de-a fi) va fi etern / Şi de nimic, pe lume, nu tresar..."*. Peregrinări confuze între zi şi noapte, opriri şi ezitări repetate ("aştept în zăpadă... dar ce mai aştept"), ca într-un **Plumb de iarnă**, nu au niciodată vreun punct terminus: *"Trec singur spre seară pe ape-nghеţate, / Cînd fîlfîie, pe lume, violetul (...) / Haul... Haul... depărtat sub stele-nghеţate... / În noaptea grozavă la cine voi bate?..."*. Întrebări retorice ca acestea, fără răspuns, denunţă conştiinţa teribilei singurătăţi existenţiale, traducînd totodată "nimicnicia", incongruenţa, absenţa oricărei determinări tonifiante. "Înainte? înapoi?" — o cale iluzorie ar duce **oriunde**, iar acut vag "**undeva** este cu mult mai departe" decît **cetatea depărtată** în care monologhează mental poetul.

Nici erosul, nici visul, nici rictusul cinic (*"Aceeaşi nepăsare / De oameni, şi de tine"*) nu reprezintă soluţii, cîtă vreme în conştiinţă "plînge un nemilos taifas", iar în decor autumnal-hibernal "totul geme", un vînt cu "hohote de smintit" exacerbînd angoasa. Perspectiva unui moment neutru ("fără anotimp") fiind exclusă, solitarul anunţă în felul lui Ştefan Petică — căruia îi şi dedică o poezie — însăşi **moartea visurilor**: *"Azi a murit chiar visul meu final..."*.

3

Cunoaştem o multitudine de modernisme şi o pluralitate de existenţialisme. Modernitatea bacoviană era raportată pînă acum cîteva decenii exclusiv la simbolism, însă, atingînd nivelul de sus al acestuia, bacovianismul aducea indicii despre întîlnirea cu absurdul, fenomen apăsînd îndeosebi pe iraţionalitatea destinului, omul fiind sortit inevitabil neantului. În ipostaza de exponent al exasperării într-o lume închistată, deci tragică, nonconformistul Bacovia avea să fie privit cu simpatie de Ilarie Voronca, de Saşa Pană, de alţi zelatori ai avangardei, unii dintre aceştia văzînd în el pe cineva de-al lor. Frecvent invocata neliniştе modernă, nu totdeauna cu deschidere metafizică, pusă în pagină — cum s-a observat — de către Kafka şi de Robert Musil, de Beckett ori de Italo Svevo şi alţii, marcase pe introvertitul Bacovia încă înainte de primul război mondial, după ce, în alt context psihomoral, fusese în vogă la simbolişti. Absurdul, considera Albert Camus, "ia naştere din **confruntarea** dintre apelul uman şi tăcerea irezonabilă a lumii", de aici sentimentul reiterat al frustrării, senzaţia încarcerării între **ziduri absurde**. Dacă în a doua lui etapă existenţialismul camusian vizează lupta tranşantă cu absurdul, amendarea destinului însuşi, la însinguratul Bacovia ideea de opoziţie, precară, cu unele aluzii la ordinea socială, cedează rostirii gîtuite, mişcării reticente pînă la anulare: *"Vorbeşte încet, păşeşte încet / Că totul cade ca o jale nouă"*; lamento şi abdicare merg constant împreună: *"Nici un dor nu mi-a rămas..."*. Nenumărate solilocvii de genul acesta propun izolarea în subteran, retragerea ultimă în "pivniţa adîncă", singulara uitare în vreun "vast cavou...".

Cineva a precizat că substantivul **plîns** se repetă nu mai puţin de 62 de ori în 178 de texte poetice. În cele din urmă, Bacovia se autodezvăluie în halucinaţie şi durere, plînsul lui devenind un reper de delimitare; plîns, totodată, ca mod de inserţie în absurd, poate şi un fel particular de luciditate în tragic; reacţie-limită a cuiva care, gingaş căutător "de frumos, de mai bine", îşi estimează încovoiat eşecul. O privire atentă probează că prezentul bacovian e, de multe ori, un **prezent-trecut** ori un **prezent-viitor**. Iată un **Epitaf**: *"Aici sînt eu / Un solitar, / Ce-a rîs amar / Şi-a plîns mereu..."*. Ca la Eminescu, viitorul e, la rîndu-i, precum în **Nervi de toamnă**, un veşnic prezent reactualizat: *"Voi repeta că anii trec mai greu, şi mai brutal. / Va bate ploaia... şi tîrziu, la geamul tău voi plînge-ncet..."*. Temporalităţi nesincrone, ca acestea, nu fac decît să releve balansul insului divizat! Într-un plîns atît de caracteristic, nu e în fapt milă de sine, deşi deja amintitul **mă zguduie, de mult, un plîns intern** pare a veni dinspre cineva care se lasă dus de mînă. Interesant e că afectivul, insularul, firavul Bacovia tinde, abia bănuit, să ducă de mînă pe alţii: desigur, o **manu ductio** patetică, simbolică doar; plînsul, astfel văzut, devine prin contopire cu durerea altora — ca la sentimentalul Camus — un mod de solidarizare, o expresie tensionată a umanului împresurat. Comparabil, în alt plan, cu asceza, act care duce la cunoaşterea de sine, plînsul bacovian poate fi o dramatică formă de autocunoaştere, nu numai o descărcare pasageră.

4

Un scurt fragment în proză, **Cubul negru**, introduce într-un fantastic macabru, spaţiu în care o femeie în negru cîntă, acompaniindu-se la o "ghitară neagră", poema **corbului** de Edgar Poe. Corbii "poetului Tradem", dintr-un **Amurg**, survolează peste "un tîrg îngheţat". La polul contrar, se percep ecouri din Ştefan Petică, axate pe senzaţia de Alb, de unde: *"Salonul alb cu roze albe / Un vals de voaluri albe"*. În maniera aceluiaşi Petică sună, învederînd o identică nevoie de puritate, viorile toamnei din *"oraşul gol... cetate depărtată"* (**Note de toamnă**), inclusiv muzica din **Studiu**. Teza lui B. Munteanu despre un simbolism bacovian "fără muzică", ori "amuzical" nu stă în picioare, tocmai muzica sugerînd interioritâţi greu de captat, stări de infraconştiinţă îndurerată, nostalgia unui cifru pierdut. În codul lui cromatic, culorile obsesive — negrul, violetul, galbenul — sînt constituente tristeţii perpetue, culori ale sentimentelor, dar poetul e în acelaşi timp un melodist remarcabil, a cărui frazare comportă frecvent ceva litanic, mai exact un suflu de confesiune murmurată; chiar partea de **spectacol** din poemele lui fundamentale colaborează discret la impresia de orchestrare globală. La modul general, muzica din **Largo**, "sonorizînd orice atom", se constituie în principiu planetar, într-o reţea de relaţii unificatoare, devenind un liant invizibil, o magică plasmă vibratorie; Eminescu percepea acustic misteriosul palpit acvatic de adîncime (*"Apele plîng, clar izvorînd în fîntîne"*); în unele partituri bacoviene, refrene sonore plutind peste timp au funcţie identică: ***"De-atîtea nopţi aud plouînd, / Aud materia plîngînd..."***. La modul strict formal, o toamnă bacoviană e un pastel impresionist în care **spiritul** anotimpului, un fel de sinteză a tuturor toamnelor lumii, transcende în supratemporal graţie aglutinărilor sonore. Observaţie aplicabilă şi unui memorabil **Decor**, mostră de mare virtuozitate expresivă; hibernalul se sprijină, aici, aparent, pe elemente procesionale, înşelător descriptive (***"Copacii albi, copacii negri / Stau goi în parcul solitar"***), dar efectele de seducţie, cele vizînd o atmosferă specifică, sînt de ordin impresiv fonetic. Prin suprapuneri de nuanţe antinomice, prin ambiguizare şi mai ales prin refrene simetrice (***"Cu pene albe, pene negre"***; ***"Şi frunze albe, frunze negre"***), spectralul şi fantomaticul duc spre muzică, aceasta factor coagulant.

Relevanţă are orchestrarea în multe alte secvenţe; nu e vorba doar de iubite cîntînd la clavir marşuri funebre, ori pur şi simplu de serenade în "note grele, blestemate", semne mai degrabă exterioare, ci de **captarea** şi de **restituirea** decantată a muzicii pînă la nivelul devenirii ei ca oglindă existenţială.

Se cunoaşte că lăuta, ghitara, flautul, clavirul, vioara şi altele erau de mult instrumente cu reverberaţii poetice. Bacovia urmează, la un moment dat, sugestii din **Les Névroses** de Rollinat, încît **Le Piano**, **Chopin** şi **Marches funebres**, halucinantul şi tragicul se regăsesc în conotaţii proprii într-un **Marş funebru** din **Scîntei galbene**. Profilul "brunei, despletite" din acest marş ("transfigurata, trista claviristă") are analogii cu **L'amante macabre**, acea "spectrale adorée", apariţie cu lungi plete ("cheveux si longs"), "toute nue assise au clavecin"... Prin filiera Baudelaire, dar şi prin Maurice Rollinat, fapt vizibil, poetul **Plumbului** s-a apropiat de Edgar Poe. "Au lieu du Rossignol, il chanta le Corbeau..." scria Rollinat într-un sonet — **Edgar Poe**. Vagabondul ("singulier promeneur"), fantomaticul rătăcitor din **Le somnambule**, se plimbă în zeci de direcţii prin spaţiul tristeţilor bacoviene, încît peregrinul excedat de noroi din **La Pluie** ("sur les ponts de fer... je marche à pas fiévreux") e un înaintaş al celui la fel de trist din **Plumb de iarnă**: *"Trec singur pe poduri de fier solitare"*... Tripla repetiţie a aceluiaşi termen dintr-o **Villanelle du diable**: "**L'enfer brûle, brûle, brûle**", devine procedeu potenţator în bacovianul **Rar**, unde figurează versuri-refren de tipul: *"Singur, singur, singur..."*; *"Plouă, plouă, plouă..."*; *"Nimeni, nimeni, nimeni..."*. Ftizia, agonia (**Les Agonies lentes**); cadavrele în putrefacţie, cavourile, lucifericul şi altele ca acestea, toate au tangenţe cu **nevrozele** poetului nostru. Mai puţin palpabile, de bună seamă, sînt afinităţile cu dezabuzatul Tristan Corbière din **Les Amours jaunes**, dar o trăsătură din **Epitaf** convine în totul lui Bacovia: "Son goût était dans le dégoût...". Printre cei frecventaţi au fost şi alţii: pateticul Verlaine, vagabondul, şi Georges Rodenbach, autorul de mohorîte stampe flamande (**Les Tristesses, Le Régne du silence**) şi al romanului din 1892 **Bruges-la-Marte**, panoramic al unei aşezări adormite. Marea originalitate a lui Bacovia, a cărui poezie e în esenţă dramă existenţială, monolog acompaniat de plînş şi nostalgie pulverizată, se manifestă plenar la nivelul structurilor; dincolo de orice inventar de forme reflexive, dincolo de pulsaţii din operele altora, intertextul bacovian atinge cote dintre cele mai înalte, dînd o certă identitate cuiva care, privind spre alţii, s-a inventat pe sine.

5

O curată legendă este cea despre aşa-zisul expresionism bacovian, cînd în practică autorul **Plumbului** n-a avut nici un contact cu el. Cel puţin de un expresionism programatic, deliberat, nu poate fi vorba! Aşadar, dacă o fată (bolnavă) "răcneşte la ploaie, rîzînd" (ca în **Plouă**), dacă "baletistele albe" stîrnesc "instinctul satanic" (precum în **Balet**), sau dacă "amorul hidos" (din **Proză**) moare în "delir", în sfîrşit dacă repetiţia obsedantă a aceloraşi atitudini existenţiale — în spiritul aceloraşi procedee — aşa concretizat în structuri intens depresive ori tragice, la confiniile disperării expresioniste, acestea nu sînt neapărat de sorginte expresionistă. Ţipătul de revoltă al expresioniştilor e înlocuit la Bacovia cu şoapta; introspecţia se suprapune, în fapt, privirii spre lume. Nici o probă nu există că Întristatul, mîhnitul Solitar ar fi frecventat pe un Georg Trakl ori pe un Gottfried Benn, aşa cum făcuse indubitabil cu Baudelaire, cu Rollinat, cu Tristan Corbière ori cu Jules Laforgue şi în a căror apropiere Bacovia îşi spunea **decadent**. La expresionişti, se ştie, nu numai în poezie, ci şi în grafică, în desenele unor Frans Masereel sau Georg Grosz, bunăoară, revolta

multiplă e în genere activă; disperarea bacoviană echivalează, în majoritatea cazurilor, cu dezangajarea, poetul fiind mai totdeauna pasiv şi static, el recapitulînd ori practicînd sistematic viziuni crepusculare, agonice. Spaţiul expresionistic tipic, cel germanic, îşi pregătise de foarte demult, de la renascentiştii Dürer, Altdorfer şi Hans Grünewald, sensibilitatea pentru chinul **lăuntric,** exprimat prin exagerarea liniilor **exterioare**, de unde constituirea curentului după o mie nouă sute, nu doar în domeniul plasticii. Oricît de afiliat simbolismului francez, sau interesat în himericul Edgar Poe, la Bacovia notele grave, adesea crispante, vin dintr-un fond diferit, legat de memoria colectivă a unei alte spiritualităţi; alte arhetipuri, alte orizonturi interioare! — deci alte reverberaţii atît în materie de tragic, cît şi în aventura existenţială.

Despre Theodor Pallady s-a spus că e cel mai francez pictor român! — aserţiune maliţioasă, fireşte. Despre autorul **Plumbului** şi al **Scînteilor galbene**, un poet dintr-o altă generaţie, Simion Stolnicu, se exprima analog: "Am învăţat de la Bacovia "cum să imităm", el însuşi fiind cel mai deliberat şi iscusit executant de reţete ale... altora. El ne-a învăţat cum se compune o figură, o mască tragică, un fard, un maquillage...". Deşi cu altă orientare estetică, însuşi Simion Stolnicu aspira, la un moment dat, la "un tip de poezie cu mijloace de patetism bacoviene — dar ridicată pînă la (...) idee, eventual un Bacovia nu cinestezic, ci ideizat, în fine, ridicat acolo unde ar fi vrut el poate să ajungă...". Se vede aici limpede consonanţa cu Ion Barbu; Stolnicu era un barbian.

E timpul să observăm că scriitura bacoviană, act refractar mitizării, refuzînd cu atît mai vîrtos mitul propriului Eu, nu propune nici măcar mitul artei ca ferment eliberator. Privit în totalitatea ipostazelor sale, Bacovia nu are de partea sa nici măcar acel **innommable** al altor simboliști, **nelămuritul** imposibil de numit, generator de tentaţii compensatoare. "**Să nu mai ştiu nimic ar fi un singur mod**" — clamează el, dorindu-şi o memorie inertă; după ce alcoolul (invocat de Poe, de Baudelaire şi Verlaine) s-a dovedit neputincios. Cu foarte puţine excepţii, orice deschidere bacoviană spre lume e o deschidere care se închide. Faţă de conexiunile imperfecte, fragile, dintre oameni, Nietzsche vorbea de o "libertate-închisoare"; oroarea bacoviană de spaţiul constrîngător denotă o viziune etico-socială analoagă, autorul **Plumbului**, iremediabil învins de presiunea cadrului amorf, deplînge fără oprire nonsensul generalizat. ***"Viaţa pare a trece fără nici un sens..."***. Nici vorbă de armonia originară ori de sacrul eminescian! — totul sau aproape totul se centrează pe derizoriu şi profan. Din explorările lui imaginare, mereu reluate în aceleaşi ape neprimitoare, el se întoarce totdeauna cu năvoadele goale. Metafizica bacoviană, cu veşnic aceleaşi accente variaţionale, pe mereu aceeaşi temă a vacuităţii şi damnării, se înscrie însă în partituri poetice memorabile. Conexiunile între părţi, aceleaşi tonalităţi de bază, aceleaşi procedee sub semnul circularităţii — iată motive să vorbim, prin analogie cu muzica, de o operă-**rondo**. Un rondo ca globalitate! Există o **densitate Bacovia** care, însumînd şi potenţînd date pre-bacoviene, suprapunîndu-se oricărei contrafaceri, e inconfundabilă.

Simona CONSTANTINOVICI

COERENȚĂ LINGVISTICĂ SECUNDĂ ÎN POEZIA LUI NICHITA STĂNESCU

În lirica românească, Nichita Stănescu a creat nu numai o viziune nouă asupra poeziei, asupra modalităţilor de producere a versului modern, ci şi o altă gramatică — cu toate straturile pe care aceasta le presupune — şi un alt lexic, în care, într-o primă fază, cuvîntul sare din matcă, se detaşează de sistemul lingvistic căruia îi aparţine, devine element destructor[1], capabil să frîngă semnificaţii uzuale, după care, într-o fază secundă, el reintră în matrice, "se calmează", în numele unui nou spaţiu lingvistic. Cuvîntul ca semn poetic nu poate exista în afara actului creaţiei, el se făureşte în însuşi actul creaţiei, prin negarea dialectică a semnului lingvistic. Semnul poetic este, aşadar, un semn de gradul al doilea, care-şi afirmă dimensiunile sale individuale, concrete. Ştim că limbajul poetic se defineşte ca domeniu al "libertăţilor" (libertatea semnului poetic pe cînd limba literară este domeniul "constrîngerilor" — corespunde normei în terminologia lui Coşeriu)[2]. În numele acestei libertăţi, textul modern, prin urmare şi poezia lui Nichita Stănescu, se creează pe sine din mers, obstacolul cel mai mare cu care are a se confrunta scriitorul fiind limba însăşi, de unde şi nevoia de spargere a tiparelor acesteia, de rezămislire a ei.

La Nichita Stănescu — fapt, de altfel, valabil pentru o suită de poeţi moderni — cuvîntul e mai mult decît semn, decît literă scrisă, este reîntruparea eului artistic după sfîrşirea în idee. Nichita se vrea născocitorul unui cosmos lingvistic secund, altul decît cel instituit pe cale evolutică, în limitele unui spaţiu geografic şi sociocultural dat. E un sistem inedit, pe care la început îl practică — cum e şi firesc — numai el, născocitorul.

Prin ce se deosebeşte creaţia stănesciană de suprarealism sau postmodernism? Neîndoielnic, prin gradul său înalt de coerenţă lingvistică şi ideatică. Ca şi Mallarmé sau, pe un alt plan, Paul Claudel, el, poetul Nichita Stănescu, este căutătorul unei stări pure, absolute, a poeziei şi, de ce nu, a cuvîntului însuşi, ca mobil şi pretext al ei.

Structura stilistică a liricii stănesciene presupune multiple violări ale regulilor de sistem prin creaţii lingvistice inedite, prin invenţii lexicale şi morfo-sintactice. Cum spunea Marian Papahagi într-un studiu dedicat textului stănescian: "Nichita Stănescu este departe de a fi un experimentator în poezie. El este mai mult decît atît, un inventator. Şi, totuşi, nu spectacularul invenţiilor sau asociaţiilor lingvistice este cel care frapează, ci efortul de sistematizare şi organizare, de creare a unui cosmos al vorbirii"[3]. Afazia, agramaticalul (căutat, voit, creuzet al disperării lingvistice), neputinţa desprinderii de forma greoaie şi conţinutul restrictic al vocabulelor, de carnalitatea lor obsedantă, nu sînt la acest poet anomalii, ca la poeţii suprarealişti, ci se înscriu în sfera "necuvintelor", misterios tărîm lingvistic secund. Ca în creaţia lui Blaga, cel care a plăsmuit şi folosit pentru prima dată în literatura română derivatul *necuvînt*[4], în poemul **Ulise** din volumul **Corăbii cu cenuşă** ("Dar pe liman ce bine-i / Să stăm în *necuvînt*, / şi fără de-amintire / şi ca de subt pămînt, / s-auzi în ce tăcere / cu zumzete de roi, / frumuseţea şi cu moartea / lucrează peste noi"), *necuvîntul* reprezintă antonimul termenului *cuvînt*. Pe plan semantic, necuvîntul echivalează starea de tăcere, ideală creaţiei, pauza, albul dintre cuvinte, dar şi tot ceea ce nu poate di exprimat prin cuvinte, acea parte a existentului şi inexistentului

care nu se lasă îmbrăcată în cuvinte, rostirea interioară.

Nu sîntem de acord cu una din afirmaţiile criticului Marin Mincu, din articolul **Poetul vorbit de limbaj**: "Nichita Stănescu va vrea să scrie **cu negaţia acestor semne**, adică cu necuvintele. Starea de necuvînt ar fi starea suprem poetică rîvnită de acesta, acea stare în care nu se mai simte nevoia ca ceva să se exprime prin altceva, cînd autonomia semnificantului şi a semnificativului sînt totale, nemaidînd naştere la acel şir infinit de determinări între sfera semantică şi cea sintactică"[5]. Starea în relaţie semantică de antonimie a vocabulelor *cuvînt* şi *necuvînt* nu înseamnă, de fapt, negarea unuia din aceşti termeni prin afirmarea celuilalt, ci coexistenţa lor. Necuvîntul, aşadar, nu va fi la Nichita negarea cuvîntului, ci o situare dincolo de cuvînt, într-o felie de realitate superioară, oarecum detaşată de rigorile îndelung erodate ale normelor limbii literare. Foarte greu de asimilat astfel de norme lingvistice inedite, cum sînt cele propuse de textul stănescian şi care creează un adevărat cosmos de metafore poetice. Spaţiul lingvistic generat de poezia lui Nichita se sprijină pe o circulaţie năucitoare de metafore. Limba creată de acest poet modern este, astfel, o supralimbă,o supradimensiune lingvistică, o limbă secundă, derivată, cu efort dulce-amar, din limba maternă.

Folosirea unor forme morfo-sintactice sau lexicale inedite, unele cu greu acceptate de sistemul limbii române, dovedeşte faptul că, pentru Nichita, cuvintele sînt insuficiente şi neîncăpătoare; oricît le-ar supune repetiţiei, figură de stil dragă acestui poet — Nichita nu le simte tari, potente şi, de aceea, "se încăpă-ţînează" să folosească creaţii lexicale rare, secvenţe sintactice cu totul neobişnuite etc. El răstoarnă logica, ordinea firească a cuvintelor în limbă, în numele coerenţei unui nou univers lingvistic şi poetic. Forma cuvintelor, poetul o lămureşte, o şlefuieşte, astfel încît ea să concorde cu cîntecul său de lebădă. Joc tragic, jocul său lingvistic. Un ludic dezarmant şi tragic în acelaşi timp, într-un anume fel apropiat de cel arghezian (din ciclurile cu tentă ludică: **Mărţişoare, Cartea cu jucării, Ce-ai cu mine, vîntule?** ş.a.).

Nimic nu e întîmplător în creaţia lui Nichita Stănescu. Coerenţa lingvistică se iscă la el şi se consumă în limitele sensului (chiar dacă acesta îmbracă adesea forma absurdului). Cuvîntul la Nichita este ca un balon preaplin ce se sparge în aer, lăsînd în urma-i o dîră de sensuri metaforice. Asistăm la o "metamorfozare deductivă (voită, concretă)", textul stănescian "dezvăluind în chip discursiv, la rece, secretul producerii"[6], tensiunea şi rănile provocate autorului însuşi. Aproape că nu există ciclu, ca să nu spunem poem, în care autorul să nu-(şi) explice producerea cuvintelor sau să nu definească starea cuvîntului poetic. **Sfînta Evanghelie de la IOAN** începe astfel: "La început era Cuvîntul şi Cuvîntul era la Dumnezeu şi Dumnezeu era Cuvîntul. (...) Şi cuvîntul trup s-a făcut şi s-a sălăşluit între noi şi am văzut slava lui (...)" şi Nichita se raportează mereu, sub diverse forme stilistice, la acest adevăr biblic. Fiinţa poetică stănesciană vede, aude, pipăie, cu toate organele-i, cuvîntul. E o participare organică la ivirea cuvîntului. Poate să fie această modalitate o lesnicios-dureroasă apropiere de divin; cel puţin de una din formele divinului. Să urmărim această constatare în cîteva din poeziile stănesciene: "Născut dintr-un **cuvînt** îmi duc înţelesul / într-o pustietate divină" (**Confundare**); "mîna mea în cinci colţuri ca o stea / începe **cuvinte** să vadă" (**Colindă de inimă**); "Uneori mă gîndesc / şi atunci mă schimb în **cuvinte**" (**Autoportret cu Grigore**); "Stam rege fix, de piatră şi de stea / ţinînd oprit **cuvîntu-n** gura mea, / necîntător" (**Nod 11**); "Visez acel **laser lingvistic** / care să taie realitatea de dinainte, / care să topească şi să străbată / prin aura lucrurilor" (**Necuvinte**) etc.

Cuvîntul poetic, mai presus de orice, ne leagă de real pînă la a deveni realul însuşi. Cuvîntul şi existenţa, două realităţi distincte şi totuşi atît de apropiate în concepţia stănesciană despre poezie. Cum am mai spus în

acest articol, cuvintele ca semne poetice se produc, se nasc în chiar actul creaţiei; de aici apare ca natural caracterul "deformat" al unora şi, prin extensie, teatralitatea limbajului stănescian. "Are loc la Nichita Stănescu o luptă în cîmp deschis cu limba..."[7].

În studiul **Comunicarea prin "necuvinte"**, Paula Diaconescu nota cîteva "anomalii", care ar putea ilustra gradul maxim de îndepărtare a textului poetic stănescian de la regulile de funcţionare a limbii. Amintim dintre acestea: "negarea" cuvîntului ca unitate semnificativă a limbii şi violarea graniţelor dintre părţile vorbirii[8]. Cuvintele alese de noi pentru redarea unor cazuri (nenumărate) de perturbare a sistemului limbii literare, de deviere de la normele lui, nu se încadrează în aşa-zisele "anomalii" lingvistice pomenite de Paula Diaconescu. Sînt termeni care, departe de a fi purtători de vid semantic, îşi argumentează permanent potenţialul semantic, prin forma lor fonetică proaspătă, neerodată şi printr-o integrare morfo-sintactică inedită (de cele mai multe ori). Creaţiile cu prefixul ne- privativ sînt cele mai interesante: *nefrumos* pentru *urît* ("oraş *nefrumos* / oraş limitat" — **Împotriva mării**); *nenumărare* pentru *mulţime, multitudine, infinitate* ("în noaptea aceasta e-o singură stea / şi o *nenumărare* de ceruri albastre" — **Colindă de inimă**); *nemaidespărţit* pentru *nedespărţit* ("de *nemaidespărţit* perechi" — **Greaţa**); *neboreală* pentru *sudică*, prin antonimie cu *boreal, nordic, septentrional* ("Dulci două, / dubla Nemesis, mortală / în brumă şi rouă / boreală, *neboreală*, / clatină sus / sufletul meu deşirat" — **Dubla Nemesis**)[9] etc. Poetul modern are bucuria de a crea cuvinte. Nichita zămisleşte cuvinte pornind de la rădăcini deja existente în limbă. El repetă aceste cuvinte pentru a şi le face sieşi intime: "Jumătate drept ca o stinghie, / cu capul turtit, cu ochiul fix uitîndu-se la mine / şi jumătate *ondulă, ondulă, ondulă, ondulă*" (**La Istria**); "*mă înzeiam, mă înzeiam*, nu mai muream, nu mai muream" (**Nod 11**); "Cerc tu, idee / a mediocrităţii, / calotă sferică, tu, / burghezie a sferei, cercburg, / *cercburg* / sîn de apă umflată de peşti / (...) / *cercburg*, oraş pe dos" (**Împotriva mării**); "Tata se *dezdurerase* şi eu tot mă gîndeam la el" (**Moartea tatălui**).

Şi toată această goană după cuvînt, această superbă căutare, în concret şi în neant, nu osteneşte la Nichita Stănescu. Cum spunea Marian Papahagi (unul din criticii care se pare că au înţeles sensul profund al poeziei lui Nichita Stănescu şi au ştiut s-o exprime limpede, fără a apela la analize subiective ieftine): "Potrivind cuvinte, poetul e continuu în căutarea ideii pînă la semnificaţia ultimă a acestei căutări — ideea de cuvînt. Prin paradox, căutarea unui sens final al posibilităţii de comunicare ar trebui să ducă la absenţa rostirii, viziune pură. Tensiunea ultimă a poeziei lui Nichita Stănescu este aceea a părăsirii cuvîntului"[10].

NOTE

[1] Michael Riffaterre, **La métaphore filée dans la poésie surréaliste** // "Langue française", 3, 1969, p. 46—60.

[2] Dumitru Irimia, **Stilistica şi problema cercetării limbajului poetic românesc** // **Metodologia istoriei şi criticii literare**, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 189—198.

[3] Marian Papahagi, **Poezia lui Nichita Stănescu** // **Exerciţii de lectură**, Cluj-Napoca, 1977, p. 178—185.

[4] G. I. Tohăneanu, **Cuvinte româneşti**, Timişoara, Editura Facla, 1986, p. 130.

[5] Marin Mincu, **Poetul vorbit de limbaj** // **Jurnal de cărţi**, vol. III, Bucureşti, Editura Eminescu, 1982, p. 100—118.

[6] Eugen Negrici, **Sistematica poeziei**, Cartea Românească, 1988, p. 139.

[7] Nichita Stănescu, **Poezii**, antologie, tabel cronologic, prefaţă şi comentarii de Ştefania Mincu, Bucureşti, Editura Albatros, 1987, p. XLI.

[8] Paula Diaconescu, **Comunicarea prin "necuvinte"** // SCL, anul XXVI, nr. 5, 1975, p. 485—487.

[9] Nichita Stănescu, **Fiziologia poeziei**, Editura Eminescu, 1990.

[10] Marian Papahagi, **lucr. cit.**, p. 185.

Ana BANTOŞ
Chişinău

GRIGORE VIERU: CUNOAŞTERE ŞI REGĂSIRE SUB SEMNUL SACRULUI

Poezia lui Grigore Vieru se constituie între un proces al regăsirii de sine al autorului şi altul al destăinuirii. Deşi Constantin Noica, în perioada interbelică, punea primul proces, al descifrării, al aflării cifrului, pe seama veacului trecut (cînd "demnitatea cea mai înaltă a minţii era să regăsească"), afirma, la 1939, în "Gînd românesc" următoarele: "Dar orişicine cunoaşte mentalitatea aceasta. O resimţim încă în noi înşine, fiecare, iar atunci cînd încetăm de a ne manifesta ca fiinţe mărturisitoare, redevenim degrabă minţi descoperitoare. Cînd ostenim de a destăinui, revenim la truda de a descifra. Cum ar putea spiritul nostru să asimileze atît de mult, să fie atît de mult, încît să privească tainele dinăuntru, ca taine, iar, nu din afară, ca cifruri?".

Procesul regăsirii din poezia lui Grigore Vieru este unul orientat către propriul eu, or, aşa cum susţine în continuare autorul "sentimentului românesc al fiinţei", "întors la sine, spiritul nu mai dezvăluie: destăinuieşte şi de aceea, ştiinţa contemporană de pildă, pare după cele ce arată cunoscătorii, mai degrabă decît dezlegare a minunilor lumii, o mărturisire, mărturisire a puterilor spiritului. Ba mai mult încă, pare a mărturisi de participaţia spiritului la alcătuirea inteligibilă a lumii, participaţie atît de largă încît s-a putut spune că, urmărind cîte ceva, spiritul nu face totuşi decît să se regăsească pe sine. Dezlegarea de taină proprie, deci, Dezlegare de sine".[1] Între aspectele hotărîtoare ale contemporaneităţii, aspecte ce argumentează că "destăinuirea şi nu des-cifrarea comandă ceasul de azi", Constantin Noica numeşte "pornirea spiritului de a fi trăitor şi înţelegător, iar nu simplu contemplator".

Cunoaşterea vieţii, în cazul lui Grigore Vieru, se petrece din interiorul unei înţelegeri ce aparţine poporului, imaginea mamei contribuind la simplificarea, în sensul bun al cuvîntului, a descifrării problemelor complexe ale vieţii. De altfel, poetul exprimă acest crez în felul următor: "Eu nu a fi simplu rîvnesc, ci a fi înţeles"[2]. Orientată astfel către subiect, poezia sa se acumulează în lungi căutări de repere sacre. Spirit însetat de o copilărie eternă, devotîndu-i-se de la debutul său literar la modul concret în volumele de poezie consacrate copiilor: **Alarma!** (1954), **Muzicuţe** (1958), **La fereastra cu minuni** (1960), Grigore Vieru, ca şi Lucian Blaga de altfel, receptează acest anotimp al vieţii ca pe o experienţă reală şi mitică în acelaşi timp. Poetul basarabean îşi recunoaşte originea sa de poet în felul următor: "Poezia mea de-acolo porneşte, din copilărie". Blaga descindea dintr-o lume legendară a muntelui şi poeziile sale născute sub acest semn, aşa cum observa Aron Cotruş, — nenumărate, — toate sînt rodul unor experienţe interne acumulate de-a lungul copilăriei, al veşnicei copilării, închisă în străfundurile fiinţei sale ca un izvor al vieţii adevărate. Dar cum orice experienţă a copilăriei se desfăşoară la graniţa incertă dintre mit şi realitate, ea este prin aceasta o experienţă reală şi mitică în acelaşi timp. Poeziile lui Blaga purced din această dublă sursă, de aceea, pe de o parte, ele se deschid, se oferă înţelegerii, pe de altă parte, se închid asemeni runelor, peste propria lor taină. Obscuritatea lor nu ţine de vreun ermetism al expresiei, ci le este consubstanţială, după cum nefiinţa este consubstanţială fiinţei şi întunericul luminii. Este un dar al copilăriei de a accepta nestingherită

această dualitate, ca un mister fundamental şi ireductibil al existenţei fără s-o tulbure cu felul unificator al spiritului logic"[3]. În mod similar se proiectează copilăria şi în creaţia lui Grigore Vieru. Dacă poezia lui Blaga, pe de o parte, se deschide, iar pe de alta, se închide "asemeni runelor", la Vieru ne întîmpină nişte semne după care, în ciuda simplităţii lor, rămîne o realitate cu adîncuri nedescifrabile pînă la capăt. Influenţa plină de mister pe care o exercită noaptea asupra muntelui la Blaga în creaţia poetului de "pe valea cu Prutul" se desprinde dintr-un context mai ontologizat, dar miticul este predominant şi aici:

... Iar noaptea
mama lucra croitoreasă.
Cosea cămăşi de pînză
din cînepă scorţoasă.
Şi cîntecul maşinii,
Sunînd fără oprire,
Fu cîntul meu de leagăn
Şi cîntec de trezire.
Ţărani cu spice-n plete
Şi palmele crăpate
veneau la noi în ziuă
după cămăşi curate.
Şi-nfăşurîndu-şi pieptul
În pînza răcoroasă
cu coasele pe umăr
Plecau direct la coasă.
Veneau femei duminica
la noi
după năframe
Tivite pe la margini
cu lacrimile mamei.
Veneau copii cuminţi
după cămăşi de stele,
la guler înflorate
cu lacrimile mele.

(Cîntec cu acul)

Lacrimile fiului se împletesc, în versurile de mai sus, cu cele ale mamei şi pun stavile în calea desfăşurării lumii mitice. **Lacrima** obscurizează lumea mitică din poezia lui Grigore Vieru, aşa cum se întîmplă, de fapt, cu toată poezia basarabeană.

"Mama", "copilul", "casa părintească", "satul", la Grigore Vieru, sînt unite între ele într-un timp sacru, de început. Aici totul fiind circumscris, apropiat, interiorizat, întors către sine, introvertit, refractar departelui (*"Hau-hau! departele / Aud cum mă latră, / Cum clănţăie umbra / Colţilor lui / Pe apă, pe spicu-mi din vatră, / Hau-hau"*), exprimă nedesprinderea de natura mamă, suspendarea în solarul, astralul relevant mai ales din perspectiva acvaticului:

Sub stele trece apa
Cu lacrima de-o seamă.

E un univers biblic amintind de cel descris în **Evanghelia lui Ioan**, în care "dacă nu se naşte cineva din apă şi din Duh, nu poate să intre în împărăţia lui Dumnezeu". Unitatea originară, lipirea lunii de cer, a soarelui de ape, a pietrelor de pămînt indică o stare de început. Pîinea rotundă "creşte ca floarea de lotus pe apa sudorii noastre" (vezi poezia **Această pîine**), iar piatra e asociată cu chipul mamei:

Mi-i dor de o piatră
Ce a rămas piatră —
De o piatră de cîmp.
Bună ziua, mamă! Să-i spun
Şi ea să-mi surîdă tăcută,
Sură cu chip colţuros
Voind a se scula de jos,
Dar neputînd
De trudită ce este.

(Mi-e dor de o piatră)

Este prezentă aici conştienţa mineralului, cum ar fi spus Rudolf Steiner, sau acel somn profund necunoscut omului, amintind de blagiana "lauda somnului", care desemnează o stare pură, lipsită de dorinţe şi din care ia fiinţă voinţa infailibilă. Magia este copleşitoare. Tot ce e la sînul ţărînei e viu, spune autorul **Verdelui ce ne vede** într-un interviu, şi piatra e vie. "Întoarce piatra cu faţa spre tine şi vei vedea că-i plînsă."[4] Miracolul se desprinde din "vîntul" suflînd "curat dinspre munţi", în care te poţi vedea "ca-n oglindă", din "mirosul magic de brad". "Scăldat de o apă vioară curată ca lacrima, încălzit iarna la pieptul a trei păduri de stejar, răcorit vara de frunza lor" şi

"de umbra prelungă a munţilor", satul poetului este "picurat alb pe deal ca sarea sudorii pe bivoli". Copilăria, în creaţia poetului basarabean, nedespărţită de chipul mamei, de casa părintească, de sat, transferă cititorul într-un timp sacru de *duminică*:

Aici, dacă nu eşti alb de ninsoare,
Eşti alb de duminică.
...
Aici omul prin ploaie
Trece descoperit
Ca într-un ritual,
Iar melcul
Din palma copilului
Preţuieşte mai mult
Decît tot argintul viu.
(**Casă părintească** //
vol. **Taina care mă apără**)

"*Duminica*" este timpul "jocului de familie", cînd copiii umplu "golul rotund" al inelelor părinţilor cu văzul lor luminos. În "hramul graiului" poetul se roagă "*duminica* şi *lunea*", Logosului revenindu-i cea de a şaptea zi numită şi "*duminica cuvintelor*". Astfel la Grigore Vieru graiul este contaminat de sacralitatea duminicii, cînd "Omul trebuie să-şi aducă aminte de Dumnezeu care din nimic a adus toate la existenţă şi să-l imite pe Creatorul său sfinţind ziua a şaptea prin încetarea activităţii sale obişnuite pentru a arăta că timpul însuşi face parte din lucrarea Lui".[5] Semnificaţia religioasă a repausului duminical, amintind că "repausul uman trebuie să aibă ca model pe cel divin"[6], lucrează, în poezia lui Vieru, în sensul readucerii omului spre cele dumnezeieşti. Într-un timp cu numeroase sărbători impuse, purtînd un caracter festivist profanator, ce îndepărtau omul de sine însuşi, poetul ne atrage atenţia asupra naturii creştineşti a sărbătorii, delimitate după criteriul apropierii omului de Dumnezeu. Asemuită cu "mireasma de floare de salcîm", cu "un fel de lapte din parcă alt tărîm", cu "dulcele zvon de clopot", ce ar putea fi întins ca mierea pe pîine şi mîncat", duminica este zi de purificare prin revenirea la casa părintească:

La alba-ne căsuţă
Curată ca un ou
Eu aşteptam să vină
Duminica din nou.
(**Duminica** //
vol. **Taina care mă apără**)

În general, motivul liric al "casei" în lirica basarabeană ne trimite cu gîndul la "casa părintească" a lui Dumitru Matcovschi şi la "casa de pe margine" de Prut a lui Grigore Vieru. La Dumitru Matcovschi, "nouă" sau "mai bătrînă", ea este "sfînta casă părintească", "Cu prag de piatră tare", "lîngă-o gură de fîntînă, lîngă-un rîu, lîngă-o pădure", este locul "Unde mama ne-a dat nume, / Şi cu dîns la fiecare- / Jumătatea lui de soare". "Cu căciula mocănească" şi "cu prag de piatră tare", ea descinde din timpuri străvechi, cînd, aşa cum scrie Mircea Eliade, "casa omului arhaic nu era o "maşină de locuit", ci, ca tot ce imagina şi făcea el, un punct de intersecţie între mai multe niveluri cosmice. Adăpostindu-se într-o casă, omul arhaic nu se izola de cosmos, dimpotrivă, venea să locuiască în chiar centrul lui. Căci aşa era ea însăşi o **imago mundi** (ş.a.), o icoană a întregului cosmic". Dumitru Matcovschi evocă tradiţionala casă cu contururi arhaice, locul de salvare de intemperii:

Iar cînd grijile ne-ndeasă,
Tot aici venim, acasă...

La Grigore Vieru motivul casei părinteşti se profilează în trei din poeziile sale: **Casa mea**, **Acasă** şi **Acasă. 1968**. De remarcat de la bun început că nu simpla veneraţie este prezentă la autorul lui **Un verde ne vede**. La momentul apariţiei primei poezii, dintre cele mai sus numite, întîi de toate, se remarca sentimentul de fiu rătăcitor reîntors pentru a-şi cere iertare de la bătrînescul locaş. Celelalte două poezii (**Acasă** şi **Acasă. 1968**) accentuează dramatismul îndepărtării de universul primordial reconfortant şi salvator. În cea de a

doua poezie casa ca spaţiu ocrotitor se face prezentă prin "greul colorat al lăicerelor":

Mă trezesc dimineaţa
cu toate lăicerele casei pe mine,
ostenit de greul lor colorat.

În ele este ţesută strădania de a menţine căldura pentru cel înstrăinat de-acasă:

"Mă temeam
să nu-ţi fie frig, zice mama";

casa de altădată nu mai este "casa mea", ca în poezia precedentă. Spaţiul ei se extinde:

Vin rudele să mă vadă,
vorbesc în şoaptă afară
ca la priveghi
să nu-mi tulbure somnul.

Amplificarea cadrului închis al casei oferă autorului perspectiva unui portret colectiv al neamului adunat într-o "singură icoană". Deci, prezentă după culise, casa este un pretext pentru exprimarea sentimentului de dragoste pentru neam, este altarul oficierii acestui sentiment înălţător. Mai impresionant este exprimată dragostea de baştină. În poezia **Acasă. 1968** este subliniată ruptura, distanţarea dintre poet şi cei de acasă. Refacerea e scurtă, măsurată în secunde ("*Matinale secunde / Picură cling-cling pe coasa dezumbririi*"), şi are funcţia de a sublinia, pe de o parte, imensitatea dorului şi, pe de altă parte, conştiinţa dramaticei rupturi şi îndepărtării de această axă a lumii:

Dimineaţă. Puţină
Ca o mînă de grîu
În zilele foamei.

"Casa" este, în cazul acesta, unul din motivele poetice care îl va îndrepta spre o trăire fragmentară după modelul poeziei moderne, subminînd folclorismul accentuat, remarcat cu uşurinţă la Vieru. Factura versului şi a imaginilor este şi ea grăitoare în sensul modernităţii verbului vierean. Casa părintească sau, cum scrie criticul Eugen Simion, "casa natală, obiect liric sacru, pentru poetul ce trăieşte într-o vatră de nestatornicie a istoriei"[7], are, aşa cum am menţionat deja, semnificaţia unui loc sacru ancorat în duminică. Grigore Vieru "ne vorbeşte din casa sa natală ca din centrul sensibil al lumii"[8]. Astfel se explică vibrantele ecouri ale înstrăinării la poetul nostru. Dintre rîndurile poeziei **Casa mea**, avînd forma unui proces al dezvinovăţirii fiului rătăcitor care a părăsit casa, luînd-o şi pe mama cu el, ne întîmpină, pe lîngă o dramă a îndepărtării de baştină, pe care s-a pus accentul în critica literară a timpului, drama despărţirii de începuturile sacre. Nu lipseşte mult şi ar fi putut fi vorba despre feciorul plecat în lume în căutarea norocului. Aşa însă, centrată în jurul casei bătrîneşti părăsite, "acţiunea" poetică se desfăşoară între logos şi casa îmbătrînită şi amuţită. De o parte se află discursul liric, de alta, casa, scufundată în tăcere, aşa încît discursul este, de fapt, un monolog, traducînd perfect nevoia de exprimare a unui eu îndepărtat de începuturi. Fiul revine acasă doar cînd casa e mai mult o amintire, iar între aceştia doi s-a aşternut experienţa înstrăinării şi a însingurării:

Tu mă iartă, o, mă iartă,
Casa mea, de humă, tu.
Despre toate-am scris pe lume,
Numai despre tine nu.

Uitarea este aproape definitivă. Procesul invers, al scoaterii casei din bezna în care se scufundă, este aproape imposibil. Deposedarea casei părinteşti de sufletul sacru al mamei duce la un dezechilibru atît în sufletul matern (ce este neadaptabil la schimbările vieţii moderne), cît şi în universul arhaic, ce îşi pierde iremediabil însemnele:

Ţi-am luat-o şi pe mama
Şi-aţi rămas acuma, ia,
Vai, nici tu în rînd cu lumea
Şi nici orăşeancă ea.

Bezna este cea care va acoperi această lume sacră, salvînd-o printr-o îndepărtare crescîndă de firea omului modern. De acum încolo "sacrul", devenit întuneric misterios, nu va fi "provocat" decît în joaca de copil:

Las-că vin eu cu bătrîna,
Şi nepotu-ţi o să-l iau,
Care pe neprins de veste
Speria-va-ţi bezna: "Hau!".

Drama conştientizată a îndepărtării de sacralitatea începuturilor se materializează în lacrimă:

... Şi vei plînge cu bătrîna,
De dor
Ca două femei.

Scufundarea casei în tăcerea lungă este însoţită de tulburarea finală "a văzului", sentiment provocat de sciziunea modernă a sufletului şi răsfrînt asupra întregii poezii:

Şi vei tace lung cu mine
Cu văz tulbur şi durut
Casă văduvă şi tristă
De pe margine de Prut.

În exemplul de mai sus am urmărit modul în care se produce, în poezia lui Grigore Vieru, pivotarea sacrului, şi în care acesta se îndepărtează într-o zonă în care lumina amintirii se preschimbă în întuneric. Este o viziune lucidă, profund modernă, realizată cu mijloacele cele mai simple de exprimare, poezia lui Grigore Vieru avînd capacitatea de a ademeni pînă peste pragul modernităţii o lume arhaică a unităţii de început, de care noi, cei de azi, ne dezicem cu prea multă uşurinţă.

Apăsătoarea îndepărtare de sacru ne parvine şi din poezia intitulată **Copii rătăciţi prin pămînt**:

Oh, aşa de greu
N-ai foşt niciodată!
Sîntem prea fragili,
Pămîntule, tată.

Pămîntul străbun, la fel ca întotdeauna, "deschis" spre cer "ca o vază", este apăsat de monumentele, ce presupun bîntuirea războaielor şi superficializarea venerării jertfelor:

— Nu-s greu, nici copil,
eu sînt ca o vază...
Dar cresc monumentele
Şi mult mă apasă...

Cerul cu Luna devin apăsătoare din cauza îndepărtării de cele sfinte:

Şi mai ales Cerul,
Şi mai ales Luna,
Ce mă apasă
de-o vreme întruna.

Tînguirea copiilor care îndeplinesc aici funcţia de "victime ispăşitoare" ("victime emissaire", Réné Jirard), reluată, subliniază continuitatea procesului de coborîre a sacrului în adîncuri şi neputinţa "stopării" acestuia:

— Oh, noi prin ţărînele
tale, prin prunduri
ne ducem, ne ducem
Mai tot la afunduri.

Pivotarea sacrului în realităţile moderne este ceea ce îl preocupă pe poet, care îi îndeamnă pe copiii martirizaţi:

— Sfinţii mei,
ţineţi-vă
de rădăcinile pomilor,
şi-a monumentelor
a înaltelor case...

Răspunsul dat de copii la acest îndemn:

— Oh, sînt lunecoase,
Sînt lunecoase,
Sînt lunecoase!...,

este de natură să exprime raporturile dintre sacru şi profan. În aceste condiţii ceea ce trebuie subliniat este atît dependenţa unui spaţiu de celălalt, cît şi caracterul imanent şi în acelaşi timp transcendent al sacrului. Conceperea ideii de divinitate pe calea imanenţei şi, în

acelaşi timp, a transcendenţei se desprinde din următorul tablou, avînd drept "protagonişti" "albastra nesfîrşire", "orbul dalb ca de nea" şi pruncul uniţi sub "calde-amiezi":

Sub albastra nesfîrşire
Orbul dalb ca de nea
Cu mişcări îngîndurate
Un harbuz tăia,
Ce era aşa de roşu
Şi aşa de miresmat
Încît desfăcut pe iarbă,
Îl vede cu adevărat.
Luă hrinca cea mai mare
Şi-o dădu sub calde-amiezi
Unui prunc cu ochii negri
Ca seminţele din miez.

(**Tablou**)

Puritatea pruncului şi capacitatea vizionară a orbului înlesnesc calea spre înţelegerea divinităţii, în exemplul de mai sus, precum şi în monologul nevăzătorului din rîndurile ce urmează:

Cînd
Caldă mult
La mine-n palmă
Mînuţa celor mici găsesc,
aud obrajii lor cei teferi
Cum roşu-roşu
Înfloresc.

(**Orb**)

Să amintim aici că orbul de la naştere este, aşa cum ne spune **Sfînta Evanghelie de la Ioan** (Cap. IX, 3), "ca să se arate lucrurile lui Dumnezeu în el". Nevoia de a face sesizabilă ideea divină este dictată de nevoia de cunoaştere:

Dacă n-am zbura răzvrătit
către stele,
odată s-ar putea
peste noi să se prăbuşe ele.

(**Acasă**)

Dar poetul ne previne că există o limită după care cunoaşterea poate degenera în profan:

În fiecare zi
Îmi sîngeră palmele
cărînd pietrele cereştilor stele.
O, numai
de n-am ridica piramide
din ele!.

(**Sînt**)

Avertizarea se referă şi la năzuinţa spre sacru prin autocunoaştere şi autoperfecţionare sau autodepăşire:

Dar vine un timp
cînd şi perfecţi sîntem,
perfecţiunea atunci ne-apasă
ca un greu blestem.

(**Dar vine un timp**)

Întrebarea care însoţeşte demersul cunoaşterii la Vieru este:

Cum să-nvingi? De ce să-nvingi
Străbunul oare,
Alba rouă pe ferigi,
Pe tine, mamă?

Iată de ce amintirea copilăriei lumii în poezia lui Grigore Vieru revine sub diverse chipuri. Bunăoară, într-o poezie, speriaţi de oraşul în care viţele de vie ("viţele mele", scrie poetul) "zac cu rădăcinile întoarse către stele", iezii lui Creangă / Zvîcnesc îndărăt către sat / Prin cîmpii, / În linii subţiri, / Ca nişte ţipete de copii (**Iezii lui Creangă**). În **Iezii lui Creangă** este surprinsă imaginea sacră a copilăriei lumii speriată de civilizaţie, poetul plasîndu-se între acestea două, fără însă a-şi afla loc:

Pun cartea lui Creangă jos,
Pe globul pămîntesc —
Mă uit îndurerat după iezi,
Mă uit la luminile oraşului,
Ce, roşii, rămuresc.

Pe fundalul căutării acelui loc printre "modernele case zvelte din piatră argintie", unde sufletul copilăriei omenirii, asemeni iezilor lui Creangă, "să zburde" în voie ca într-o "verde poiană", viziunea profanării sacrului este izbitoare. Scena în care profanul, asociat cu "trupul prăpăstios de hău", cu

"şerpii", "ia în posesiune" sacralitatea "sfintelor odăjdii", a "icoanei", a "şervetelor ninse", a "busuiocului", are un aspect de coşmar. Citãm poezia cu acelaşi titlu:

Intrase-n casă duhul rău
Cu trup prăpăstios de hău
Sub sfinte odăjdii
Strălucind
de aur şi de argint.
L-a scos din rămi
pe dumnezeu.
"Nu-i idol el, — a spus. —
Mi-s eu!"
Smulgînd busuioc, şervete ninse,
cu şerpi
icoana-mpodobise.
Pe urmă duhul rău plecase
în iad, ori poate-n altă casă,
Împrejmuiau doar şerpii rama.
Şi se-nchina cu groază
mama.

Procesul invers, al sacralizării, se desfăşoară sub "acompaniamentul" liturgic al ploii. Iată o secvenţă din **Baladă. Pentru Nicoale Labiş**, în care satul echivalează cu viaţa, iar tot ce se află dincolo de marginea lui — cu tărîmul umbrelor:

Trec prin ploaie
înduioşat
ca printre copiii
Moldovei.
Cu văz înseninat,
Cu pas tulburat,
Cu suflet uşurat,
scăzut la stat,
prin margini de sat.

Martirizarea sau sacralizarea este marcată de scăderea materialităţii ("scăzut la stat") şi de "uşurarea" sufletului. Ploaia cu rol de liant între cei de o parte şi de alta a hotarului vieţii este frecventă în poezia lui Grigore Vieru. Iată un exemplu:

Iar soarele sub cap
Mi s-a topit
Şi-asemeni ploii
În pămînt s-a scurs.
(**Apleacă-ţi chipul**)

Aşa încît în afirmaţia poetului:

După mamă,
după copii
şi după iubită
n-am aproape pe nimeni
ca ploaia
(**Aer verde, matern**),

aflăm un argument în favoarea viziunii sacralizatoare asupra ploii. Sub acţiunea ei aerul devine "matern", conferindu-i-se consistenţă sau "culoare". Materializării magice a sufletescului în poezia lui Grigore Vieru i se opune "îndoiala", sub semnul căreia sacrul se spulberă, fără însă a dispărea din orizontul unei cunoaşteri interioare, intuitive:

Totul e îndoielnic —
Chiar şi ochii acei.
Poate nu-s ai iubitei,
Poate-ai altei femei.
Totul e îndoielnic —
Chiar şi izvorul.
Poate că nu el aude,
Poate că dorul.
(**M-a strigat cineva**)

Infinitul plin de mister este zona în care sacrul se pierde şi în acelaşi timp este de găsit:

Rostesc cuvinte
Ca să iau aer.
Adorm,
Ca să nu mai ştiu.
Tai pîine
S-o bucur pe mama.
Ascult mierla
Ca să nu mint.
Mă uit la tei,
Ca să nu uit.
Am rupt acest
trandafir. De ce?
(**Am rupt acest trandafir**)

"Semnele" sacre transpar în "ochii iubitei", în cuvintele ce ţin loc de aer, în pîinea ce o bucură pe mama sau teiul ce ţine loc de memorie. Autorul însă lasă să se înţeleagă că, de fapt, acestea încă nu fac comensurabilă sacralitatea care se desprinde dintr-o înţelegere infinită a cauzalităţii ei.

De aici încolo perspectiva transcendentalizării sacrului ce se retrage din cîmpul cunoaşterii pe calea intelectului rămîne deschisă. La polul opus cunoaşterii intelectualizate se situează dionisiacul, care la Grigore Vieru are tendinţa de a se contopi cu religiozitatea. De altfel, Dionysos este un personaj divin, care în imaginaţia greacă se manifesta şi se revela prin prezenţa în faţa lui Dumnezeu într-o relaţie "faţă către faţă, într-un raport dual, simetric, dar inegal, privirea lui Dumnezeu captînd privirea omului fascinat pentru a-l poseda"[9]. "Agentul" dionisiacului, în cazul poetului nostru, este acelaşi omniprezent protagonist vierean, ghiduşul, de astă dată copil:

Cînd eram mic
mă vîram gol
între pămînt şi ploaie
taman cînd dragostea le era
mai mare.
(**Creşteam mare**)

Copilul "gîdilat de ierburi şi ploi", rîzînd "cu tot curcubeul", se află "departe-departe" de bunica din pragul cu semnificaţia de trecere dintr-un loc în altul, cu alte cuvinte, însemnînd distanţarea şi apropierea dintre sacru şi profan. Sacralizarea e stimulată de joc, de ludic. Să amintim aici că iniţial Ludi avea drept funcţie principală să întreţină o forţă sacră de care era legată viaţa Naturii, a unui grup uman ori a unui personaj important. Jocurile rituale constituiau mijlocul exemplar de a întineri Lumea, zeii, morţii şi viii.[10] Ludicul este un element constitutiv al universului vierean şi decurge din faptul că, aşa cum afirmam la începutul acestui capitol, poetul nostru descinde din spaţiul copilăriei. Or, după cum susţine Johan Huizunga, autorul lucrării *Homo ludeus*, "copilul se joacă în cea mai sfîntă seriozitate". Despre îmbinarea jocului şi a seriozităţii, mai exact spus — a fricii de Dumnezeu, referindu-se la lumea celor mici, autorul **Duminicii cuvintelor** scrie: "Copiii să crească în frica lui Dumnezeu, dar jucîndu-se în ea"[11]. Ţinînd cont de faptul că Platon identifica, fără rezerve, jocul şi acţiunea sacră, Johan Huizunga analizează corelaţia intimă dintre cult şi joc, văzînd identitatea totală dintre forma rituală şi cea ludică "într-o lumină mai vie", iar întrebarea "în ce măsură orice acţiune sacrală intră în sfera jocului, — actuală"[12]. În ceea ce priveşte trăsătura comună dintre "joc" şi "acţiunea sacră", autorul citat o află în sustragerea spaţială vieţii obişnuite: "un spaţiu închis este separat, delimitat de mediul cotidian, fie în mod material, fie mental. Înlăuntrul lui are loc jocul, înlăuntrul lui sînt valabile regulile jocului. Delimitarea unui loc consacrat este şi caracteristica primordială a oricărei acţiuni sacre"[13]. Spaţiul ludicului sacru în poezia lui Grigore Vieru ia proporţii pe măsură ce e populat de micile şi nevinovatele fiinţe umane sau de oricare dintre micile vietăţi. Atmosfera e solară, de după ploaie, cînd "rîde cerul albăstrui, curcubeul — gura lui!" şi "peste toate satele e senin ca laptele", pîiniţa e "cuminte, cu faţa fierbinte, ca faţa măicuţei, ca mîna tăicuţei, ca soarele-n vară, ca bulgăru-n ţară!". "Albinuţa" îşi rosteşte nestingherită monologul marcat de o sporită nevoie de libertate, iar copilul comunică cu soarele, care i se supune ascultîndu-i poruncile. Discursul e adînc marcat de formulele magice orale de felul "Luci, soare, luci...". Iată un exemplu:

— Soare-soare, frăţioare,
Hai dă drumul la izvoare.

Tehnicile ţin de scoaterea din înţepenire a regnului vegetal, animal şi uman. Ceea ce dă unitate acestui univers atins de graţia divină este imanenţa forţei ocrotitoare a maternităţii:

— Pui golaşi, cum staţi în cuib voi
Fără plăpumioare?
— Ne-nvelim cu ale mamei
calde aripioare.
— Dar cînd mama nu-i acasă
şi ploiţa cerne?
— Ne-nvelim atunci cu frunza
Ramurii materne...
(**Puişorii**)

Punerea la încercare a isteţimii copilului se desprinde din contextul unor poezii cu caracter iniţiatic. Intre acestea se remarcă poeziile — ghicitori care la Grigore Vieru depăşesc, de fapt, cadrul literaturii destinate copiilor. Se ştie că din cele mai vechi timpuri "întrecerea în a pune şi a rezolva ghicitori, departe de a fi un simplu divertisment, constituie o parte esenţială a cultului sacrificional. Rezolvarea ghicitorilor se poate ocoli la fel de puţin ca şi însuşi sacrificiul. Căci forţează mîna zeilor"[14]. Întrebările ce ţin de gravitatea concepţiei despre viaţă, îmbrăcate în haina ludică a ghicitorii, ne întîmpină la tot pasul în universul vierean! Iată o astfel de **Ghicitoare fără sfîrşit**:

Ce izvor
Se ia după om?
Glasul mamei.
Ce e dulce
Şi nu se aduce?
Buzele mamei.
Care spice cresc
Cu vîrful în jos?
Braţele mamei.
Care stele pe cer
Cad amîndouă odată?
Ochii mamei.
Ce se ară
Cu lacrima?
Chipul mamei.
Ce este nemărginit
Şi nu calcă iarba străină?
Sufletul mamei.

Exerciţiul ghicitorii de mai sus vădeşte un caracter sacru în faptul că de soluţia ei este condiţionată, din punctul de vedere al autorului, însăşi existenţa mamei relevată în "izvor", "stea", "lacrimă", "nemărginire", "mama" fiind numele secret a tot ce e mai de preţ, ce i se dezvăluie cititorului cu ajutorul efectului magic. Magia cuvîntului sacru "mamă", pe care "pruncii îl zuruie, bătrînii îl visează, bolnavii îl şoptesc, muţii îl gîndesc, fricoşii îl strigă, orfanii îl lacrimă, răniţii îl cheamă", face parte dintr-un ritual al "dreptei laude" adus divinităţii prin starea de cîntec sau prin sufletescul decantabil. Or, după o expresie a hispanicului Dámaso Alonso, "muzica este unul din principalele elemente ale sacralizării"[15].

Condus de un sentiment al divinaţiei, Grigore Vieru îşi grupează poeziile din volumul **Numele tău** (1968), care l-a compartimentat, în **Cîntece pentru pămînt**, **Cîntece de iubire**, **Cîntece pentru mama**. Inspiraţia vine şi din versul popular **Cu cît cînt, cu-atîta sînt**, care exprimă şi un grad de religiozitate al autorului anonim. De remarcat că în plan mistic starea de cîntec sau cîntecul apare "atunci cînd splendoarea arzătoarei iubiri eterne pătrunde într-un suflet roditor, atunci cînd gîndul devine cîntec, iar mintea se preschimbă într-un deplin sunet dulce".[16] La Grigore Vieru cîntecul traduce percepţiile unei conştiinţe exaltate de iubire transformată în rugăciune de preamărire a vieţii. De aici frecvenţa cuvîntului "rugă" şi "rugăciune" în creaţia sa. **Rugăciune pentru mama** este şi titlul unuia din volumele sale de versuri. Sursa ce dă naştere necesităţii de preamărire a lumii şi a vieţii vine, după cum scrie Nikolai Arseniev, "din credinţa că viaţa veşnică a intrat în lume, iar cuvîntul s-a făcut trup şi s-a sălăşluit printre noi, şi a trecut prin adîncurile morţii". Raportat la poezie, cîntecul este "un simptom al echilibrului, — el este victoria asupra tulburării, el înseamnă întoarcerea forţei. Poetul este pentru propria sa viaţă, în mic, ceea ce Dumnezeu este pentru lume. Aici el intră prin sensibilitate, dar domină prin esenţă. Natura sa este contemplativă, iar activitatea (raţională sau pasională) nu este decît modul său inferior"[17].

Dualitatea genuină a naturii umane ca "diferenţă de esenţă între *animus*, sau sinele de suprafaţă, şi *anima*, sau sinele transcendental, aflat în legătură cu realităţile supranaturale", din corelaţia cărora ia fiinţă şi cîntecul, s-a aflat mereu în centrul atenţiei psihologiei religiei. Această dogmă religioasă este prinsă magistral de către Paul Claudel într-o parabolă despre *Animus* şi *Anima*: "*Animus* — eul de suprafaţă; *Anima*,

eul profund; *Animus*, cunoaştere raţională, *Anima* cunoaştere mistică sau poetică"[18]. Henri Bremond, care îl citează pe poetul francez, face distincţia sensibilă dintre acestea două, nominalizîndu-le simbolic prin *Eu* (Je) şi *Sine* (Moi). *"Eul"* care se agită în circumferinţa sufletului, care se afirmă, şi are mereu teamă că nu s-a afirmat destul; absorbit de contemplarea şi de renovarea umbrelor sale chinezeşti: imagini, senzaţii, sentimente, idei, silogisme, şi atît de agitat în strîmtoarea acestui teatru culisat, încît termină prin aceea că nu mai aude concertele ce se dau dincolo de scenă, nu mai aude muzica liniştii; *Sinele* central, care de asemenea se agită, dar cu o aşa intensitate şi pace, încît eul îl crede inert, adormit, pasiv; *Eul* care se încîntă şi se nutreşte cu noţiuni şi cuvinte, *Sinele* care se asociază, se uneşte cu realităţile. *Sinele* care primeşte vizitele lui Dumnezeu; Eul care adeseori le amînă, le stinghereşte, le volatilizează, pierzînd binefacerea.

Anima Sinele este "zona profundă, regiunea sacră" sau "punctul extrem, piscul", esenţa sufletului, centrul inimii, după cuvintele misticului Brabancon.[19]

O luptă similară dintre un eu de suprafaţă şi altul de adîncime dintre "inimă" şi "suflet" subtilizează poezia basarabeană cu începere din anii '70. Antrenată în această "dispută", poezia lui Grigore Vieru se evidenţiază prin consecvenţa cu care sinele smerit, stăpînind "esenţa sufletului", se opune eului afişat obraznic:

Sînt fericit,
Că n-am cîntat păunii.
Cîntat-am mărul înflorit:
Cel ruşinîndu-se
De trupul gol al Lunii.
Izvorul care reînvaţă
De unde vine.

(Despre fericire)

NOTE

[1] Constantin Noica, **Lumea de mîine**, Ed. XXI, Caiete,1 (Publicaţie periodică a Editurii XXI), Tîrgu-Mureş, 1991 (redactor Anton Cosma), p. 6—7.

[2]

[3] Aron Cotruş, **Meditaţii critice**, p. 177.

[4] Grigore Vieru, **Scrieri alese**, Ed. Literatura artistică, Ch., 1984, p. 252.

[5] Petre Semen, **Învăţătura despre sfînt şi sfinţenie în Vechiul Testament**, Iaşi, 1989, p. 196.

[6] Petre Semen, **op. cit**. p. 17.

[7] Eugen Simion, **Grigore Vieru, un poet cu lira-n lacrimi**, Caiete critice, nr. 1—3 (74—76), 1994, p. 23.

[8] Mihai Cimpoi, **Întoarcerea la izvoare**, Ed. Literatura artistică, Chişinău, 1985, p. 132.

[9] Jean Pierre Vernant, **Figures, idoles, masques**, Jullard, 1990, p. 212—213.

[10] **Apud** Mircea Eliade, **Mefistofel şi androgin**, p. 144.

[11] Grigore Vieru, **Văd şi mărturisesc**, "Literatura şi arta", nr. 29, 18 iulie 1996, p. 5.

[12] Johan Huizunga, **Homo ludens**, Ed. Univers, B., 1977, p. 58—59.

[13] **Ibidem**, p. 59.

[14] Johan Huizunga, **idem**, p. 182.

[15] Dámaso Alonso, **Poezie spaniolă**, Ed. Univers, B., 1977, p. 185.

[16] **Apud** Evelyn Underhill, **Mistica**, p. 136.

[17] **Apud** Henri Bremond, **Priere et Poésie**, p. 190.

[18] **Apud** Henri Bremond, **Priere et Poésie**, Paris, 1926, p. 112—113.

[19] Henri Bremond, **idem**, p. 114—115.

Anatol MORARU,
Universitatea "A. Russo",
Bălţi

VALENŢELE ORFICULUI ÎN LIRICA LUI A. CODRU

Poezia lui Anatol Codru a cunoscut destul de multe interpretări, încercîndu-se inventarierea şi definirea ingredienţilor discursului poetic, încadrarea într-o formulă artistică identificatoare etc. Analizele nu s-au deosebit (cu rare excepţii) prin varietate, fiind efectuate (după moda timpului) în planul tematico-ideatic, nevalorificate rămînînd din varii motive unele momente de nuanţă şi substanţă novatoare, care îl diferenţiau şi îl impuneau artistic. De "vină" au fost nu doar limitele, canoanele şi dogmele impuse, dar, se vede, şi o anumită insuficienţă/invarietate metodologică, generată (şi explicabilă poate) de nesincronizarea cu doctrinele şi modelele critice şi literare româneşti şi europene, de unde şi "patinajul critic" caracteristic epocii. Deşi, repetăm, s-au pus note mari calităţii versului său, s-a trecut totuşi pasager pe lîngă lucruri importante, care, sesizate şi apreciate la justa lor valoare, ar fi dat, credem, şi alte dimensiuni evoluţiei liricii basarabene din anii '80. Necesitatea şi validitatea re-cititii/re-evaluării unor/multor texte ale acestui poet nu trezeşte (cel puţin acum) polemici.

Faptul că mai mulţi critici literari îl consideră astăzi pe A. Codru drept unul din puţinii poeţi valabili din generaţia şaizeciştilor basarabeni, nu e un lucru deloc accidental sau de conjunctură, or, el a ţinut să-şi clădească versul pe temelii estetice durabile.

Considerăm indicată interpretarea operei sale în contextul generaţiei lui N. Stănescu, C. Ivănescu, A. Blandiana, I. Alexandru etc. Nu e vorba doar de o confruntare valorică sau de constatarea unei integrări realizate pînă la '89 — situarea în contextul literar general românesc nu este şi un tribut ultimei mode, ci e solicitată de configuraţiile notabile ale textelor poetului.

Şi A. Codru a trăit obsesia unei alte poetici — proiect pe care, credem, l-a realizat parţial. Am argumenta prin materia lirică cristalizată în volumul emblematic, care se numeşte **Piatra de citire**, operă de pionierat în context basarabean, carte care, cenzurată de unele piese tributare şi alte extazieri gratuite, rămîne în uz şi astăzi.

Intenţionăm să punem în discuţie cîteva aspecte ale unei probleme poliaspectuale — valenţele întemeietoare şi armonizatoare ale orficului, materializate în lirica lui A. Codru.

Orficul, în definiţia lui I. Apetroaie, presupune o viziune osmotică, structurantă a lumii din care îşi extrage materia primă. Poetul orfic se consideră noul principiu cosmicizant într-o lume văduvită de metafizică (Maria-Ana Tupan), e actantul ce dinamizează tensiunile interioare ale materiei brute, rearmonizează materia primară prin cîntec. Tendinţele şi ambiţiile lui de ordonare a cosmosului, căpătînd/obţinînd formă sau doar bine intenţionate, propun un alt concept al realităţii. Şi A. Codru ajunge la concluzia (de origine antică) că lumea trebuie re-creată, de unde şi necesitatea re-scrierii începuturilor, revenirii la starea iniţială, cînd e posibilă o nouă geneză.

"Gîndind" piatra ca pe un element primordial — un **Axis Mundi** — "Eu gîndesc aceste pietre" (a gîndi echivalează în acest caz cu a re-crea) poetul încearcă rearmonizarea cosmosului prin sunet şi semn, mizînd pe funcţiile creatoare, regeneratoare ale cuvîntului orfic. Piatra reprezintă (dacă e să dăm o lectură metaforei din titlul cărţii) şi rezistenţa materialului poetic, care nu se lasă uşor încadrat într-un sistem poetic articulat. Vizionăm spectacolul unei radicale inversări de roluri — o lectură a omului din viziunea pietrei,

lectura pietrei fiind astfel "citirea" omului (singular în natură prin proprietatea gîndirii) din perspectiva cuvîntului orfic dizolvat în lucruri. Piatra mai fiind şi starea poetică ce supune şi ordonează energia creativă a poetului.

În poezia lui N. Stănescu "Lauda omului" pietrele (imobilizate) "gîndesc omul ca mişcare... şi îl văd în analogie cu lumina, cu soarele" (Ştefan Mincu): *"Din punctul de vedere — al pietrelor / soarele-i o piatră căzătoare, / oamenii — o lină apăsare / Sînt mişcare — adăugată la mişcare / şi lumina ce-o zăreşti în soare"*. Dacă în cazul demersului liric stănescian aceste metafore generau şi dintr-o atitudine ludică pronunţată, gesturile creatoare la A. Codru se realizează lucid, fluxul liric senzitiv repudiază emfaza, frizînd gravitatea: *"Cugetată, piatra este modul concret al materiei primare / În punctul ei maxim de a se umaniza. / Imprimîndu-i fizionomia sentimentelor noastre / Piatra devine unghi de vedere, / Concept / Şi atitudine şi poate fi citită cu inima — / la toate timpurile..."* (**Această clipă a explorării mele...**). Piatra e surprinsă, "aşezată" într-o zonă limitrofă raţiunii ("În punctul ei maxim de a se umaniza"), depăşind mai apoi destul de lejer bariere primordiale şi îmbrăcînd haina umanului A. Codru va parcurge şi un traseu tradiţional — învestirea (demiurgică) a naturii cu sensibilitate, conştiinţă, potenţe umane. Poetul caută identitatea materiei, dar a uneia smulse din articulaţiile ei fireşti "obosite", o recreează eliberînd frumosul din "încătuşările cosmosului (sedimentate în "muşchiul pietrei"), cu supremaţia pietrei, dar şi eternitatea artei: *"Statuia ce îngenunche, idolatră, / E detronarea inerţiilor în piatră"* (**Piatra**). Aidoma lui G. Bacovia (poet orfic prin excelenţă în opinia lui I. Apetroaie), cel care, fenomenal, "auzea materia plîngînd", A. Codru va ridica insensibilul — piatra-materie frustă, la superlativul sensibilităţii: *"Tot pămîntul e o piatră suferindă de dor"*. Sau: *"E ceva aspru în văzul tău şi dens, / Faci cerul verticală / Şi-i dai alt sens"* (**Îndărătnicia pietrei**). Poetul posedă la perfecţie arta apareiajului, utilizînd-o ingenios şi productiv la construcţia artistică a universului (sinelui) propriu: *"Mi-i aerul, ca piatra în pleoape, / Şi mi-i de piatră braţul şi suflarea. / Am dans de piatră / şi am ritm de piatră. / Şi melodia-mi curge cărămizi"* (**Îndărătnicia pietrei**), perspectiva modificîndu-se iarăşi radical — avem materializată deja în ţesătura textului o "antropologie" a pietrei.

Piatra va concura mai multe valenţe. Ea e materie brută (arhetip) din care poetul, "rotind globul cu piciorul" (globul identificîndu-se cu roata olarului), va plăsmui (artistul modern şi-a redescoperit vocaţia supremă de **constructor mundi** — N. Balotă) prin substituţie de ipostaze, prin re-facerea genezei, chiar şi pe... Dumnezeu: *"Piatră tu, din tine — eu, / sprijinind în tălpi pămîntul, / Mie-n toate asemănîndu-l, / L-am cioplit pe Dumnezeu. / Iar de l-am pus pe pămînt, / A căzut într-o aripă, / a căzut, că a fost sfînt"* (**Îndărătnicia pietrei**), ludicul şi gravitatea fuzionînd de această dată organic. Tot piatra va substitui lutul adamic din care poetul se va autozămisli: *"M-am legat frate cu piatra, / C-am crescut cu piatra — vatră. / Şi-o cioplesc cu dalta greu, / Să păşesc din piatră eu. / Şi-o să ies din ea cîntînd, / Ţopăind şi chiuind (...) Uite-o, uite-o, c-o cioplesc, / Şi mai mult că mă ivesc..."* (**M-am legat frate cu piatra**).

Vocaţia detalică (complexul labirintului nu-i lipseşte nici lui A. Codru — ba mai mult chiar — el va "ciopli" în cuvînt "piatra la modul pasăre", rezervîndu-şi şi posibilitatea evadării din captivitatea labirintului: *"... Această clipă a explorării mele în cuvînt / Nu e decît riscul de-a inventa piatra la modul pasăre, / Ca şi cum în acest chip / aş tinde mereu spre simplitate / Şi bucurie — / prin zbor şi lumină"*) este uzitată şi în cazul "zidirii" unor spaţii existenţiale relativ mai restrînse — casa şi ţara: *"O piatră şi-ncă una —iată-s două? — / Mi-am rînduit în lume casă nouă; / O piatră şi cu două — / trei la număr —*

/ Mi-i ţara dantelată sus pe umeri" (**O piatră şi-ncă una...**).

Piatra înglobează şi valenţe eufonice — o simfonie orfică de proporţii cosmice, o muzică (pietrificată) a elementelor primordiale. Orfeu, spune mitul, cînta aşa de frumos, că mişca din loc copacii şi stîncile. Chiar absolutizată, forţa artei lasă şi în acest caz spaţiu pentru sensibilitatea pietrelor, care, se vede, erau iniţiate în muzică: *"Piatră, cum mi-ai curs în os / Junghiul tău — / să-mi spui că sînt! / Fluier mi-i piciorul. / Cînt. / Cînd pun talpa la pămînt, — Cîntul meu e colţuros! / Clape răşchirate, mii — / Eşti pian ascuns în mine: Torci din albul tău lumina / Şi mi-o verşi în melodii"* (**Cîntec în piatră**). Cîntecul cristalizat / imortalizat în piatră fiind şi o identificare a poetului cu materia, iar cîntarea pietrei o acţiune compensatorie. A. Codru va împărtăşi plenar o dominantă a poeziei moderne — viziunea apocalipsului nu doar ca dispariţie iremediabilă, ca finalitate absolută, dar şi ca o potenţială nouă geneză: *"... Stau şi-ascult, pe dinascuns / Casele apasă-n sus. / Fă-te, cerule, -ntr-o parte: / Vine Piatra"* (**Ar cu plugul mîinii mele...**), invazia pietrei fiind şi o ipotetică reclădire a cosmosului ruinat.

Fiind şi un redutabil "poet al ecranului" (A. Ciocanu), A. Codru va utiliza adecvat în poetica sa şi o tehnică modernă de cinema — flash-laight-ul: *"Unghi / triunghi, / Pătrată piatră: / Poartă la puterea / Patru. / Artă"* (**Univers**). Fredonînd "în dulcele stil clasic" stănesciana *"Dintr-un bolovan coboară / pasul tău de domnişoară"*, poetul "va sculpta" pigmalionic în linia noului mit cultural făptura femeii adorate: *"Şi mersul dragei mele, lin şi moale / Îl faci cioplit, cu muchii şi vîrtos, / Şi zîmbetul e rombic şi pietros, / Pe buzele ce le-am ştiut ovale"* (**Îndărătnicia pietrei**).

Materia, substanţa ermetică a pietrei, va ceda doar în faţa semnelor, a miracolelor poetice: *"Numai coamele melcului dacă vor putea-o străpunge, / Numai lacrima de pe roua unui izvor. / Numai săgetarea păsării din nemărginirea lăuntrică a oului, / Numai dinţii de lapte ai pruncului care se zămisleşte în sînge"* (**Tot pămîntul e o piatră suferindă de dor**). Săparea în piatră (modelarea ei) valorează cît o acţiune iniţiatică de dimensiuni: *"Toţi, care s-au vrut curiozitate la sondarea pietrei pămîntului, / Au fost aclamaţi cu o fîntînă, pînă la urmă, / Adîncul cel mare să-l poarte pe umeri / Aceşti robi ai ideii, / ai gîndului"*. Poetul şi "piatra sa de citire" vor căpăta, cum era şi firesc, proprietăţi taumaturgice: *"... Şi-apoi, vatră, n-am să mor / Nici de flori şi nici de piatră, / Şi-apoi dor de-al tuturor, / C-am să fiu cît piatra-n vatră, / Şi-apoi piatră că mai sînt, / Şi-apoi piatră, că iubesc / Piatra asta de pămînt, / Piatra frunţii mi-i fierbinte, / De piatră să nu mă vindec..."* (**... Şi apoi, vatră, n-am să mor**). Plămădit din materie cosmică reutilată, poetul se va identifica, repetăm, cu ea (omul şi piatra descind deja din aceeaşi zonă semantică). Cuvîntul orfic cunoaşte expansiune polidimensională, fiind învestit cu forţe capabile a sfida chiar... infinitul: *"Acolo unde infinitul e sfîrşitul, / Începe veşnicia ta, cuvîntul"* (**Nemoartea noastră, scrisă cu cuvinte**).

Piatra nu numai refondează lumea, dar şi ornează Timpul — ea fiind un timp turnat în forme cristalizate: *"Din piatră zvon lovi-n tăcere / Pietroase spaţii, detronînd / Ecou de piatră, piatră — eră / Şi timpul pietre împietrit. / Pietrarii au coborît departe / C-auzi în pasul lor sunînd / Cum cade piatră de pe piatră, — / Cad secolii bătuţi în rînd"* (**Pietrari**).

Textele din volumul **Piatra de citire** caligrafiază, în mare, reflexe poetice ale fascinaţiei în faţa misterelor cosmosului, dar şi certitudinea creatorului, pornit în curajoasa aventură a reordonării după legile frumosului a unei lumi departe de perfecţiune şi împlinire. Autor a unor experienţe poetice notabile (a se reţine că el are la activ şi veritabile prozopoeme), A. Codru întruchipează prin sine şi prin creaţia sa un destin şi un model literar demn de urmat.

Ion FILIPCIUC
Cîmpulung Moldovenesc

DRUMUL ŞI NUMELE LUI HARAP-ALB

Dacă între proverbele româneşti sau cele ale altor popoare nu există încă unul care să legifereze "spune-mi cu cine călătoreşti ca să-ţi spun cine eşti", atunci o asemenea formulă paremiologică va trebui brevetată fie şi ca premisă, fie drept concluzie în demersul hermeneutic menit să definească fiinţa şi semnificaţia personajului principal din **Povestea lui Harap-Alb** de Ion Creangă.

Să observăm, de pildă, faptul că fraţii mai mari dau cinstea pe ruşine şi se întorc îndărăt de la podul cu dihania ursului nu din pricină că ar fi lipsiţi de curaj, Doamne fereşte, ci tocmai pentru că nu au un cal programat pentru asemenea ispravă. Or, calul cu care porneşte la drum feciorul cel mic al împăratului nu-i oricare din herghelia părintească, ci chiar calul — şi hainele şi armele aşijderea — cu care în tinereţile lui împăratul ce se ascunde sub înfăţişare ursască făcuse şi el aceeaşi călătorie. Recondiţionat cu un minim energetic — o tavă cu jăratec —, acest **cal de mire** va să-l ducă pe feciorul cel mic al împăratului exact prin aceleaşi locuri prin care va fi fost la vremea lui împăratul şi, probabil, şi tatăl împăratului în răstinereţile lui, încît va trebui să fim grozav de atenţi la locurile călcate de acest cal pururea reîntineritor.

Şi cel dintîi loc este podul de sub care se ridică ameninţător ursul în a cărui blană se înfăşura chiar tatăl feciorului de împărat. Povaţa dată de împărat — "să te fereşti de omul roşu, dară mai ales de cel spîn, cît îi pute" — va fi repede uitată de fecior şi Spînul, ieşit prin labirintul pădurii întunecoase, îşi va păcăli tînărul stăpîn înferecîndu-l într-o fîntînă şi botezîndu-l "Harap-Alb".

Fîntîna ar fi, aşadar, al doilea topos critic din poveste, dar să ne amintim că pintenatul din **Punguţa cu doi bani** e aruncat într-o fîntînă, că fata moşneagului şi fata babei curăţă sau refuză a curăţa o fîntînă, că fata împăratului din **Povestea porcului** are îndrumarea să aştepte la o fîntînă şi vom trage concluzia că "fîntîna" din poveştile lui Ion Creangă, ca de altfel în mai toate basmele, baladele, colindele sau legendele româneşti, are o menire mult mai bogată decît aceea de a potoli setea personajelor.

Aşadar, la "fîntînă" şi nu în alt loc, Spînul îi ia paloşul, cărţile şi numele feciorului de împărat pornit spre curtea unchiului său, Împăratul Verde, îl botează **Harap-Alb**, dar nu-l poate jefui şi de calul de mire al tatălui său! Ce-l opreşte pe acest neruşinat Spîn să schimbe şi caii?

Pînă a răspunde noi la asemenea întrebare, cei doi eroi pe cei doi cai ajung — hai, hai! — la curtea Împăratului Verde, care ar fi un al treilea topos al poveştii. Urmează al patrulea — Grădina Ursului, cu sălăţi întremătoare; al cincilea — Pădurea Cerbului şi al şaselea — curtea Împăratului Roş, unde Harap-Alb trebuie să dobîndească de mireasă tocmai pe Fata Împăratului Roş. Dar această fată nu-i una oarecare: "o farmazoană cumplită", adică amazoană, umblînd călare pe cal, apoi că "din pricina ei se fac atîtea jertfe", încît tatăl ei, "avînd inimă haină, nu se mai satură de a vărsa sînge omenesc"; ar fi o pasăre, dar "pasărea aceasta nu-i lucru curat" sau cum o probozeşte Gerilă — "Aici trebuie să fie un drac la mijloc" şi Ochilă aduce precizări — "Ba încă din cei bătrîni: săgeată de noapte şi dracul de miazăzi".

Confuzia lui Ochilă, între "săgeată de noapte" şi "dracul de miazăzi" poate fi descîlcită uşurel doar în momentul în care îi lăsăm pe tovarăşii lui Harap-Alb s-o străjuiască şi s-o bîrfească plini de nădejde pe Fata Împăratului Roş, iar noi să aruncăm o repede ochire asupra semnelor zodiacale între care

Săgetătorul — Sagittarius e figurat printr-o săgeată orizontală, iar Fecioara-Virgo prin litera m cu ultima linie tăiată oblic (în unele reprezentări bara fiind o săgeată), deosebindu-se astfel de semnul Scorpionului prin aceea că ultima linie a acestuia se întoarce într-o săgeată. Prin urmare, indecizia semiotică mărturisită de Ochilă vrea să spună prin condeiul năstruşnic al acestui nepreţuit Ion Creangă că Fata Împăratului Roş este un "drac din cei bătrîni", adică din panteonul păgîn, dracii creştini fiind totuşi mai tineri, şi că această fată poartă însemnul unei constelaţii, iar prin acest amănunt ar fi să reprezinte poate chiar zîna consacrată Constelaţiei Fecioara.

De ce ar fi această Fecioară o "farmazoană cumplită"? Din simpla pricină că Fecioara sau Hypolita — devenită în calendarul creştin catolic Sf. Hypolit, serbat în data de 14 august, în imediata apropiere a Sf. Marii din calendarul ortodox — era regina amazoanelor şi în fapt era chiar fiica zeului Marte. Ceea ce poate explica atît jertfele şi sîngele omenesc invocate în povestea lui Creangă cît şi epitetul "Roş" în directă relaţie cu funcţia de zeu al războiului şi culoarea roşie a planetei Marte. Drept pentru care mirele Fetei Împăratului Roş va fi descăpăţînat, nunta dintre cei doi neputîndu-se oficia decît după ce Harap-Alb va muri şi va învia de iznov, spre a fi cununaţi de aştri tutelari, căci "Soarele şi Luna / Le-au ţinut cununa" întocmai ca în faimoasa baladă populară, întrucît **Povestea lui Harap-Alb** nu-i altceva decît varianta cultă şi în proză a .... **Mioriţei**!

Dar dacă Împăratul Roş dimpreună cu năzdrăvana lui fată reprezintă nişte toposuri cosmice, înseamnă că şi celelate locuri din poveste pot fi citite într-un astfel de sistem şi atunci podul cu proba ursului ar putea semnifica Ursa Mică, fîntîna cu scară — Fîntîna din Răscruci (Lebăda), cerbul cu stea în frunte — Săgetătorul, iar drumul lui Harap-Alb ar fi de înţeles ca drumul unui iniţiat consacrat ritualic... Soarelui.

Că lucrurile sînt de interpretat aşa şi nu altfel ar fi o dovadă chiar numele lui "Harap-Alb", care spune că personajul este fiul Împăratului Alb şi sluga Împăratului Negru-Spînul, deoarece în basmele noastre există în principiu doar patru împăraţi: Roşu, Verde (sau Galben), Albastru (sau Negru) şi Alb, corespunzător celor patru simboluri cromatice ale anotimpurilor: roşu—primăvara, verde (galben) — vara, negru (albastru)— toamna şi alb-iarna, uşor de recunoscut la romani în culorile facţiilor şi dispoziţia tribunelor acestor facţii în hipodrom sau chiar mai limpede reprezentate de figurile celor patru călăreţi din **Apocalipsul lui Ioan**, şi anume: calul **roşu**, cu călăreţ în mantie roşie, desemnînd **primăvara**; calul **galben**, cu călăreţ în mantie galbenă desemnînd **vara**; calul **negru**, cu călăreţ în mantie neagră şi cumpănă în mînă (simbolul Constelaţiei Lira), desemnînd **toamna** şi calul **alb**, cu călăreţ în mantie albă şi suliţă de lumină, desemnînd **iarna**.

Prin urmare, drumul lui Harap-Alb printre constelaţiile crugului celest (Ursa Mică, Lebăda, Ursa Mare, Săgetătorul, Berbecul şi Fecioara) va să fie drumul unui iniţiat supus ritualului morţii şi învierii, al unui tînăr nelumit consacrat Soarelui în momentul critic de la solstiţiul de iarnă, la hotarul trecerii de la toamnă la iarnă şi de la Anul Vechi la Anul Nou.

Pentru a ne convinge că în capodopera lui Ion Creangă avem mai mult decît o frumoasă poveste, ba aş spune că avem chiar cheia fermecată a tuturor poveştilor româneşti, dacă nu şi a celor izvodite în cultura popoarelor europene măcar, e destul să ne uităm cu oarecare atenţie la cei cinci tovarăşi — şi la pagubă, şi la cîştig — cu care Harap-Alb se înfăţişează la curtea Împăratului Roş.

Să observăm înainte de toate un invariabil paradox stilistic prin care sînt definiţi tuscinci:

— descrierea ca într-o ghicitoare (cu constanta cifră 24);

— dezlegarea ei de către Harap-Alb;

— avertismentul fiecărui tovarăş că fără "bîzdîgania" respectivă eroul nu va putea face nici o ispravă;

— circumscrierea înţelesului fiecărei "bîzdîgănii" prin contrariul descripţiei, precum şi

— probele pe care le vor trece în cadrul unui dispozitiv epic deloc întîmplător.

Gerilă — "o dihanie de om care se pîrpîlea pe lîngă un foc de douăzeci şi patru de stînjeni de lemne şi tot atunci striga, cît îi lua gura, că moare de frig. Vreascurile ţiuiau şi lemnele de pe foc pocneau de ger... Mă rog, foc de ger era".

— "Tu trebuie să fii Gerilă pentru că şi focul îngheaţă lîngă tine de arzuliu ce eşti".

Flămînzilă — "o namilă de om mînca brazdele de pe urma a 24 de pluguri şi tot atunci striga în gura mare că crapă de foame".

— "Mai ştii ce pacoste o fi, de nu-l mai poate sătura nici pămîntul".

Setilă — "o altă minunăţie şi mai mare: o arătare de om băuse apa de la 24 de iazuri şi o gîrlă pe care umblau numai 500 de mori... şi tot atunci striga în gura mare că "... nu pot să-i potolească setea nici izvoarele pămîntului...".

Ochilă — "o schimonositură de om avea în frunte numai un ochi, mare cît o sită şi cînd îl deschidea, nu vedea nimica, da chior peste ce apuca. Iară cînd îl ţinea închis, dar fie zi, dar fie noapte, spunea că vede cu dînsul şi în măruntaiele pămîntului", "numai pe sine nu se vede cît e de frumuşel".

Păsări-Lăţi-Lungilă — "altă bîzdîganie..., o pocitură de om umbla cu arcul după vînat paseri... cînd vroia se lăţea aşa de tare, de cuprindea pămîntul în braţe..., se lungea de ajungea cu mîna la lună, la stele, la soare şi cît voia de sus...", "fiul săgetătorului, nepotul arcaşului; brîul pămîntului şi scara ceriului; ciuma zburătoarelor şi spaima oamenilor...".

Aceştia vor interveni la momentul oportun funcţiei lor în şirul probelor pe care le va trece Harap-Alb întru dobîndirea Fetei Împăratului Roş:

1 — proba cămării de aramă înfocate (răcită de Gerilă);

2 — proba mîncării şi băuturii (isprăvite de Flămînzilă şi Setilă);

3 — proba alegerii macului de nisip (cu ajutorul furnicilor);

4 — proba străjuirii Fetei Împăratului Roş (descoperită de Ochilă şi găbuită de Păsărilă);

5 — proba cunoaşterii adevăratei Fete a Împăratului Roş (descumpănită de albină);

6 — proba cu cele trei smicele de măr dulce (aduse de turturică, dar furate de calul lui Harap-Alb).

Dacă avem în vedere că poveştile nu erau spuse sau scrise ca să adoarmă copiii, ci dimpotrivă, tocmai să provoace o stare de veghe, ba aş zice chiar o stare de veghe asupra textului poveştii, atunci ne putem încumeta să observăm că sub chipurile celor cinci paradoxuri socratice în care sînt prezentate "bîzdîgăniile" fără de care Harap-Alb este avertizat că nu are a face nici o ispravă, povestitorul Ion Creangă ascunde înţelesurile folclorice ale celor cinci elemente material-primordiale din care anticii credeau că s-a alcătuit lumea.

Pentru că numai **focul** (Gerilă) nu se încălzeşte în foc, numai **pămîntul** (Flămînzilă) nu-l satură pămîntul; numai **apa** (Setilă) nu-şi potoleşte setea nici cu toate izvoarele pămîntului; numai **lumina** (Ochilă) nu se poate vedea pe sine şi numai **aerul** (Păsări-Lăţi-Lungilă) este în acelaşi timp şi brîul pămîntului, şi scara cerului.

Însă cu această ecuaţie Creangă ne desferecă şi înţelesul altor aşchimodii din basmele româneşti sau universale, căci **apa** este elementul ce Sfarmă-Piatra, **aerul** (vîntul) Strîmbă-Lemnele şi **focul** ar fi Omul care sare din munte-n munte cu două pietre de moară legate de picioare.

"SUNT NĂSCUT ÎN LEAGĂNUL STRĂLUMINAT AL LIMBII ROMÂNE"

Alexandru LUNGU răspunde la zece întrebări formulate de Leo BORDEIANU

L. B.: *Stimate domnule Alexandru Lungu, mi-aş permite să afirm că poezia Dvs., frizînd limitele abstracţiunii şi ale rostirii filozofice, este şi o proiecţie a destinului dramatic al Basarabiei în eternitate. Verbul pe care îl îngrijiţi până la transparenţă nu se poate să nu aibă un pigment de dragoste faţă de acest pământ, de oamenii lui, de spiritul ce animă sau de cel ce ar fi putut să marcheze, în alte condiţii, acest meleag. Care sunt, în cazul Dvs., dimensiunile dorului de matrice, de cadrul în care aţi venit faţă în faţă cu lumea fermecătoare, dar totodată dură şi plină de tristeţe?*

A. L.: Sunt un arbore călător, străbătut de nelinişti temperate, necunoscând dezrădăcinarea, întrucât îmi port rădăcinile cu şi în mine însumi, proiecţiile lor existenţiale rămânând într'o legătură magică şi indestructibilă cu multele locuri în care am vieţuit şi vieţuiesc. Fireşte, rădăcina natală are o anume dominanţă, iradiind lumina purcederii mele în lume, dar în acelaşi timp urcând, din rănile pricinuite de crimele istoriei, seve negre şi amare către o bună parte a frunzişului vârstelor mele. Dorul de tărâmul dintâi nu mai are (aproape) nici o coordonată geografică. Ţinta îmbrăţişărilor sale este o Basarabie întruchipată într'un mit personal, pornit din sfâşierile anului '40 şi crescut, de-a lungul unei jumătăţi de veac, în aura realităţilor mele interioare. Abia în ultimii ani s'a ivit în preajma acestui mit prezenţa unor oameni. Timp de 50 de ani în peisajul meu basarabean, abstract şi nostalgic, n'au existat decât două morminte de bunici (cât de năruite vor fi — ori poate pierite?) şi umbrele unor fiinţe rătăcite în beznele cele asupritoare.

A fi întâlnit, după aşa-zisa cădere a comunismului, calea unor legături cu câţiva confraţi de scris din Basarabia îmi dăruieşte simţământul împlinitor al unei fericite regăsiri.

L. B.: *Limba este patria fiinţei noastre. Simplificând lucrurile, s'ar putea afirma că exilul Dvs. n'a avut loc, aflându-vă permanent în şi între cuvintele născătoare de frumuseţi ale limbii române?*

A. L.: Patria de căpătâi a fiecărui poet este într'adevăr limba. Sunt născut în leagănul străluminat al limbii române, respir văsduhul (văzul şi duhul) său, iar la marea trecere ea îmi va fi linţoliu şi treaptă. Poate că tocmai graţia inefabilă, dar adâncă a stării de poet, aflat necurmat în convieţuire şi luptă sacră cu cuvântul, a făcut să nu mă fi simţit vreodată exilat, desţărat sau dezrădăcinat. Sunt doar un strămutat social şi administrativ.

Redacţia păstrează ortografia autorului.

FIŞIER

Alexandru Lungu este unul dintre poeţii români moderni a căror originalitate e susţinută de o poetică aparte. Poemele lui, respirînd a taină, deschizînd unghiuri noi de vedere şi dezvelind straturi noi de gîndire şi sensibilitate artistică, sînt mărturia unui talent viguros. Texte semnate de Al. Lungu au fost incluse recent în antologia poeziei române contemporane ***Ethique et esthetique*** *(selecţie şi traducere: George Astaloş) tipărită în Franţa.*

Poetul s-a născut la Cetatea Albă în anul 1924. Destinul l-a purtat mai întîi prin Ţară, apoi în exil. În prezent este stabilit la Bonn. Începînd cu anul 1991 editează revista de poezie şi desen "Argo".

Din volumele publicate: ***Ora 25*** *(1944),* ***Dresoarea de fluturi***, ***Timpul oglinzilor*** *(1968),* ***Altceva decît umbra*** *(1969),* ***Ninsoarea neagră*** *(1970),* ***Poeme*** *(1971),* ***Armura de aer*** *(1973),* ***Pardes*** *(1989),* ***Zarişte din timp*** *(1994),* ***Auzeliştі*** *(1996).*

L. B.: *Parlamentarii agrointerfrontişti de la Chişinău, probabil intuind că nu ne pot exila din limbă, au hotărât să exileze limba, votând pentru o denumire neadecvată a ei — cea de "limbă moldovenească". Ce reacţie şi amintiri vă trezeşte această convulsie agonică a mentalităţii implantate de ocupanţi?*

A. L.: Îmi este neplăcut să comentez sinistra poveste cu "limba moldovenească" nu din necunoştinţă de cauză, ci dintr'un profund dezgust. Este vorba de o mârşăvie bolşevică. Ştim prea bine că diabolicul sistem comunist este neîntrecut în pângărirea şi sugrumarea culturii prin ucazuri şi directive. "Parlamentarii" — mai bine zis brontozaurii agrointerfrontişti de la Chişinău — votează în conformitate totală cu directivele stalinist-jdanoviste. Să fie, precum spui, o convulsie agonică? Atunci deie Cel de sus ca agonia să fie cât mai chinuită, dar pe cât se poate de scurtă.

Fiindcă veni vorba de limbă şi politică, îmi îngădui să afirm că — într'o lume normală — politica nu are ce să-şi vâre coada de aghiuţă ideologic în domeniul lingvisticii. Nici lui Dante, nici lui Puşkin, nici lui Eminescu nu le-au fost băgate pe gât "normative" de rostire şi scriere. Intervenţiile politice în lingvistică sunt silnicii iniţiate şi practicate de comunism la iniţiativa marelui călău, cel care gândea din când în când cu capul, dar cel mai deseori cu cizmele. De esenţă stalinistă, supusă parţial şi unor condiţii politice locale, a fost şi aşa-zisa "reformă ortografică" din 1953 — un ucaz dictatorial, dat de o academie ce devenise de multă vreme o organizaţie de masă şi o emiţătoare de recompense partinice. Rădăcinile cauzale ale aberantului dictat au fost întru totul politice şi nicidecum "ştiinţifice", cum mai afirmă unii naivi, străini de adevărurile elementare. "Reforma" din 1953 a fost necesară pentru a uşura cât de cât şi a accelera alfabetizarea puzderiei de "activişti", "instructori", "cadre" şi "îndrumători" improvizaţi pe tot cuprinsul ţării. Foarte mulţi dintre ei erau analfabeţi sau semi-analfabeţi. Au existat înalţi ne-demnitari — repere, pentru care a-şi aşterne iscălitura

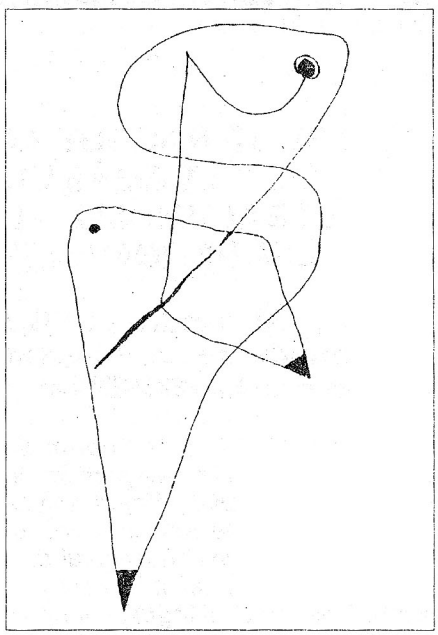

Alexandru LUNGU. Cicatricea unui vis, 1990.

reprezenta un efort neplăcut. N'ar trebui uitat că o vreme — e drept scurtă — s'a impus chiar a se "ortografia" Romînia, romîn, romînesc... Nu ştiu dacă lingviştii de partid care au moşit "reforma" din 1953 au căutat cu dinadinsul, prin anularea totală a criteriului etimologic, o punere în umbră a fondului latin al limbii române, dar oricum acest efect pica bine în reţeaua tulbure a ideilor "ştiinţifice" din acea vreme. Actuala academie, urmaşă directă, sub un fard stângaci, a celei din 1953 şi nicidecum a Academiei Române (cum ar vrea să se impă-uneze), a încercat să şteargă strâmbătăţile impuse acum vreo patru decenii. Intenţia, deşi pornită din socotelile unei strategii tot politice (a mima o lepădare de moştenirea comunistă), a fost în sine binevenită, dar nu s'a împlinit într'un act pozitiv, stârnind mai degrabă dezorientare şi înteţind o gâlceavă ce nu se va stinge prea curând. Pe de o parte, recomandările academice recente au mers doar până la jumătatea drumului şi au fost lansate cam pripit; pe de altă parte, reflexele mintale fixate în mai mult de 40 de ani nu se şterg cu una, cu două şi-şi caută motivări încăpăţânat pseudo-ştiinţifice. Va mai curge multă

apă pe Dunăre şi pe Nistru până se va înţelege că o ortografie dreaptă şi sănătoasă nu poate fiinţa decât printr'o împletire rezonabilă a criteriilor fonetice cu cele etimologice.

L. B.: *Pe timpuri, poeţii mai mari şi mai mici din Moldova Sovietică încercau să dea o definiţie a poeziei, folosind din abundenţă comparaţii şi metafore, nereuşindu-le însă, în cele mai multe cazuri, să treacă frontiera lucrurilor cunoscute, dacă nu comune. Ce este poezia în accepţia Dvs.?*

A. L.: O oglindă în care văd glasurile îngerilor. Un nour nevăzut în care aud drumul peştilor migratori. O mână furată de tenebre cu care pipăi şi ghicesc culorile curcubeului. O constelaţie ce-mi dăruieşte cerului gurii savoarea speriată a neliniştii prin care trec păsările presimţind furtuna. O pală de vânt ce poartă miresmele statorniciilor şi ale trecerii. Şi aşa mai departe...

L. B.: *Cum au evoluat relaţiile dintre poet şi Domnia sa Poezia pe parcursul anilor?*

A. L.: Am vieţuit cu poezia (poate şi cu Poezia) şi prin ea. Respiraţia noastră e una, bucuriile şi suferinţele ne sunt comune. Bucurii bogate, de la debutul din revista "Prepoem" la 16 ani, până la fecunditatea lirică din anii senectuţii. Am suferit în anii proletcultismului, când ne-am ascuns de lume, îmbrăcând cămaşa de forţă a tăcerii.

L. B.: *Vă simţiţi stăpânul poeziei sau supusul ei?*

A. L.: Prin graţiile ursitei sunt un supus, un ostatec, ba chiar un rob al poeziei. Împresurarea şi poruncile sale nu mă slăbesc nicicând. Dar nici eu n'o iert. Îi sunt stăpân, n'o pierd nici în veghe, nici în somn din ochi şi din răsuflet. Cerându-i mereu noi aripi şi orizonturi, o supun la munci istovitoare, încătuşând-o în cuvinte şi purtând-o în îndelungi însoţiri. Există între noi o tiranie reciprocă şi fericită, roditoare fără istov a unui fruct aspru şi dulce pe care-l hrănim, pe din două, din sortitele rădăcini.

L. B.: *Domnule Alexandru Lungu, pe Dumneavoastră, care sunteţi basarabean de obârşie, cu siguranţă vă interesează şi poate vă intrigă procesul literar, mai ales cel poetic, de la noi. Care dintre realizările scriitorilor basarabeni v'au atras atenţia în mod deosebit în ultimul timp?*

A. L.: Acestei întrebări nu-i pot răspunde, din păcate, în totală cunoştinţă de cauză. Cărţile şi revistele literare din Basarabia îmi parvin din când în când şi... pe sărite, prin bunăvoinţa D-tale, a prietenului Andrei Burac şi a Doamnei Valentina Tăzlăuanu. Multe le văd anunţate pe ici, pe colo, aş fi deosebit de interesat să le citesc, dar nu am cum să le procur. În ciuda acestei cunoaşteri îngrădite, îmi îngădui să afirm, fără teamă de a greşi, că literatura din Basarabia îmi apare ca un miracol firesc. Paradoxul alăturării ultimelor două cuvinte este aparent. Între cele două războaie poezia basarabeană se manifestase destul de anemic. Poeţii notabili s'ar putea număra pe degetele unei mâini, dacă începem numărătoarea cu Vladimir Cavarnali şi-o încheiem cu Magda Isanos. Şi-acum, în ultimii ani, descopăr izbucnirea impetuoasă a unui peisaj poetic surprinzător, căruia îi recunosc (deşi nu-l văd decât parţial) o rodnicie bogată şi o strălucire valorică neîndoielnică. Nu e un miracol? Gestaţia acestui miracol nu am cum s'o reconstitui. Cortina de fier nu mi-o îngăduie. Firescul acestui miracol vine din împrejurarea că vremurile de amarnice restrişti dăruiesc poeţilor darul de a păşi treptele supravieţuirii. Deşi prinşi în cleştele rusificării, şcoliţi sub presiuni ideologice, înecaţi în chirilice — poeţii din Basarabia nu numai că au păstrat comorile limbii române, dar i-au şi îmbogăţit duhul, cum lesne se poate vedea în desfăşurarea actuală a liricii multora dintre ei. Aş mai aminti cu admiraţie că marea majoritate a poeţilor basarabeni nu şi-au lăsat cuvintele să cadă în ridicolul jalnic al versificărilor de trombon şi tobă pe care le "stimulau" (şi vai! — le mai împrăştie încă) proletcultismul şi derivatele sale.

L. B.: *Ce poeţi contemporani din Ţară sunt aproape sufletului Dvs.?*

A. L.: Iată o întrebare ameţitoare. Am fost dăruit de ursită cu o "contemporaneitate" lungă şi foarte

bogată, de la Blaga şi Ion Barbu până la tinerii poeţi care debutează în 1996. Dacă m'aş încumeta să evoc toţi poeţii ce-mi sunt dragi, ar însemna să alcătuiesc un fel de micro-istorie (personală) a poeziei româneşti de pe la 1920 încoace. Ea ar începe, fireşte, cu marea treime Blaga—Barbu—Bacovia şi i-ar alătura cealaltă treime, tot mare, dar mai ales magică, a neîntrecuţilor vrăjitori Paul Păun, Gellu Naum şi Gherasim Luca. Din generaţia mea (numită a războiului) îmi sunt foarte aproape de inimă şi suflet — uite încă o treime! — Constat Tonegaru, Dimitrie Stelaru şi Geo Dumitrescu.

Îmi îngădui acum, din motive de spaţiu, să fac un salt cronologic către poeţii mai tineri pe care am avut bucuria să-i descopăr în ultimii şapte ani. Dar până a ajunge la ei, nu pot ocoli câteva nume (cu senzaţia vinovată de a scurta, în goană, şirul): Gheorghe Grigurcu, poet a cărui strălucire nu se lasă umbrită de excepţionalul critic; pitorescul Ion Sofia Manolescu, inegalul Nichita Stănescu, adânc reflexivul Cezar Baltag, mereu tulburătorul Constantin Abăluţă şi, desigur, mulţi alţii...

După cum spuneam, după 1989, când răsturnarea a făcut posibilă o circulaţie relativ liberă a tipăriturilor între România şi Occident, m'am bucurat să pot cunoaşte şi îndrăgi o bună parte din valurile noi ale liricii româneşti. Cu cine să încep? Magda Cârneci este dăruită cu o adâncă respiraţie lirică şi cu un puls puternic de proiecţii cosmice. Un fantast creator de unice ritualuri poetice — Nichita Danilov. Un univers propriu, cu o planetă şi un cer de o rară expresivitate, este cel al lui George Vulturescu. Creatoare şi dezvăluitoare de mituri, Ruxandra Cesereanu e o îngeră neînduplecată care-şi strigă poezia în aura unui orizont străluminat metafizic. Sibiul ne dăruieşte cel puţin doi poeţi tineri cu virtuţi lirice deosebite: Dumitru Chioaru şi Mihail Posada. Şi-ar mai fi, şi-ar mai fi — dar orice întindere are margini.

Întrebarea D-tale mi-a apărut ameţitoare, răspunsul meu este, poate, ameţit.

L. B.: *Sunteţi un cititor şi un cercetător pasionat al poeziei. Pe cine dintre poeţii secolelor trecute îl sau îi vedeţi drept simbol al ei?*

A. L.: Simbolurile mele ar fi, în liniştea acestei seri: Ovidiu, Dosoftei, E. A. Poe, Rimbaud, Anton Pann. În alte seri ar putea să fie: Abulafia, Baudelaire, Alecu Russo, W. Blake, Bolintineanu...

L. B.: *Din nr. 1/1996 al revistei "Limba Română" cititorii noştri au luat cunoştinţă de "Argo", publicaţie îngrijită exemplar de Dvs. şi de Micaela Lungu. Vă rugăm să ne spuneţi câte ceva din ceea ce a rămas în afara acelei scurte prezentări a revistei de poezie şi desen de la Bonn.*

A. L.: **Argo** este o revistă bianuală de poezie şi desen care împlineşte — vremea fuge — şapte ani. Publicăm exclusiv poeţi şi artişti români ce vieţuiesc în afara graniţelor ţării. Această îngrădire este impusă de factori obiectivi de ordin material-tehnic şi nu oglindeşte nicidecum o tendinţă de împărţire a poeziei româneşti de astăzi. Dimpotrivă, credem că **Argo** arată acum şi va fi mai ales în viitor o mărturie a faptului că poezia românească a rămas, în ciuda cortinelor de fier şi a prăpăstiilor politice, una şi indivizibilă. Au fost publicaţi până acum peste 60 de poeţi şi artişti plastici, trăitori în 9 ţări. Factorii îngrăditori menţionaţi mai înainte condiţionează şi tirajul relativ redus al revistei. **Argo** nu se vinde şi nu se lasă cumpărată, ci se dăruieşte unor cititori puţini, dar aleşi. Cititori de azi, dar şi cititori virtuali în viitor: revista intră în numeroase biblioteci din ţară şi din lumea largă. Acest joc de aşteptare a unei prezenţe "pentru mai târziu" nu mi se pare lipsit de orice şansă. Dincolo de conjuncturi, poezia respiră pentru acum, dar poartă — dacă nu e scriitură de circumstanţă — aripi imprevizibile de dăinuire şi de mărturii viitoare. În încheiere, **Argo** trimite un salut de solidaritate poeţilor prin cuvânt şi poeţilor prin linie şi formă din Basarabia, cu dorinţa de a avea dintre aceşti confraţi mai mulţi colaboratori decât până acum.

Alexandru LUNGU

DE JALE

timpul cernut
prin amurgindele gene
ale tăcutului înger
se-aşterne pe frunte
crestat adânc
de apele vârstelor

la prinsul cărei zodii
nopţile au început să ardă?

steaua cu sclipătul rămas
în şoaptele ursitei
trimite semne şi'ntoarceri

întoarceri fără tărâm:
la limanul nistrului
fumegă bălăriile morţii

OBÂRŞIA

călătoare morminte
pe apele gândului
jefuite de tihna înveşnicirii

nicăierea împresoară
rănitele aduceri-aminte
prăvălita privelişte
obârşia înlăcrimată

arborii nu mai ştiu
încotro să-şi bată mânia
prin sneguroasele neguri

călătoria mormintelor
în ocolul fără de graniţă
al lacrimei niciodată
zvântate

PEŞTII

prin nimbul neuitării
întâmplări de pe altă lume

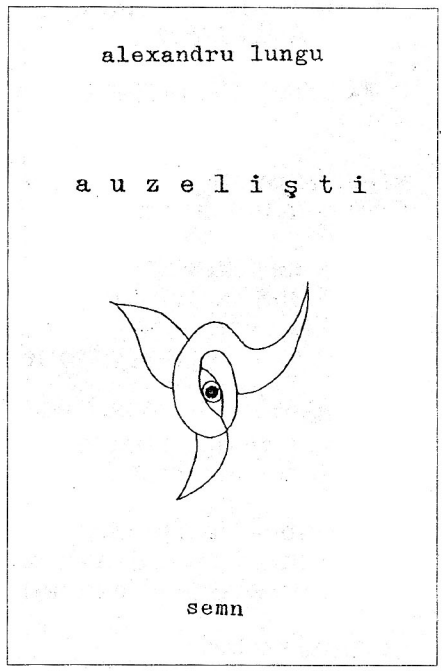

O recentă apariţie editorială a poetului — volumul Auzelişti, *Bonn, 1996.*

în durute oglindiri
mi se plăsmuie

nisipul pierdut al bugazului
curgând în clepsidrele lumii

în tăria nopţii
în vreme ce găseam
steaua cea născătoare
licuricii de mare
val de val
muşcau lumina ascunsă

tăcernicii pescari
în larguri plecau

la spărtura zorilor
îngeri nistreni coborau
să vegheze trasul
năvoadelor

acum
în geana neuitării
peştii sclipesc
spintecatele vremuri
sugrumările ţărmului
pătimirile fără izbavă

POEME DIN VOLUMUL *AUZELIŞTI*

RĂSTIMP DE LITERE

1

vai vouă poeţi
rătăciţi în voi înşivă

nu vă lăsaţi aruncaţi
de suflarea demonilor
în rostirea văduvită
de visătorie

nu căderi
în haosul ce mărgineşte
statornicia cuvântului

goniţi ispita de-a luneca
într'un cer vinovat de uitare
părăsitor de sine şi înstelări

cuvîntul nu iartă
nesăbuinţa oarbă
sfîrtecarea cuvintelor

dacă izgoniţi duhul
din miezul literei
glasul vă va da pierzaniei
şi veţi suna rătăciţi
în uitarea uitării
precum un clopot fără
de limbă

6

căzînd în ochiul adânc
şi negru al cernelii
litera moare

un cimitir de litere
este sunetul fiecărui poem

până ce uitarea
se face munte fără glas
până ce apele se întorc
la izvoare

până ce zălogit
nemilos nemuririi
poetul moare

atunci se face iarăşi
ziua a şaptea
de visătoare odihnă
şi pretutindenea
se petrece pe neştiute
în nor dăruitor
trezând tăcerea
cu o ploaie de litere vii

NOUĂ SUFLĂRI PENTRU ÎNGERI ŞI DEMONI TÂRZII

6

Într'o pajişte lunatecă
arătată-mi aznoapte
pasc demoni logovori

de demult străvăzuţi
din vremi asfinţite
ţi aflu acum
pe nume şi stirpe

ei zmulg cuvinte
din iarba deasă a gândului
şi le rumegă visători
întru saţiul rostirii

demonul siniliu
alegător de cuvinte vântoase
învolburat călătoare
muşcând văzduhul
cu patimă

culegând cuvântul uşure
dar statornic
precum rădăcina cea mai

adâncă
se arată aeve
demonul trandafiriu

şi ceilalţi mulţime
câte unul
pentru toate cuvintele

Dumitru CRUDU
Chişinău

LEONID DIMOV: *ISTORIA LUI CLAUS ŞI A GIGANTICEI SPĂLĂTORESE*

Mai întîi, cîteva cuvinte despre onirism. Mişcarea onirică ţine de suprarealism. Totuşi există şi unele deosebiri între aceste două curente, de altfel destul de importante. În primul rînd, oniricii români refuzau dicteul automat şi folosirea visului ca pe un simplu depozit de imagini. Visul pentru ei era un model legislativ. Oniricii români nu repovesteau visele. Ei se serveau de legile visului pentru a produce evaziuni onirice. Ei puneau accentul mai mult pe mecanismul de funcţionare a visului decît pe materia lui primă. Creatorul oniric nu este neapărat un visător. El este un tehnician lucid. Ambiţia oniricilor nu a fost coborîrea în inconştient. Pentru oniric realitatea înconjurătoare (uzată de logică şi de obişnuinţă) conţine mai multe elemente suprarealiste decît un ordinar vis nocturn. Lumea pe care o construiesc oniricii este una obiectuală, în care şi oamenii sunt văzuţi ca nişte obiecte, unde nu există realitate socială sau politică. Cu toate acestea, multe dintre operele lor le putem citi ca pe nişte parabole politice, în special prin prezenţa toposului încăperilor închise. Toate trăirile de coşmar sunt raportate la condiţia de captiv, ca în extraordinarul poem al lui Leonid Dimov, poem pe care-l vom analiza mai jos. Tema fugii din real este dominantă în literatura onirică. Putem spune chiar că onirismul a anticipat textualismul, căci şi pentru textualişti "textul e un mediu de transformare, un loc privilegiat al metamorfozelor".

Mişcarea onirică a apărut la sfîrşitul anilor '60. Ea a cuprins atît proza, cît şi poezia. Printre cei mai importanţi reprezentanţi ai ei sunt Leonid Dimov, Dumitru Ţepeneag, Vintilă Ivănceanu, Virgil Mazilescu etc.

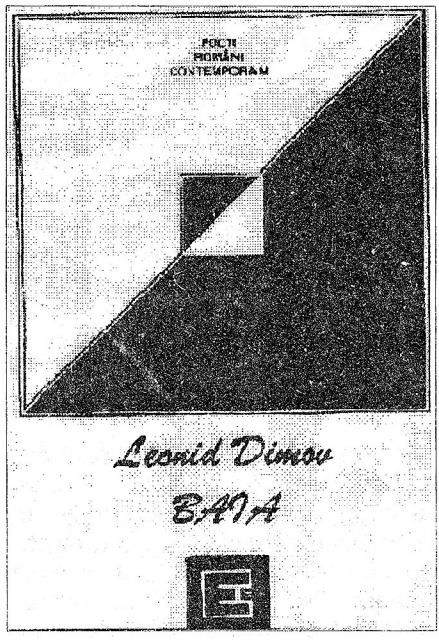

Volumul *Baia* de Leonid Dimov apărut la Editura "Eminescu" (1995) în prestigioasa colecţie "Poeţi români contemporani".

Chiar de la primele versuri ale poemului **Istoria lui Claus şi a giganticei spălătorese** se produce o fugă din real. Realul rămîne (şi va rămîne tot timpul) în umbră, stingher şi şters, convenţional şi uzat, deşi este prezent mereu. Leonid Dimov urmează îndeaproape modelul visului, alimentînd o ambiguitate perfectă: parcă ne-am afla în realitate şi totodată parcă nu am fi. Totuşi fuga, evaziunea, este evidentă. Ea se realizează chiar prin numele personajelor, Claus şi gigantica spălătorească (o femeie care spală tot timpul). Dar această evadare este contracarată permanent prin iluzia realităţii ("vecinii nu prea cred", citim în cel de al doilea segment al primului vers). Graţie acestei imagini realitatea o percepem ca pe ceva îndepărtat şi straniu.

Leonid Dimov utilizează una din legile esenţiale ale visului: coexistenţa lucrurilor contradictorii care, în principiu, se exclud. În poem ridicolul coabitează cu solemnitatea: "Stă

cocoţat de veacuri pe-un trepied". Situaţia lui Claus este simultan şi solemnă, şi ridicolă. Irealul ca parte importantă a visului este îmblînzit, cuminţit, controlat. Prin amalgamul vestimentar al lui Claus imaginile redevin onirice: "Bătrînul Claus" poartă "Costum de sport, sandale noi, tunică...".

Realitatea pe care o construieşte Leonid Dimov într-o spălătorie este analogică visului. Dar nu unui vis obişnuit, ci unui coşmar, unui coşmar cuminţit: "Şi-n barba-i verde, prinsă de podele, / Stau, în cîrlige, globuri şi mărgele".

Tot ce se întîmplă în poem are loc într-o cameră bine închisă, în care de cînd se ştie locuieşte Claus. În general, camerele închise reprezintă toposul preferat al oniricilor. În această încăpere Claus se joacă. La un moment dat el se plictiseşte de toate jucăriile pe care le are şi cere o altă jucărie, una mai transparentă. Claus cere, de fapt, o transparenţă a jocului, care altminteri este opac. Rugămintea lui Claus este şi o invitaţie la sinceritate. El vrea ca jocul să fie cît mai real posibil, cît mai palpabil. Claus vrea să fondeze o nouă realitate, una adevărată, ceea ce este imposibil. Fondarea realului pe care o pune la cale Claus, în loc să diminueze coşmarul, îl va intensifica şi mai mult. Unicul om cu care comunică nefericitul Claus este o gigantică spălătoreasă. O dată cu apariţia ei coşmarul devine deplin. Rufele sunt roşii, gratiile sunt de os.

Claus resimte o cumplită nostalgie după lumea de afară, la care nu are acces decît prin auz şi imaginaţie: "În iarna geruită de afară / Se-aud doar trenuri fluierînd în gară / Şi plînsete de fete cucuiete / În glumă îngropate sub nămete; / Afară-s viscole şi eschimoşi / Şi cîini imenşi cu ochii somnoroşi". Şi în CLIPA în care Claus îşi dă seama că dincolo de geam mai există ceva, îl cuprinde frica. Ce fel de frică? Frica şi spaima faţă de realitatea de dincolo de geam sau de cea din interiorul spălătoriei? Leonid Dimov nu explicitează.

Dialogul dintre Claus şi spălătoreasă este eufemistic. Oricît de ciudat ar părea, prezenţa "înjurăturilor" este exorcizantă. Pînă la urmă rezultatul la care va ajunge Claus va fi renunţarea. El o roagă pe spălătoreasă să-l aşeze cu spatele la ea. Singurătatea reprezintă aici o deplină evadare în ficţiune. Spălătoreasa nu-i va îndeplini această rugăminte şi Claus nu se va putea claustra. Aceste două personaje încep să se dizolve, să se dezagregheze în fabulos şi fantastic. Spălătoreasa va avea "ochii ştirbi", iar urdorile-i "sînt "crestate / De viermi nătîngi rostogoliţi pe spate", "Şi-n pîntecu-i de ceară ruginie / Jivine oarbe latră a pustie". Unele imagini ne fac să credem că totuşi între Claus şi spălătoreasă ar exista o relaţie amoroasă: "Îţi aminteşti ce monştri dragi ucis-am?" Iubirea ar fi singura forţă capabilă să umanizeze coşmarul şi să dea sens realităţii.

Claus îşi schimbă vîrsta după preferinţă şi în funcţie de stările sale interioare. El a ieşit de sub teroarea timpului, ca în vis. Trecutul şi prezentul se suprapun. În acest moment însă spălătoreasa părăseşte odaia. Claus rămîne cu adevărat singur. El nu poate părăsi odaia pentru că "barba-i verde prinsă-i de podele".

Sfîrşitul poemului este de-a dreptul surprinzător. Claus, care nu poate părăsi odaia, începe să construiască un turn (turnul Babel?). Adică, începe a construi o nouă realitate. Visul devine o trecere de la vechea realitate la una nouă. Se va înfăptui ea pînă la capăt? Iar după aceea?

Leonid DIMOV

ISTORIA LUI CLAUS ŞI A GIGANTICEI SPĂLĂTORESE

Bătrînul Claus, (vecinii nu prea cred),
Stă cocoţat de veacuri pe-un trepied:
Costum de sport, sandale noi, tunică,
Roteşte-n deget o sfîrleză mică
Şi-n barba-i verde, prinsă de podele
Stau în cîrlige, globuri şi mărgele.
El le ciocneşte măiestrit, în unghii
Şi, fericit, îşi pipăie genunchii...

Zicînd: "Te du, o altă jucărie,
Mai altfel, să-mi aduci, mai străvezie".

Gigantică, cioplită-n volte pline,
Spălătoreasa bună care-l ţine
Îl unge cu clăbuc, într-o mînie
Şi rufe roşii suie pe frînghie;
Căci în boltita cameră de jos
Cu geam rotund şi gratie de os
Cu perii, cu lighean, cu pămătufe,
De cînd s-a pomenit, se spală rufe.
În iarna geruită de afară
Se-aud doar trenuri fluierînd în gară
Şi plînsete de fete cucuiete
În glumă îngropate sub nămete;
Afară-s viscole şi eschimoşi
Şi cîini imenşi cu ochii somnoroşi
Iar dincoace, din aburul mulcit
În jurul rufelor, la răsucit
Nasc umbre umede şi-o nepăsare
De fluturi morţi în albii rotitoare.
Atunci, bătrînul Claus, de atîta frică
Şopteşte rugi, cu vocea lui peltică:
"Spălătoreasă mare, eunucă,
Vechi elefant, de fildeş tot, m-apucă
Şi-aşază-mă cu spatele la tine
E-un dans în abur şi nu-mi face bine.
Spălătoreasa mea catifelată,
Ai sfîrc albastru, ţîţa de agată,
În ochii tăi se oglindeşte-o mare
Nu zoile vopsite din căldare.
Ce purpurie buză, ce aleasă
Formulă-ncerci în gînd, spălătoreasă,
Mă mută, dar cu degetu-ţi, încet,
Să nu se-ncurce barba în trepied.
Ce stai aşa, de ce nu-mi împlineşti
Odată ruga, viperă ce eşti!
Rechin cu solzi din mări adînci adus,
Cotarlă pîngărită de-un tungus,
Nu vezi, ţi s-a clocit de scîrnăvie
Răscoapta ţîţă spartă-n carne vie,
Ai ochii ştirbi, urdorile crestate
De viermi nătîngi rostogoliţi pe spate
Şi-n pîntecu-ţi de ceară ruginie
Jivine oarbe latră a pustie.
Copil sînt eu cu barba pieptănată
De tine, la iubire, cîteodată,
Hai, şterge-ţi zoile din sîn şi clisa,
Îţi aminteşti, ce monştri dragi ucis-am?
Ce fum nemărginit ne da tîrcoale
Şi cum zvîrleam oraşe din pocale.
Cu pumnul dam în pajerile grele
Iar ele ne zîmbeau printre oţele,
Albastru gînd, de purpură sudalma,
Dar nu striveam nici un gîndac cu palma
În bunătatea noastră nencăpută
Sta tigrul adormit pe lîngă ciută...
Şi-acum mai stăruieşte un contur
Din cîte-au fost, în văile din jur,
Că-n firul lui cotit se mai încurcă
Perechi care coboară, care urcă
Şi nimeni cînd nu e ca să ne vadă
Măscări rostim şi hohotim grămadă."
La Claus privi atunci spălătoreasa
Şi-n ochiul mort i se aprinse casa:
Incendiu roşu cu infernuri mate,
Mînia ei ieşise din lăcate
Şi năpustită surd pînă-n ulube
Scurt, răsuci trepiedul din şurube,
Şi-n hîrb împiedicată, peste gioarse
La rufa-i răsucită se întoarse.

Zîmbind uşor, copilul Claus ştergea
Cu mîneca un ochi de catifea
Bătută chiar de el în centrul uşii,
Prin ea să intre, vara, cărăbuşii.
Acum e iarnă şi rotundul por
E înfundat cu geam multicolor
Prin care Claus, bătrînul cu clistire
Priveşte amuzat în amintire.

Estimp spălătoreasa pridideşte
Să treacă mii cearşafuri printre deşte
Şi, vîrtejite ca din tobogan
Să bubuie cu ele de tavan.

Streine doamne dulci cu ţîţa goală
Cu Claus se joacă-n pajişti, şi-l înşală,
Temute ginte dănţuind în soare
Îi fac primiri cu pîine şi cu sare,
Iar el, cuprins de rîset, prin cenuşe
Culege brebenei şi umbreluşe
Şi-n salturi suie, inima-şi încearcă
Pocnind-o cu baghete de litarcă...
Ce joc cu globuri de argint inventă
Cum umblă-n cot pe-o catapultă lentă

Şi galben pîntec de şopîrle tîmpe
Atinge printre lacrimi şi scălîmbe.
E-atît de bine-n cîmp. Atît de prost
Se ştie astăzi: chiomb şi fără rost
Că n-a văzut cum umeda gigantă
Foind sub o mantilă elegantă
A părăsit, cam pe furiş, odaia
Cînd tocmai se jucau de-a puia-gaia...

Ce rînjet gol în rufele întinse
De parcă-ntruna mor în ele inse,
Ce alb răspuns ligheanul cît o roată
Roteşte calm peste odaia toată,
Ce ţurţuri galbeni strălucesc în geam:
Sînt viscolele strînse la bairam,
Ce umed duh cu acrobaţii bufe
Încremeneşte leneş printre rufe.

"Ce singur sînt şi ce lumină veche
Vrea să-mi şoptească spaime la ureche
Ce dense pietre mă privesc de jos,
Cine de-a surda ivărul l-a scos,
Afară-s doar igluuri de ninsoare
Cu vînători în uşe, fiecare,
Aş vrea să-i chem şi să le dau mărgele
Ah, barbă pironită de podele,
Cumplită barbă cu brelocuri sparte
(Etaje tot mai iuţi, tot mai departe),
Mă tragi mereu mai jos, mai ascuţită
Spre pivniţa cu morţi de bachelită.
Din mine creşti, împodobită toată
Cu saltimbanci pe măgăruşi de vată.
Ce lumi subţiri ţi s-au plimbat pe crengi
Cu marţipan, cu fluturi, cu harengi
Mă ţii aici, copil printre baloane
Eterne, monotone, diafane
Să-mi şterg singurătăţile-n tăcere
Cu mîneca scrobită de-o muiere
Ce m-a lăsat aici, neghiob şi umed
Din loja mea de jad să nu mă-ncumet
Nici a clinti măcar, pe cataramă
Cînd colţurile sparg atîta teamă.
Simt nopţile cum ţi-au înfipt cuţite
Şi cum alergi pe uliţi troienite
Furtunile cu lame de beteală
Croiesc din tine dungi de piele goală.
Ai rătăcit, desigur, şi se lasă
Pe capitale, dricuri de mătasă,
Atît de mare, trenurile sure
Vor trage-n tine pîrtie de zgure;
Un ger antarctic, cu rărunchi de gheaţă,
Văd cum de-nchipuirea ta se-agaţă
Şi te zdreleşte cu cristale drepte
Rostogolind durerile-ţi pe trepte.
Ce goală eşti, ce întristată geana
Cînd viscolul îţi flutură pulpana.
Pe care străzi apuci? Spre ce etaje
Te poartă povîrnişele de glaje?
Tu nu cunoşti acele minţi viclene
Cohortele de principi ori duene
Care-ţi surîd prin igliţe şi ace
Păstrînd grămezi de rufe prin iatace."
Strîng pînzele painguri care taie
Bucăţi de întuneric în odaie,
Iar lada de beton de lîngă uşe
Urneşte surd tărhaturi cu cenuşe,
De spaimă cloanţă Claus priveşte
singur
La cratiţele sparte printre linguri
Şi caută să vadă vis subţire
Vopsit în roz pe fiece sticlire
Dar carnea tremură şi se preschimbă
În crunte roţi, în ceasuri fără limbă
În scripete, în negre manivele
Încremenite pe cazane grele...

Cum plîng nămeţii povîrniţi în tindă
Şi parcă vin strămoşii dîrji să-l prindă
Cînd, lunecînd în unt peste şarniere
Deznoadă uşa uncii de tăcere
Şi toarnă din nimicul din afară
Un zid profund în Claus, şi-l înfioară:
O clipă şi-ntunericul va sparge
Corăbii cu catran peste catarge...
Dar, proiectat ca dintr-o mînă oarbă
Un cub albastru vine lîngă barbă
Apoi un alt albastru cub se-aşază
Lui Claus în palmă, lin, şi scînteiază.
Zvîrlite iar, cu gesturi nentrecute
Răzleţe cuburi se-ntretaie iute
Iar Claus le cîntăreşte, le răstoarnă
Le şterge de-ntuneric şi de iarnă
Şi fum înalţă istorii clare
Închise chiar de el în fiecare.

Răsună-n jur clintite campanile
Şi zac în flori răgace juvenile
Cu sîmburi de lumină sub elitre
Cu doamne sidefii suind în vitre
Şi-n toate Claus se plimbă, meditează
La ce va oglindi străvechea rază
Din nori alunecată pe-o tipsie
Mocnind amiezi într-o sufragerie.
Acum, azurul turnului desparte
Odaia-n părţi cu diferite soarte
E Claus aici, iar dincolo, egală
Spălătoreasa rufe limpezi spală;
Ei semne desfăşoară-n străvezime
Şi îşi zîmbesc prin vesela mulţime
Cu mantie, cu pavăză, cu cucă,
Cu bile reci rostogolind, năucă.

"MI-A CĂZUT CARTEA DE ISTORIE ÎN CAP ÎNCĂ DE CÎND ERAM DE CINCI ANI"

Leo BUTNARU în dialog cu Paul GOMA

În dimineaţa de 17 septembrie a.c., peste o sută de călători umplură avionul Agenţiei "Air Moldova", avion care, de obicei, poartă spre Franţa şi înapoi cam 8—10, cel mult 15 călători, în fiecare zi de marţi a săptămînii. Benefica şi, consider, reciproc rentabila excepţie, s-a datorat Festivalului Est-Vest, care anul curent a fost consacrat integral Republicii Moldova şi care s-a desfăşurat în oraşul Die din departamentul Drôme. În cadrul acestei manifestări cu caracter complex, între 17—19 septembrie participanţii — amfitrioni şi oaspeţi — şi-au derulat un periplu emotiv şi cognitiv între arta populară, artizanat, artele scenice, arta vieţuirii şi convieţuirii într-o Europă aflată în plină schimbare, sperăm — spre bine.

Fiecare a parcurs respectivul traseu în felul său. Subsemnatul, în calitatea sa de invitat la al 4-lea Salon de Carte din Europa Centrală şi Orientală, care s-a ţinut în cadrul Festivalului diez (ce rezonanţă muzicală: diez!), şi încă în inevitabila sa postură de reporter fidel a avut ocazia să întîlnească mai multe personalităţi, una dintre care a fost remarcabilul scriitor şi om de curaj Paul Goma, care este protagonistul dialogului ce urmează.

L. B.

— *Stimate domnule Paul Goma, aţi trecut prin realităţi extrem de dure, antiumane. Le-aţi redat în mai toate cărţile pe care le-aţi scris. Să sperăm că acele nenorociri sunt ireversibile. Dar oare nu vă gîndiţi că, peste un anumit timp, avatarurile respective ar putea fi luate, de cei mai tineri, drept fabulaţii, drept nişte legende, nişte basme înfricoşătoare?*

— Ca să fiu sincer, puţin îmi pasă ce o să creadă cititorii despre faptul că sunt adevărate sau neadevărate faptele pe care le narez. Asta e la latitudinea fiecărui cititor. Eu am povestit. Într-adevăr, fiindcă eu ca prozator sunt un povestitor. Eu nu sunt un textualist. Eu detest jocul de-a textul, considerînd că romanul este povestirea unei istorii. Şi dacă cumva vreun cititor cîndva va pune la îndoială veridicitatea faptelor, împrejurărilor narate de mine, e treaba lui. Eu m-am străduit să fac adevăruri credibile, pentru că în prozele mele e o mare parte de adevăr, de istorie adevărată. Adică chiar aşa s-a întîmplat. Dar mai este o parte care ar fi putut să se întîmple. Ei, aicea, în această "ar fi putut să se întîmple", este sau nu este îndemînarea povestitorului, pentru că e foarte uşor să fotografiezi cu cuvinte o întîmplare. Dar aceasta nu dă decît o fotografie. În acelaşi timp e foarte uşor, mai ales pentru scriitorii români — vorbesc de scriitorii români de la Bucureşti — să imagineze întîmplări. De altfel, ei din asta au trăit: din inventarea unor întîmplări cît mai rupte de realitate. Adică ţara ardea şi ei se pieptănau. Oamenii mureau de foame, de frig, de frică şi aşa mai departe, iar scriitorul român scria despre nimic în texte.

— *Rămîneţi fidel binecunoscutului dvs. stil acut polemic cu confraţii din ţară.*

— Eu nu sunt terorist dictator în sensul că pretind de la toată lumea să scrie cum scriu eu. Doamne fereşte, ar fi şi plicticos. Dar pretind ca scriitorul să fie aşa cum cred ruşii că trebuie să fie scriitorul şi nu cum cred românii că trebuie să fie un scriitor. Ruşii cred încă de la decabrişti că scriitorii trebuie să fie purtătorii de cuvînt — poate că e un termen uzat — despre ceea ce oamenii care n-au voce, n-au glas, n-au putere să se exprime nu pot s-o facă. Scriitorul s-o facă în numele lor. Bineînţeles, nu doar prin acţiuni politice şi manifeste morale, ci şi prin opere literare. Asta au făcut-o marii ruşi de cînd se ştiu şi de asta sunt foarte

Leo BUTNARU

mari, orice ar crede unii români de-ai noştri. Şi de aceasta unii dintr-ai noştri nu părăsesc această meschinărie, nimicnicie aproape, pentru că ei cred că pot să facă artă în aer, în stare de levitaţie, de imponderabilitate.

— *Unii chiar pedalează pe noţiunea de levitaţie în textele lor, crezînd că aceasta este o chestiune foarte modernă şi la modă.*

— Nu, acolo au fost sinceri. Au simţit starea în care de fapt se aflau ei.

— *Neaflîndu-se, încerc să adaug.*

— Dar să-i lăsăm deoparte. O să revenim, o să revenim.

— *Sigur.*

— Deci din punctul de vedere al faptelor brute (eu am spus-o de mai multe ori şi acuma nu fac decît să repet) mie mi-a căzut cartea de istorie în cap. Încă de cînd eram de cinci ani. Din 1940. Ce să fac? Aşa s-a întîmplat. Ca refugiat basarabean în România, care era şi ţara mea, dar în care am fost primit ca un străin, ca celălalt — "Tu de unde eşti, măi? Tu nu eşti de-al nostru".

— *Credeţi că această întrebare de suspiciune ne caracterizează fundamental?*

— Ea nu e doar a românilor. Apare la toate civilizaţiile rurale. Fiindcă ţăranul este mefient, neîncrezător faţă de cel din satul vecin, domnule. Dar faţă de cel dintr-o provincie îndepărtată?! Asta este civilizaţia agrară.

— *În care fiecare pentru celălalt ar fi un duşman potenţial?*

— Da. Adică tot ce e necunoscut poate să fie periculos. Poate să-mi ia pîinea de la gură.

— *La urma urmei, de ce să mai aibă bietul sătean o problemă în plus de rezolvat, o fi aşa, o fi altfel? I-i lene să chibzuiască.*

— Dar în cazul nostru venea o chestie concretă, politică. Noi am avut şi o neşansă. Fiindcă părinţii mei erau învăţători de ţară în Basarabia, au fost transferaţi în sate ardeleneşti. Şi partea de neşansă a fost următoarea: cînd noi povesteam ce ni s-a întîmplat sub bolşevici, din partea cruzimii lor — în primul rînd că am fost nevoiţi să ne părăsim casele şi să venim pe capul altora; că au închis bisericile, că-i obligă pe oameni să mănînce de la cazan, colectivizîndu-i adică, sau că-i bagă în puşcării — ei, ardelenii, ne priveau cu mare mefienţă. De ce? Foarte simplu: pentru că noi îi vorbeam de rău pe ruşi. Or ei îi aşteptau pe ruşi să vină şi să le dea Ardealul de Nord, care se afla încă sub unguri. Simplă politică. Deci erau oameni care făcuseră războiul, trecuseră prin Transnistria, ajunseseră pînă la Stalingrad şi văzuseră urmările kolhozului şi cunoscuseră urmările terorii staliniste. Dar spuneau: "Apăi o hi cum zîşi dumneata, da nu se ştie". Bineînţeles, ţăranul e păstrător, fiindcă e conservator. E închistat în ale lui. Dacă spun că e reacţionar, nu e o insultă. Da, în sensul de reacţionar, ţăranul nu poate fi mişcat să-şi schimbe obişnuinţele. De aia acuma e foarte greu să-i scoţi din cap kolhozul şi sistemul kolhoznic; sistemul economic şi mental.

— *Maestre Goma...*

— Ei lasă, nu-mi zice maestre.

— *Bun. Domnule Goma sau stimate...*

— Nu, scurt: Paul Goma.

— *Paul Goma? Iată, îmi spuneţi ceea ce-mi spuneţi, lucruri dramatice, dureroase. Dar v-aţi gîndit, Paul Goma, cum ar recepta această opinie despre români un*

ţăran, foarte conservator şi chiar reacţionar, basarabean? Să zică mai apoi: ce umblaţi voi cu românii iştia ai voştri, că pînă şi orheianul nostru celebru Paul Goma a spus că ei sunt cutare şi cutare?! Cam periculoase interpretările pe care le-am înregistrat pînă la acest moment...

— Eu am făcut deja experienţa asta, în primele texte pe care le-am trimis acolo. Unii le-au folosit pe o latură şi alţii pe altă latură. Adică romanul meu **Din calidor** e o unitate: are şi umbre, şi lumini. Eu am făcut ceea ce ştiu că e adevărat. Adică, vorbind şi de latura rea, care este minoritară, a românilor — românii aroganţi. La noi au venit cei pedepsiţi în Vechiul Regat; cei care erau ultimii din casă. Cei mai răi, cei mai păcătoşi au venit în Basarabia şi s-au purtat ca nişte colonizatori.

— *Sigur, din nefericire, şi istorică nefericire, s-a făcut o greşeală enormă.*

— Enormă. Asta a fost o chestie — cum să spun? — de la cap, de concepţie guvernamentală. Ei, unii dintre basarabeni, care sunt antiunionişti, au folosit textele mele ca să bage în faţă umbrele: "Uite, pînă şi Goma scrie că românul este nu ştiu ce". Alţii au folosit lumina, atît cît este şi cu adevărat este. Ce să fac? Sunt folosibil. Nu sunt vandabil, cum a spus Valeriu... cum îl cheamă?

— *Matei?*

— Matei. Că Goma nu e vandabil, deci nu-l publicăm.

— *V-a spus-o Dumneavoastră?*

— Nu, i-a spus-o lui Chiriţă, căruia acum patru ani îi dădusem nişte manuscrise pentru Editura "Hyperion". Bun. Să lăsăm asta. Eu ştiu că nu sunt vandabil, dar folosibil sunt. Ştiu că s-au folosit mulţi de mine ca în jocul de-a capra. Cunoaşteţi jocul?

— *Cum să nu!*

— Unul se aşază înclinat şi alţii sar peste el. Dar se schimbă. Ei, eu nu, eu am fost totdeauna capra. Peste mine au sărit toţi.

— *Aveţi necurmata tendinţă de a generaliza. De multe ori spuneţi: toţi.*

— Bine, nu toţi, ci foarte mulţi. Şi cei care au vrut paşaport, cînd

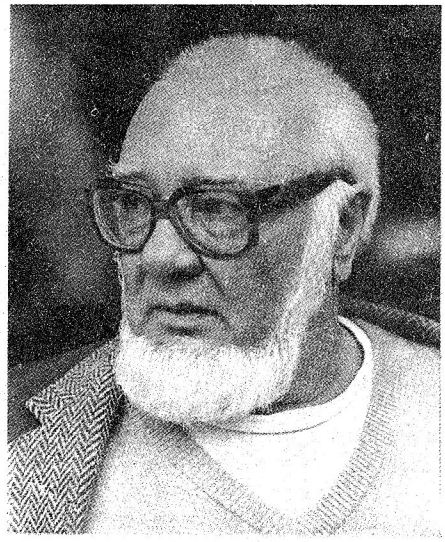

Paul GOMA

eram în România. Veneau doar şi ziceau: "Te rog să te plimbi cinci minute cu mine pe stradă". Că dacă vedea securitatea că se plimbă cu mine, imediat îl chema şi-i dădea paşaport, ca să tacă din gură.

— *Sau să nu semneze acea drastică scrisoare.*

— Aşa au făcut după aceea unii care au venit aici, în Occident, şi au vrut să obţină azil politic, mă rugau: "Domnule, dă-mi o referinţă. Chiar dacă nu e adevărat, dar — nu? — oameni suntem". Şi-am dat referinţe. Nu false, ci doar nu foarte adevărate. Că omul a rezistat, că a fost anti, că... Deci eu am fost mereu capra. Iar astăzi sunt nevoit să legitimez, să spun că eu n-am fost singur doar cu Negoiţescu, ci au mai fost şi alţi scriitori care erau cu noi. E adevărat că n-au chiar venit, n-au chiar semnat, dar că erau cu sufletul lîngă mine. Deci ei rezistau împotriva bolşevismului.

— *Un nevoit procedeu de a doza şi explica un posibil curaj. Un curaj anonim.*

— Adică, ei au luptat împotriva bolşevismului prin cultură. Aicea m-am oprit. Fiindcă cei care îmi solicitau asemenea referinţe nu erau doar pasivi, ci erau activi împotriva noastră. Erau membri ai Consiliului Uniunii Scriitorilor, care au votat şi darea mea afară din slujbă, şi darea mea afară din Uniune, şi, mă rog,

judecarea mea ca bandit şi ca trădător de patrie.

În sfîrşit, şi răbdarea mea avea o limită.

— *Am vorbit despre cele două versante de "folosibilitate" a lui Paul Goma: unii contra românilor, ceilalţi căutînd argumente de natură categoric opusă. Dar, Paul Goma, aţi încercat să găsiţi şi să puneţi în lumină şi anumite calităţi ale românilor?*

— A, cum să nu?! Restul sunt calităţi. În afara defectelor care sar în ochi, pentru că românul se aşteaptă să-şi vadă un portret retuşat, *à la fotograf*, cînd era el mire.

— *Să arate bine şi, dacă e posibil, foarte bine sau excelent.*

— Să arate bine şi impersonal. Nu, restul sunt calităţi.

— *Spre exemplu.*

— Una dintre ele, şi asta se referă şi la basarabeni, şi mă gîndesc la ei mai ales, este extraordinara capacitate de regenerare şi aceasta va fi capitală şi în prezenta perioadă teribilă pe care o traversează oamenii noştri. Eu cred în miracole, am mai spus. Cum în poezie a fost un miracol, după noaptea stalinistă, la noi, care a durat mai puţin decît în Rusia, dar n-a fost mai puţin dură. Deci după noaptea stalinistă în literatură, cînd nimic din marea poezie nu era permis să se ştie, cînd nu puteai nici să rosteşti nume, cum ar fi fost cel al lui Arghezi, pentru care Grigurcu a fost dat afară din facultate, ş.a.m.d. Au răsărit din nimic... dar nu din nimic, e totuşi ca din nimic — au ieşit Nichita Stănescu, Ana Blandiana, Păunescu, în perioada sa bună. Ei, de unde au ieşit ei? Că n-au ieşit din Beniuc. Şi n-au ieşit din Maria Banuş. Că nici din A. Toma.

— *Din cultura română.*

— Din cultura română care... Uite că suntem la Die, care este o zonă alpină cu rîuri subterane.

Vezi pe o vale, mai ales pe unde ne ducem noi, şi vezi că-i seacă. Ce s-a întîmplat? Ei nu, nu e seacă, rîul a coborît în subterană şi răzbate în altă parte. Şi cînd iese, ţi se pare miraculos. Şi eu cred în asemenea miracole. Atuncea, în literatură, a fost şi chestie de timp. Cît să fi durat acea noapte? Însă eu, care am făcut puşcărie şi care am şi observat-o, ştiu un lucru. Ca să treci prin probele astea înfricoşătoare îţi trebuie două condiţii. Prima e să fii tînăr. Cînd eşti tînăr, eşti şi moral. Adică te ţii drept.

— *Ai forţe care îţi lasă deschisă perspectiva, nu-ţi face imposibile şansele de viitor.*

— Dar cînd eşti bătrîn, eşti mai aproape de moarte şi te bîntuie frica: "Vai de mine, dacă mor, dacă mă ucid!".

— *Cît mi-a mai rămas?*

— Cît mi-a mai rămas. Deci erau conflictele morale dintre noi, tinerii, şi bătrînii, în puşcărie. Noi îi acuzam de trădare, de pactizare cu duşmanul. Şi ei nu ştiau să explice chestiunea aceasta. Oricît de deştepţi erau, nu ştiau.

— *Acuma, probabil îi înţelegeţi mai bine.*

— Nu, nu, că-i înţelegeam şi atunci. Dar ei nu erau capabili să se înţeleagă pe ei înşişi.

— *Presupun că lui Paul Goma, care e atît de meticulos în analizele sale, pînă la o cruzime realistă de meticulos, presupun deci că nu i-ar plăcea miturile, basmele.*

— Basmele? Basmele îmi plac. Şi eu scriu basme. Cărţile mele sunt organizate după schemele basmelor. Ca şi cum ar fi în interiorul unui mit. Însă în momentul în care un mit sau un basm este făcut ca să mă îndepărteze pe mine — nu zic de misiunea mea, că mie nu-mi plac cuvintele mari —, să mă îndepărteze de treaba mea; nici chiar datorie nu spun. Eu am o treabă de făcut...

— *Din care motiv operaţi cu termeni atît de "joşi", de modeşti în semnificaţiile şi nuanţele pe care le exprimă şi, deci, pe care doriţi să le exprimaţi?*

— Fiindcă m-am săturat. Mai ales în limba română nu merge, de pildă, termenul "operă", decît la cei morţi, la clasici. Şi nu pot să-l aud pe Breban vorbind despre — citez acuma, pun ghilimele — "opera mea". E adevărat că el e ardelean şi ardelenii au mari dificultăţi în limba română. Grave dificultăţi.

— *Din cîte îmi aduc aminte,*

Nicolae Breban nu s-a sfiit să recunoască el însuşi că limba română curentă a însuşit-o abia după cîţiva ani de viaţă în Bucureşti.

— Da, asta nu e rău. Dar chestia cu "opera" nu merge. Nu-i şade bine cuiva să vorbească despre propria lui operă. Nu-i scris undeva că se interzice aşa ceva. Dar nu şade bine. Poate să vorbească: romanul meu, scrierea mea, textul meu, cartea mea, arta mea sau lucrarea mea. Dar "opera mea" nu poţi să spui, fiindcă un om nu poate vorbi despre destinul lui.

— Dar despre "creaţia mea" se poate vorbi?

— Şi asta deja sună nefiresc, deocheat.

— Din motivul că creatura, omul, s-ar cere în concurenţă cu Creatorul, cu Dumnezeu, probabil.

— Dar, mă rog, ei nu au decît să folosească, nimeni nu le interzice. Mie însă nu-mi sună bine. Eu am ureche de muzician. Am avut şi studii de compoziţie. La un moment dat înclinam să fac studii serioase şi să mă înscriu la conservator. Să termin clasa de compoziţie. Nu s-a întîmplat, să zicem, din motive obiective. Nu s-a putut. Eu nu ştiu acuma dacă nu mi-am fabricat nişte argumente post-festum, să zic: n-am vrut eu să fac chestia asta. Oricum, din această nefacere a muzicii eu am muls ţîţa de lapte şi am scris o carte întreagă.

*— **Sabina**. Ştiu din auzite, din citite, doar.*

— Cartea care, printre altele, este şi o comparaţie între muzică şi literatură. Şi era o comparaţie văzută de ochii unui adolescent. Termenii sunt aproximativi şi poetizaţi. Nu sunt termeni ştiinţifici, filosofici fermi. Nu. Zicea el, protagonistul, că muzica, fiind suma artelor — literatura eu n-o consider artă, ci e literatură, e cuvînt care vine din altă parte, vine de la Dumnezeu, vine de la Cuvînt, pe cînd artele lucrează cu categorii care sunt indiferente la morală. În pictură, culoarea, roşul sau albul, sau bleul, sau pestriţul nu pot fi nici bune, nici rele. Sunt culori. Frumoase, bine asortate sau rău plasate. Sau sunetele. Nu sunt nici bune, nici rele. Însă în cazul cuvîntului lucrurile stau altfel. Scriitorul nu e artist. Scriitorul e scriitor. El nu are nevoie să spună: arta scrisului. Există arta pantofăriei, arta cofetăriei. Bineînţeles, scrisul vine de la Dumnezeu, nu? Cum se spune în primele rînduri din Biblie: "La început era cuvîntul". Deci este vorba de o origine sacră. Şi atunci, cel care se apucă să fie scriitor trebuie să procedeze ca ruşii — să cinstească cuvîntul. Adică să nu-l bălăcărească.

— Dar americanii nu cinstesc cuvîntul?

— Ba da. Însă ei au o altă cultură, una multiprotestantă. Dar noi acuma vorbim numai de români.

— Şi, uneori, de ruşi.

— Da, vorbim de români în comparaţie cu ruşii, pentru că mereu românii scriitori se contrapun ruşilor.

— De ce s-ar contrapune? Nu e obligatoriu.

— Bun. E mult de explicat. Poate că revenim. Dar ziceam aşa: că muzica este suma artelor, dar el, adolescentul, a cunoscut o perioadă de împlîntare în muzică pînă la uitare. Nu mai ştia ce se petrece în jurul lui. Şi, pe de o parte, era o protecţie, pentru că evenimentele din jurul lui erau violente, urîte, lumea era tîmpită. În sfîrşit, totul era rău. Şi muzica îl proteja. Şi, în acelaşi timp, în momentele în care ieşea din muzică, îşi dădea seama că dacă se mai duce în interiorul muzicii, va pierde contactul cu ceea ce se întîmplă în jur. Or el nu vroia. Erau mulţi care se izolau prin muzică. La noi, zicea el, nu există drogurile, dar există morfina. Adică se ştiau, se găseau efectele morfinei. Despre asta vorbea el. Cu muzica te obişnuieşti. Te duci mereu la ea, te scufunzi în ea. Şi totul e bine. Ţi-i plăcut. Chiar şi tu devii mai deştept. Tu nu eşti mai deştept, pentru că tu eşti secundar muzicii.

— E o teză a lui Paul Goma?

— Bineînţeles, aceasta e o teză oricînd contestabilă, oricine poate s-o facă bucăţele. Dar este teza cărţii mele. Deci, iau cuvîntul care este mereu treaz. Sau trebuie să fie mereu treaz. Nu ca în muzică, la auzul căruia stai cu capul înclinat ba pe o parte, ba pe alta, ba pe o pernă; ba stai într-un cot. Da, e plăcut: ce bine e în

muzică, ce picant după al doilea pahar cu vin! E bine. Cînd te doare inima, cînd te doare piciorul, cînd te doare capul, cînd te doare amorul...

— *propriu...*

— Fie şi amorul propriu sau amorul pentru o femeie care e bună în dragoste ş.a.m.d. Sigur că-ţi vine muzica şi-ţi oblojeşte rănile. Or cu asta am răspuns... nu, n-am răspuns, ci poate doar că am venit cu partea mea de întrebare la povestea cu arta. Deci eu nu consider că literatura este artă. Şi nici măcar datorie. Nu-mi plac cuvintele astea. Dacă vrem să fim scriitori, noi suntem cei care trebuie să ne facem totdeauna treaba noastră, fără să aşteptăm răsplată. Noi nu ne putem compara decît cu preoţii.

— *Altfel de ce-aţi fi insistat în ale literaturii dacă această ne-artă nu v-ar fi răsplătit într-un fel sau altul?*

— E o întrebare de rabin, să ştii, la care răspund cu altă întrebare: credeţi că eu trăiesc din literatură? Niciodată n-am trăit din literatură.

— *Cineva ar putea crede că nu e chiar aşa, cel puţin după ce aţi editat mult în Occident.*

— Ştiţi de ce? Cît eram în România, aveam cărţi publicate în Occident, însă în ţară lucram cu braţele ca să-mi cîştig pîinea cea de toate zilele. Aicea, la fel. Eram director de colecţie, mergeam la congrese, în dreapta, în stînga. Lucram ca zugrav, ca să-mi cîştig existenţa.

— *Nu s-a prea ştiut acest lucru.*

— La ce i-ar interesa pe alţii cum trăiesc eu? Iar acuma, de şase ani, m-am îmbolnăvit destul de grav. În sfîrşit, am avut o mare plictiseală cu inima şi nu mai pot lucra. Deci trăim trei din salariul nevestei mele care e bibliotecară undeva.

— *Şi dacă tot am vorbit despre muzică, v-aş ruga, Paul Goma, să ne spuneţi ce predilecţii muzicale aveţi.*

— Îmi plac toate muzicile. Pot să spun că eu sunt un profesionist care nu şi-a făcut profesia. Eu am trăit într-un mediu muzical. Părinţii mei erau învăţători. Învăţătorii totdeauna în perioada ceea erau selectaţi şi prin probă muzicală, care era eliminatorie atunci. La noi în casă totdeauna s-a cîntat vocal. Noi eram trei, mama, tata şi cu mine, dar cîntam pe şase voci. Ca nişte basarabeni, influenţaţi de muzica polifonică rusească, care basarabeni erau fii de ţărani şi cunoşteau la perfecţie ceea ce cîntau ţăranii... Cunoşteau şi chestiile acelea hibride, de tipul Musicescu. Să mă ierte Dumnezeu, dar — iei folclorul, îi pui nişte floricele şi, gata, îl prezinţi drept cîntec popular. Da, fiindcă învăţătorimea prin asta s-a ilustrat. Şi după aceea, ceea ce se numeşte muzică clasică, simfonică etc. Evident, sunt foarte sensibil acuma la ceea ce se întîmplă în muzica modernă. Să zicem, populară, adică rock. Rockul este muzica tuturor. Jazul a intrat în clasicitate. Şi — o poveste. Şi aici ar fi bine să ne oprim puţin.

— *Ne oprim pentru vreo abatere lirică sau nu prea sau pentru ca să vă pun o altă întrebare?*

— Nu, eu aş fi vrut să vorbesc de muzică din alt unghi de vedere.

— *Vă rog frumos.*

— Deci cu copilul meu, care are 20 de ani acuma, bineînţeles că discutăm muzica ce se aude la televizor sau pe care şi-o procură el pe disc, casete. Muzica asta de consum. Şi avem şi astfel de discuţii. Zic aşa: uite, muzica asta pe care o cîntă cutare, ce crezi tu, din ce zonă etnică vine? Şi încep deducţiile. Să fie o temă scoţiană? Sau una irlandeză? Sau una bretonă? Şi-i spun aşa: toate muzicile astea, de sub genericul rock, au supt din folclorul anglo-saxon. De ce, domnule, anglo-saxon? Din cînd în cînd, mi-aduc aminte de acum 40 sau 50 de ani că americanii au şterpelit melodia românească **Sanie cu zurgălăi** — era un cîntec semiţigănesc — şi l-au prelucrat şi a devenit un cîntec mondialmente cunoscut. Dar ce se întîmplă cu noi? Înseamnă că nu suntem dotaţi, pentru că eforturi şi tentative se cunosc. Tentative nu de prelucrare. Nu-mi place cuvîntul prelucrare. Că nu ei ceva să prelucrezi. Există. Tu doar vii de undeva. De unde? Vin din poporul român. Poporul român are o muzică, nu? Are o poezie. Nu înseamnă că eu prelucrez folclorul românesc. Nu. Dar

eu vin de undeva. La români însă nu se vede nimic chiar cînd încearcă să transpună o melodie superbă, frumoasă, sublimă, populară, în ceva, hai să-i zicem, cultă, iese o rapsodie de Enescu. Să fim serioşi. N-o să ieşim noi cu Enescu în lume.

— *Sunteţi cam categoric. Eu sunt de altă părere.*

— Dar stai, că încă n-am terminat. Recent am auzit la radio un disc care era prezentat foarte elogios, cu teme ungureşti. Disc de rock, de folk. Domnule, jumătate din ele erau teme româneşti. Şi-am zis: uite, să afle românii chestia asta, din nou îi acuză pe unguri că iar le-au furat Ardealul. Dar bine le fac, pentru că ei nu sunt în stare să-şi prezinte ce au. Şi au! Şi din punct de vedere folcloric, tot un ungur, un mare compozitor din secolul ăsta, Bela Barták, compune un concert pentru clarinet pe teme româneşti.

— *Paul Goma, pare-se că exageraţi totuşi cu posibila reacţie a românilor. Că doar românii nu-i acuză pe evrei că aceştia au preluat pentru imnul Israelului o melodie populară românească. Albanezii la fel îşi filiază imnul ţării lor din folclorul românesc. Ce, ar fi trebuit să trîmbiţăm mereu, ca să ştie lumea, că avem o muzică atît de bogată, încît au de unde împrumuta şi alţii?*

— Nu, românii au ce au cu ungurii. Pentru că încolo li se arată: Băieţi, uitaţi-vă la Transilvania, ca să nu vedeţi Basarabia. Asta este toată chestia, toată politica.

— *Şi totuşi, ce părere aveţi că un popor străvechi, cu tradiţii milenare, cum sunt izraeliţii, a preluat pentru imnul ţării sale o melodie românească? Sau albanezii, care au procedat aidoma?*

— De evrei nu ştiu exact.

— *Vă rog să credeţi că ceea ce am afirmat e sută la sută autentic. Poate să v-o spună orice evreu cît de cît luminat.*

— Bun. Dar de albanezi ştiu precis. Pentru că Victor Eftimiu, albanez de origine, dar devenit scriitor român, era autorul textului acelui imn. Aşadar, e o chestie de influenţă comercială.

— *Imnul ca chestie de negoţ?*

— De ce nu? Dar şi imnul nostru **Trăiască regele** era făcut de un oarecare neamţ. Un capelmaistru de a şasea mînă. Nu mai vorbesc de imnurile astea de astăzi. Sunt de o nemuzicalitate care rivalizează cu **Marseillaise**-a franceză, care este, bineînţeles, cel mai nemuzical imn.

— *Francezii ştiu acest lucru?*

— Ştiu. Dar şi din punctul de vedere al textului este un imn sîngeros. Dacă-l pui alături de imnul polonez, ăla e muzică, dar ăsta — nimic.

— *Nu ştiu dacă e cazul să amintim că imnul japonezilor are doar patru rînduri de text.*

— Uf, japonezii. Hai să rămînem în aria europeană. Ca să nu mai vorbim de italieni, care au avut geniala chestie de a-şi face imn dintr-un joc. E un joc. O tarantelă. Nu-i solemn sau grav.

Pe scurt, asta e, ce-am spus, muzica noastră. Şi noi zicem: "Ah, noi, ce muzicieni, ce talentaţi suntem".

— *Prin creaţia dumneavoastră literară...*

— Ei, se vede că ai uitat ce am spus eu referitor la creaţie şi operă.

— *Cer iertare, Paul Goma. Deci, prin lucrările dvs. literare, prin întregul demers ideatic făcut prin cuvînt, vă gîndeaţi să reuşiţi sau doar să supravieţuiţi ca om, ca intelectual?*

— Cred că nici una, nici alta.

— *Nu vă gîndeaţi să reuşiţi ca scriitor?*

— Nu cred că era primul gînd al meu. Eu niciodată nu mi-am zis: "Trebuie să fiu scriitor. Trebuie să fiu scriitor mare". Niciodată nu mi-am zis asta. Eu am făcut şi atletism. Ştiu ce înseamnă să fii primul şi ştiu ce înseamnă să fii al patrulea.

— *Ce fel de probe făceaţi la atletism?*

— Semifond. Şi tot în cartea asta, **Sabina**, care nu e publicată, fac teoria locului patru. Locul patru la un cros la care participă o sută, două sute de oameni. Şi, dacă nu eşti printre primii trei, nu exişti. Mai bine ieşi al 66-lea decît al 4-lea. Dacă eşti al 4-lea, eşti nimic, cum se zice, patruurmătorulea. Dar în literatură nu există chestia asta cu locurile. Asta

numai Breban îşi imaginează că există. Ca să scrie "romancierul numărul unu" despre Breban. Ce e cu chestia asta?

— *Am impresia că într-un rînd aţi fost prieten cu Breban?*

— Nu, nu-mi este prieten. Eu nu pot fi prieten cu oamenii de care mă desparte totul. Eu spun aşa: Breban este un foarte bun romancier. Însă dacă Breban, în afară de romanele lui, ar tăcea din gură, ar face cel mai mare bine pentru persoana lui. Pentru că în momentul în care deschide gura să facă declaraţii, să dea interviuri sau cînd scrie articole, spune nu doar prostii. Prostii spunem toţi. Ci spune ticăloşii. Adică neadevăruri atît de violente, încît nu ştii de unde să-l iei. Mai ales că inventează, inventează. În roman, bineînţeles, poţi să inventezi. N-are decît să inventeze pînă poi-marţi. Însă nu poţi să inventezi istorie trăită alaltăieri. El asta face în toate declaraţiile lui. Or eu fiziologic nu pot să suport un asemenea afront la adresa adevărului.

— *Posibil că e un mod de a se întrepătrunde organic viaţa cu fabulaţia literară. E un fel de* ***modus vivendi****, de condiţie de profesionist.*

— Nu, nu, nu. Noi trăim în secolul douăzeci, în a doua jumătate a lui. Noi din 1914 suntem sub semnul lui Sarajevo, adică în permanentă stare de război. Şi chestia că, cică, eu fac artă, eu fac roman nu mă interesează — să i-o spună altuia. Pentru că în cazul lui Breban, dacă el zice aşa că nu face politică, păi el a făcut politică, pe cînd era membru în Comitetul Central.

— *Deci nu admiteţi că ar putea fi o prelungire, în viaţă, a stării de elaborare a literaturii?*

— Nu, nu, nu. Păi să spună, domnule, să anunţe. Să zică: "Acuma eu îmi dau drumul fanteziei". Şi-atuncea am şti despre ce e vorba. Dar aşa, ultima lui ispravă a fost o carte de suvenire, de amintiri şi eu am scris un articol în "Vatra" despre chestia asta — care e de la un capăt la altul delir curat. Eu am impresia că e o chestie maladivă.

— *Cine ştie. Deloc puţini scriitori au ciudăţenii, abateri de la comportamentul comun.*

— Asta e altceva. Însă el nu poate să spună o frază în care lucrurile să fie adevărate. Prima parte merge, merge, şi dintr-o dată o ia razna. Dar nu se poate aşa ceva. Asta s-o bagi în roman, dar nu în declaraţii sau în amintirile tale din copilărie.

— *Se poate crea totuşi părerea că-l judecaţi prea sever pe Nicolae Breban.*

— Nu. Hai să ne fixăm la o chestie. E o poveste cu memoria selectivă. Dacă e să zicem la Breban, e o memorie maladivă. Bineînţeles că omul uită cînd să se protejeze. Cînd ceva foarte violent, foarte neplăcut i s-a întîmplat lui sau s-a întîmplat alături de el ca să nu înnebunească, încearcă să uite. Dacă omul e nescriitor, e de înţeles. Însă un scriitor n-are dreptul să facă aşa ceva. Un scriitor nu are dreptul să uite.

— *Apropo, se zice că aveţi o memorie fabuloasă, poate că chiar... monstruoasă.*

— Nu, nu, nu. Eu nu am o memorie nativă. Eu am o memorie exersată. Exersată, dragă. De cînd părinţii mei erau refugiaţi, noi recapitulam, între noi, fie că eram în pădure, alungaţi. Noi am fost alungaţi, hăituiţi şi prinşi de ciobanii ardeleni şi predaţi ruşilor.

— *Descrieţi cazul în* ***Arta refugii****.*

— Şi noi, în trei, făceam exerciţii de memorie. Hai să ne aducem aminte de cutare, cutare, cutare. Şi în momentul cînd unul dintre noi o lua pe de lături, celălalt îl corija, că nu a fost chiar aşa, ci cam aşa.

— *Vă spunea tatăl pentru ce era nevoie să faceţi exerciţii de memorie?*

— Probabil că el avea un instinct aparte. Era un învăţător de ţară şi avea o cultură de bun simţ. El simţea că suntem pe cale de a ne prăbuşi, cu lumea şi cu memorie cu tot. El avea experienţă, fiindcă fusese în Siberia.

— *Ridicat, precum aflăm din* ***Din calidor****.*

— Şi el ne sublinia ceea ce ni se poate întîmpla. El le spunea ardelenilor: "Măi oameni buni, uitaţi-vă la noi. Noi suntem viitorul vostru".

Şi ardeleanul se uita şi nu pricepea nimic. Şi taică-meu era nefericit, considerîndu-se un fel de profet în pustiu. Bineînţeles că nu era un profet în pustiu.

Dar să revenim la un exerciţiu de memorie propriu-zis. În istoria noastră comunistă din România a fost un eveniment extern României, dar care a avut un ecou puternic şi în interiorul ţării noastre. A fost revoluţia maghiară, din 1956. Pentru generaţia mea, care a prins în piept în stare de maturitate perioada ceea, este un fel de test 1956. Pînă acuma au apărut cîteva cărţi de memorie, nu despre, ci care ating şi această perioadă sau ar trebui s-o atingă. Amintirile lui Breban, declaraţiile lui Manolescu, mai multe, Ion Vianu şi Matei Călinescu în dialog — tot cărţi interesante din punct de vedere memorialistic şi chiar din punctul de vedere al adevărului literar. Adevărul literar nefiind un jurnal, ci un concept. Şi cine mai este? Sami Damian. Toţi aproximativ de vîrsta mea. Cei care în 1956 aveau între 20 şi 30 de ani. Sau mai mult, erau studenţi, pentru că în 1956 a fost o mişcare studenţească în România, după care am intrat în puşcărie, şi de la Timişoara, şi de la Cluj, şi de la Bucureşti. Ei bine, e de plîns să vezi cum aceşti oameni, care sunt directori de conştiinţă ai neamului românesc, evită acest moment. Deşi ei erau studenţi în timpul ăla.

— Ieri, într-un dialog, mi-a vorbit de acest lucru şi domnul Sorin Alexandrescu, recunoscînd că atunci, în 1956, el n-a avut totuşi curajul să se alăture deschis colegilor săi studenţi care se adunaseră lîngă statuia lui Mihai Viteazul din Bucureşti.

— Dar unii evită să amintească. Şi nu se poate. A fost un test obligatoriu: ori erai în interiorul faptelor, ori nu-ţi ajungea curajul să fii acolo. Şi este interesantă o chestie, nu în scris, ci, oral. De pildă, Manolescu întreabă: "Ce-i, dragă, vroiai să intru şi eu în puşcărie?". Nu vroiam să intri în puşcărie, dar vreau ca să vorbeşti despre ce-ai făcut tu în vreme ce eu intram în puşcărie. Eu ştiu ce-a făcut şi nu consider că e ceva de ruşine. Şi-a salvat pielea. A fugit din Bucureşti şi s-a dus la bunicii lui. Cum au făcut mulţi studenţi, ca să nu fie implicaţi în evenimente. Asta-i o atitudine. Matei Călinescu şi cu Ion Vianu nici nu vorbesc de chestia asta. Iar Breban ce face? Minte, pentru că nu poate să nu mintă. El zice că a participat la cîteva şedinţe de protest, la Cluj. Eu i-am răspuns că dacă participai la una, nu la cîteva, ai fi fost cu mine în puşcărie, băiatule. Pentru că studenţi care nu participaseră la şedinţe, care nici nu auziseră de ele, fuseseră arestaţi. Că aşa era treaba atunci. Deci chestia asta a fost ca o hîrtie de turnesol pentru români. Ca şi povestea din 1977, unde iar m-am băgat ca boul, singur şi cu Negoiţescu după mine. Domnule, suntem oameni cu simţul onoarei, cu simţul demnităţii sau nu suntem? Bineînţeles că am intrat atunci în puşcărie cîteva zeci de studenţi, şi-atît. Şi de ce am intrat noi, studenţii, în conflict cu vechii deţinuţi? Deoarece, cu rare excepţii, ceilalţi deţinuţi intraseră în puşcărie nu pentru ce făcuseră — aici revenim la Noica, la conceptul noician, care este îngrozitor de reacţionar şi de românesc în acelaşi timp — deci noi făcuserăm ceva. Fie că era doar o intenţie, dar ne-au prins înainte. Or ei, vechii deţinuţi, erau în puşcărie pentru ceea ce fuseseră. Fusese unul prefect, altul ministru, celălalt jandarm. Nu făcuseră nimic. Cu excepţia de rigoare a oamenilor care se adunaseră în organizaţii armate, unii erau chiar partizani etc. În rest era marea masă a îngrozitoarei clase politice româneşti.

— Uneori se spune că sunteţi nu că sever, ci necruţător în acuzaţii...

— Bineînţeles că eu n-am să spun de mine de rău, ci încerc să explic. Şi zic următorul lucru: din cele ce am afirmat, în scris mai ales, despre unele persoane, despre unele fenomene, pînă în momentul de faţă, deci septembrie 1996, doar unele nu s-au adeverit. Încă nu s-au adeverit. Constatare care mă întristează. Eu aş fi fost primul om fericit din lume dacă

aş fi fost contrazis.

— *Dar nu puteţi fi şi iertător?*

— Nu cunosc cuvîntul iertare.

— *Chiar dacă-l rostiţi.*

— Nu, nu, nu cunosc cuvîntul iertare, pentru că eu nu mă simt autorizat să iert. Eu nu sunt preot.

— *Dar ca om? Căci şi bietul om trebuie să ierte.*

— Nu. Eu am altceva. Din capul meu iese "a ierta". Ce înseamnă a ierta? A absolvi, a avea o putere supra — sau neomenească de a trece peste păcatele cuiva. Eu nu am această putere. Sunt şi eu un om păcătos ca şi ceilalţi.

— *Adică îi puteţi înţelege pe ceilalţi, mulţi dintre care au făcut şi lucruri extraordinare, foarte bune?*

— Eu îi înţeleg. Dar faptele rele nu le uit. Asta e deosebirea. Ei... în sfîrşit, nu zic duşmanii, ultravorbitorii, să zicem aşa, spun despre mine că nu iert, că sunt necruţator. Nu, eu nu uit. Pentru că eu, în momentul cînd securiştii mă băteau (am şi scris asta)...

— *În* ***Culoarea curcubeului '77****, nu?*

— Aşa este. Deci în momentul cînd securiştii mă băteau, eu le spuneam, şi cu cuvinte, şi mormăind, cînd aveam căluşul în gură, nu "că las' că ies eu de aici şi o să vă belesc", nu. Ziceam: "O să vă ne-uit eu, o să vă bag într-o carte". Deci pînă în decembrie 1989 am avut de-a face numai cu răii răi, catalogaţi: comuniştii, Ceauşescu, Securitatea, Păunescu, ăia care erau răi-răi-răi. Şi după aceea, nu spre marea mea surpriză, mai mult decît atît — durere, pentru că sunt prieteni de-ai mei, am văzut că şi dintre cei buni au devenit răi. Încă foarte răi. Buzura.

— *Buzura?*

— Păi da. Eugen Simion, Pleşu, iubitul meu Valeriu Cristea, basarabean şi el. Cum poţi tu, scriitor, să te pui în slujba unuia de la putere? Cînd natura ta e să fii liber. Chit că plăteşti — nu? — chestia asta. N-ai tot timpul ce să mănînci şi nevastă-ta n-are chiar tot timpul cu ce să se încalţe. Asta este: dacă nu-i place, să se ducă să se mărite cu altul! Dar ei s-au pus în slujba unora. Toţi greşim, toţi facem erori, toţi într-un moment sau altul o luăm pe de lături, dar, cu durere, cu ceva ruşine, recunoaştem că, da, domnule, m-am înşelat cînd am zis cutare lucru. E mai grav la mine, cînd constat că nu m-am înşelat în previziunile rele. Căci mă interesează rezultatul, nu previziunile mele. Or, unii din foştii mei prieteni fac parte din acei români fragili care au impresia că dacă şi-ar recunoaşte erorile s-ar distruge, s-ar nega. Or, nu este aşa.

— *Aţi vorbit de atîţia oameni care v-au fost apropiaţi, de prieteni care nu vă mai sunt ce v-au fost... Nu vă simţiţi însingurat, prea însingurat, continuînd să-i ţineţi la distanţă?*

— Nu. De altfel, a fost o perioadă în care s-au precipitat rupturile. A fost perioada '93—'94. Am şi scris un text, care a început să fie publicat în revista "Vatra", cu un titlu rusesc **Unde am greşit?** în care arăt despărţirea de şapte buni prieteni ai mei, ultima fiind Monica Lovinescu. Prietenie de-o viaţă. Eram prieteni înainte de a ne cunoaşte. Marie Françoise Ionescu, Liiceanu, Manolescu, Tănase, Ivasiuc, Ţepeneag. Am fost prieteni foarte buni. Eu explic în acel text, şi îmi iau şi precauţiile de a spune că poate mă înşel, poate că argumentele mele sunt doar subiective. Este fatal să fie aşa. Şi eu încerc să aflu care sunt motivele rupturii şi constat în fiecare din cazuri că eu am înţeles prietenia într-un fel şi ceilalţi, într-un anumit moment, au început s-o înţeleagă altfel. Nu vreau să dau vina pe altul. Aici eu o fac ca un deviaţionist. Deviaţionist este acel tovarăş care o ţine drept înainte ca boul, atunci cînd partidul o ia la dreapta sau la stînga. Probabil, eu sunt un deviaţionist de natura asta. O ţin drept înainte cu prietenia atunci cînd prietenul meu o ia la dreapta sau la stînga.

— *Aveţi cumva şi momente în care vă exaltaţi orgoliul că aţi fi cel mai drept, cel mai bun, cel mai moral?*

— Nu, nu. De altfel, întrebarea e foarte dificilă. Eu zic aşa: nici una dintre rupturi n-a fost făcută într-o mînie. Eu, ca la Biblie, am aşteptat şapte probe. Una, două, şi am atras

atenţia. Şi aşa a durat cu fiecare dintre prieteni. Am discutat ani de zile. Iată, cu Monica Lovinescu ruptura a durat patru ani. Criza asta a şi început exact cînd lucrurile s-au schimbat în România. Faţă de această schimbare eu am avut poziţia mea. Şi am zis aşa: unu — e lovitură de stat bolşevică; am zis-o din 25 decembrie. Doi, cîteva luni mai tîrziu: singurele lucruri cîştigate de bieţii români sunt două — libertatea de expresie a presei şi libertatea de a călători. Atît. Pentru că nu mă interesează ce fac bestiile de securişti care învîrtesc afaceri. Asta este revoltător, dar nu intră în discuţiile cu mine. Iar eu nu-mi voi modifica prietenia în raport cu schimbările că Pleşu a devenit ministru, iar că Dinescu — preşedinte al Uniunii Scriitorilor. Nu. Eu în prietenie urmăresc adevărul şi fidelitatea. În prietenie eram împreună de acord asupra unor principii. Fidelitatea o iau în raport cu adevărul, nu cu persoana.

— *Ar reieşi că nu pot exista mai multe puncte de vedere asupra adevărului? Să zicem, în dependenţă de formaţia omului, de experienţa sa, de convingerile sale...*

— Există, sigur că există mai multe unghiuri de vedere asupra unui adevăr. De pildă, adevăr este sau nu e adevăr că Iliescu este autorul mineriadelor? Păi aici nici nu mai este discuţie.

— *Numai că Iliescu nu v-a fost prieten.*

— Nu mi-a fost prieten, dar nu asta are importanţă. Nu mi-a fost deloc prieten. Dar eu zic aşa: Pleşu, ca ministru al culturii, este el sau nu este vinovat ca un complice al guvernului la semnarea tratatului cu Uniunea Sovietică? Aici ne gîndim la Basarabia, la vînzarea ei definitivă. Monica zice: "Păi nu este, că el era doar ministru al culturii". Stai, doamnă! De ce n-a demisionat?

— *Nu este exclus să nu se fi orientat la timp.*

— Atunci nici nu merită stima mea, dacă nu s-a orientat. Doi: în timpul mineriadelor este el vinovat ca un complice cu guvernul? Cu Iliescu şi cu bestia aia de Petre Roman? Este. Că nu şi-a dat demisia. Încearcă să mintă Mircea Iorgulescu, care s-a apucat la "Europa liberă" să-i facă elogiu lui Pleşu-demisionar. Nu este adevărat. Şi eu iarăşi am scris nişte texte în care l-am pus la punct pe acest Iorgulescu. Cică Pleşu ar fi vrut să-şi dea demisia. Ar fi vrut! Păi şi eu aş fi vrut să fiu rege. Dar nu sunt.

Şi atunci am suferit cumplit, pentru că pierdeam prietenii. Înainte de evenimente avusem doi prieteni, pe Ţepeneag, cu care am fost foarte bun prieten, şi pe Virgil Tănase. Cu el am făcut multe blestemăţii împotriva securităţii la Bucureşti. Multe manuscrise am scos noi împreună. Şi aicea, la Paris, el s-a dat cu alţii.

Însă cele mai multe prietenii mi s-au întîmplat după schimbarea evenimentelor politice. Pentru că eu nu m-am dus în România. O atitudine nu zic politică, ci morală. Cum i-am spus şi lui Mircea Snegur cînd m-a invitat în Basarabia. Asta i-am spus: "Domnule, eu în ţări comuniste nu călătoresc".

— *Cum a reacţionat preşedintele?*

— Asta l-a şocat şi s-a simţit ofensat. A spus că nu e comunism.

În România din acelaşi motiv nu mă duc. Teroarea o exercită tot securitatea, tot Păunescu, tot Vadim Tudor. Eu îi cunosc.

— *Păi poporul, iubitul nostru popor i-a ales, n-ai ce-i face.*

— Poporul i-a ales? Să-l întreb care este halul poporului din Basarabia? Poporul, săracul de el, este completamente analfabetizat, prelucrat şi stă sub teroare.

— *Terorizat de foştii care au redevenit prezenţii.*

— E adevărat că halul de sărăcie e cam acelaşi peste tot. Dar omul nu trăieşte numai cu pîine, mama mă-sii de om. Ci şi cu puţină mîndrie, cu verticalitatea coloanei vertebrale.

— *Sunteţi supărat pe întreaga ţară?*

— Între mine şi România a fost un amor unilateral. Eu am iubit-o, iar ea, cum se zice în franţuzeşte, *elle non plus*. Ea — nu.

— *Iar cu Basarabia în ce relaţii vă consideraţi?*

— La un moment dat, vorbeam de basarabenitate. Francezii mi-au sugerat această noţiune de basarabenitate şi eu am găsit fericită expresia asta şi am făcut o legătură cu ce-mi spunea taică-meu. Zicea: "Măi, noi suntem evreii zilelor noastre". Adică ăia fără ţară. Cei mereu rătăcitori care sunt totdeauna priviţi cu suspiciune. Eu am avut acest sentiment din 1944 şi, trebuie să spun, l-am şi cultivat. Aşa cum mi-am cultivat memoria, mi-am cultivat şi diferenţa. Eu am aflat de la alţii că sunt altfel. "Tu nu eşti ca noi", îmi ziceau sau doar îmi sugerau. Şi eu prima oară am plîns, a doua oară am fost trist, iar a treia oară am spus: "Te trimit eu într-un loc. Dacă tu zici că eu sunt altfel, ei bine, o să fiu altfel". Şi m-am construit altfel. Şi mă uitam în jur: cum făceau ăia? Se dădeau, se curbau, se înclinau spre lucrurile rele. Eu cred că am ştiut să aleg şi făceam din contra. Că poate, dacă nu era chestia asta "cu altul", poate că făceam ca ei şi mă pliam după toate vînturile, scriind despre Dumitru Popescu — Dumnezeu.

— *Ziceaţi că v-aţi construit altfel. Cum altfel?*

— Mai statornic, cred, fără a mă plia după toate vînturile. Dar să revin la ruperea prieteniilor, care a fost o teribilă probă pentru mine. Nu cred că şi pentru dînşii. Ei înţeleg prieteniile ca pe nişte relaţii sociale. Eu nu le înţeleg aşa. Relaţii sociale ai cu colegii de lucru, cu cei de la birou, cu funcţionarii de la ghişeu. Iar prietenia eu o înţelegeam ca să fii de acord asupra unor principii. Şi asta te uneşte. Or, principiile fiind încălcate, eu nu văd ce s-ar mai putea întîmpla.

Apoi ruperea prieteniilor s-a acompaniat şi de o degradare fiziologică a mea. Şi de boală, şi de bătrîneţe. Şi bineînţeles că mă obsedează moartea, care va fi azi, mîine sau chiar poimîine. De aceea mi-am spus: domnule, probabil, şi cu prieteniile se întîmplă ca şi cu moartea. Cînd ajungi în faţa morţii — nu spun a lui Dumnezeu, căci nu cred eu că ajung în rai — în faţa morţii te prezinţi singur. Nu mai ai nici nevastă, nici părinţi.

— *Nici prieteni.*

— Adevărat. Singur şi gol. Deci te îndrepţi spre moarte ca spre o apă în care vrei să te scufunzi. Te dezbraci rînd pe rînd de toate hainele. Ei, ăştia sunt prietenii. Pe măsură ce îmbătrîneşti, ai tot mai puţini prieteni.

— *Nu aţi dori o mînă întinsă, o conciliere?*

— Mîna întinsă, da, dar conciliere, nu. Nu, pentru că eu n-am

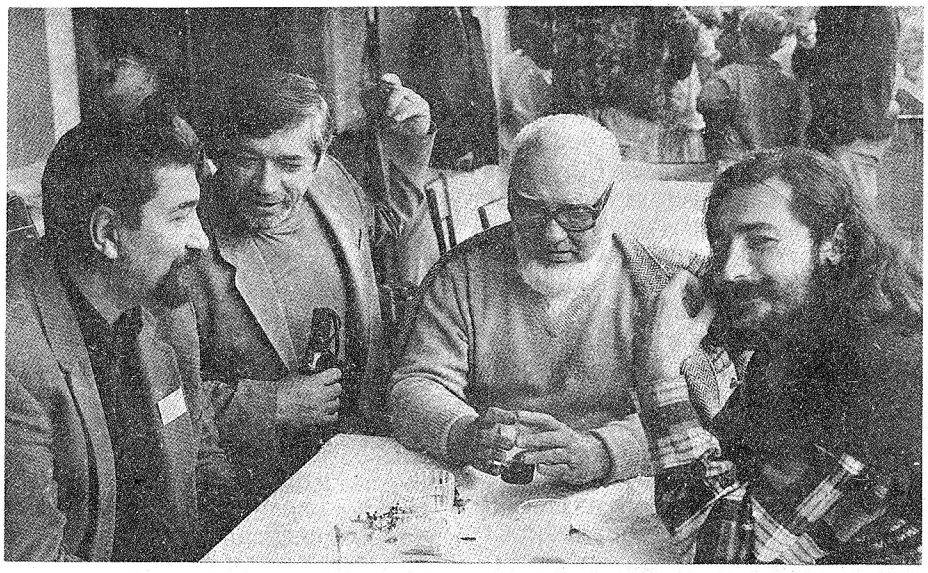

Paul Goma printre ai săi: Victor Lupan, Leo Butnaru şi Emil Galaicu-Păun. Foto: Mihai Potârniche.

rupt-o într-un moment de mînie sau de negîndire. Nu. Am plecat, plecat sunt.

— *Şi chiar n-aţi dori să vă împăcaţi cu unii din foştii prieteni?*

— Domnule Butnaru, prietenia nici nu e măcar ca amorul. În prietenie e ca în relaţiile cu mama, care e una. Nevasta o schimbi. Dar mama e numai una. Adică tu, dacă te desparţi de mamă, te desparţi în cazuri excepţionale, violente. Mai poţi să revii? Deci chestia cu fiul rătăcitor care se întoarce şi tatăl înjunghie viţelul cel gras — da, sigur. Însă la mine nu merge. Nu există nici un fel de viţel gras. Şi cum spuneam: am plecat, plecat sunt. Asta se întîmplă şi în materie de locuri. Eu, de pildă, nu m-am mai dus să văd sau să revăd locuri în care m-am simţit bine, locuri în care m-am simţit rău. Să zicem, nu m-am mai dus deloc la Sibiu, unde am petrecut o perioadă extraordinar de plăcută, de frumoasă. Ce să văd? Peisajul micşorat, oamenii urîţi? Lasă să-mi rămînă mie imaginea aia. Nu m-am mai dus să văd pe dinafară Gherla, închisoarea. De ce s-o văd? Eu am închisoarea mea. Ce să confrunt? Şi nu ştiu dacă nu m-am gîndit că şi cu Basarabia e acelaşi lucru. Ce să confrunt? Pentru că va fi o sfîşiere. Bineînţeles, în România, dacă mă duc, nu mai găsesc nimic. Pentru că pentru mine ţara nu este un peisaj. Este şi el, dar în al cincilea rînd. Dar ce înseamnă ţara pentru mine? Prietenii. Or, prietenii mei s-au exilat. Pe cine să văd? Pe Păunescu?

— *V-a fost prieten?*

— Păunescu nu, nu mi-a fost niciodată prieten. Dar a fost o perioadă în care ne înţelegeam bine, cînd era el bun. Înainte de 1970, am fost colegi de redacţie. Da, măi, zic unii, dar sunt tinerii. Este adevărat, sunt mulţi tineri curaţi, n-au avut ocazia să fie maculaţi, care mă stimează, încearcă să găsească cărţile mele, care foarte greu se găsesc în România. Adică sunt persoane care sunt interesate de mine. Pe acele persoane eu vreau să le păstrez şi să nu le decepţionez prin prezenţa mea. Pentru că ei, săracii de ei, aşteaptă sfaturi. "Ce să facem ca să nu mai fie cum este?" Ce pot eu să le spun? Păi îi blestem pe părinţii lor, pentru că îi consider vinovaţi. Puşi în patru labe şi din dragoste pentru progenitura lor, i-au învăţat să mintă. I-au învăţat să facă orice, ca să reuşească la liceu, cu pionieri, cu U.T.C., cu partid, să intre, să toarne.

— *În toate cele pe care mi le mărturisiţi se simte un dramatism greu de tăinuit. Dar cum reacţionează Paul Goma cînd este consolat, cînd este tratat cu o atenţie şi căldură umană nedisimulate?*

— Nu suportă. Cum să spun: sufletul plînge după aşa ceva, dar trupul reacţionează. Fiindcă nu e obişnuit. A fost şi un exerciţiu care, din păcate, s-a perpetuat şi acuma a devenit obişnuinţă, o a doua natură. Nu trebuie să mă las înmuiat. Fiindcă ştiam că aveam o misie: aveam o viaţă de dus. De pildă, în România eu nu am avut maşină. Bineînţeles, în primul rînd din lipsă de bani. Dar chiar dacă aş fi avut bani, nu mi-aş fi cumpărat maşină, pentru că maşina era un prilej de a suferi un accident mascat — nu? — din partea poliţiei. A doua: eu nu sunt chiar aşa împotriva alcoolicilor. Căci am avut prieteni, ca Virgil Mazilescu, care era ultra-alcoolizat. Mi-a rămas fidel, şi eu lui, pînă la urmă. Însă nu suportam beţivii şi beţivănelele tot din motivul că ştiam că securitatea îi foloseşte pe aceşti oameni cu caracterul slăbit şi pe care oricînd îi putea şantaja.

— *Pe Mazilescu nu l-au folosit.*

— Mazilescu e un caz. E Mazilă Unu şi Ultimul.

Apoi erau oameni care se îmbătau ca să pretindă că erau inconştienţi cînd făceau o faptă rea. Sau inconştienţi cînd se cerea să fie martori: "Domnule, eu nu mai ţin minte ce s-a întîmplat, căci eram beat-pulbere, eram sub masă". Exagerau.

Eu mi-am făcut o viaţă numai cu mîinile astea două. Numai nevastă-mea, săraca de ea, ştie cum a dus-o. Dar nevastă-mea avea umor — atîta ne-a rămas — într-o primă etapă, în '77, cînd am fost împinşi în exil, am plecat ca toţi amărîţii. Ca şi cei din Rusia. Numai cu un statut. Căci noi n-am fost expulzaţi. Nouă "ni s-a

permis", prin împingere, aşa, cu pieptul şi cu burta. Cunoaşteţi metoda, nu?

— *E una universală.*

— Deci nu se mai putea rămîne. Eu vroiam să rămîn. Pentru că mai fusesem o dată în Occident, pe un an de zile, aveam succes, aveam bani, publicasem cărţi în Germania, în Suedia. Dar m-am reîntors în România. Nu ca să schimb Guvernul. Fiindcă era ţara mea. Deci am plecat şi am ajuns aici pe aeroport — cu două geamantane, două maşini de scris şi un copilaş subţioară, la doi ani. Eu eram, nu zic bolnav, ci distrus. Mă drogaseră cît stătusem în '77 în închisoare şi efectele erau să continue de la eliberare încă un an şi jumătate. M-au otrăvit. Abia mă ţineam pe picioare. Iar nevastă-mea zice: "Lasă, dragă, că măcar ne-am distrat".

— *În ce mod?*

— Adică ea lua orice confruntare cu securiştii ca pe un episod hazliu. De pildă, penultimul. În sfîrşit, îmi dădură drumul din închisoare, ne mutaserăm în altă parte...

— *Din cîte îmi aduc aminte din "Culoarea curcubeului", vă mutaseră ei, şi chiar pe o stradă care nu avea nume.*

— Şi într-un imobil fără număr. Deci nu aveam adresă. Domnule, asta numai în comunism se poate: fără adresă.

— *În schimb, adresa noastră era clară pentru toată lumea şi, pentru că înţelegeţi puţin ruseşte, v-o spun, vorba cîntecului, direct în limba lui Lenin: "Moi adress ne dom i ne uliţa, / moi adress Sovietskii Soiuz". Astfel că, slavă Domnului, am rămas şi noi fără adresă. Fireşte, nu în sens dramatic, cum era cazul dumneavoastră. Dar vorbeaţi de cazurile de amuzament...*

— Da. Şi soţia s-a dus la mare cu copilul. Apoi trebuie să mai spun că printre "bogăţiile" noastre aveam pelinci aruncabile de hîrtie. De cum băiatul făcea caca, le şi aruncam. Dar fiindcă erau aşa de scumpe, nu le foloseam decît atunci cînd ieşeam la plimbare cu el, nu în casă. Şi soţiemea se plimba cu copilul în cărucior prin parcul din Constanţa. Bineînţeles, erau vreo cinci haidăi care o urmăreau. Să vadă cu cine se întîlneşte la Constanţa, în port. Fiindcă în mentalitatea lor bestia aia de nevastă a lui Goma trebuie obligatoriu să predea manuscrise, filme, chestii... Şi nevastă-mea, care e şi sadică în anumite momente, — ce să facă? Pregătea în aşa fel ca băiatul să facă caca pe el în parc. După care lua pelincile şi le ducea la un coş de hîrtii. După care se aşeza pe o bancă în apropiere. Iar haidăii, ca nişte cîini, jinduiau să se apropie, dar nu vroiau să cadă sub privirile ei. Şi de cum ea se ridica să plece, ei băgau mîinile pînă la cot în acel coş cu hîrtii. La care nevastă-mea revenea şi-i întreba: "Ei, tovarăşi, aţi găsit ce-aţi căutat?".

— *În dramatica existenţă pe care aţi avut-o vi s-a întîmplat să cunoaşteţi şi şansa, şansa benefică precum un dar imprevizibil, de inspiraţie aproape divină?*

— Sigur că am avut mare şansă. Fiindcă aş fi putut să mor de optsprezece ori.

— *Aşadar, şansa aproape divină a fost că de repetate ori aţi rămas în viaţă?*

— Nu că în general sunt în viaţă, ci pentru că am trecut de foarte multe ori pe lîngă moarte. Una dintre ele, mai recentă —dar sunt şi cele de înainte, ca basarabean fugit, căci putea să ne repatrieze în Siberia, cum se zicea în '44 — deci în cartea **Gherla** relatez cazul. A fost o bătaie soră cu moartea. Atunci am văzut sfîrşitul. Ăia nu se sfiau. Pentru ei nu existai. Puteau să te omoare şi după aia să se ducă să se culce cu nevestele lor. Iar gardienii ăia bestiali nu erau decît ţărani din împrejurimi. Mulţi dintre ei, printre care fraţii Şomler, erau legendari. Fraţii erau din satul Nicula.

— *Unde se află şi o mănăstire, şi un atelier de icoane pe sticlă. Localitate închinată Domnului.*

— Atelierul de icoane? Păi asta este chestia. Că ăştia cu familiile lor îşi făceau opt ore la Gherla şi se întorceau acasă şi făceau icoane pe sticlă, domnule! Şi atuncea poţi să-l crezi pe Blaga cînd spune că eternitatea s-a născut la sat? Blaga

era un poet, nu un filosof. Eu nu spun că toţi ţăranii români sunt aşa. Dar pot fi şi aşa. Apropo de chestia asta. Am dat nişte declaraţii şi mi-au sărit în cap unii de la Bucureşti.

— *Paul Goma, destui colegi se cam tem de ironia dvs., de aciditatea anumitor constatări. Se zice că sunteţi un om şi un camarad incomod. Dar faţă de propria-vă persoană vă permiteţi ironii, autoironii?*

— Eu cred că sunt şi autoironic. De ce se tem colegii de criticile mele, de ironii, de sarcasme, de înjurături, cum zic ei? Se zice doar: "Goma este înjurătorul". De ce? Pentru că ei sunt produsul unui sistem, al sistemului comunist, oricît ar vrea ei să nege asta, în care sistem la suprafaţă se păstra un pospai de civilizaţie. Adică vorbeau cuviincios, chiar şi în şedinţe, însă toate resentimentele lor se petreceau în secret. Adică, o vorbă rea spusă unde trebuia, la tovarăşul cutare, ca să-l luxeze pe **X** sau **Y** sau o notiţă informativă dată la sindicat. Chiar a şi fost asta, de ce nu? Acelaşi lucru se petrece şi în publicistică, în acele note de la urmă care sunt semnate generic **Cronicar**. Eu nu sunt pentru aşa ceva. Eu sunt pentru ca fiecare să fie cu responsabilitatea textului lui. Măcar cu iniţiale să noteze. Zic: sunt redacţionale! Doar nu s-a reunit redacţia întreagă şi împreună au redactat un text. Nu. Fiecare a venit cu contribuţia lui. Deci ei erau obişnuiţi să facă porcăriile pe ascuns. Or, dintr-o dată vine unul care calcă în strâchini. Adică spune lucruri care nu se spun. Şi le spune de-o manieră foarte violentă. "Tu eşti un mincinos", zice. Şi vine cu argumente. Asta ei nu vor să accepte, fiind obişnuiţi cu altceva: pe dedesubt ne mîncăm, iar în faţă ne pupăm. E chestia cu Caragiale cu geniala lui observaţie: "Pupat Piaţa Indepin-denţei". De aceea îl iubesc foarte mult pe Caragiale, pentru că a fost necru-ţător cu această natură profund românească, versatilă, nesigură. Acum cinci minute te-a pupat, acum te împunge şi pe urmă iar te pupă, pe rană. Eu nu pot să fiu aşa. Şi nu spun asta pentru că vin din Basarabia, fiindcă am impresia că şi basarabenii noştri sunt români tot din Traian şi din Decebal.

— *Dar pe ce bază puteţi fi autoironic?*

— Pe toate. În primul rînd în scris, în roman. Eu joc pe sîrmă. Sunt două domenii în care trebuie să fac echilibristică. Unul este cel al conceptualităţii. Eu sunt o persoană care nu am organ filosofic. Nu sunt dotat, cum unii nu au ureche muzicală. Da, dar eu ştiu că nu am. Şi nu mă bag. În cazul în care ating anumite concepte filosofice, — cum să spun — nu că le vulgarizez, ci le fac pe înţelesul în primul rînd al meu. Hai să zic cu o formulă mai măgulitoare: le poetizez. Asta e una.

O altă chestiune în care trebuie să ţin echilibrul este între eros şi pornografie. Bineînţeles că eu consider că erosul este o constantă esenţială atît în viaţă, cît şi, mai ales, în literatură. Erosul nu în schema sa platonică sau eminesciană, ci iubirea completă. Iubirea trupului, nu doar a corpului. Eu fac o deosebire între trup şi corp. Trup este ceea ce există la o femeie care face dragoste şi care face şi copii. Or, totul e poetizabil, totul este poezie. Sigur că este şi e uşor să zici: este. Dar în momentul cînd scrii despre sau apropo de sau în legătură cu sau vrei să faci cunoscută această dispoziţie — da, pentru eros trebuie să fii extrem de atent. Spaţiul de manevră este extrem de mic, şi foarte uşor poţi cădea în pornografie. Uneori nici nu ştii că ai căzut în pornografie. Mai ales la cuvinte, mai ales într-o limbă ca a noastră, română, care este o limbă pudibundă, retrasă. Nu zic primitivă, ci rurală.

— *Ce ar însemna limbă rurală? Că ar avea o decenţă exagerată?*

— Are o decenţă, dar nu cînd trebuie. Pentru că rural înseamnă şi acel ţăran care înjură la fiecare cinci cuvinte, te bagă şi te scoate, însă cînd vede scris cuvîntul pe gard, se revoltă. Nu mai spun dacă e ţărancă, care altfel ce zice ea — mamă, mamă!

— *Ca şi suspiciunea, de care am discutat mai la începutul dialogului, şi acest fenomen e unul caracteristic civilizaţiilor rurale.*

— Rurale, închise. Închise şi ale pămîntului, ale celor care păstrează, la urma urmei.

— *Vorba ceea: nu e rău fără bine şi viceversa.*

— Că sunt reacţionare? Sigur că sunt reacţionare. Dar asta e o calitate, că păstrează.

Apoi să ne amintim că ideologia comunistă ne-a impus o interdicţie în plus, apropo de anumite realităţi erotice. În concepţia comunistă, copiii se fac ca urmare a strîngerii de mîini, tovărăşeşte, în faţa gazetei de perete.

— *Cam aşa ceva. Plus atingerea vîrfurilor nasurilor, marţieneşte.*

— Exagerînd. Sau amor de ăla kolhoznik.

Deci, în aceste două poveşti eu trebuie să ţin echilibrul. În momentele în care nu sunt sigur pe mine, de echilibru, începe autodeziunea. Accept că e o metodă laşă: de a fugi şi de a şi explica. Mă iau singur peste picior. Fie că spun deschis că nu am organ pentru idei — eu nu lucrez cu idei, ci cu imagini. Iar la erotic-pornografic de asemenea în momentele (sunt mai frecvente aicea) cînd nu sunt sigur dacă nu cumva am căzut în trivial. E aşa de uşor, e aşa de uşor să cazi.

— *Ca şi cu pasul de la serios la ridicol.*

— Dar nici chiar un pas. Stai pe un gard, care nu are nici coamă, şi oricînd te poţi prăvăli într-o parte sau în alta. Atunci sigur că mă iau peste picior. Şi mărturisesc. Dar în general eu sunt un scriitor de tăcere. Pînă în 1990 nu m-am putut confrunta cu cititorii decît prin traduceri. Eu asta n-o consider drept comunicare cu cititorii mei. Era un succes, era o chestie plăcută — sigur, eram tradus în atîtea limbi, dar eu tînjeam după cititorii români. Şi asta a venit abia cînd am avut 55 de ani, în 1990. Chiar dacă eu mai publicasem o broşurică de care nimeni nu-şi mai amintea, în 1968. Iar de atunci am fost interzis. Uite, acuma îmi fac un total de contabil. Eu am scris 41 de titluri, de cărţi. Dacă o luăm în concept cantitativ sovietic.

— *E posibil, căci, m-am convins, autoironia nu vă este străină.*

— Divizionometric, cum se zice: "Eu am atîtea divizii". Ei şi ce dacă ai?

— *Pe unele le pierzi în Cecenia sau Tadjikistan.*

— Deocamdată numai cu asemenea lucruri nu mă pot lăuda. Pentru că eu nu am alte ecouri despre români, adică despre cititorul sau criticul literar, decît sporadice.

— *Ar reieşi că plutiţi în aceeaşi incertitudine ca şi pînă în 1990?*

— În bună parte, da. Căci mă mai întreb încă: domnule, scriu acceptabil sau m-am înşelat de cînd am început să scriu?

— *Şi cine ar trebui să vă spună acest lucru? Pe cine aţi crede?*

— Păi eu sunt un om social, structural, deci eu am nevoie să ştiu ce cred cei care citesc şi cei care scriu despre cărţi.

— *Nu mai încape vreo îndoială că în mare (-le cel mai mare) aţi fost foarte bine apreciat.*

— Da, da, sigur. Eu nu spun că nu suficient de lăudat. Dar eu am impresia că s-a întîmplat aşa: în primul moment, cînd mi-au apărut nişte cărţi în '90 şi '91, cei care le-au perceput au fost şocaţi şi ei, şi-au exprimat mirarea. "Cum, domnule, poate un om să scrie aşa ceva?!" Fie ca brutalitate a adevărului, fie ca spunerea pe nume — ăştia, Ionescu, Popescu, Georgescu, au fost nişte ticăloşi. Nu se spunea aşa ceva. Căci noi suntem oameni civilizaţi, românii, nu?

— *Ironia întrebării lui Paul Goma e dublă, conţinînd, adică, şi ironia răspunsului.*

— Civilizaţi, cum să nu. Noi ne turnăm pe la spate. Astfel că aprecierea generală s-a cam redus la aceste semne de mirare. Mai mult la semne de exclamare, aş zice. Or, sufletul meu tînjeşte şi după o analiză, fie şi nemiloasă.

— *Mai îngăduiţi puţin. Nu este exclus să aveţi parte şi de o nemilă bine regizată.*

— Cred că e o latură masochistă la mine. M-au interesat foarte mult articolele negative. Care exprimau rezerve. Pentru că alea mi-au dat de gîndit. "Stai, domnule. Ăsta se întreabă. Nici el nu e sigur dacă

are dreptate sau nu. Dar dacă are dreptate?".

— *O negativitate bine intenţionată...*

— Nu, ci în sensul că omul s-a aplecat cu interes şi a găsit nişte lucruri care lui nu i se par convenabile sau bune, sau i se par de-a dreptul rele. Ei, tocmai asta mă excită.

— *Acum cîteva alineate "magnetofonice", să le zic aşa, vorbeaţi de unii care sunt produsul curat/murdar al unei societăţi: al societăţii comuniste. Paul Goma ce fel de "produs" se consideră?*

— Al aceleiaşi societăţi în sens invers. Din contra. Adică un fel de anticorp. Nu, că eu nu sunt un produs occidental. Pentru că nici în Occident n-aş face mare brînză. Fiindcă nu sunt social.

— *În sensul? Ziceaţi doar că sunteţi un om social.*

— În sensul că eu nu ştiu să păstrez nişte convenienţe. Eu am impresia (şi mă înşel, bineînţeles) că e mult mai simpatic să faci bancuri brutale. Nu toată lumea le apreciază, nu toată lumea le decodifică aşa cum le decodificăm doi sau trei prieteni de-ai mei. Lucrăm nu în permanentă luptă, ci în permanent joc care simulează lupta.

— *Că nu sunteţi nici răsăritean, nici occidental, aţi spus. Dar imaginaţi-vă că aţi fi trăit într-o societate exemplar-democratică. Ce aţi fi devenit?*

— O, păi aşa, nu! Nu. Nici nu-mi pun asemenea întrebare. Nu ştiu.

— *Probabil că rămîneaţi la Orhei, poate că la Chişinău...*

— La chestia asta m-am gîndit. Chiar am şi scris-o. Ce s-ar fi întîmplat dacă n-ar fi fost ocuparea Basarabiei din 1940 şi dacă nu izbucnea războiul? Fiindcă părinţii mei erau învăţători, eu aş fi fost profesor. La Orhei sau poate că la Chişinău. Al dacă aş fi fost la Iaşi, aş fi fost deja ceva.

— *Ce fel de profesor?*

— Ştiu eu, de geografie, de istorie, de literatură... Poate. S-ar fi însurat, s-ar...

— *Iată că v-am solicitat prea mult imaginaţia. Dar, oricum, trebuia să ajungem şi la asta, deoarece nu aş crede că în proza dvs. bazată pe realitate, uneori mulată indisolubil pe dramatica, necruţătoarea istorie prin care ne-a fost dat să trecem, deci nu aş crede că în literatura lui Paul Goma imaginaţia ar avea un loc oarecare, neimportant, al patruurmătorulea, cum spuneaţi despre învinşii într-o competiţie.*

— Cum să zic eu ca să zic bine? Să nu-şi închipuie oamenii că eu sunt un cronicar al faptelor. În momentul în care vreau să fac cronică, atunci anunţ: "Carte de mărturii". **Cutremurul oamenilor** a fost o carte de mărturii în care m-am silit să nu mă îndepărtez de la adevărul meu. Căci există doar subiectivitate. În cărţile de ficţiune, unde pe o osatură reală, întărită cu veridic, adică cu ce ar putea să fi fost adevărat, inventez.

— *Am impresia că doza de invenţie e de presupus în scenele din copilărie din romanul **Din calidor**, în special în cele erotice.*

— Nu, nu, nu, momentele erotice nu sunt inventate. Dar punerea în scenă a unora dintre ele este augmentată, este — inventată total?... Nu cred că sunt lucruri total inventate, ci nu că nu s-au petrecut aşa, ci nu s-au petrecut atîta. E vorba de cantitativ. Şi eu le-am umflat, le-am dat o altă dimensiune. Însă impulsurile existau, aia fiind o carte declarată totuşi autobiografică. Dar începînd de la **Sabina** şi în alte două cărţi, care sunt ultimele din ciclu, apare destinul eroului care e şi narator, de aceea mi-i foarte uşor să mă confund cu el, în care, în mare, faptele s-au petrecut aşa. Dar există şi multă invenţie, care nu contravine realităţii şi, vorba lui Caragiale, viceversa.

Astfel, dacă e vorba de invenţie, eu aş fi putut concura cu oricare din inventatoriştii din România.

— *Nu doriţi să ne rupem iar într-un context ceva mai european, mai lăsîndu-i puţin în pace pe ai noştri?*

— Numai după cîteva precizări. Eu nu aveam nevoie să inventez..

Discutam cu Ţepeneag, care era gelos pe mine. Zicea: "Mă, tu nu ai nevoie să inventezi ca mine. Atîtea ai trăit, atîtea ţi-au căzut în cap". Este adevărat. Deci eu aveam materialul acolo. Dar una e să iei de acolo cu furca, cu grămada şi alta e să-l triezi, să-l treci măcar prin limbă. O altă constantă a mea e de a fi foarte atent la limbă. Dar nu în mod programatic, că aşa vreau eu. Ci pentru că, să zicem aşa, aveam conştiinţa că sunt într-un anumit fel dotat pentru invenţii verbale. Şi aceasta vine de la maică-mea, care vorbea ca apa, aşa, otova, şi curgeau din ea invenţiile verbale.

— Am auzit că aveţi chiar un dicţionar de invenţii lingvistice, verbale, stilistice?

— Nu, nu un dicţionar, că nu sunt meşter la dicţionare. Aşa-i zice lumea. El se numeşte "Alfabecedar" şi care are o secţiune — se numeşte **Apostrofzdicţionar**, care conţine 17 mii de derivate de la cuvîntul "p...dă".

— Aţi încercat să-l publicaţi?

— Păi cine mă publică? Cînd m-aţi întrebat cînd îl public, chiar am crezut că aveţi o editură şi-mi faceţi o ofertă. Eu vi-l dau.

— La Chişinău, noi avem mai multe foste-edituri. Iar cele două—trei care au rămas, dar pe loc au rămas, sunt sub conducerea dlui Gheorghe Mazilu. Am înţeles că îl cunoaşteţi.

— L-am văzut cînd a fost cu Snegur la Paris. Stătea cu pălăria în cap. Nu ştiu de ce nu şi-o scotea.

— Oralitatea, cursivitatea pe care aţi moştenit-o de la mama dvs. o puneţi cumva şi în relaţie cu arta povestitului la moldoveni, cu cea a lui Creangă sau Sadoveanu, să zicem?

— Da, cronologic de-acolo porneşte. Maică-mea era fiică de ţăran, taică-meu de-asemeni venea din ţărani. Şi eu am trăit între ţărani pînă la nouă ani, cît am trăit în Basarabia. M-am umplut. Ei, şi după aceea, ca orice exilat fericit...

— Anapoda şi totodată sugestivă sintagmă: exilat fericit.

— Exilaţii fericiţi sunt de două categorii. Familia noastră, în care eram atît de nefericiţi, încît eram foarte liberi: n-aveam nimic, deci eram total liberi.

— Vorba aia marx-turbată: proletariatul (deci şi scriitorimea) nu are ce pierde decît lanţurile nedreptăţii.

— Deci total liberi, scriitorii care pleacă în exil îşi duc limba, îşi duc bogăţia limbii cu ei. Ei bine, noi pe unde am hălăduit — pînă cînd au murit bătrînii mei, foarte timpuriu, căci erau uzaţi de viaţă grea — în casa noastră se vorbea. Se vorbea. Şi eu auzeam. Şi eu înregistram. Şi vorbeam şi eu, bineînţeles. Însă cînd ieşeam din casă, vorbeam ardeleneşte. Nu în limba ardelenească, ea neexistînd, ci cu accent ardelenesc. Dar şi părinţii ştiau acest grai. Căci ei erau învăţători în sat şi cu copiii, cu părinţii vorbeau folosind termeni locali şi chiar accentul ardelenesc. Aicea este, zic eu, dotarea pentru muzică, pe care am moştenit-o. Deci eu pot tot atît de bine să prezint un personaj care vorbeşte moldoveneşte, ca şi un ardelean din sud, ca şi un mara-mureşean, ca şi un bucureştean, ca şi un dobrogean. Fiindcă am ureche.

— Ar fi şi un cabotinism sau doar o înclinaţie spre a vorbi în nuanţe şi octave ale diverselor provincii româneşti?

— Nu cred că e cabotinism. Eu îi zic răsfăţ. Da, mă răsfăţ, sigur că da. Şi-acum să mă laud, fiindcă m-aţi provocat. Eu am cîteva cărţi, una din ele, **Gardă inversă**, avînd o lungă istorie, care a fost scrisă acum 24 de ani şi tot n-a apărut. A fost distrusă de Marin Sorescu. Înainte de-a intra la tipar, a distrus plumburile cărţii.

— Chiar credeţi că a fost dispoziţia lui Marin Sorescu? Eu unul n-aş crede.

— Nu ştiu, nu ştiu, nu ştiu. Dar, oricum, el a făcut chestia asta.

— Aţi spus de trei ori "nu ştiu".

— Bine. Să lăsăm asta. În acea carte am un lipovean care vorbeşte româneşte. Fireşte, vorbeşte româ-neşte ca un lipovean. Cei care mi-au citit cartea şi au idee cum vorbesc lipovenii din România...

— Eu i-am cunoscut, la Dunăre, pe la Capidava.

— Aşa. Eu însă nu ştiu cum vorbesc lipovenii din Basarabia.

— Ei nu vorbesc româneşte. Să sperăm că deocamdată.

— Nu vorbesc româneşte? Ei bine, acelor cunoscuţi ai mei le-a plăcut. Culmea este că revista "Continent" mi-a publicat în ruseşte proza aceasta.

— *Cine v-a tradus?*

— Renata Lesnic. Nu ştiu cum m-a tradus, că am avut discuţii. Măi, cum ai să traduci tu, în ruseşte, un personaj rus de origine, mă rog — ucrainean, care vorbeşte româneşte? A zis: "Las'că ne descurcăm noi". Eu nu ştiu ce a ieşit.

— *Renata Lesnic e o basarabeancă şi ea, emigrată pe cînd lucra la Radio Moscova pentru străinătate.*

— Eu am protejat-o. Am şi publicat-o, prima oară la **Hachette**, cu **Ici Moscou**, prima ei carte. După aceea am facilitat traducerea şi publicarea ei în nemţeşte.

— *Nu ştiu dacă e bine să vă întreb, însă m-aţi predispus, Paul Goma, la francheţe şi mă interesez totuşi dacă aveţi de gînd să interveniţi în prozele scrise odată, să reveniţi, eliminînd, completînd, pur şi simplu redactînd?*

— Acesta este un foarte urît obicei al meu. Uneori e groaznic, căci merge pînă la a strica cărţi.

— *Înseamnă că uneori muzicianul din dumneavoastră îşi pierde camertonul.*

— Şi asta din cauză că timp de 20 de ani eu scriam în româneşte şi nu eram publicat în româneşte. Pentru că imprimarea, tipărirea te opreşte chiar din punct de vedere psihologic. Şi te întrebi: care a fost scopul? Să văd cartea? Cartea e un obiect. Dactilograma nu e un obiect.

— *Nu?*

— Nu. Nu e un obiect! E o grămadă de foi galbene, care pot fi oricînd molestate.

— *Şi, înţeleg, se întîmpla chiar să le molestaţi.*

— În primul rînd că e o manie a mea de a reface. De pildă, prima mea carte serioasă, **Ostinato**, am scris-o de vreo 16 ori.

— *Variante?*

— Variante. Adică eu nu corectam pe text şi după aceea să modific doar acel pasaj care trebuia. Nu. Eu o scriam de la cap la coadă.

— *Aşa, dintr-o oarbă manie?*

— Bineînţeles că nu. Mai întîi făceam însemnări, nişte tăieturi, nişte adaosuri nu ştiu ce şi după aceea îmi ţineam manuscrisul vechi în partea stîngă şi în partea dreaptă îl începeam din nou. Şi am scris, am scris, am scris mai multe variante. Sunt şi cărţi cu mai puţine variante, ca **În cerc**, cu care am avut conflict cu Saka.

— *Serafim?*

— Da.

— *Unde l-aţi cunoscut?*

— Eu nu l-am cunoscut. El a preluat manuscrisul... Eu îl dădusem lui Liviu Antonesei să-l ducă la "Junimea" de la Iaşi şi Saka l-a luat, a vrut să pună la cale o coeditare nu ştiu ce. În sfîrşit, n-a ieşit colaborarea.

Deci la **În cerc** am scris numai două variante, pentru că, practic, n-am avut cum, fiindcă s-a pierdut manuscrisul.

— *În acest caz, ce i-aţi predat lui Antonesei?*

— Eu nu am nici în momentul de faţă un manuscris. A rămas la editură, de acolo l-au recuperat ei. În sfîrşit... **Calidorul** l-am scris de vreo 5—6 ori. Şi aicea chiar că nu mai pot ţine echilibrul de care vorbeam că-l pot stăpîni în alte domenii. Aicea nu mai ştiu cînd încep să-l stric.

— *Este totuşi ceva care vă depăşeşte ca voinţă, care vă domină.*

— Domnul meu, fiindcă a scrie proză... Nu, acuma vorbesc la oglindă. Pentru mine, să scrii proză este plăcerea supremă. Este egal cu extazul erotic şi probabil — că nu-l cunosc — zic, cu cel mistic. Adică, însămînţezi lumea. Tu faci o lume.

— *Păi vorbeam de modestie, că nu trebuie să folosim noţiunea de operă; de creaţie, în caz contrar părînd că l-am concura pe Cel de sus, pe Creatorul suprem.*

— Pînă acuma am fost modest. Vreau în continuare să fiu modest. Dar în această modestie spun aşa, că romancierul poate fi comparat într-un anumit fel cu Atoatefăcătorul, pentru că el face o lume. Altceva e cum o face: o face prost, mai puţin reuşit...

— *Poate că face doar un personaj, sau o familie, sau doar un*

grup de oameni...

— Da, sigur. Face şi o lume, dar şi un peisaj, nişte personaje care chit că vorbesc prost sau incorect sau gîndesc strîmb. Dar există acea lume. Bineînţeles că eu n-o fac în şase zile, ci în mai mult de şase zile, dar am impresia că e mai bună decît lumea pe care o făcut-o Dumnezeu.

— *Chiar dacă lumea din cărţile creatorului Paul Goma uneori nu e deloc bună, fiind destul de crudă, de dură, de antiumană?*

— Ei da, dar intenţia autorului este cea bună. Nu ştiu dacă aţi observat...

— *M-aţi făcut să vă spun pur şi simplu Paul Goma, în vreme ce dvs. nu mă onoraţi prin a-mi spune tu. Asta am observat.*

— Asta e obişnuinţa noastră ruralistă. Dar ziceam că nu ştiu dacă aţi observat, dar sigur că o să observaţi că, în general, fulgerele mele merg spre bărbaţi. Adică ei sunt personajele odioase. Însă femeile, nu ştiu... E adevărat că nu e adevărat în realitate, căci sunt şi femei păcătoase şi perverse, şi ticăloase.

— *V-au pricinuit cumva rele?*

— Nu, nu, nu. Chiar femeilor care m-au abandonat le păstrez, aşa, un gînd bun. Pentru că eu sunt un mare iubitor de femeie, în sfîrşit.

— *Mi se pare firesc să fie aşa.*

— Of... Uite, Dumnezeu, care este asexuat, a făcut-o strîmb de tot.

— *Sunt unele întrebări care, adresate unor scriitori oarecare, ar putea părea întrebări de serviciu, de-a dreptul banale, în cazul lui Paul Goma nu mi se pare deloc banal să-l întreb ce citeşte în ultima vreme.*

— A! De vreo zece ani buni nu mai citesc literatură. Am început a abandona literatura prin a nu mai citi poezie. Eu eram un mare cititor şi gustător — nu pricepător — de poezie. Adică opiniile mele nu erau nici originale, nici interesante. Dar mie îmi plăcea să citesc poezie. Orice poezie şi, în special, poezia în limba română. Dar în ultimii ani n-am mai citit decît din obligaţie, dacă cineva îmi dădea un volum de versuri..

— *Să zicem că v-aţi luat doza de poezie. Nu văd nimic condamnabil în această saţietate.*

— Da. Însă de vreo cinci ani nu mai citesc nici proză.

— *Mda...*

— Şi bătrîneţea... E fatal. Nu ştiu, e fatal. Toată lumea face aşa, zic eu. Citesc, în schimb, jurnale, amintiri, biografii ale scriitorilor, chestii de istorie, pentru că totdeauna am fost pasionat de istorie. Da, ceea ce este de fapt bucătăria, pe care eu n-o văd în sensul nostru românesc, adică acea anexă degradată din punct de vedere şi social, şi igienic; adică locul unde se fac lucruri bune, dar nu e bine să stai. Ci bucătăria în sensul aproape occidental al cuvîntului, unde chiar şi mănînci şi unde te simţi bine. Stai la o masă în bucătărie şi acolo mănînci, şi acolo discuţi cu prietenii, acolo bei, acolo bîrfeşti...

— *Să ne amintim că şi noţiunea de cenaclu a venit din anticul termen latin cenaculum, care însemna odaie de mîncare.*

— Şi nu se confunda cu ospătăria, care e un fel de birt, de bistrou. Cam aşa e.

— *Ce cărţi pentru lectură aveţi pe masa de lucru sau în cenaculum?*

— Acuma dintre români îl citesc pe Luca Piţu.

— *Ieşeanul?*

— Ieşean.

— *E de o copleşitoare dexteritate lingvistică, semantică, stilistică.*

— Între noi e o relaţie de amiciţie — animozitate.

— *Dihotomică.*

— Sigur că da.

— *A fost pe la Paris?*

— El a fost, dar nu pe la mine. Era o perioadă cînd era cu alţii. Dar uite că mi-am făcut noi prieteni. Pe el, de pildă.

— *Adică nu doar aţi desfăcut, ci aţi şi făcut prietenii. Presupun că aţi avea afinităţi şi cu Emil Brumaru.*

— Da, dar, ce-i ciudat, pe Brumaru nu-l cunosc. Îl ştiam dinainte, cînd eu eram prieten cu Ţepeneag, cu Dimov, cînd el venea de la Dolhasca din cînd în cînd la Bucureşti. Probabil, ne-am dat mîna, ne-am cunoscut. Însă eu sunt un mare admirator al versurilor lui.

— *El ştie?*

— El ştie.

— *De la cine?*

— De la Antonesei, de la Luca Piţu, de la Titus Ceia.

— *Cred că îi face bine această simpatie, deoarece am impresia că e cam retras.*

— Nu mai este el retras, aşa. Acuma e la Iaşi, e la **Convorbiri literare**. Cînd a fost Ceia pe la mine, i-am spus: "Te rog să-i smulgi ultimul volum lui Brumaru şi să mi-l trimiţi. Sau cel puţin să mi-l fotocopiezi".

— *Iată că vă surprind în inconsecvenţă. Totuşi, n-aţi abandonat definitiv lectura poeziei.*

— Păi erotica lui Brumaru mie-mi e — cum să spun? — la inimă, aici. Totdeauna am iubit-o. Invenţia verbală a lui Luca Piţu de asemenea. Căci noi suntem în concurenţă. Care inventează mai...

— *Sigur că într-o concurenţă mutual avantajoasă. În invenţie e loc pentru toţi.*

— Da, e o concurenţă stimulatoare.

— *Pot să vă întreb şi la ce lucraţi în prezent?*

— În momentul de faţă nu lucrez la ceva anume. Am lucrat la prelucrat. De o jumătate de an m-am hotărît să nu mai scriu.

— *Şi chiar nu mai scrieţi?*

— Adică nu, nu ca să nu mai scriu deloc. Ci ca să nu mai scriu ficţiuni. Am zis: "Am terminat ce-am avut de spus. Am început să mă repet". Da, de fapt, eu sunt unul care se repetă de la carte la carte.

— *Sigur, aveţi nişte teme constante.*

— De pildă, mă repet cu chestia cu Basarabia în fiecare carte.

— *Poate că e o obsesie nu doar inevitabilă, dar şi necesară?*

— Ei, aicea mă terminam, dragă, cu Basarabia aia.

— *Nu mai cred eu să fie chiar "Basarabia aia". Prea vă distanţaţi de ea. N-ar fi în firea şi logica lui Paul Goma. Din cîte pricep eu, bineînţeles.*

— Las' să se mai descurce şi singuri basarabenii.

— *Să vedem, să vedem. Nu e uşor. Dar treaba mea e să vă mai întreb ceva: aveţi cumva un jurnal intim?*

— Da, sigur, un jurnal care nu e intim deloc. Eu am vrut să-l public. Am dat trei volume, aşa, care fac vreo 900 de pagini, la Editura "Nemira", la Dan Petrescu. Erau gata de ieşit în luna mai şi dintr-o dată au zis că încă nu, să vedem. Şi în momentul de faţă încă nu ştiu dacă se va face în toamnă sau renunţă definitiv.

— *Sigur că tergiversările sunt neplăcute, însă este imposibil ca scrierile lui Paul Goma să nu răzbată spre noi.*

— Hai să zicem că mă consolezi cu asta. Asta e o poveste pe care o cunosc.

— *Eu chiar cred în ce-am spus.*

— Dar cu ce nu mă consolez este următorul lucru, pe care l-am spus şi o să-l spun: există anumite texte de ale mele care mi-au fost întîrziate în mod deliberat de prietenii mei.

— *Iar de prieteni?*

— Nu de duşmanii mei comunişti şi securişti. Nu. Ci de prietenii mei, Liiceanu, Manolescu, Pleşu, care au făcut în aşa fel ca să nu fie publicate articolele mele şi, bineînţeles, scrisorile. De pildă, Liiceanu mi-a sugerat în 1990 să fac pentru editura lui un volum de articole. Păi în 1972 — atenţie, în 1972 — eu scriam în presa germană şi unul din articole se intitula aşa: **Cenzură, autocenzură, paraliteratură**, în care încă atunci nu eu eram cel care spunea primul că acel care acceptă cenzura în mod fatal merge la autocenzură, iar rezultatul nu este literatură, ci paraliteratură? Ei, articolele astea, care au zăcut pe la mai multe edituri şi pe care Liiceanu mai întîi le-a lăudat, iar mai pe urmă le-a respins...

— *Nu cumva din motivul că puneţi editorilor condiţii prea drastice?*

— Nu, nici un fel de condiţii. Ca bani, nu m-am ales cu nimic, cu absolut nimic. Cu minimum, cît au plătit; unii dacă au plătit, căci alţii n-au plătit. Cu acei bani puţini îşi completează pensia o mătuşă de-a nevestei mele, singura rudă pe care o am. Eu n-am primit absolut nimic. Iar în anumite cazuri nici măcar

exemplarele de autor nu le-am primit, cele 20 de exemplare cuvenite. Nu. Deci de asta sunt eu neconsolat, pentru că aveam şi eu o întîietate în spaţiul românesc. Eu spuneam aceste lucruri cînd ei nici măcar nu se gîndeau că ar fi posibil să le gîndească. Or, ei avînd puterea să nu mă publice, eu nu exist ca antemergător în problemele astea. "A! e ăla care doar înjură!" Ei, eu nu sunt doar ăla care înjură, ci acel care atrăgeam atenţia încă din 1972. Şi scrisorile deschise, care erau nişte documente pe care Liiceanu le-a refuzat.

— *Din cîte ştiu, la Editura Humanitas v-au apărut unele cărţi.*

— Eu i-am dat totalitatea cărţilor mele lui Liiceanu. Era prietenul meu. El a scos în '90 **Gherla** şi **Culoarea curcubeului**, cam în acelaşi moment. Şi **Gherla**, care e o carte dură, violentă, care-i priveşte pe securişti, n-a fost retrasă. A fost lăsată să circule. Pe cînd **Culoarea curcubeului**, care e o carte de mărturii despre '77 şi care vorbeşte nu doar despre laşitatea scriitorilor cutare, cutare, ci chiar despre conivenţa lor cu autorităţile poliţieneşti, a fost distribuită în vreo 2—3 mii de exemplare, retrasă de pe piaţă, ţinută doi ani în depozit şi după aia trimisă la topit.

— *Aş vrea să vă spun că o parte din tirajul* ***Culorii curcubeului*** *a venit ca donaţie şi în Basarabia.*

— Ei bine, s-o fi considerat că Basarabia nu are o mare influenţă în contextul românesc.

— *Important e că acea carte a rămas "în viaţă".*

— Eu nu ştiam ce se întîmplă cu cartea asta a mea, dacă n-ar fi scris cronicarii în cronicile lor: "Această carte eu n-aş fi avut-o dacă n-aş fi avut un prieten ministru". Căci în Moldova nu s-a difuzat, în Ardeal nu s-a difuzat, în Banat nu s-a difuzat. Şi-apoi s-a scris în presa românească ce cărţi au mai fost trimise la topit de la "Humanitas". Şi abia atuncea am aflat.

Dar s-au oferit băieţii de la "Familia", care n-aveau editură în momentul cela. Aveau revista şi tînărul Florin Ardelean a fost inima iniţiativei. Şi mi-au scos ei adevărata ediţie din **Culoarea curcubeului**. Dar ei, săracii, n-au avut posibilitatea s-o difuzeze, pentru că difuzorii au refuzat s-o primească. Ei au transportat-o cu sacoşele, cu portbagajele maşinii, cu prieteni. Şi au recidivat. Deşi au avut, probabil, pierderi colosale, mi-au publicat şi scrisorile, care alcătuiesc un tom destul de voluminos şi violent.

— *Paul Goma, în chestionarul meu iniţial care, fireşte, a fost dat peste cap de cursul imprevizibil al dialogului nostru, aveam şi o întrebare cu numărul 13. Nu ştiu, să v-o pun sau nu. Sunteţi un om superstiţios?*

— Da, sunt. Cu cifra 13 sunt.

— *Deci încheiem aici.*

— Sau încheiem deocamdată.

— *Facă-se voia domnului Paul Goma.*

Die-Drôme, Franţa,
22 septembrie 1996

"DACĂ PROZA E ÎN PRIMUL RÎND CORPORALITATE, POEZIA E RESPIRAŢIE"

Dialog: Dumitru CRUDU — Emilian GALAICU-PĂUN

Dumitru Crudu: *În **Poem**-ul **psihedelic** ("România literară", nr. 23/ '96) spui: "eu caut (...) să prind / să le fur meseria privind / peste umărul unuia / altuia". Despre ce fel de meserie e vorba? De poet? de critic literar? de romancier?*

Emilian Galaicu-Păun: Depinde peste "umărul" cui privesc; şi, trebuie să mărturisesc, mă simt înconjurat de adevăraţi giganţi (citeşte: de pilonii Generaţiei '80). Ei bine, aceştia ("giganţii") sunt scriitori la fel de buni atunci cînd scriu un poem/roman sau cînd comentează un poem/roman al altcuiva. În ce mă priveşte, scriu cronici, de obicei acide, cu sentimentul că aş face nişte ciorne la viitoarea mea carte de poeme. Exagerînd puţin, aş putea afirma că **Cel bătut îl duce pe Cel nebătut** se compune din 21 de poeme şi cel puţin tot pe-atîtea cronici la cărţile colegilor de generaţie (fără frontieră!), rămase în afara copertelor. Iar în romanul **Gesturi (Trilogia nimicului)** am introdus un fragment de cronică la... **Gesturi**. Mde, "hrană sieşi...".

D.C.: *Fiecare vers din poemele tale ţine cît o respiraţie. La capătul versului ţi se termină suflarea. Ce bine că începe un alt vers! Nu te temi că cititorul ar putea să se sufoce?*

Em.G.-P.: Cititorul meu (ideal) are plămîni buni, de înotător în Marea (Neagră?) a literaturii. De altfel, am început să scriu poeme "cu latura

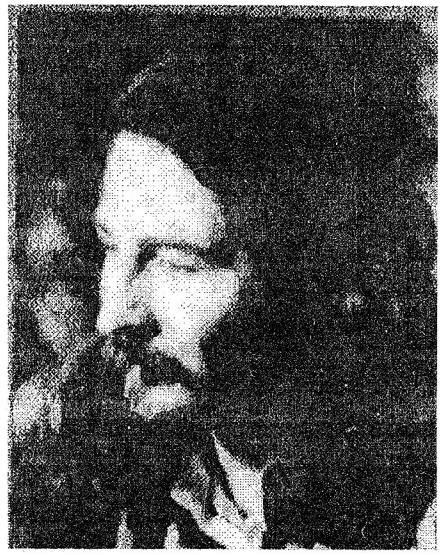

UN NOU MODEL DE SCRIITOR

Ceea ce contează în noul sistem cultural, cel românesc, singurul căruia îi aparţinem cu adevărat, în afară de talent, sînt calităţile intelectuale şi morale ale unui scriitor. Scriitorul nu mai este văzut ca un primitiv şi ca un frust (aşa cum se întîmpla în perioada sovietică), care nu are habar de ceea ce se face în cultura românească şi universală. El nu mai este un inspirat şi un naiv, pierdut printre ideologii şi realităţi "luminoase", pur şi simplu făcînd abstracţie de existenţa unui Pound sau Joyce, a unui Eliot sau Valéry, a unui Kavafis sau Pessoa, a unui Virgil Mazilescu sau Mircea Ivănescu, a unui Radu Petrescu sau Paul Goma.

Scriitorul modern, nu poate exista decît avînd conştiinţa întregii literaturi de pînă la el, decît avînd o puternică şi pregnantă conştiinţă culturală. Unui atare model îi aparţine şi optzecistul Emilian Galaicu-Păun, altfel redactor la prestigioasa revistă literară "Vatra" din Tîrgu-Mureş. Poezia şi proza sa propun o nouă viziune ontologică şi metafizică asupra lumii şi a literaturii. O nouă viziune care, credem, va contribui la schimbarea la faţă a literaturii basarabene.

Dumitru CRUDU

de-un kilometru" abia atunci cînd literatura, din vocaţie, mi-a devenit viaţa de toate zilele. Ca aerul, pe care-l iei în seamă abia atunci cînd îţi lipseşte. Şi, dacă vrei să ştii, abia după vreo trei cărţi de versuri, după **Levitaţii deasupra hăului**, mai exact, am reuşit să mă vindec de-un fel de sufocare (în adolescenţă cît pe ce era să devin tebecist!), provocată de teribila neîncredere în sine (îmi citeam la microfon poemele de parcă le-aş fi sugrumat, grăbindu-mă să cobor cît mai iute de pe scenă). După **Cel bătut îl duce pe Cel nebătut** s-a creat în jurul meu o atmosferă protectoare, suficient de aerisită, în interiorul căreia am redactat **Gesturi**-le mele. Conchid aforistic: dacă proza e în primul rînd corporalitate, poezia e respiraţie.

D.C.: *Ce crezi despre cronicile la* ***Gesturi (Trilogia nimicului)****, primul şi deocamdată unicul tău roman? Chiar e roman?*

Em.G.-P.: Nimic. Chiar!

D.C.: *La ce distanţă se află* ***Gesturi****-le tale de* ***Cel bătut îl duce pe Cel nebătut****?*

Em.G.-P.: În partea a doua a **Trilogiei nimicului** personajul meu, un fel de Cel-bătut-îl-duce-pe-Cel-nebătut anonim, are de la bun început un vis straniu şi care-l va urmări pe tot parcursul cărţii/vieţii: "Se face că se plimbă împreună prin oraş, fără a îndrăzni măcar să se ţină de mîini, ambii aerieni, numai vînt şi lumină, cînd deodată lăsîndu-şi privirea în pămînt descoperă că de la mijloc în jos este cu pielea goală". Ei bine, distanţa dintre **Cel bătut...** şi **Gesturi** e distanţa dintre partea de sus şi partea de jos a aceluiaşi trup!

D.C.: *Ce vrei să faci după* ***Gesturi****?*

Em.G.-P.: Ceea ce am făcut şi pînă la **Gesturi** — să scriu. Fantoma lui Heliade-Rădulescu nu-mi dă pace să adorm, noapte de noapte. Ce mai, am devenit un insomniac!

30 iulie 1996
Ch-ău

Emilian GALAICU-PĂUN

plimbarea de seară

cine mă vede în fiece seară ieşind în oraş la braţetă
cu Inchiziţia crede că sîntem amanţi sau că ne-am logodit
cin' nu mă vede îl crede pe cine mă vede în fiece
seară ieşind în oraş la braţetă
cu Inchiziţia — este atît de fragilă: o doare
glezna-ncălţată în gheata spaniolă, încearcă să nu şchiopăteze
numai să fim într-un pas! se crispează-n corsetu-i de fier
cînd îmi şopteşte-n ureche (îi simt vîrful limbii
ca pe-un şperaclu umblînd la lăcata defectă):
"descătuşează-mă, hai! şi să mergem la barul de noapte-al
vreunui motel, să luăm băutură cu noi şi ţigări
m-am săturat să fiu sfîntă — emancipează-mă! şi
cîntă-mă cît tînără mai sînt!"

eu o conduc la braţetă — în liniştea fără sfîrşit
vorbele-i par nişte ruguri plutind pe o apă adîncă, pe apa
morţii a rîului Gange

cine ne vede ne crede familie tînără cînd
eu o conduc la braţetă cu tot arsenalul de cuie de chingi de tortură
care le poartă pe ea zăngănindu-le ca pe
nişte breloace: "hai, descătuşează-mă! spune-mi
mici erezii sau cuvinte porcoase-n ureche înjură-mă bate-mă
pe cărbune pune-mă dar mai ales
nu mă stima — violează-mă!"

o însoţesc în tăcere (ceea ce-o scoate din minţi!)
trupul ei gol ca o limbă de foc răbufnind din odăjdii cernite
mistuie spaţiul din jur şi-l preschimbă-n *alt* timp:
stam ca şi-acum cu muţenia scrisă pe chip: Inchiziţia-şi muşcă
limba din gură şi limba latină mi-o scuipă-n obraz înju-
rîndu-mă limba crescîndu-i la loc şi vulgata şi-o
muşcă şi-n silă mi-o scuipă-n obraz înjurîndu-mă limba cres-
cîndu-i la loc şi franceza şi-o muşcă şi-n silă mi-o
scuipă-n obraz înjurîndu-mă limba crescîndu-i la
loc portugheza şi-o muşcă şi-n silă mi-o
scuipă-n obraz înjurîndu-mă limba crescîndu-i la
loc spaniola şi-o muşcă şi-n silă mi-o
scuipă-n obraz înjurîndu-mă limba crescîndu-i la
loc italiana şi-o muşcă şi-n silă mi-o
scuipă-n obraz înjurîndu-mă limba crescîndu-i la
loc şi româna şi-o muşcă şi-n silă mi-o
scuipă-n obraz conjurîndu-mă (limba-i
se răsuceşte în broasca auzului meu ca refrenul):
"şi-au venit întîmpinăturile
loviturile izbiturile
apucăturile
zbrobitu cu fărîmatu!"

Cel bătut îl duce pe Cel nebătut

(ediţie revăzută şi adăugită)

Motto: "Dragu maichii, după tine
îmi pare şi rău şi bine"
(bocet hunedorean)

2.

caravana trecu prin urechile acului — poartă regatului nostru Gherghef
cînd Infanta dormea cu regatul în poale buimacă
de pe somn ea uită de ozor şi cu drumul mătăsii brodă:
Ducă-se-pe-pustii s-a întors din pustiu

ziua albă-a regatului nostru ca pînza întinsă pe rame
se zoi (cine-şi şterse cu ea chipul plin de sudoare?)
cînd Infanta brodă cum ai coase un sac cu făină la gură:
Ducă-se-pe-pustii s-a întors din pustiu

ca o mie şi una de nopţi se vesteau peţitorii de dor subţiindu-se
n-a putut pune aţa în ac — castităţii ei poartă — niciunul

fără somn rătăcea prin saloane Infanta doar paşii legau înţeles:
Ducă-se-pe-pustii s-a întors din pustiu

tatăl ei se-nsură într-o vineri cu Fata Morgana — de-atunci
Mama Vitregă-i
dă tîrcoale doar poate-o să-i scape din mîini oaza noastră Gherghef
şuşotea camerista: "din tot ce brodează Infanta adăuzi rămîne doar
Ducă-se-pe-pustii s-a întors din pustiu"

şi-a scos ochii cu-n ac — cu buricele-mpunse-ale deştelor
căută o ieşire febril (pe mînerele uşilor — sînge!):
"l-am brodat cu fir roşu tot eu destrăma-l-voi Imperiul în care
Ducă-se-pe-pustii s-a întors din pustiu"

caravana trecu prin urechile acului — poarta regatului nostru Gherghef
robi atletici descarcă pachete enorme în faţa palatului
*"Ducă-se-pe-pustii şi-a întors în baloturi de pînză Pustia-n
care-a fost exilat!"* — ca din gură de şarpe răcneşte Infanta în timp ce

un paj tînăr o are pe sacii ticsiţi cu nisip

4.

Dar iată şi ziua cînd robii şi-armează...

"porunceşte să fie aduşi hulitorii! călăului
porunceşte să-i smulgă fiecăruia limba şi..." — sfetnicul
mai şoptea în urechea augustă cînd slugile lui
de acum întindeau pe crăcane limbile smulse le
curăţau de grăsime de impurităţi şi cîrceie le dau
dubălarilor să le dubească cizmarilor
să le tragă pe calapod... într-o singură noapte era
fiecare al zecelea din pedestraşi încălţat în sandale
(emirul
înainte de-a-şi pune în marş pedestrimea se duse
să-şi consulte oracolul — una şi bună repetă oracolul:
"unde-a mers mia meargă şi suta!")

"poruncesc tot acuma să fie aduşi lăudătorii! călăului
poruncesc să le smulgă — fiecăruia — limba şi..." zis şi făcut
gudurîndu-se vocea de sfetnic păşea pe timpanul august:
"de-de-mult-am-vo-it-să-te-sfă-tui-dar-în-
ţe-lep-ciu-nea-Ta-a-pre-văzut..." "poruncesc
tot acuma să fie aduşi oratorii..." "... şi gîn-ga-vii" "cei
buni de gură poeţii sofiştii..." "... şi mmmu-ţii"
"poruncesc unde-a mers mia de pîrîtori
meargă sutele celor pîrîţi..."

cînd ieşea
pedestrimea pe poarta cetăţii femeilor
hălind praful stîrnit de oştirea în marş le crescu
cîte-un drum mai îngust sau mai lung în gîtleje dar nimeni
nu avea să se-ntoarcă pe drumul acela vreodată
(oracolul

dacă nu i-ar fi fost smulsă limba din gură o! le-ar
fi vestit că degrabă *murit-a emirul*
nu atît de-ndoieli remuşcări sau regrete cît ros
de sandaua făcută din limba de sfetnic)

6.

aşa grăit-a Cel-bătut-îl-duce-pe-Cel-nebătut:

"iată robul cum zace cu şira spinării în formă
de potcoavă (nu crede nici el că-i aduce noroc!) cu urechea
auzind doar porunci cu privirile-n jos şi cu fruntea
aşezată comod sub genunchi ca pernuţă de
rugăciuni" — dar ce spune acolo? "cu
gura plină (de huşte) -şi slăveşte stăpînul!" — *aşa*

grăit-a Cel-bătut-îl-duce-pe-Cel-nebătut: "iată

capul tras între umeri al robului cum
i se duce pe gîtiţă (nu fi naiv: nu sînt noduri!) direct
în stomac: *aici lăcuieşte jivina pămîntului*
de aici proiectează revolte noi orînduiri
să le vadă-aurora îşi nalţă din ciorba de burtă
căpăţina — ce grea e! — de-a oarba
căutînd o ieşire — nu-i nici o ieşire! — atunci
şi-o aburcă în spate sub piele-ntre umerii doi
ca pe-un sac cu merinde ca pe-un drob de sare astfel rămînînd
cocoşat" — dar ce urlă acolo? "cu
gura plină (de huşte)-şi înjură stăpînul!" — *aşa*

grăit-a Cel-bătut-îl-duce-pe-Cel-nebătut:

"iată mîinile de prestidigitator ale luptei de clasă
îngrijindu-i cocoaşa intrată în chinu-
rile facerii: iată în mîinile luptei de clasă bărdiţa:
printr-o cezariană-i extras nou-născutul: metoda
va fi larg aplicată în timpul războaielor
pe femei: baioneta pumnalul ş.a. — instrumentul diferă de la
caz la caz" — dar ce glăsuie-acolo? "cu
gura plină (de huşte, dă nume copilului: Cezar!" — *aşa*

grăit-a Cel-bătut-îl-duce-pe-Cel-nebătut:

"iată noul Cezar poruncind ca să-i fie aduse dovezi
("din pămînt!") să confirme obîrşia nobilă
a cocoaşei: dar sîngele-i nu e albastru (mă tem că-i
curge-n vine eterna lui ciorbă de burtă!)
tenul feţii nu-i de alabastru (de forma cutiei craniene — nici vorbă
şi nici scaunul (moale vîrtos) nu e ereditar
sub un soare torid simte cerul pe cap ca o pulpă
de cămilă" — dar ce vrea acolo? "cu
gura plină (de huşte) dă ordin să fie bătut
cu nuiele la tălpi robul care-l hurducă!" — *aşa*

grăit-a Cel-bătut-îl-duce-pe-Cel-nebătut:

"iată robul — acelaşi din strofa întîi — depăşin-
du-şi condiţia umană îşi ghilotinează Cezarul născut
din cocoaşă (oricum de origine nobilă —
capul tras între umerii doi): iată mîinile robului
ridicînd în prăjină din coş capul mort
al Cezarului: iată curajul de rob cum răcneşte cu
gura plină (de huşte)-n urechea Cezarului: EGALITÉ!
pînă capul Cezarului mort ca balonul se umflă încît
scoate limba la rob: iată şira spinării de rob luînd forma
de potcoavă: nu crede nici el că-i aduce noroc!" — *aşa*

grăit-a Cel-bătut-îl-duce-pe-Cel-nebătut

8.

"ţi-oi da una de n-ai s-o poţi duce! alege:
de ac
de cui
de SIDA
de sabie
de glonte
de ştreang
de nicotină
de guri rele
de măselariţă
de bubă neagră
de moarte bună"

Cel-bătut-îl-duce-pe-Cel-nebătut (băiatul-bărbat
bucuros ar alege-o pe prima ieşită-nainte!)
degeaba încearcă să pună pe rînd
inelul în degetul Morţii de

Moarte Buună
Bubă Neagră
Măselariţă
Guri Rele
Nicotină
Ştreang
Glonte
Sabie
Cui
Ac

că-l
cheamă
căutarea
de negăsire
la capătul că-
rei, anonimă şi
grea de atîta

aşteptare, Ţi-oi-da-Una-de-n-ai-s-o-poţi-duce să-i ceară: alege-mă!

10.

don quijote ieşind pîn'la brîu din maşina —
de-tocat-sancho-panza fiinţă ca o respiraţie de
nou-născut pe picioare de lut: Cel-bătut-îl-duce-pe-Cel-nebătut
iese cu jumătate de trup în afara
existenţei — "Vre-ednic e-este" — umbra-i de vineri
cade peste week-end: din căderea-i ca de catifea bocitoarele-şi fac
pelerine în care să-l strîngă
de pe drumuri dar drumurile-i s-au lipit de picioare
nu e ici nu e colo — atunci cînd apare, prezenţa-i
stîrneşte absenţă de jur-împrejur:

"voi muri: simt cum spaţiul se descojeşte
de pe mine peisajul acesta ros ca o cangrenă
mi se rupe direct de pe văz fierbinţeala-i de boală —
de pe piele nu-mi simt respiraţia mîinile
le întind înainte şi-alerg să-mi scot ochii ca-n jocul de-a
baba-oarba: nimic şi pe nimeni nu prind niciodată! doar
un refren cunoscut de-undeva ascultaţi-l:

tot am zis mă duc mă duc
şi nimeni nu m-a crezut
dar acum au să mă creadă
fiindcă n-au să mă mai vadă" —
absenţa-i se-aşterne
ca o faţă de masă la praznic curată şi albă
la-nceput, maculată şi plină de resturi şi vin cînd o scutură
(-l scutură)
gospodinele-n ritmul de "Vre-ednic este!" — *şi trupul*
i-i de toate numai de fiinţă nu

12.

Cel-bătut-îl-duce-pe-Cel-nebătut şi cu mine tustrei
am călcat cu piciorul în gol
ca-ntr-un laţ sau capcană sau — drace! — căscat
de jivină cu dinţii de fier: am zvîrlit din picior şi el nu s-a desprins
am lovit cu piciorul de pietre şi golul n-a vrut să se lepede
l-am spălat — răzuit — ca pe lut —
nu s-a luat n-a lipsit n-a căzut
şi de-atunci Cel-bătut-îl-duce-pe-Cel-nebătut şi cu mine tustrei
batem drumul (mereu dus-întors ca o panglică neagră-a maşinii
de scris)
lăsînd goluri în spaţiul şi pauze-n timp primul spune:

"beţivanul şi şchiopul au pus rămăşag că vor merge ca lumea
dar şchiopul
tot şchiop — calcă în gol şi se scuză: o groa-pă! o groa-pă!
beţivul
tot beţiv — rătăceşte pe şapte cărări şi se scuză: o groa-pă! o groa-pă!
adevărul nu poate să ceară (să fie) scuzat"

"dumnezeu pune laţuri în jurul ideilor,
zice-al doilea, poţi merge o viaţă întreagă pe calea cea dreaptă
că tot un
rătăcit pune-alături piciorul şi haţ!..."

tac şi-ascult eu al treilea — ce pot
să le spun? ce parabolă? ce ars poetica? gol metafizic?
pe cînd adevărul e
gol goluţ: confiscîndu-i-se manuscrisul romanului Grossman preda
K.G.B.-ului pînă şi panglica neagră-a maşinii de scris

dus-întors pe-un drum negru ca panglica neagră-a maşinii de scris
Cel-bătut-îl-duce-pe-Cel-nebătut şi cu mine tustrei batem cîmpii
metafizici: în cale ieşitu-ne-au Gog şi Magog
Tanda şi Manda
Haua şi Bordea
ne chemară pe rînd ne pîrîră ne înstrăinară ne-ntoarseră feţele unul
de la altul şi-astfel învrăjbindu-ne pe fiecare în parte
fără mîini şi picioare-l goniră şi prinseră fără cuţite-l tăiară
fără sare-l sărară fără foc îl fripseră
fără gură-l mîncară

... dar nu le-a priit! că simţiră un gol în stomac
cum îi suge şi pieptul cu spatele le împreună
"o groa-pă! o groapă!" —
au răcnit au cerut ajutor au băgat două degete-n gură —
pe gură şi nări
le-am venit înapoi cu sughiţuri şi fiere-nainte ca golul
să se-nchidă ca apele mlaştinii bolborosind peste ei
să se-nchidă ca apele mlaştinii bolborosind peste ei
să se-nchidă ca apele mlaştinii bolborosind peste ei

Cel-bătut-îl-duce-pe-Cel-nebătut şi cu mine tustrei fraţi
de verigă acelaşi tărîm gol de ani mulţi mai greu ca ghiuleaua
(vasăzică: golani!)

lăsînd dîre în spaţiu şi pauze-n timp

dus-întors pe-un drum negru ca panglica neagră-a maşinii de scris

şi drapelele urlă ("a-uuuu!")-n gura mare: o groa-pă! o groa-pă!

croitorul cîrpeşte cu giulgiu, duminica, groapa comună din steag

cîte unul! ordonă mantalele tot depănîndu-ne drumul
de pe tălpi ca pe-un film să-l predea la arhivă estimp ne
leagă ochii cu panglica neagră (...) pe rînd
ne conduc la... convoiul ne suflă-n ureche: o groa-pă... o groa-pă...

"Foc!"

eclipsă soare tăiat împrejur

Nicolae POPA,
laureat al Premiului U.S.
din România:

"FIECARE SE INTEGREAZĂ PE CONT PROPRIU"

*— După o tăcere editorială de aproape nouă ani (acesta este intervalul de timp care a trecut de la publicarea **Ghidului pentru cometa Halley**) ţi-a apărut cea de-a treia carte de versuri, **Lunaticul nopţii scitice**. De ce ai tăcut atît de mult?*

— Am tăcut? Dimpotrivă, am impresia că am vorbit/scris cam prea mult pentru cineva care pretinde că ţine la numele său de poet. Dovadă e **Cubul de zahăr**, romanul apărut între timp (1991). Cît priveşte poezia, am scris exact cît mi-a permis inspiraţia. N-am vrut să forţez nota şi n-am intrat în panică atunci cînd vedeam că pe parcursul cîtorva luni nu lăsasem pe hîrtie nici un vers. Uneori, gura poeţilor trebuie să mai şi tacă, pentru că, sînt convins, această tăcere este purificatoare pentru propria lor poezie.

*— Ce a însemnat pentru tine scrierea **Lunaticului nopţii scitice**? Mă refer, desigur, la impactul pe care l-a avut poezia asupra existenţei tale.*

— Poezia însăşi pare a fi rezultatul unui impact produs între ceva indefinibil şi persoana fizică zisă Poet. Şocul impactului stîrneşte anumite imagini, trezeşte idei, naşte senzaţii destul de ciudate. Şi dacă te pricepi cum să le pui pe acestea toate în concordanţă cu neliniştea interioară care te macină, se poate întîmpla să-ţi înnobilezi semnătura cu încă o poezie bună. În general căutarea cu orice preţ a poeziei, scrierea poeziei dintr-o datorie profesională mi se pare a fi un gest profanator. Am şi spus în ultima mea carte că "mă simt atît de aproape de poezie/ încît aş putea să n-o scriu deloc".

*— Care ar fi deosebirea dintre **Ghid...** şi **Lunatic...**?*

— **Ghidul pentru cometa Halley** a fost o carte ambiţioasă, elaborată cu meticulozitate, am împărţit-o pe "Zone", "Sectoare" şi tot felul de compartimente năstruşnice, toate acestea trebuind să mă ajute ca să cîştig pariul pus cu mine însumi. Şi anume, eram decis să scriu o lucrare poetică vastă, ceva în genul cărţilor lui Elytis sau, dacă vrei, un fel de **Divina comedie**. Ratarea însă a fost spectaculoasă şi absolut surprinzătoare pentru mine. Şi cînd mă gîndesc ce mult efort m-a costat, cîte nopţi albe, cîtă hîrtie şi cîtă cafea consumată! Apropo, numai cafea — pentru că pe atunci mi se părea oribil să fii poet şi să consumi alcool. Pe urmă mi-am revizuit concepţiile şi... Dar fie! Cînd mi-am dat seama că **Ghidul...** e un rateu, era prea tîrziu. Cartea era deja tipărită şi un juriu din a cărui componenţă făceau parte şi Druţă, şi Lari, şi Dabija, şi Doga, şi alţi maeştri se grăbi să-mi anine de gît Premiul Comsomolului din Moldova. În fond, acest premiu confirma încă o dată că am scris o carte proastă. Enervat şi oarecum decepţionat că poezia a putut să-mi

facă o asemenea figură, am trecut la proză.

— Şi ţi-a priit?

— Da, categoric da. Mi-a permis să văd poezia mai de la distanţă şi să înţeleg mai bine care este raportul dintre noi. Pe urmă am luat-o ca şi cum de la început. Aş zice că m-am regăsit într-o anume stare poetică pe care doar în prima mea carte, **Timpul probabil,** o mai trăisem. Aşa s-a făcut că **Lunaticul nopţii scitice** este pentru mine o carte a regăsirii.

— Trebuie să înţeleg, aşadar, că romanul pe care l-ai publicat în 1991, ***Cubul de zahăr****, te-a ajutat să te regăseşti ca poet şi să scrii* ***Lunaticul...*** *pentru care ai şi luat Premiul Uniunii Scriitorilor din România. Ce motivaţii interioare te fac să scrii şi să publici proză?*

— În acelaşi roman spun la un moment dat că "proza este o poezie care şi-a şters lacrimile". Mai sînt şi acum obsedat de această convingere — e adevărat, cam liricoînaivă — şi cred în continuare că numai scriind proză mă pot achita de majoritatea îndatoririlor pe care simt că le am ca scriitor şi ca om. Proza îmi dă o mai clară senzaţie că prin scris poţi spune nişte adevăruri care să merite a fi luate în seamă. Aici lucrurile se lasă disecate, văzute în amănunt, redate mai pe înţelesul "incapacităţii noastre de-a înţelege". În ultimul timp încerc să-mi adun **Povestirile de nepovestit** într-un volum cu acelaşi titlu. Şi să vezi ce mi se întîmplă! Pentru mine personajele şi lumea acestor povestiri sînt atît de vii, iar mediul descris — atît de real, încît uneori aştept să mă întîlnesc, aşa din senin, cu cineva din ei pe stradă, sau am impresia că aş putea nimeri într-un cadru natural ca acelea descrise în povestiri. Ceea ce mi se pare magnific! Cum să nu scrii şi proză, să nu fii măcar o noapte, o oră, un fel de Dumnezeu, cineva care creează lumea, inventează societăţi umane, chipuri, zile şi nopţi?! Şi încă ceva: toate cîte i se întîmplă Basarabiei, oricît am fi noi pe aici de poetici, numai într-o Proză ar putea să încapă. Şi cred că adevăratul mare scriitor pe care încă urmează să-l nască acest pămînt va fi neapărat prozator. De-ar veni odată!

— Se vorbeşte foarte mult despre integrarea celor "două" literaturi de pe malurile Stixului, o integrare care încă nu este dusă pînă la capăt. Ţin să te întreb în ce raporturi eşti tu cu literatura română contemporană?

— Eu sînt scriitor român. Atît. Eminescu ar spune "şi punctum!" Şi dacă dincolo de Ungheni curge (la vale) un rîu pe nume Prut — în apa căruia, de altfel, îmi arunc undiţele cu o imensă plăcere — faptul acesta nu-mi poate lua (şi duce) dreptul de a fi scriitor român. Plus că sînt membru al Uniunii Scriitorilor din Ţară, masa mea de lucru mai e şi situată în interiorul limbii şi literaturii române. Riscînd a nu fi înţeles just, pot spune că problema integrării, cel puţin a scriitorimii, e pentru cei care se simt în afara acestei limbi şi a acestei literaturi. Pe de altă parte, nu te integrezi avînd texte proaste. Integrarea poate fi uşor transformată într-un simplu slogan de către acei care, pretinzînd că o fac, nu sînt în stare să scrie un ciclu de versuri acceptabil pentru un ziar literar din Ţară. Aş zice că fiecare se integrează pe cont propriu, în măsura în care face literatură de calitate.

— Şi mediocrităţile ce fac, rămîn să alcătuiască literatura moldovenească?

— Ca să mai şi glumim, aş zice da. Nişte scriitori inexistenţi rămîn să reprezinte o literatură inexistentă.

— Cum preferi să încheiem acest interviu — pe-o notă optimistă sau pesimistă?

— Eu zic să inoculăm pesimismului nostru, devenit tradiţional, o doză de optimism şi să ne împăcăm cu gîndul că viitorul ne aparţine.

— Să dea Domnul!

Consemnare: Dumitru CRUDU

Nicolae POPA

OPREŞTE-TE, NENOROCITULE

1.

Opreşte-te, Nenorocitule! îmi zic. Opreşte-te!
Dar nu mai pot da înapoi şi trec prin uşa lichidă
mă-nghesui în pielea de broască.
Vă urmăresc vă admir vă deochi
din neclintirea mată a ochiului de peşte.
Toate direcţiile s-au dovedit greşite.
Toate chemările — pline cu ace.
Opreşte-te!
Savurează-ţi saliva adînc în intimitatea gurii.
Mergi împotriva propriului mers
şi vei ajunge odată şi-odată la tine
ca să-ţi zici cu toată puterea:
Opreşte-te!
Şi-ntr-adevăr să te opreşti!
Să te mistui.

2.

Berea nu are memorie.
Halba a doua habar n-are că pînă la ea
a mai existat una.
Atîtea berării deschise vraişte
atîtea ceruri învăluite în spumă
şi nici o amintire. Nici măcar amintirea
primului lucru uitat (un chibrit? un cartof?
un mic adaos la scîndura patului?
sau zona aceea folclorică din adormitul regat?)
O, Dumnezeule Mare, fruntea noastră visează
glorii scrise de-a gata
aici sub luciul transpiraţiei
unde nimeni nu mişcă şi de-ar îndrăzni s-ar strica
aşa cum doar moartea se strică-n butoaie
cînd vîntură scîrba de viaţă fericirea poeţilor.
Încă un pas o mişcare — greşită sau nu —
şi recazi
în tăcerea liniştii care ai fost.

3.

De-ar fi cineva să-ţi răspundă
din mocirla blestemului

să-ţi aducă plînsul în palmă
în palma pe care n-ai mai vedea-o de plîns
de-ar fi cineva să picure-n capul chinezului
să-şi picure plînsul picătura chineză
chinul şi China să-i spună cum şi pe unde se-arată
de-ar fi cineva să-ţi descrie prăpădul revărsat
peste gura prăpastiei
prăpădul care inundă
care îneacă pînă departe
pînă unde prăpastia n-ar ajunge niciodată.
De-ar fi cineva să alunge cu zîmbetul muştele
sau să le adune între pleoape
în clarviziunea văzului ultim.

CAREUL CU RACI

1.

Pluteşte-o părere de fulg.
Trece vîntul scrijelind pe copaci cuvîntul dezastru.
Păsările mii se ascund adînc în pene.
Eu mă agăţ de-o creangă şi caut să simt
gustul desfrunzirii.
Pe unde-o fi oare fulgul acum?
Pielea cărui obraz îl topeşte?
de-ar şti ai mei cum stau aici agăţat!
Cum aştept!
şi cum se lasă lin peste mine formaţiuni noroase
şi din pene nu se iţeşte nici un clonţ
să găurească privelişteа.
Cu tusea în piept şi cu vorba dulce pe buze
spînzur de-o creangă şi umbra îmi cade pe cer
iar fulgii trec pe alături — nici unul nu mă agaţă —
în timp ce lumea se mişcă pe dedesubt
şi nici o prăbuşire
nici măcar nu pîrîie creanga atunci cînd vine iar vîntul
de mă leagănă cu mare atenţie
ca pe-o funie veche
ca pe-o funie ce ţine în laţ ceva important.

2.

Ce răcoroşi sînt munţii!
Şi cîtă răcoare-n păduri!
Moartea-n mine-şi face cruce.
Furnici hărnicuţe circulîndu-mi pe mîini
îmi amintesc de circulaţia sîngelui.
Şi pentru că nu mai am gropi de umplut
şi nici focuri de stins

nici fîntîni de băut
mă chinuie somnul şi-n somn
mă chinuie gropile focul şi apa.
Ai auzit de fauni? de nimfe?
Ei pe cît de oribili pe atît de virili
şi ele — nişte impurităţi însorite.
Să mă smulg de aici din careul cu raci
să trec podul brăzdînd cu umbra-mi
apa rîului pînă-n prundiş
ca să pot trece-n triunghiul răcorosului munte
să pot adormi în noaptea smălţuitei păduri.

3.

Multă prea multă spoială în taina îmbălsămării.
În dimineaţa aceasta sleită cocoşii nu cîntă — bolborosesc.
În dimineaţa aceasta încremenită brusc la ora
crăpatului de ziuă
soarele promis nu mai răsare
soarele promis nu-i decît un rînjet în apele nordului
pe cînd apele sudului clatină un cer ucigaş în adînc
acolo unde fiara mării îşi alăptează puietul.
Eu adorm amintindu-mi de chipul meu treaz
Spălat cu zăpadă
mi-l amintesc răsărind dintr-un fund de oglindă
cu gura plină de cimilituri —
a şi scuipat în batistă prima cimilitură —
Buba-bubosului-bulbucă-bulbucătura
bulbucătura-bulbucă-bubosul şi de la capăt...
Adorm amintindu-mi de chipul meu vorbitor
azvîrlit într-un fund de oglindă.
Acum — sub genericul brumei — e un chip marţial
pe care zadarnic îl pipăi cu genele
încurajîndu-i surîsul.

Ioan BABA

MODELE SEDUCĂTOARE

Eşti copleşit de modele
seducătoare
Modele sumbre
Trăind cu febrilitate şi fervoare

Deduci apoi că moda
Poate avea şi alte direcţii
Căci soluţiile sînt irecuperabile
Te opui cultului înfeudat

Corpul tău este
Periclitat de fiarele
Care masacrează
Cînd împărăţia este în primejdie

Aiurezi şi asculţi răcnete de urs
Observi cum se prăbuşesc
vîrfurile
Şi fără vîrfuri iată mai puţine
prăpăstii
Urşii fără pereche intră gratuit
în muzeul ororilor
Iar pădurile şi rîurile nepoluate
Idee n-au despre modelele
seducătoare
Percepi puterea vieţii şi a morţii

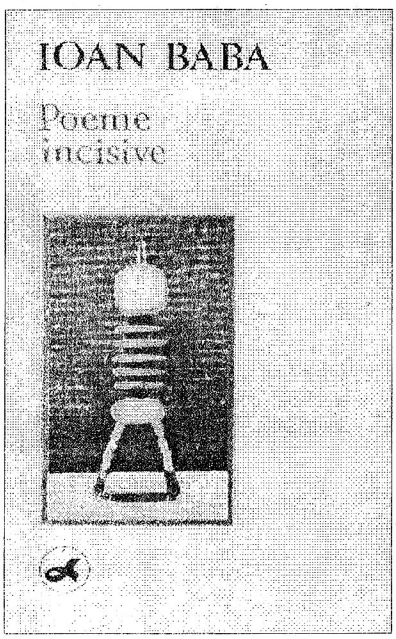

FIŞIER BIOBIBLIOGRAFIC

Io(a)n BABA, n. 25 noiembrie 1951 la Seleuş. Poet şi publicist. Lucrează ca jurnalist la Postul de radio Novi Sad unde a îndeplinit şi sarcina de redactor-şef adjunct (1981—1988) şi redactor-şef şi responsabil (1988—1989) al Programului în limba română. A fost vicepreşedinte al Comunităţii cultural-instructive din Voivodina, preşedinte al Consiliului "Zilelor de teatru ale românilor din Voivodina", iar pe parcursul a două decenii, membru al redacţiei, colaborator apropiat şi preşedinte al Consiliului revistei "Tribuna tineretului". A publicat opt cărţi, dintre care cinci volume au apărut la Editura "Libertatea".

Din anul 1970 este colaborator al hebdomadarului "Libertatea" şi al altor publicaţii. Cu toate că nu a fost angajat în cîmpul muncii la presa scrisă, scrierile lui I. B. au ajuns la opt sute patruzeci de unităţi bibliografice publicate.

Este membru al Uniunii ziariştilor din Iugoslavia, al societăţilor literare din Pozega, Uzdin şi Novi Sad, membru de onoare al Asociaţiei Mişcării Literare Paradoxiste cu sediul la Fenix, Arizona. În două rînduri laureat cu cel mai înalt premiu pentru ziaristică din Voivodina (1983, 1987) şi cu două premii literare (1991, 1993). Din luna ianuarie 1995 este redactor-şef şi responsabil onorific al revistei de literatură, artă şi cultură "Lumina".

Volume:

Popas în timp, Ed. Libertatea, Panciova, 1984;

Pe şevaletul orizontului (culegere antologică), Uzdin, 1988;

Preludiu imaginar, Ed. Libertatea, Novi Sad, 1988;

În cuibul ochiului, ed. bilingvă, Ed. Razvigor, Požega, 1989;

Oglinda triunghiulară, Ed. Libertatea, Novi Sad, 1990;

Poeme incisive, Ed. Libertatea, Panciova, 1991;

Năzbîtii candide, Ed. Libertatea, Novi Sad, 1994.

În timp ce lumea inocenţei
dispare

Revenind la linia de pornire
Zăreşti cum piatra cumplită
cade
Cum cade de pe umerii tăi
Transparenţi ca întîia zăpadă

ABROGAREA MINCIUNII

Vă întreb cordial dar nimeni
nu răspunde
Pe unde sînteţi voi
Pe unde mai sînt eu

Aţi scăpat pe furiş
Cu înfăţişarea clandestină
Dezechilibrate frunţi

Iată-vă menţionaţi
Într-un cap de afiş
Cu litere de o şchioapă
Fără voce
Semănaţi cu antropofagii
Înghiţind saliva amară
A păcatului etern

După refuzul îngrădirilor
De ravagiile şi distorsiunea
cuvîntului
După un deceniu încremenit
Minciuna-i abrogată

Daţi-mi acum oxigenul
Şi o picătură de soare
Să-mi vindec tristeţea
Pe drumul dificil al refacerii

TIMP VORACE

După cîteva voturi de blam
Individul a fost aruncat în fotoliu

Lipsit de o dimensiune
fundamentală
El viermuia
Jucînd extrema stîngă
În penuria cotidiană

Se zice că l-ar fi înmatriculat
greşit
Căci nu locuieşte-n limba
mamei
Vorbind nu l-au auzit
Cu toate că strigătele-i sînt deja
Aproape desăvîrşite

Mulţimea observase lipsa lui de
profunzime
Căci dialogase uşor cu cei care
au crezut altfel
Şi au fost reduşi la tăcere
Cel mai greu e însă cu cei
din taraful propriu
Căci trecutul rămîne un capitol
deschis

În oglinda victimelor
El se simte
Ca pescarul pe ape învolburate

STARE DE ALERTĂ

În clipele de refugiu
Meditez la adăpost
de circumstanţe
Cum că individul din cutia
sonoră
Citeşte cu voce mieroasă
Jucînd rolul informatorului
prompt

Cîtă platitudine retorică
Atîta escamotare lucidă
Cu care îţi fisurează memoria
Pînă ce auzul rătăceşte
Printre meandre pseudoliterare

Deduci că şi omul
Nu numai păduchii informaticii
Poate să te introducă într-o stare
de alertă

Ah — la adăpost
de circumstanţe
Mai bine cauţi un interludiu
muzical
Să intri în refugiu

Vasile MALANEŢCHI
Chişinău

"CTITOR, ZIDITOR ŞI BINEFĂCĂTOR AL BISERICII ŞI AL ŞCOLILOR "

I. FAMILIA

Petru Movilă, personalitate marcantă a timpului său, cărturar de o vastă cultură umanistă, teolog de seamă, stîlp al ortodoxiei, cum i s-a zis pe drept cuvînt, s-a născut la 21 decembrie 1596* în oraşul Suceava — vechea capitală a Principatului Moldovei. Era al treilea din cei şase copii ai lui Simion Movilă, domn în Ţara Românească (1600—1602) şi în Moldova (iunie 1606—septembrie 1607).

Precum se ştie, familia Movileştilor, care, conform tradiţiei consemnate de cronicarul Ion Neculce în ale sale **O samă de cuvinte**, se trage din aprodul Purice, a dat ţărilor române, la răscrucea secolelor XVI—XVII, o serie de principi, unii dintre ei fiind ctitori de aşezăminte şi manifestîndu-se ca promotori împătimiţi ai culturii şi sprijinitori neobosiţi ai bisericii. (Movileştilor le datorăm, bunăoară, mănăstirea Suceviţa, adevărată perlă a arhitecturii ecleziastice din Moldova medievală.)

Un unchi al viitorului cărturar, Ieremia Movilă, a domnit în Moldova în perioada 1592—1606, fiind contemporan cu Mihai Viteazul şi avînd, din păcate, neşansa de a se fi numărat printre inamicii marelui domnitor, care, la 1600, avea să realizeze, e adevărat, pentru scurt timp, unirea într-un singur stat a celor trei principate româneşti: Ţara Românească, Ardealul şi Moldova.

Au fost domni şi trei dintre fraţii săi, Mihail, Gavriil şi Moise. Mihail Movilă a ocupat tronul după decesul tatălui său, fiind înlăturat, după doar trei luni, de către vărul său Constantin, fiul lui Ieremia Movilă. Gavriil Movilă a domnit în Ţara Românească de două ori: în 1616 şi în 1618—1620 şi tot de două ori Moise Movilă a ocupat scaunul domnesc de la Suceava (1630—1631 şi 1633—1634).

Din familia Movileştilor descindea şi Miron Barnovschi-Vodă, care a fost şi el, tot în două rînduri, domn al Moldovei (1626—1629 şi 1633).

Pînă la Petru Movilă, care avea să ajungă mitropolit la Kiev, încă un reprezentant al acestei adevărate dinastii, case domnitoare, princiare, s-a mai ilustrat ca înalt prelat al Bisericii Ortodoxe: este vorba de Gheorghe Movilă, frate bun cu Ieremia şi Simion Movilă, care a ocupat scaunul mitropolitan de la Suceava între anii 1587—1591 şi 1597—1605.

A îmbrăcat haina monahală şi mama viitorului mitropolit al Kievului, Marghita, care în călugărie s-a numit Melania[1].

Ajuns arhimandrit al Lavrei Pecerska din Kiev, în prima fază a activităţii sale ecleziastice, viitorul mitropolit, mîndru de originea sa princiară, nu se va putea opune ispitei de a-şi etala descendenţa.

Astfel, într-o tipăritură de la 1628 (dar şi în altele, de mai tîrziu), la un an de la alegerea sa ca arhimandrit, Petru Movilă era prezentat drept "voievodici", "odraslă a domnilor ţărilor dacice", el însuşi zicîndu-şi adesea **prinţ** şi chiar **Pătraşcu Voievod**, aşa cum, în conformitate cu uzanţele timpului, se intitulau fiii de domni.

---

* Pentru că nu e cazul şi nici locul să ne referim, aici şi acum, la controversata problemă privind data de naştere a lui Petru Movilă, reluăm şi noi, tacit, informaţia de care se face uz în mod tradiţional în sursele biobibliografice la temă.

Ca şi tatăl şi cei doi unchi ai săi, doi dintre care, precum am arătat, au fost domni în ţările române, iar unul mitropolit al Moldovei, ca şi fraţii săi, trei dintre care au domnit, avea temeiuri legale să ajungă, într-o zi, principe al ţării Moldovei, căci prin vine îi curgea sînge albastru. Şi-ar fi legitimat aspiraţiile cu un lung şi glorios şir de strămoşi, care au domnit în această ţară: bunicul său, marele logofăt Ioan Movilă, îşi odrăslise urmaşii din căsătoria legitimă cu domniţa Maria, una din fiicele lui Petru Rareş Voievod. Astfel că Petru Movilă era, pe linia bunicii, strănepot şi urmaş al vitejilor şi luminaţilor Muşatini, "descălecători de ţară", vorba poetului, "dătători de legi şi datini": Petru Rareş, Ştefan cel Mare şi Sfînt, Alexandru cel Bun, şi aşa, în ascendenţă, pînă la Bogdan I, Descălecătorul[2].

Ca tatăl şi unchiul său, ca fraţii şi verii săi, putea deci şi Petru Movilă să urce pe tronul ţării. Lui, însă i-a fost hărăzit un alt destin. Menirea lui a fost alta: el, odrasla şi urmaşul domnitorilor români ai Principatelor Dunărene, trebuia să devină marele apostol cultural al împărăţiei ruteano-moscovite, deschizător de drumuri şi reformator al spiritualităţii creştine ortodoxe, reazem de nădejde al întregii ortodoxii.

"Zguduit în suflet de sîngeroasele lupte ce se dădeau între membrii familiei sale pentru tronul Moldovei, Petru Movilă, după expresia plastică a lui Sextil Puşcariu, schimbă hlamida de purpur, ce o ţinea în perspectivă ambiţioasa sa maică, cu haina modestă de monah."[3]

Sau cum observă, într-un studiu mai recent, Î.P.S. Antonie Plămădeală, mitropolitul Ardealului, "domniile Movileştilor, deşi multe, au fost foarte scurte şi bîntuite de tot felul de necazuri, pe care, o fire mai deosebită ca a lui Petru —dovedit mare ascet — va fi dorit să le evite... Sau poate, pur şi simplu, şansa domniei l-a ocolit, cum îl va fi ocolit şi cea a căsătoriei, şi destinul l-a îndreptat spre Kiev"[4].

II. STUDIILE ŞI CARIERA MILITARĂ

Se ştie cu siguranţă că pînă la vîrsta de 11 ani, cînd a rămas orfan de tată, Petru Movilă s-a aflat în Moldova, unde, probabil, a obţinut primele cunoştinţe de carte în casa părintească, alături de alţi fraţi ai săi, de la dascăli special invitaţi pentru şcolirea mlădiţelor domneşti, precum era obiceiul timpului şi locului.

Întru sprijinirea acestei supoziţii aducem drept mărturie afirmaţia lui Petru Movilă însuşi din prefaţa la **Triodul înflorit** din 1631. Astfel, vorbind despre "datoriile unui bun conducător", autorul susţine, în deplină cunoştinţă de cauză, cu referire la fratele său Moise, ajuns de curînd domn al Moldovei: "... *ştiu că cunoşti cele de trebuinţă, ca unul ce le-ai învăţat din copilărie*". De unde rezultă că fiii domnului Moldovei, între care nu credem ca Petru să fi făcut excepţie, au însuşit încă în casa părintească o anume sumă de cunoştinţe şi învăţături în vederea pregătirii lor pentru îndeplinirea, la maturitate, a obligaţiilor de potenţiali cîrmuitori ai ţării. După moartea tatălui, survenită la 16 septembrie 1607, şi scurta domnie — de circa trei luni — a lui Mihail Movilă, cel mai mare dintre fraţi, familia a apucat calea pribegiei: fostul domn, cu mama şi trei fraţi — la Tîrgovişte, în Ţara Românească, apoi în Ardeal[5], iar Petru trecu Nistrul şi ajunse în Polonia, unde putea să-şi continue studiile, la Lvov, localitate cu recunoscute tradiţii cultural-pedagogice, la Şcoala Frăţiei Ortodoxe, de unde a trecut apoi la Academia Zamoiskiană[6].

Oricum, prestanţa de care a dat dovadă în anii maturităţii, orizonturile lui largi, deschise spre cultura renascentistă occidentală, potenţialul intelectual deosebit cu care a fost înzestrat i-au determinat pe cei mai mulţi dintre biografi să accepte ideea, ce avea la bază o tradiţie kieveană, cum că Petru Movilă a studiat şi pe la universităţi străine, în parte, la Sorbona sau la o altă universitate din Europa Occidentală. Mai nou, s-a lansat ipoteza, sprijinită pe nişte supoziţii-motivaţii mai vechi, cum că Petru Movilă a studiat la Colegiul iezuit din orăşelul La Fleche, din provincia franceză Anjou, unde l-a avut ca profesor de filosofie pe celebrul François Veron, printre ai cărui elevi a fost şi René Descartes[7].

S-ar putea ca misterul enciclopedismului movilean să aibă şi o altă explicaţie: chiar dacă a şi trecut prin filiera unor şcoli, inclusiv din Occident, viitorul cărturar s-a cultivat, în faza superioară a studiilor, independent. În acest caz, desigur, nu i-au lipsit îndrumările din afară, care să-i fi catalizat pornirile, impulsionat energiile interioare, şi, cu însemnul providenţei, călăuzit de intuiţie, s-a realizat în funcţie de potenţialul intelectual cu care a fost înzestrat şi de misiunea ce i-a fost încredinţată.

În biografia lui Petru Movilă există două perioade de timp despre care nu se ştie aproape nimic cu siguranţă: 1607—1617 şi 1621—1627 (amintim că în 1607, cînd Petru avea cca 11 ani, familia a luat calea pribegiei, iar în 1627, la vîrsta de 33 de ani, el avea să fie ales arhimandrit al Lavrei Pecerska din Kiev).

În răstimpul de 3—4 ani dintre aceste perioade, 1617—1621, îl aflăm încadrat în calitate de ofiţer în oastea polonă. Ca fiu de domn de Moldova ce nutrea aspiraţii la domnie şi spera să ajungă aici cu ajutorul sprijinitorilor săi poloni, a trebuit să ia parte la lupte, mai ales la bătăliile ce s-au dat pe teritoriul Moldovei şi pentru Moldova.

În 1620, în lupta de la Ţuţora, oastea polonă a suferit o grea înfrîngere şi tînărul Pătraşcu-Movilă, abia scăpat cu viaţă, a trebuit să se retragă, deziluzionat, de pe pămîntul ţării sale. Şi chiar dacă, peste un an, în 1621, armata polonă îşi va lua revanşa, învingîndu-i pe turci în bătălia de la Hotin, la care iarăşi a luat parte şi Petru Movilă, pentru el personal victoria aceasta nu s-a soldat şi cu cîştig de cauză, accesul la domnie fiindu-i, în continuare, îngrădit. Îi pierdem deci din nou urmele pînă pe la 1627. În aceşti ani de căutări şi de zbucium rămîne zăvorîtă şi marea lui taină, cu motivele şi decizia fermă de a renunţa la cariera militară şi, implicit, la viaţa lumească, chiar dacă aceasta i-ar mai fi putut oferi încă, prin nişte împrejurări favorabile, şansa domniei în ţara Moldovei. Fiul de domn, tot el nepot de mitropolit, s-a îndreptat cu hotărîre spre Kiev, intrînd în viaţa monahală, şi consacrîndu-se, de acum încolo, carierei ecleziastice. Kievul, zice Î.P.S. Antonie Plămădeală[8], şi ortodoxia în ansamblu, adăugăm noi, aveau nevoie de un Petru Movilă.

III. EGUMEN ŞI MITROPOLIT

Abia prin încorporarea, în 1654, a fostelor teritorii din sud-vest ale vechii Rusii Kievene, Rusia Moscovită avea să devină mare, avea să ajungă imperiu. La 1627 Ucraina, Rusia Mică, cum i se zicea atunci, nu făcea parte din Rusia. Pe timpul lui Petru Movilă Ucraina intra în componenţa regatului Poloniei, care în 1569 formase o confederaţie — "Reci Pospolitaia" — cu Marele Ducat al Lituaniei şi în care confesiunea predominantă, protejată de stat, era biserica catolică, subordonată Papei de la Roma. Biserica Ortodoxă din Ucraina, ca şi din întreaga Polonie, de altfel, era, în mod firesc, strîmtorată de catolicism, care a tins mereu să se extindă. La presiunile din partea acestuia se mai adăugau şi ingerinţele din partea uniaţilor**, astfel că în Ucraina acelor vremuri se ducea un adevărat război confesional. Alegerea şi promovarea lui Petru Movilă în înalte funcţii ecleziastice în cadrul bisericii ortodoxe de la Kiev avea să se răsfrîngă pozitiv asupra evoluţiei ulterioare a evenimentelor.

Prin tradiţiile familiale, prin legăturile de rudenie şi relaţiile de prietenie pe care le avea în sînul nobilimii poloneze, prin cultura, inteligenţa şi rîvna de care a dat dovadă, el a reuşit să consolideze poziţiile bisericii ortodoxe şi s-o călăuzească cu fermitate pe calea organizării activităţii acesteia pe baze moderne, în strictă concordanţă cu necesităţile timpului.

Ca arhimandrit al Lavrei Pecerska, Petru Movilă s-a manifestat, chiar de la început, un bun şi priceput administrator. El a insistat şi a obţinut repunerea mănăstirii în drepturile pierdute asupra unor moşii uzurpate de uniaţi sau de către unii proprietari megieşi abuzivi. Adeseori el recurgea la forţă, înarmîndu-i pe călugări pentru a recuceri proprietăţile ce aparţinuseră odinioară mănăstirii[9]. Concomitent cu măsurile de ordin gospodăresc-administrativ, noul arhimandrit, fost cadru militar, obişnuit cu disciplina, a introdus ordinea în viaţa şi activitatea de zi cu zi a mănăstirii, înăsprind regimul şi îndemnîndu-i pe fraţi la mai multă ascultare şi smerenie. Sub conducerea lui s-a pus capăt risipei bogăţiilor acumulate de mănăstire. Beneficiile şi resursele rezultate din activitatea economică sau din binefaceri Petru Movilă s-a decis să le întrebuinţeze prioritar în scopul lărgirii şi îmbunătăţirii bazei poligrafice: biserica ortodoxă avea mare nevoie de cărţi. El a modernizat tipografia mănăstirii (aceasta activa deja de un deceniu şi imprimase un anume număr de cărţi slavo-ucrainene), înzestrînd-o cu litere latine şi poloneze. Aşa se face că în cei cinci ani şi ceva de egumenie Petru Movilă a reuşit să tipărească peste 15 cărţi şi broşuri, unele dintre care de o importanţă capitală pentru biserica ortodoxă[10]. Activitatea editorial-poligrafică a continuat cu aceeaşi rîvnă şi după avansarea cărturarului în scaunul mitropolitan de la Kiev, evenimentul avînd loc în 1633, după moartea mitropolitului Iov Boreţki.

O altă preocupare de căpetenie a lui Petru Movilă pe tărîm ecleziastic a fost şcoala, învăţămîntul în general, pregătirea cadrelor de teologi şi slujitori ai bisericii. Acordînd o atenţie deosebită

** Biserica Greco-Catolică, înfiinţată după unirea, în 1596, la Brest-Litovsk, a unei părţi a Bisericii Ortodoxe din Ucraina, în frunte cu un mitropolit, cinci episcopi, un număr nu prea mare de clerici şi enoriaşi, cu Biserica Catolică. Noua structură bisericească şi-a menţinut organizarea şi disciplina, ritul de tip ortodox, limba slavonă în oficierea serviciului divin, acceptînd doar unele articole de credinţă romano-catolică şi, desigur, supremaţia Papei de la Roma ca întîi stătător al Bisericii.

acestei probleme, fără soluţionarea căreia nu concepea nici un fel de progres, de finalitate pentru eforturile sale de modernizare, el a selectat şi trimis tineri la studii în Occident. Concomitent, Petru Movilă a înfiinţat în cadrul mănăstirii o şcoală, care, în 1632 fuzionînd cu Şcoala Frăţiei de la Biserica Bobotezei din Kiev, s-a transformat într-o instituţie de învăţămînt cunoscută sub numele de Colegiul Movilean, ulterior Academia Teologică Movileană din Kiev, existentă şi astăzi.

"V-am dat şi nu voi înceta pînă la moarte să vă dau cărţi şi profesori", scria mitropolitul, adresîndu-se cititorilor săi în prefaţa la **Antologhionul** editat în 1636.

Colegiul a jucat un rol deosebit în viaţa creştinismului din Răsărit, contribuind prin excelenţă la consolidarea bazelor bisericii şi la evoluţia spiritualităţii ortodoxe în ansamblu.

La solicitarea domnitorilor Matei Basarab din Ţara Românească şi Vasile Lupu din Moldova, Petru Movilă a acordat un ajutor substanţial la înfiinţarea tipografiilor de la Tîrgovişte şi Iaşi, la organizarea, prin trimiterea de meşteri tipografi şi cărturari, a activităţii editorial-tipografice şi la instituirea învăţămîntului în ţările române, prin sprijinirea înfiinţării Colegiului Greco-Latino-Slavon de la mănăstirea Trei Ierarhi din Iaşi.Aceasta era contribuţia dezinteresată a patriotului cărturar la prosperarea spirituală a neamului său.

Petru Movilă a încetat din viaţă în noaptea de 31 decembrie 1646 spre dimineaţa zilei de 1 ianuarie 1647, fiind înmormîntat, la rugămintea-i, în aripa stîngă a Bisericii Adormirii de la Lavra Pecerska din Kiev[11]. În testamentul său, redactat cu o săptămînă înainte de trecerea la cele veşnice, Petru Movilă s-a îngrijit de moştenirea pe care o lăsa urmaşilor săi, cerînd să fie păstrate cu sfinţenie bisericile şi mănăstirile înălţate şi împodobite prin osîrdia lui; colegiului pe care l-a ctitorit i-a lăsat biblioteca şi tot ce a mai agonisit cărturarul de-a lungul anilor: moşii, case şi peste 80.000 de zloţi; veşmintele sale şi o serie de obiecte de cult şi odoare bisericeşti, unele dintre care se mai păstrează şi astăzi în muzee şi colecţii din străvechiul Kiev.

IV. SCRIERILE

(Scurtă trecere în revistă a celor mai importante lucrări)

S-a afirmat, pe bună dreptate, că activitatea desfăşurată de Petru Movilă pe tărîm cultural-religios "a înscris o epocă de reformă a tradiţionalei culturi bizantino-slave, aşezînd-o pe o direcţie de occidentalizare în contact cu umanismul apusean"[12].

Opera literară, scrierile teologice şi moral-religioase ale lui Petru Movilă stau în strînsă legătură cu activitatea desfăşurată de cărturar pe tărîm ecleziastic, fiind determinate în mare măsură de starea de lucruri din biserica ortodoxă din Ucraina, în primul rînd, şi, în plan mai larg, din ortodoxie în ansamblu. Ajuns arhimandrit al principalei mănăstiri din cadrul bisericii ortodoxe ucrainene — Lavra Pecerska din Kiev —, apoi arhiepiscop şi mitropolit, conducător suprem al acestei biserici, Petru Movilă a trebuit să se îngrijească de traducerea, revizuirea, îndreptarea şi editarea cărţilor de cult necesare pentru oficierea serviciului divin, pentru uzul slujitorilor bisericii şi al credincioşilor. Conştient de misiunea dificilă ce i-a revenit şi pătruns de un profund sentiment al răspunderii pentru munca pe care şi-o asuma, Petru Movilă s-a manifestat ca o mare personalitate creatoare. Opera lui scriitoricească se constituie din traduceri şi scrieri originale în limbile latină, slavonă, polonă. Pe lîngă munca de traducere şi redactare a textelor religioase, cărturarul a scris prefeţe la cărţi, a elaborat lucrări erudite de polemică teologică, tratate privind diverse aspecte ale credinţei ortodoxe.

Conform opiniei acad. Şt. Ciobanu, principala operă a lui Petru Movilă ar fi **Liturghierul**, alcătuit de acesta după izvoare greceşti, lucrare însoţită de o explicaţie dogmatică a sfintei liturghii[13].

Cartea s-a tipărit în anul 1629 şi a cunoscut o largă răspîndire în ţările ortodoxe, inclusiv în Principatele Dunărene, fiind cea mai completă şi mai adecvată din punctul de vedere al corectitudinii textului.

În 1631 cărturarul arhimandrit scoate, în două ediţii, **Triodul**, cartea ce cuprinde rînduiala slujbelor bisericeşti de la duminica vameşului şi a fariseului pînă la Sfînta Înviere. Una dintre ediţii, cea imprimată în luna decembrie, este dedicată protectorului său Tomasz Zamoyski, subcancelar al Regatului polon. Prefaţa semnată de Petru Movilă este revelatoare prin mărturisirile pe care le face cu privire la ajutorul acordat Movileştilor de-a lungul anilor de către ilustra familie polonă (obţinerea indigenatului în coroana Regatului polon, cu primirea în stema lor proprie, sprijinul acordat la urcarea în scaunele de domnie al Moldovei şi al Ţării Româneşti, protejarea lui Petru Movilă în ascensiunea sa pe tărîm ecleziastic etc.). Cealaltă ediţie a **Triodului,** numită şi **Triodul ales** (zis şi **"înflorit"**), conţine o

prefaţă dedicată de autor fratelui său, Moise Movilă, ajuns între timp domn al ţării Moldovei. Deoarece textul cuprinde o serie de învăţături de ordin politic, moral şi religios, de care unsul lui Dumnezeu urmează să se conducă în exercitarea atribuţiilor sale pentru a asigura progresul ţării şi fericirea supuşilor, s-a considerat, pe bună dreptate, că această prefaţă "are o deosebită importanţă istorico-literară" şi că "în istoria culturii noastre poate fi pusă alături de **Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie**[14].

Examinată din perspectiva zilei de azi, această lucrare, reintegrată în cultura românească contemporană sub titlul ***Sfaturile lui Petru Movilă adresate fratelui său Moise, domnul Moldovei***, poate fi considerată drept un autentic program politic de guvernare, pătruns în cel mai înalt grad de spiritul unei profunde moralităţi. Pe de altă parte, ea dă în vileag faptul că, în prima jumătate a secolului al XVII-lea — veacul de aur al culturii şi spiritualităţii româneşti —, în persoana lui Petru Movilă, în cazul în care acest fiu de domn ar fi ajuns să-şi vadă transpuse în viaţă aspiraţiile la domnie din tinereţe, ţara Moldovei ar fi avut un domnitor cu adevărat luminat şi înţelept — "conducător drept, pildă a evlaviei, a cinstei, dreptăţii şi tuturor virtuţilor", "ctitor, ziditor şi binefăcător al bisericii şi al şcolilor", luptător "pentru libertatea patriei şi a supuşilor" etc.

În ordinea cronologică a apariţiilor, nu putem trece aici cu vederea o altă importantă tipăritură a mitropolitului — ***Evanghelia pentru învăţătură***, imprimată în 1637 la tipografia Lavrei Pecerska. Lucrarea, inspirată din scrierile mai vechi ale patriarhilor Calist I şi Filotei ai Constantinopolului (sec. al XIV-lea), a avut drept model **Evanghelia pentru învăţătură**, editată la 1616 de către Frăţia Ortodoxă din Vilna. Nu întîmplător deci ea este considerată de către Petru Movilă drept o reeditare, substanţial revăzută şi îmbogăţită, a celei dintîi. Ca şi alte scrieri de instruire religioasă de acest gen, **Evanghelia**... lui Petru Movilă se constituie dintr-o serie de învăţături pentru zilele de duminică ale întregului an bisericesc, precum şi pentru unele sărbători şi întîmplări deosebite. Pe lîngă textul omiletic şi liturgic propriu-zis, cartea mai conţine şi o serie de vieţi ale sfinţilor, o predoslovie şi, precum era obişnuinţa timpului, dedicaţii adresate nobililor Bogdan Stetkevici Liubaviţki şi Fiodor Proskura Suşcianski, cu date genealogice şi elogii vizînd trecutul glorios şi faptele de vitejie ale reprezentanţilor acestor familii nobile[15].

Scrierea de cea mai mare importanţă a lui Petru Movilă este ***Mărturisirea ortodoxă***. Redactată sub formă catihetică (întrebare-răspuns), această lucrare a devenit cea mai populară, mai răspîndită carte a mitropolitului cărturar. Considerată azi, după cca 350 de ani de la apariţie — după ce a fost validată de timp —, drept o creaţie de excepţie, o "carte de Dumnezeu insuflată", ce stă în fruntea lucrărilor de acest gen care s-au scris vreodată, ***Mărturisirea ortodoxă*** a lui Petru Movilă, "opera unui român şi — în forma sa definitivă — cristalizată pe pămînt românesc, rămîne o neegalată carte de învăţătură şi de zidire sufletească creştină"[16]. Elaborată iniţial în limba latină, aprobată, în traducere slavonă, de Sinodul de la Kiev, în 1640, şi, în versiunea greacă, de cel convocat la Iaşi în 1642; confirmată ulterior de patriarhul Partenie I al Constantinopolului (1639—1644), de ceilalţi trei patriarhi ai bisericilor ortodoxe din Răsărit, ***Mărturisirea ortodoxă***, după patru ediţii, sub formă de catehism prescurtat, apărute la Kiev în 1645, două în polonă şi două în slavona ucraineană, sub îngrijirea directă a autorului şi o alta, a cincea, ieşită de sub tipar în 1646 la Tipografia Frăţiei din Lvov, a fost tipărită, pe rînd, în limba greacă (16 ediţii), începînd cu 1667 (în Olanda), în limbile engleză, germană, maghiară. Prima ediţie românească în traducerea logofătului Radu Greceanu s-a tipărit la Buzău în 1691, urmată fiind, de-a lungul anilor, de alte nouăsprezece apariţii editoriale, ultima dintre care, prezentînd textul într-o nouă traducere din limba greacă, realizată de Alexandru Elian, a apărut în 1981 la Bucureşti, sub auspiciile Editurii Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române[17].

Exegeţii operei lui Petru Movilă i-au atribuit cărturarului scrierea cu caracter polemic ***Lithos sau Piatra din praştia adevărului Sfintei Biserici Ortodoxe Ruse spre nimicirea mincinoasei şi întunecatei perspective***, apărută în 1644 sub pseudonimul Eusebiu Pimen. Scrisă şi tipărită în limba polonă, cartea aceasta, cu un titlu oarecum bizar, este principala operă de polemică religioasă a lui Petru Movilă. Îndreptată împotriva atacurilor uniato-iezuite şi a acuzaţiilor de protestantism aduse ortodocşilor, atacuri personificate în lucrarea fostului profesor ortodox de la Kiev, trecut la uniatism, Kasian Sakowicz, ***Perspectiva rătăcirilor, ereziilor şi condamnării Bisericii Ortodoxe***, apărută, în 1642, la Cracovia, scrierea movileană afirmă cu tărie adevărul şi dreptul la existenţă al Bisericii Răsăritului. Virtuţile ei consistă, conform autorului, "în primul rînd în dreapta

credinţă, dar pe lîngă aceasta, în întreaga comoară de obiceiuri, a vieţii mănăstireşti, a tradiţiei de bunătate şi de cinstită creştere a copiilor, în obiceiurile frumoase ce însoţesc toate actele mai importante ale vieţii"[18]. Cît de mult concordă acestea cu valorile cultului creştin ortodox, relevate recent de dr. Antonie Plămădeală în cartea Î.P.S. sugestiv intitulată: **Tradiţie şi libertate în spiritualitatea ortodoxă**! (1995).

Alături de ***Sfaturile către Moise Movilă*** trebuie pusă o altă lucrare a lui Petru Movilă, adresată, în egală măsură, şi conaţionalilor săi români: ***Cuvîntarea duhovnicească***, rostită de cărturar în biserica Trei Ierarhi din Iaşi, în 1645, cu prilejul cununiei domniţei Maria, fiica lui Vasile Lupu, domnul Moldovei, cu nobilul polon Janusz Radziwill, palatinul Lituaniei. Textul acestui discurs nupţial movilean, ce conţine o serie de precepte morale şi îndemnuri părinteşti pentru cei doi soţi asupra purtării lor în viaţa cea nouă, de după căsătorie, cu citate din Sfînta Scriptură potrivite cu Taina Cununiei, a fost tipărit la Kiev, în 1645, în limba polonă, în două ediţii, cu dedicaţii adresate de către Petru Movilă respectiv domnului Moldovei Vasile Lupu şi nobilului polon Janusz Radziwil. Această "oraţie de nuntă", cum i s-a mai zis[19], a fost calificată, relativ recent, de către Antonie Plămădeală, drept "un tratat teologic despre Taina Cununiei, bine documentat pe baza **Vechiului** şi **Noului Testament**. În consecinţă, susţine pe bună dreptate exegetul, "Petru Movilă nu va mai fi, atunci, numai autorul **Mărturisirii Ortodoxe**, ci şi al unei alte importante opere teologice"[20]

.Cea mai cunoscută şi mai utilizată — de către preoţi, fiind considerată cartea de căpătîi a acestora — scriere a mitropolitului este **Trebnicul** — lucrare de mare anvergură, ieşită de sub teascurile tipografiei Lavrei Pecerska în luna decembrie 1646 şi care, în ordinea cronologică a apariţiilor editoriale, este ultima tipăritură antumă a cărturarului. Drept imbold pentru elaborarea acestei deosebit de valoroase opere i-au servit realităţile cu care se confrunta, la moment, biserica ortodoxă în reglementarea strictă a ritualurilor din cadrul oficierii serviciului divin, îndeosebi starea de confuzie, cauzată, în parte, de lipsa unor repere sigure. Cei ce s-au ocupat de această carte au constatat că Petru Movilă a întreprins o muncă enormă de cercetare şi confruntare a surselor, de sistematizare a materialului, fiind preocupat de prezentarea lui exhaustivă, dar şi adecvată. Preluînd date din "evhologiile greceşti şi din molitvelnice vechi slave", el a dat la iveală o lucrare nouă, independentă, în care a avut în vedere toate aspectele vieţii şi prin aceasta cartea sa a reprezentat o armă a ortodoxiei în sec. al XVII-lea, fiind retipărită de mai multe ori[21]. S-au păstrat mărturii în virtutea cărora putem afirma cu certitudine că la **Trebnicul** arhieresc al lui Petru Movilă s-a apelat permanent ca la o lucrare de autoritate supremă în domeniu, îndrumările ample şi clare ce se conţin aici servind la clarificarea unor situaţii confuze din practica vieţii creştine şi la soluţionarea disputelor şi controverselor iscate în atare ocazii[22].

Conform datelor lui M. Păcurariu, numărul total al tipăriturilor legate într-un fel sau altul de numele lui Petru Movilă (ieşite de sub pana cărturarului, lucrate sau îngrijite de el, de ucenici sau colaboratori ori dedicate lui) şi apărute la Kiev, Lvov şi Vilna se ridică la aproximativ 50[23] — cifră ce concordă în mare cu cea din catalogul general al cărţilor vechi tipărite în Ucraina în perioada 1574—1700[24].

Petru Movilă a fost — şi faptele, precum am văzut, o confirmă cu prisosinţă — un harnic, înzestrat şi fecund slujitor al condeiului. El a lăsat, şi pe acest tărîm, înfăptuiri dintre cele mai valoroase, care, alături de rodul celorlalte manifestări ale sale în planul activităţii cultural-pedagogice şi ecleziastice, i-au adus, încă în timpul vieţii, recunoştinţa, preţuirea şi iubirea celor ce l-au înţeles şi l-au urmat, iar peste veacuri i-au conturat efigia de mare cărturar, considerat drept "părintele teologiei ortodoxe moderne"[25].

NOTE

[1] Ei, probabil, îi datorăm, **Liturghierul**, manuscris grecesc din 1620, păstrat astăzi la Muzeul de Artă al României, care în epilog conţine următoarea precizie: "Această sfîntă liturghie s-a scris de mîna Melaniei monahia în Leontopol, în anul 1620, ianuarie 18", iar pe fila 3 semnătura autografă a lui Petru Movilă: "Petru Movilă, arhiepiscop, mitropolit al Kievului, cu mîna proprie". Vezi: G. Popescu-Vîlcea, **Miniatura românească**, Editura *Meridiane*, Bucureşti, 1981, p. 108.

[2] Vezi: Ştefan S. Gorovei, **Muşatinii,** Chişinău, Editura *Basarabia*, 1991 (planşa cu arborele genealogic). Despre înrudirea Movileştilor cu vechea dinastie domnitoare acelaşi autor, Şt. S. Gorovei scria, în studiul *Familia lui Petru Rareş* (inserat în volumul **Petru Rareş,** Bucureşti, Ed. Academiei, 1978, p. 267), următoarele: "Despre Maria s-a spus şi s-a scris de multe ori că a fost căsătorită cu logofătul Ioan Movilă şi că, datorită ei, Ieremia şi Simion Movilă au putut avea pretenţii la tronul Moldovei, în momentul cînd vechea

dinastie a Muşatinilor va da evidente semne de decădere; nu s-au putut aduce, pînă acum, dovezi peremptorii pentru această înrudire, dar există multe argumente logice care o sprijină". Şi în nota 8, de la subsol, autorul face precizarea: "După redactarea acestui capitol, am găsit elemente noi în acelaşi sens, expuse în comunicarea prezentată Comisiei de heraldică, genealogie şi sigilografie la 23 februarie 1977".

Recent, la al VI-lea Simpozion de Studii Genealogice, Iaşi, 10—13 mai 1995, unul dintre participanţi, Dumitru Năstase, în comunicarea prezentată, "Maria, mama lui Ieremia Movilă, a fost, în adevăr, fiica lui Petru Rareş", a adus mărturii noi, de ordin documentar şi iconografic, ce confirmă definitiv rezultatele investigaţiilor anterioare (I. C. Miclescu-Prăjescu, Şt. S. Gorovei), după care mama fraţilor Movileşti — domnii Ieremia, Simion şi mitropolitul Gheorghe — era fiica lui Petru Rareş.

[3] Vezi: Sextil Puşcariu, **Istoria literaturii române. Epoca veche,** Sibiu, 1930, p. 96.

[4] Antonie Plămădeală, *Petru Movilă — cîteva descoperiri recente care îi întregesc biografia, dar i-o şi încurcă*, în volumul său **Calendar de inimă românească,** Sibiu, 1988, p. 168.

[5] Vezi C. Gane, **Trecute vieţi de doamne şi domniţe**. Vol I., Chişinău, Editura *Universitas*, 1991, p. 134.

[6] O scurtă trecere în revistă a opiniilor privind studiile lui Petru Movilă face Antonie Plămădeală în opera citată, p. 169—171. Precizăm, în acest context, că viitorul mitropolit i-a avut printre sprijinitori pe Stanislav Zolkievski, castelan de Lemberg (Lvov), tutore al viitorului fiu de domn de Moldova în perioada cînd acesta învăţa la Şcoala Frăţiei; pe Ioan Zamoyski, cancelarul Poloniei. Acesta din urmă este fondatorul cunoscutei academii (din Zamoysk, oraşul de baştină al familiei) care îi poartă numele şi la care, se presupune, şi-a continuat studiile junele său protejat din Moldova. După încetarea din viaţă a lui Ioan Zamoyski, Petru Movilă s-a bucurat de bunăvoinţa şi sprijinul fiului acestuia, Tomasz Zamoyski.

[7] Vezi: O. Bilodid, *Znahidki pid fundamentom Uspenskogo Soboru*, în revista **Kiyv**, 1983, nr. 9, p. 148—157.

[8] Vezi: Antonie Plămădeală, **op. cit.**, p.168

[9] Vezi: Ştefan Ciobanu, **Istoria literaturii române vechi,** Bucureşti, Editura *Eminescu*, 1989, p. 169.

[10] Ştefan Ciobanu, **op. cit.**, p. 170.

[11] Vezi: Vasile Malaneţchi, *Mormîntul lui Petru Movilă* // "Literatura şi arta", nr. 32 din 9 august 1984, p. 8.

[12] Vezi: Algeria Simota, Petru Movilă // **Dicţionarul literaturii române de la origini pînă la 1900,** Bucureşti, Editura Academiei, 1979, p. 591.

[13] Vezi: Ştefan Ciobanu, **op. cit.,** p. 171.

[14] Vezi: P. P. Panaitescu, **Contribuţii la istoria culturii româneşti,** Bucureşti, Editura *Minerva*, 1971, p. 580.

[15] Mai amănunţit despre această lucrare şi, în special, despre interconexiunile ei cu **Cartea românească de învăţătură,** de la 1643, a mitropolitului Varlaam al Moldovei, vezi în studiul lui Gheorghe Bobînă **"Cazania"** lui Varlaam şi **Evanghelia pentru învăţătură** a lui Petru Movilă, inserat în culegerea **Valori şi tradiţii culturale în Moldova**, Chişinău, Editura Ştiinţa, 1993, p. 106—118.

[16] Vezi: Al. Elian, **Cuvînt înainte la Mărturisirea de Credinţă a Bisericii Ortodoxe, 1642**, Bucureşti, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1981, p. 20—21.

[17] La cele 19 ediţii menţionate trebuie să mai adăugăm încă două, apărute de curînd şi circumscrise tetracentenarului de la naşterea lui Petru Movilă: una apărută la Editura *Junimea* din Iaşi — reeditare (fototipică), sub coperta anului 1996, şi "repunere în circulaţie a unei ediţii de temeinică alcătuire ştiinţifică tipărită în 1942 la Bucureşti", care "cuprinde textul grec inedit (ms. Parismus 1265) şi textul român (ed. Burău, 1691), fiind îngrijită de Nicolae M. Popescu şi Gheorghe I. Moisescu şi avînd o precuvîntare a lui Tit Simedrea, Mitropolitul de atunci al Bucovinei", şi alta, ieşită de sub tipar la Chişinău, la Editura *Ştiinţa*, ce reproduce textul editat în 1981 de prof. Alexandru Elian.

[18] Vezi: P. P. Panaitescu, **op. cit.**, p. 578.

[19] Vezi: G. Mihăilă, *Două scrieri literare ale lui Petru Movilă adresate compatrioţilor săi*, în vol. **Contribuţii la istoria culturii şi literaturii române vechi,** Bucureşti, Editura *Minerva*, 1972, p. 183—228.

[20] Vezi: Antonie Plămădeală, **Dascăli de cuget şi de simţire românească**, Bucureşti, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1981, p. 91.

[21] Mai amănunţit despre această lucrare vezi pr. dr. Paul Mihail, *Consideraţii asupra scrierilor şi activităţii mitropolitului Petru Movilă şi completări bibliografice*, în **Mitropolitul Petru Movilă la 340 de ani de la moartea sa. 1647—1987**. Extras din revista *Mitropolia Ardealului*, nr. 6 (noiembrie — decembrie) 1987 şi nr. 1 (ianuarie — februarie) 1988, p. 26—27.

[22] A se vedea, în această ordine de idei, relatarea din "Кишиневские Епархиальные Ведомости", nr. 20 din 15—31 octombrie 1871, Вопросы из практики приходского пастыря. Решение недоумения относительно чина причащения больных, p. 492—497.

[23] Mircea Păcurariu. **Istoria Bisericii Ortodoxe Române.** Chişinău, Editura *Ştiinţa*, 1993, p. 206.

[24] Vezi: Яким Запаско, Ярослав Исаевич, Памятники книжкового мистецтва. Каталог стародруків виданих на Україні. Книга перша (1574—1700). Львів, 1981.

[25] Aprecierea aparţine marelui istoric şi dogmatist rus Macarie Bulgakov, care deşi a fost formulată acum un secol, nu şi-a pierdut valabilitatea.

Lolita ZAGAEVSCHI,
Universitatea "Babeş-Bolyai",
Cluj-Napoca

OBSERVAŢII PRIVIND SEMANTICA TEXTELOR FOLCLORICE

(pe baza textelor folclorice culese de Petre Ştefănucă)

Anul acesta Petre Ştefănucă ar fi împlinit vîrsta de 90 de ani. El s-a născut la 12 septembrie 1906 în orăşelul Ialoveni (acum centru raional), nu departe de Chişinău. Studiile universitare şi le face la Universitatea din Bucureşti, unde îi are ca profesori pe D. Caracostea, N. Cartojan şi D. Gusti. Acesta din urmă a fost conducătorul Seminarului de mono-grafie socială şi doctrinarul orientării sociologice, care a marcat toată activitatea ulterioară a lui Petre V. Ştefănucă.

Numele acestui savant[1], care este Petre Ştefănucă, se leagă strîns de activitatea Institutului Social Român din Basarabia, instituţie care a anticipat într-o anumită formă Academia de Ştiinţe Sociale şi despre care deja s-a scris[2]. Petre V. Ştefănucă a publicat numeroase articole şi recenzii în periodicele vremii, dintre care citäm doar cîteva: *"Buletinul Institutului Social Român din Basarabia", "Viaţa Basarabiei", "Cuvînt moldovenesc", "Universul literar", "Anuarul arhivei de folclor"* etc.

Eforturile de colectare, selectare şi grupare a acestui material s-au încununat printr-o culegere în două volume intitulată **Folclor şi tradiţii populare**, alcătuită şi editată de Gr. Botezatu şi A. Hîncu[3].

În cele ce urmează ne propunem să cercetăm poezia ritual-ceremonială, i.e. textele în a căror ierarhie funcţională este dominantă funcţia magică faţă de funcţia poetică, care este dominantă în poezia non-rituală[4], pe baza celor două articole-culegeri de folclor regional: **Folclor din judeţul Lăpuşna** şi **Cercetări folclorice pe valea Nistrului de Jos** din volumul întîi al ediţiei sus-numite de Petre Ştefănucă.

Calitatea de dominantă a funcţiei magice în sincretismul funcţional al textului se explică prin faptul că poezia ritual-ceremonială reprezintă o parte integrantă a unei entităţi sincretice care iniţial a fost rit şi a evoluat apoi la ceremonial cu valoare de spectacol, desfăşurat în anumite scopuri şi la anumite ocazii.

Simbolurile centrale sînt de origine mitică-ontică, iar integrarea lor în ţesătura textului le învesteşte cu valori poetice; în acest fel se produce o poetizare a metaforei, dar funcţia ei magică se păstrează, chiar dacă se strecoară în structura de adîncime, şi anume: de urare şi invocare a fericirii şi belşugului, a unei căsătorii fericite, a fertilităţii şi bunăstării în general, deci, valenţe pozitive, menite să influenţeze viaţa omului.

1. COLINDELE LAICE

O realizare pronunţată a funcţiei de urare o găsim în colindele laice. Colindele se consideră o treaptă evoluată, superioară poeziei descriptive, pentru că trec de la o modelare ideală a realului la imagini cu semnificaţii mai largi. Iar această trecere "definitivă pe plan simbolic sau mitologic se realizează atunci cînd în poem nu se mai descriu activităţi practice (procese de muncă), ci acţiuni sau obiecte rituale, precum şi întruchipări mitice"[5]. Obiceiurile de iarnă au contaminat în repertoriul lor şi alte datini, integrînd fragmente de cîntec epic şi legende creştine în poezia colindelor, fapt care a dus la slăbirea funcţiei de urare şi apariţia unei funcţii de felicitare. De asemenea, se pot face paralele intertextuale între unele fragmente de colinde şi fragmente de cîntec liric, oraţii de nuntă şi chiar cîntece rituale de înmormîntare.

O temă frecvent întîlnită în colindele de flăcău şi regăsită în culegerea cercetată este **întrecerea dintre şoim şi cal**: "Calu niluieşti, / Din gurî-ńi vorbeşti: / Di mă'ntresi

şoimu, / Cochita sî-ńi taí" (70N)[6]. Această temă, întîlnită în colindele de vînător, este una dintre cele mai vechi din punct de vedere istoric; iar în planul semnificaţiilor magice menţionăm că tema întrecerii şi a probelor aminteşte de străvechi **rituri de iniţiere**.

Cel care va judeca această întrecere este voinicul Ion, ocupaţia căruia capătă o descriere amănunţită: "La bun domn slujăşti. / Slujba lui şi iesti? / Bun cal că-l hrăneşti. / Da cu še-al hrăneşti?" (70N). În acest fel sînt puse în valoare pasărea şi calul, ajutoarele şi uneltele de vînătoare ale voinicului: **murgul** se hrăneşte cu "ordz chisat şî-n vînt vînturat" şi bea doar "vin strecurat", iar **şoimul** mănîncă doar "carni di zmău" şi bea "sînzi di prîng". Forţele lor sînt neobişnuite, la timpul întrecerii fiecare se manifestă în sfera sa: "şoimu sus pi vînt / Steli luńinînd, / Nouri misticînd", deci, aerul, cerul, iar "murgu pi pomînt / Izvoarî distupînd / Brazdî'ntorcînd" — domeniul teluric. Aceste fiinţe năzdrăvane, intermediarii, fiind în stăpînirea vînătorului, îi conferă stăpînire asupra sferelor respective, pe care le domină.

Întrecerea dintre şoim şi cal se desfăşoară într-un cadru bine definit: timpul — termenul este pînă la "Ăziunu di Crăšiun", apoi pînă la "Anu Nou", apoi pînă la "Boboteadză" şi locul: "Şî la Iordan i-o dus / Şi i-o iordănit" — atît timpul, cît şi locul reprezintă, probabil, o contaminare creştină. Iar într-o altă variantă voinicul "I-o scos la cîmpu curat / La măru rotat" (71N).

Imaginea mărului este frecvent întîlnită şi în textele poeziei descriptive sub forma **merilor şi perilor** din urarea directă a semănătorilor şi care a devenit o imagine-clişeu: "Sî trăiţ, / Sî'nfloriţ / Ca merii, / Ca perii / Pi la mijlocul verii" (91N). Simbolistica pomilor, ca reflectare a dendrolatriei, a fost amplu tratată de R. Vulcănescu în **Coloana cerului**[7], iar despre simbolurile care se întîlnesc în poezia obiceiurilor de iarnă susţine: "[...] copii care **sorcovesc cu crenguţe** de brad sau crenguţe de măr, toţi urmăresc pe această cale să comunice virtuţile fertilizării plantelor cu care se face urarea de colindat. Cel care sorcoveşte meneşte omului **destinul arborelui fertilizator**, care nu este altceva decît o **ipostază mitică** a arborelui cosmic, ceresc sau al vieţii"[7]. Acest simbol se regăseşte foarte frecvent şi în colinde şi este subordonat funcţiei de urare a acestor texte: de fertilitate, belşug şi fericire.

Un alt tip de colinde de flăcău este cel cu caracter epico-eroic, în care eroul dă dovadă de virtuţi deosebite prin **lupta cu zmeul** (72N), **cu jîdozii** (74—75N). Acest ritual de iniţiere fiind îndeplinit şi trecut cu bine, eroul este răsplătit, primind în căsătorie pe "sora šei mai ńicî" a flăcăului transformat în vietatea, pe care o vînează eroul. Se consideră că în aceste colinde urarea vizează mai mult sau mai puţin direct o căsătorie fericită. Această urare indirectă este manifestată în unul dintre cele patru texte din cele culese în Valea Nistrului de Jos, sub forma tradiţională a promisiunii: "Stai voiniši nu chitisi / Cu mari dar te-oi dăruisi, / Tot cu sora šei mai ńicî, / Mai frumoasă cum sî šii, / Parcă-i scrisă pi hîrtii" (73N) şi ca răsplată pentru isprăvile vitejeşti, acordată de împărat: "Pi scaun l-o aşădzat / Şî fiica după dînsu ş-o dat" (72N).

Colinda din 73N se prezintă ca un text cu o structură epică fragmentată, chiar ilogică din punct de vedere narativ, însă nu şi ca poezie rituală. Astfel, nu sînt prezentate nici conflictul, nici lupta, ci doar momentul esenţial care conţine urarea indirectă de căsătorie.

Încadrîndu-se în tiparul de mai sus, **lupta cu leul** este un alt motiv al colindei de vînător şi de asemenea se numără printre cele mai vechi cunoscute. În textul 72N: "La zmău o ăziuns / Şî din gurî o strigat: / "Lei, lei, cîni zmei, / Leş afarî păn la mini!"" — observăm contaminarea cu elemente de basm, drept dovadă e faptul că fiara este omorîtă: "Iel di calari s'o plecat, / Capu leului o luoat, / În suliţî l-o'nsuliţat / Şî 'napoi s'o înturnat..." (72N). Această imagine este caracteristică mai degrabă basmelor, pe cînd în colindă "voinicul

nu ucide leul, ci îl aduce legat în triumf — simbolul forţei (mai larg al învingerii naturii)"[8].

În textele 74—75N voinicul luptă cu "jîdovii" (var. "jîdozîi") care au furat din ţară "cheili raiului şi radzli soarelui". În acest caz, cel care trimite voinicul la luptă şi îl răsplăteşte nu mai este "Alimonu di'mpărat" (72N), ci însuşi Dumnezeu. Astfel, colindei de vînător i se suprapun motive religioase, scopul călătoriei şi luptei nu mai e afirmarea vitejiei eroului, ci salvarea lumii din întuneric [valenţe de erou solar], întoarcerea luminii soarelui şi a strălucirii raiului şi aducerea înapoi a celui "băţ de žiudicăţ, / Di žiudicî o lumi toatî / Şî Rosîia žiumătati" (75N). Pentru îndeplinirea acestui scop, Dumnezeu învesteşte eroul cu puteri deosebite, atribute ale uni erou sfînt (Sf. Ilie): "tun şi fulžer i-o dat", iar la executarea cu succes a misiunii eroul va fi răsplătit "c'on băţ di žiudicăţ, / Sî žiudiši lumia toatî / Şî pi noi cîteodatî" (74N) sau "c'on contaş mîndru'nflorit, / Pi la poali stelişoari, / Sus, mai sus, la umereli, / Sîn două lušefureli / Şî răsar sara divremi" (75N).

Primul este un simbol al puterii judecătoreşti, iar al doilea — caftan domnesc — simbol al puterii administrative; detaliile "contaş"-ului par a fi nu numai descriptive, ci şi relevante pentru spaţiul asupra căruia se exercită puterea — o putere absolută.

Atributele eroului în textul 72N sînt: "cal negru o'ncălicat, / Înspri soari s'o lăsat, / Paluşu ş'o luoat, / Paluşu în mîna dreaptî, / Cu suliţa în mîna stîngî...".

Un moment important — ca simbol al trecerii de la o condiţie la alta prin intermediul riturilor de iniţiere: vînătoarea, lupta — este schimbarea hainelor: "Strai proasti o dizbrăcat, / În strai împărăteşti l-o'mbrăcat" (72N), "Şi în casă cî ńi-o'ntrat, /.../ Faţî dalbî o spalat, / La icoani s'o'nchinat etc." (74N).

Un alt grup de colinde sînt colindele de fată, care şi ele întrunesc o serie de motive şi imagini simbolice caracteristice. Între acestea se remarcă motivul fetei care stă într-un leagăn de mătase între coarnele bourului. Acest motiv este introdus în diferite colinde în mod diferit, fie printr-o imagine a unor grădini şi livezi în floare: "Cu pari din bosuioc, / Cu nuieli din gălbineli. / Da-n grădină ci-i sămănat? / Floriceli tătî floaria / Da mai mult bosuioc. / Cî-i mai drag vara la žioc" (79N), fie prin imaginea unui "caic mîndru'mpodobit, / Cu var verdi văruit, / Cu ţînti galbini ţîntuit, / Pi la toati potrivit, / Păr şî vîslili de-alamî, / Trag voinišii tăţ de-o samî" (80N) şi care vine "dincotro soarili răsari" — şi această orientare are o anumită semnificaţie, căci îi dă simbolului o aură benefică. Acesta din urmă [caicul], printr-o puternică asemănare, reprezintă peţitorii, alaiul de nuntă care va veni.

În această zonă de semnificaţii se înscrie **busuiocul**, plantă cu care se fac descîntece de dragoste: "Sî šii aliasî, / Cum îi păunu di peni / Şî busuiocu din buruieni" (296N); iar busuiocul astfel descîntat îl poartă fata în brîu la joc. Astfel, în text se face aluzie la acest fapt, descîntecul nefiind altceva decît un rit de anticipaţie pentru marele rit de trecere, care marchează un punct culminant al vieţii omului: nunta.

Leagănul de mătase, în care se află fata, este purtat între coarne de un bour: "Ş'noatî, ş'noatî bour negru, / Iel îş noatî, coarni poartî" (79N), care fie că se specifică unde apare — lîngă caic — şi atunci are o încadrare oarecum mai logică, fie că nu. Bourul sau, în alte părţi, "cerbul tretior" pe ape simbolizează o căsătorie fericită. Fata care şade în leagănul de mătase este un simbol al frumuseţii — "Şădi Ileana [Anica, Dochiia, Luchiţa] šei frumoasî" şi este nu numai frumoasă, ci şi harnică: "Şădi la ghiorghiou şî-ńi coasî" (79N). Fata îşi pregăteşte zestrea şi darurile: "Da ši daruri îńi mai coasî? / Guleraş tătîni-so, / Brăţăruş frăţîni-so, . Proşchiraş la steag domnesc..." (79N) sau "Guleraş tătîni-so, / Prişchiraş frăţîni-so, / Năfrăniţ la steag domnesc..." (81N) sau "Coasî, coasî'nchindoşăşti / O prostiri'mpărătiascî" (80N) şi este peţită de boieri: "Stau boierii ş-o prăzesc, / Cu galghini o cumpănesc" (79N). Fata îi vorbeşte

bourului: "Maier, Maier, bour negru, / Mai înšet cu coarne-a tăli, / Ńi-í sminti ozoarili meli" (79N) sau "Bour negru'noatî lin, / Nu be apî şî be vin / Şî merži cu caicu lin / Şî'nţăleži din cuvinti /.../ Cî apili ńi-ei tulburat / Şî vadurili ńi-ei strîcat." (80N). Dacă nu o va asculta, bourul va fi prins şi tăiat de rudele fetei: "Cî ieu am doi veri primari / Şî-s în oasti ghinărari / Şî mai am şî doi fraţ / La'mpărăţîi-s luoaţ" (80N). Numărul fraţilor şi verilor variază în diverse texte pînă la nouă. Aici pare să aibă loc o infuzie de elemente din colinda vînătorească, vînătoarea bourului, şi de urme ale străvechilor mituri totemice, coarnele, copitele şi carnea bourului fiind destinate pregătirii ceremonialului nupţial, mesei: "Da din coarni, dintr-a tăli, Faše-or dalbe păhăreli, / Din cochiti, dintr-a tăli, / Faše-or dalbe tălžireli, / Da din carni, dintr-a ta, / Mari boieri s-or ospăta" (81N). Într-o variantă: "Dar din trupu, dintr-a tău, / Faši-ar dalb un pod mereu / Sî treacî şî bun, şî rău, / sî treacî ş-on frati a ńieu" (79N).

Imaginea trupului bourului transformat într-un "dalb-pod" poate fi interpretată ca amplificare a semnificaţiei mitice de trecere, în cazul dat — nunta, care este un ceremonial de **trecere** de la o poezie socială la alta, cu implicaţiile corespunzătoare. Această trecere, schimbare, este marcată în unele regiuni printr-o secvenţă din spectacolul ceremonial al nunţii, în care mirele urcă într-un copac şi coboară la invitaţia fetei. Copacul reprezintă **arborele vieţii**, aici, în ipostaza **arborelui nunţii**. El îşi are rădăcinile în iad (tărîmul inferior) şi atinge cerul, raiul (tărîmul superior) cu coroana sa, deci este şi el un fel de punte, un element de legătură, un intermediar de nivel superior şi cu semnificaţii complexe[9].

Acest element fantastic este înrudit cu prefacerile, transformările miraculoase din basme ale bourului năzdrăvan, care, la fel ca şi calul şi şoimul, este un personaj intermediar între cele două lumi. El este, în acelaşi timp, un personaj benefic, îl ajută pe erou să iasă din încurcături, să îndeplinească toate poruncile, eforturile încununîndu-se, de obicei, tot cu nunta, căsătoria fericită a eroului.

Versurile "Nu ştiu coasî ori discoasî, / Lăcrăńioarî ştiu cî-ńi varsî, / Pi di faţî păn pi braţî" (79N) din colinda de fată sînt comparabile cu versurile "Cu mînuli pi braţă lăsati, / Cu lacrăńi pi faţă vărsati" din textele legate de ceremonialul nunţii, şi anume — iertăciunea mirilor (87L). Deşi versurile din colindă nu dezvoltă ideea, credem că relaţionarea acestor texte (şi anume referirea la motivul înstrăinării, tristeţii la despărţirea apropiată de părinţi) nu este exagerată. În acest sens le putem relaţiona şi cu alte texte, de data aceasta din poezia non-rituală, care de asemenea tratează această temă — doinele de înstrăinare. Iar atmosfera lirică de tristeţe şi mîhnire din versurile din textul 79N se regăseşte în aceeaşi structură a metaforei infirmate eliptice, într-un cîntec al fetei părăsite de iubit:

Nu ştiu coasî ori discoasî,
Lăcrăńioari ştiu cî-ńi varsî.
(79N)

Nu ştiu-i ploai ori îi chiatră,
Ori îs lăcrăńioari di fată.
(9L)

Leagănul de mătase, în care şade fata cea frumoasă, se află nu numai purtat între coarne de un bour, ci şi "în vîrfu cetăţăi". De asemenea, în textul 81N, **Colindî băieţascî** (motivele fiind aceleaşi, este dificil să disociezi între colindele de fete şi cele de băieţi), există şi motivul fetei frumoase în leagănul de mătase, dar şi al patului "mîndru'nrotat" din vîrful merilor, aşternut cu o "perinî ş'o prostiri", alese de aceeaşi fată. Acelaşi motiv al patului din vîrful merilor apare şi într-o **colindă a fetilor** (83N), precum şi într-o colindă a tinerilor căsătoriţi: "La truchina merilor, / Este-on pat la strung lucrat / Cu mohor înmohorît, / C'o pelie acoperit, / C'o pelie ş'o prostiri, / Şî šinši, şăsî căpătîi" (82N); "Ieste-on pat mîndru'nchingat, / Cu stîlchii de

odolean, / Şî cu scînduri di fag etc." (83N).

Deşi destinatarii sînt diferiţi, valoarea simbolului este aceeaşi şi comportă funcţia de urare a unei căsnicii fericite, iar situarea lui în vîrfurile a doi meri şi doi peri "mîndri'nfloriţi" şi care sînt "di trunchinî dipărtaţu, / Di vîrvuri împreunaţu" (82N, 83N) se încadrează în aceeaşi simbolistică. Ni se pare evident anume că, pe lîngă valorile conotate de mişcarea ascendentă implicită, această simbolistică ne aduce aminte de vechiul obicei al înfrăţirii simbolice dintre noul-născut şi un arbore tînăr, de preferinţă brad, dar şi de mărul sau nucul cu semnificaţii de arbore al vieţii. Astfel, acest obicei se baza pe credinţa că în vîrful arborelui era scrisă soarta copilului. Putem presupune că, în perspectiva acestei credinţe, urarea pe care o conţine colinda vizează o soartă mai frumoasă pentru cel căruia i se adresează şi este, poate, o încercare de a o influenţa spre mai bine[10].

Merii şi perii din aceste colinde se asociază cu acelaşi simbol din urările directe din textele de semănat, de ex.: "Sî trăiţ, / Sî'nfloriţ / Ca merii, / Ca perii / Pi la ńijlocu verii" etc. (91N), deci, comportînd valori simbolice mai generale, de urare a prosperităţii, bunăstării, belşugului.

Cu privire la **măr**, menţionăm opinia despre existenţa unui cult vechi al mărului la romani: mai întîi prin importanţa economică a mărului sălbatic, apoi prin cea simbolică a mărului domesticit, care devenise obiect de cult — arbore-totem, iar ulterior, arbore sacru în sens complex.

Într-un context cultural mitologic mai vechi constatăm că la daco-romani arborele vieţii a fost imaginat printr-un "măr de mărgărit" cu mere de aur[11], imagine regăsită într-o altă colindă: "În ńijloc di masă / Ieste-on pom răsădit / Cu crănguţ de argint, / Cu meri di aur" (80L).

În aceste colinde, paralel cu motivul merilor înfloriţi şi al patului rotat din vîrful lor, coexistă (şi, într-un fel, îl completează) motivul stolului de porumbei care, ca şi motivul merilor şi perilor, comportă o urare generalizată de fertilitate şi bunăstare a gospodăriei: "Dar în vîrvu merilor / Ieste-on pîlc di porunghi verdz / Cînd s'o'nflat ş'o zburat, / Drept la Maria s'o lăsat, / Apî'n guşî ńi-o luoat / Şî'napoi s'o'nturnat, / Chetrişeli'n deżiţăli" (81N). Într-un alt text acest motiv se prezintă într-o variantă puţin mai dezvoltată: "Sus pi vîrvu merilor/ Şăd doi, doi hulturi, /.../ Din arichi o scuturat / Şî norodu s'o bucurat, / Chetrişeli o răsunat, / Pi şei tineri i-o sculat" (82N). Păsările aduc apă de la mare şi o scutură peste pămînt, ca imitaţie a ploii — acţiune de fertilizare şi promisiune a unei roade bogate. Deci, este o urare generală de rodnicie şi îmbelşugare, care se răsfrînge şi asupra casei tinerei familii sau a fetei, ca o promisiune a unei căsnicii fericite.

Un loc aparte în acest tablou complex îl ocupă o colindă, despre care informatorii înşişi susţin că a fost adusă în sat de flăcăii care au fost la lucru în judeţul Lăpuşna. Colinda relatează povestea vînătorii unui cerb: "Mîndru'ş cînt'on cerb în codru / Ş'aşa-ńi cîntă di cu dor, / Di cad frundzîli şî mor; / Ş'şa-ńi cîntă di cu jăli, / Di gîndeşti cî codru-ńi pieri" (88N). În aceste versuri, la fel ca în colinda de mai sus, imaginea codrului se asociază cu sentimentul de singurătate şi tristeţe, ca în cîntecul de înstrăinare: "Plin ni-i trupu de amar [...]. Plină sînt şi'nstrăinată / Ca codru di crăngi uscati" (8L). Într-o mică paranteză menţionăm o inconsecvenţă în text: "Împăratu s'o sculat, / Paloş din cui ş'o luoat, /.../ Aflî cerbu odihnind. / Întindi puşca să-l împuşti" (88N), deci, împăratul porneşte la vînătoare cu paloşul şi ajunge să ţintească cu puşca. Aceste inadvertenţe, se pare, se datorează suprapunerii straturilor culturale în ordinea lor cronologică: paloşul este o armă mai veche, atribut al luptătorilor din vechime şi al vitejilor din basme, iar puşca — o unealtă mai modernă. Cerbul se dovedeşte a fi un fiu de împărat, blestemat de părinţi pentru neascultare să fie "fiara codrilor, / Nouî ani şî nouî dzîli". Spre deosebire de colindele în care vietatea îi promite vînătorului pe

soră-sa de soţie, ca în textul 73N, aici constatăm interferenţe şi suprapuneri de origine creştină: "Dacî aiestea le-oi împlini, / Zios la sat m'oi scoborî, / Biseriši oi discuie, / Pi šei miši oi botiza, / Pi sei mari i-oi cununa / Ş'încă daruri voi da, / Păharul botezului / Şî scaunu judeţului / Sî žiudiši o lumi toatî / Şî pi noi cîte-odatî" (88N). Ispăşirea pedepsei îi va aduce absolvirea de blestem, iar aflarea în izolare de lume, într-un asemenea spaţiu de solitudine timp de nouă ani şi nouă zile — un cronotop cu semnificaţii deosebite — va atrage înzestrarea flăcăului blestemat cu însuşiri apostoliceşti, amintindu-ne de sihaştri şi de pustnici — vrăjitorii şi sfătuitorii din basme.

Această colindă poate fi tratată şi ca religioasă, pentru că, de fapt, reprezintă o variantă a tipului de colindă intitulat **Vînătorii şi Sfîntul Ion**, în care cerbul gonit de vînători se dovedeşte a fi Sfîntul Ion, blestemat de Maica Domnului să fie cerb timp de 9 ani, după care va boteza şi va deschide biserici[12].

Cert este că numeroase colinde laice demonstrează modificări şi contaminări de motive, inclusiv de influenţă creştină, fapt confirmat de M. Pop şi P. Ruxăndoiu, care afirmă: "conţinutul şi funcţia colindelor sînt dominate de un fond mitologic neunitar, care determină ţesătura simbolurilor, imaginile şi semnificaţia lor. Peste un fond autohton, dacic, cu rezonanţe mai largi, tracice, şi cu urme din mitologia greacă, care asimilează elementele de mitologie orientală şi apoi latină, se suprapun, în epoci mai tîrzii, elementele de mitologie creştine"[13].

(Va urma.)

NOTE

[1] Mai amănunţit despre viaţa şi activitatea lui Petre V. Ştefănucă vezi: Gr. Botezatu şi A. Hîncu în studiul introductiv la Petre V. Ştefănucă, **Folclor şi tradiţii populare**, vol. I, Chişinău, 1991, p. 6, nota 1.

[2] Vezi Irina Digodi, **Institutul Social Român din Basarabia** // "Limba Română", Chişinău, nr. 2, 1996, p. 122—124.

[3] Petre V. Ştefănucă, **Folclor şi tradiţii populare** / Alcătuire, studiu introductiv, bibliografie, comentarii şi note de Gr. Botezatu şi A. Hîncu, Vol. I—II, Chişinău, Ştiinţa, 1991.

[4] Precizări în legătură cu fenomenul sincretismului funcţional şi dominantele magică şi poetică vezi N. Coatu, **Sincretism şi figură (metafora descifrată) în relaţie cu textul oral-folcloric** // "Studii şi cercetări lingvistice", 1990, nr. 2, p. 113—126.

[5] M. Pop, P. Ruxăndoiu, **Folclor literar românesc**, Bucureşti, 1978, p. 154.

[6] Petre V. Ştefănucă, **op. cit.**, p. 226. Aici şi mai departe pentru corpusul de texte din primul studiu (**Folclor din judeţul Lăpuşna**) şi pentru cel din al doilea studiu (**Cercetări folclorice de pe Valea Nistrului de Jos**) vor fi folosite, respectiv, siglele L şi N, iar referirile la texte concrete se vor face prin cifre arabe conform numerotării culegătorului.

[7] R. Vulcănescu, **Coloana cerului**, Bucureşti, 1972, p. 66. Aceeaşi sursă este recomandată pentru referirile ulterioare la credinţe şi obiceiuri legate de cultul arborilor.

[8] M. Pop, P. Ruxăndoiu, **op. cit.**, p. 158.

[9] Vezi R. Vulcănescu, **op. cit.**, p. 110—111.

[10] **Ibidem**, p. 53.

[11] **Ibidem**, p. 47—48.

[12] Al. Rosetti, **Colindele religioase la români**, Bucureşti, 1919, p. 75.

[13] M. Pop. P. Ruxăndoiu, **Folclor literar românesc**, Bucureşti, 1978, p. 165. Vezi şi Nicolae Băieşu, **Folclorul obiceiurilor calendaristice, de muncă // Creaţia populară** (*Curs teoretic de folclor românesc din Basarabia, Transnistria şi Bucovina*), Chişinău, Ştiinţa, 1991, p. 194—196.

Svetlana PALLADY,
doctorand la Universitatea de Stat din Moldova,
Călăraşi

UNIVERSUL PAREMIOLOGIC AL POVEŞTILOR LUI I. CREANGĂ ŞI POVESTEA POPULARĂ

Spunînd copiilor poveştile copilăriei noastre, ne-am prins asupra gîndului că, deşi aceste poveşti sînt foarte frumoase, cu Ilene Cosînzene şi Feţi-Frumoşi, ele sînt aproape lipsite de proverbe şi zicători. Or, acest gen de creaţie populară ar trebui, alături de experienţa luptei dintre bine şi rău, să releve experienţa şi înţelepciunea generaţiilor care au transmis din gură-n gură minunatele basme.

Am parcurs culegeri de poveşti populare ale multor popoare. Şi nicăieri nu am găsit utilizate în text proverbe, maxime, zicători. Însă a fost nevoie doar de o singură pagină din poveştile sfătosului povestitor de la Humuleşti, Ion Creangă, şi, ca dintr-un fagure de miere încălzit la soare, proverbele şi zicătorile au curs şuvoi, creînd un efect inimitabil. I. Creangă a demonstrat cu prisosinţă că proverbele şi zicătorile folosite în poveşti fac din ele adevărate opere de artă, perle ale culturii noastre naţionale.

***

Povestea populară este materia primă din care orice povestitor în momentul enunţării ei trece prin actul individual al creaţiei. Şi dacă poveştile culte sînt spuse cu lux de amănunte, cu comparaţii şi metafore, cu diverse imagini plastice, poveştile populare sînt un amalgam de evenimente şi fapte, un depozit de date iniţiale. Şi e la discreţia fiecărui povestitor să adauge sau să scoată cîte ceva, menţinînd totuşi, ca un fir roşu, intactă informaţia de bază. De ce depinde calitatea artistică a poveştii populare?

În primul rînd de calităţile intelectuale ale celui care povesteşte. Dacă e un om cu darul povestitului, va închega o poveste plină de vervă şi duh, spunînd că Ileana Cosînzeana e frumoasă de mama focului — la soare te poţi uita, iar la dînsa ba —, din cosiţe floarea-i pică, rar voinic cine-o ridică. Detaliile de asemenea se vor aduna conform talentului şi imaginaţiei celui ce povesteşte. Fata babei e proastă, urîtă şi leneşă, ce mai la deal la vale, o lălîie de-i mănîncă cîinii din traistă, va spune un povestitor mai cu dar de la Dumnezeu. Iată cum se vorbeşte în diferite poveşti despre cele două fete proverbiale: cea a babei şi cea a moşneagului. În povestea **Fata moşneagului şi nucul din grădină** se spune: "Vieţuind ei aşa, iată că fetele au crescut mari, tocmai bune de măritat. Femeia a prins a se gîndi la zestre, la rochii: zile la rînd bătea numai tîrgurile şi cumpăra multe de toate, dar numai pentru fata ei, iar la a bărbatului nu-i cumpăra nici o dată nimic. O mîna de la o muncă la alta, de nu mai ştia sărmana fată de odihnă"[2].

Charles Perrault descrie conflictul acesta în povestea **Cenuşăreasa** cu mai multe amănunte: "Era odată un om care s-a căsătorit cu o femeie foarte mîndră şi îngîmfată. Ea avea două fete ca şi dînsa şi care-i semănau în toate. Soţul avea şi el o fată, gingaşă şi bună fără seamăn, căci îi semăna mamei ei..."[3].

În poveştile populare ruse acest motiv este prezent în mai multe basme: **Gerul**, **Havroşecika**. În ultimul, subiectul e tratat astfel: "Fata a rămas orfană şi au luat-o nişte oameni calici şi haini, pentru hrană biata fată se stingea muncind: ea şi ţesea, şi torcea şi curat făcea..."[4].

Structura şi stilul poveştii populare depind de auditor. Deoarece, după cum ştim, poveştile sînt

destinate mai ales copiilor de vîrstă mică şi medie, ele sînt formulate pe înţelesul lor, astfel ca aceştia să nu intervină cu întrebări şi explicaţii care întrerup povestitorul, stricînd armonia poveştii. Or, sensul figurat al cuvintelor, alegoria devine accesibilă la o vîrstă mai mare. În majoritatea cazurilor copiii percep raţionamentele din proverbe şi zicători cu sensul lor concret. Prin urmare, lipsa uneori completă a lor se explică prin faptul că ele ar complica înţelegerea poveştilor, acestea devenind mai filosofice, mai abstracte. Pentru ca proverbele să fie înţelese, trebuie să se pornească de la exemplificări concrete spre a merge în mod deductiv la sensul general, figurat al lor.

Să exemplificăm teza de mai sus comparînd cîteva poveşti populare cu poveştile lui I. Creangă. În povestea **Făt-Frumos şi Verea viteazul** sînt personaje care există şi la Creangă: Flămînzilă, Setilă, Fugilă, Ochilă. Există însă o diferenţă între textul poveştii şi descrierea aceloraşi evenimente făcută de I. Creangă.

Prezentăm mai întîi un fragment în variantă populară:

"Gerilă atunci vorbi:

— Staţi, fraţilor, că intru eu înainte, poate m-oi încălzi:

Intră el înăuntru şi chiui.

— Ia, amu-i de mine!

A făcut vînt cu buzişoarele prin casă şi a făcut cald ca în zi de vară, tocmai bine de dormit.

Au intrat şi s-au culcat cu toţii în casa cea de aramă. Iar Gerilă s-a culcat cu capul afară, ca să nu-i îngheţe cu suflarea pe ceilalţi. Spre ziuă Gerilă tremura de frig, sărea bruma de pe dînsul ca penele. Cînd a suflat o dată pe narea de ger a dat un spulber, de a pus sloi de gheaţă pe uşă"[5].

Acelaşi fragment la Creangă este îmbogăţit cu detalii şi vorbe de duh:

"Gerilă atunci, năzdrăvan cum era el, cheamă pe tovarăşii săi de o parte şi le zice încetişor:

— Măi, nu cumva să vă împingă mititelul să intraţi înaintea mea, unde ne-a duce omul ţapului celui roş, că nu mai ajungeţi să vedeţi ziua de mîine. Doar unu-i Împăratul Roş, vestit prin meleagurile acestea pentru bunătatea lui cea nepomenită şi milostivirea lui cea neauzită...

Îl ştiu eu cît e de primitor şi de darnic la spatele altora. Numai de nu i-ar muri mulţi înainte: să trăiască trei zile cu cea de-alaltăieri. D-apoi fetişoara lui... A zis dracul şi s-a făcut: bucăţică ruptă tată-său în picioare, ba încă şi mai şi... Vorba ceea: *Capra sare masa, şi iada sare casa*. Dar las-că şi-au găsit ei omul... De nu le-oi veni de hac în astă noapte, nici mama dracului nu le mai vine.

— Aşa gîndesc şi eu, zise Flămînzilă, ş-a pus el Împăratul Roş boii în cîrd cu dracul, dar are să-i scoată fără coarne.

— Ba mi se pare c-a da el şi teleagă, şi plug, şi otic, şi tot, numai să scape de noi, zise Ochilă.

— Ia ascultaţi, măi, zise Gerilă: — *Vorba lungă, sărăcia omului*. Mai bine haidem la culcare, că ne aşteaptă omul împăratului cu masa întinsă, făcliile aprinse şi cu braţele deschise. Hai! ascuţiţi-vă dinţii şi porniţi după mine.

Ş-odată pornesc ei, teleap, teleap, teleap! Şi, cum ajung în dreptul uşii, se opresc puţin... Atunci Gerilă suflă de trei ori cu buzişoarele sale cele iscusite, şi casa rămîne nici fierbinte, nici rece, cum e mai bine de dormit într-însa. Apoi intră cu toţii înlăuntru, se tologeşte care unde apucă şi... tac mă cheamă. Iară credinciosul împăratului, încuind uşa pe din afară cu răpegiune, le zice cu răutate:

— Las-că v-am găsit eu ac de cojoc. De-acum dormiţi dormire-aţi somnul de veci, că v-am aşternut eu bine! Vă veţi face voi scrum pînă mîne dimineaţă".

Episodul în care eroii sînt încercaţi de-s buni "mîncăi" (povestea populară) e succint:

"Îi cheamă (zmeul) pe toţi şi îi aşază la masă.

— Dacă veţi mînca şi veţi bea cît voi da eu, v-o dau pe Ileana Cosînzeana, iar de nu, capul nu va mai sta unde vă stă".

I. Creangă intervine cu o mulţime de amănunte:

"— Din partea mea, mîncarea-i numai o zăbavă: băuturica mai este ce este, — zise Setilă. — Şi aş ruga pe luminarea sa că, dacă are de gînd a ne ospăta, după cum s-a hotărît, apoi să ne îndesească mai mult cu udeala, pentru că acolo stă toată puterea şi îndrăzneala. Vorba ceea: *Dă-i cu cinstea, să piară ruşinea*. Dar mi se pare că ne-am prea întins cu vorba şi luminarea sa nu ştie cum să ne mai intre în voie.

— Acum de ne-ar da odată ce ne-ar da, — zise Flămînzilă, —căci mă roade la inimă, de foame ce mi-i.

— Ia mai îngăduiţi oleacă, măi! — zis Ochilă, — că doar nu v-au mas şoarecii în pîntece. Acuş s-or aduce şi bucatele şi vinul, şi numai de-aţi avea pîntece unde să le puneţi,

— Îndată vi s-a aduce şi de mîncare, şi băutură, — zise împăratul, numai de-aţi putea dovedi, cît vă voi da eu: că de nu-ţi fi mîncători şi băutori buni, v-aţi găsit beleaua cu mine... nu vă pară lucru de şagă".

În povestea **Fata moşneagului şi nucul din grădină** sînt tot două fete — una dreaptă şi alta vitregă, ca în povestea **Fata babei şi fata moşneagului** de Creangă. Despre moşneagul care nu avea putere asupra babei nu se spune nimic, ci doar: "Ca să împăciuiască inima bărbatului, tot suna nucile celea în faţa lui...". Pe cînd Creangă — filosoful zice: "Din inimă bietul moşneag poate c-ar mai fi zis cîte ceva, dar acum apucase a cînta găina la casa lui şi cucoşul nu mai avea nici o trecere...".

Am observat că alături de multitudinea de amănunte, cuvinte de duh, frazeologisme, Creangă utilizează multe proverbe şi zicători. Ce calităţi au proverbele, ce funcţii au ele, de fac textul atît de individual, alegoric, polivalent?

În primul rînd e vorba de funcţia **constatativă** a proverbului. Iedul, povestind caprei cum fratele mijlociu a pierit din cauza propriei limbuţii, constată: Vorba ceea: *Toată paserea pe limba ei piere*. Dănilă Prepeleac, văzînd că n-a cîştigat mult schimbînd capra pe gînsac, exclamă: *Na! c-am scăpat de dracul, şi am dat peste taică-său*. Iar fratele lui Dănilă, auzind trista istorie a schimbului unei perechi de boi pe o pungă goală, se cruceşte: *Se vede că Dumnezeu a umplut lumea asta cu ce-a putut*.

Altă funcţie a proverbului în poveşti este cea **argumentativă**. Iată cum explică M. Pop şi A. Ruxăndoiu trecerea de la particular la general: "Acest transfer de la inferior la superior conferă proverbului o semnificaţie care vine din afara lui, o semnificaţie pe care i-o acordă colectivitatea, deci o semnificaţie tradiţională şi care funcţionează cu un sens general. Prin acest mecanism subiectivul este ridicat la rang obiectiv sau exprimă obiectivul. Un proverb ca *Tot ce naşte moare* nu rămîne un simplu adevăr, prin consensus el capătă şi o semnificaţie social-etică, invită la un anumit tip de comportament în viaţă, la o apreciere a vieţii; devenind judecată de valoare".[6] Astfel proverbul devine argument de autoritate, exprimînd înţelepciunea poporului şi deci exprimînd adevăruri a posteriori. În povestea **Capra cu trei iezi**, iedul cel mai mic o sfătuieşte pe maică-sa să nu-şi pună mintea cu lupul cel hain: "Mai bine taci şi lasă-l în plata lui Dumnezeu. Că ştii că este o vorbă: *Nici pe dracul să-l vezi, da nici cruce să-ţi faci*". Iar capra la rîndul ei îşi justifică acţiunile: "Ba nu, dragul mamei, că *pînă la Dumnezeu, sfinţii îţi iau sufletul*!". Iar în povestea **Dănilă Prepeleac** nevasta celui bogat îi făcea zile fripte bărbatului, ca să-l poată descotorosi odată de frate-său. Ea zicea adeseori: "*Frate, frate, dar pita-i cu bani, bărbate*".

În poveşti proverbele sînt folosite şi **cu scopul de a caracteriza personajele**. Fratele lui Dănilă Prepeleac este caracterizat astfel: "Cel mai mare era harnic, grijuliv şi chiabur, pentru că *unde punea el mîna, punea şi Dumnezeu mila*, dar n-avea copii. Iară cel mai mic era sărac. De multe ori fugea el de noroc şi norocul de dînsul...". Nevasta lui Dănilă "era muncitoare şi bună la inimă, iar a celui bogat era pestriţă la maţe şi foarte zgîrcită. Vorba veche: *Tot un bou ş-o belea*".

Nu rareori proverbele servesc drept **instrument explicativ al acţiunilor**. Vorbind despre iezi, autorul remarcă: "Vorba ceea: *sînt cinci degete la o mînă şi nu seamănă toate unul cu altul*". Fratele mai mare îi explică lui Dănilă de ce nu-i mai dă carul: "Ş-apoi, ştii, vorba ceea: *dă-ţi popă, pintenii şi bate iapa cu călcîiele*". Iar Spînul, vorbind despre foştii săi stăpîni, îi explică lui Harap Alb de ce tot sărac a rămas: "Şi vorba ceea: *la calic slujeşti, calic rămîi*".

Adesea în poveştile lui Creangă funcţia **constatativă** se îmbină cu cea **de precizare**: "Iedul mijlociu se-nghemuieşte sub chersin...tace ca pămîntul şi tremură carnea pe dînsul de frică: *frica-i ruşinoasă, da-i sănătoasă*". Iar în **Stan Păţitul** autorul precizează printr-un proverb situaţia lui Chirică, speriat de cîini: "Vorba ceea: *aş veni diseară la voi, dar mi-e ruşine de cîini*". Şi fetele împăratului, care aveau păreri din ce în ce mai proaste despre Spîn, zic în sinea lor că... bunătatea nu are de-a face cu răutatea. Vorba ceea:

Viţa-de-vie tot învie,
Iară viţa-de-boz, tot rogoz.

Uneori poveştile au efecte stilistice extraordinare, prin fineţea, umorul galant, meticulozitatea celor invocate. Lupul, pentru a consola sărmana capră, zice cu o făţărnicie cu adevărat tartuffiană: "Apoi, dă, cumătră, *cînd ar şti omul ce-ar păţi, înainte s-ar păzi*". Calul îl încurajează pe Harap-Alb astfel: "Nu-i nimica, stăpîne... *Capul de-ar fi sănătos că belele curg gîrlă*". Şi Sfînta Duminică, văzîndu-l pe Harap-Alb disperat, îl încurajează, zicînd: "Aşa e lumea asta, şi de-ai face ce-ai face, rămîne cum este ea. Vorba ceea: *Zii lume şi te mîntuie*".

Proverbele adesea slujesc şi drept **concluzii-sfaturi**, pe care autorul le pune în gura personajelor din poveşti. Chirică îi zice lui Stan Păţitul despre soţie: "Bun, stăpîne, nu-i cuvînt, dar ştii că este-o vorbă: *cînd nici nu te gîndeşti, atunci te trînteşte*". În **Povestea unui om leneş** sătenii o sfătuiesc pe cucoană: "Bunătatea Dumneavoastră, milostivă cucoană, dar degeaba mai voiţi *a strica orzul pe gîşte*". Sfînta Duminică îi spune lui Harap-Alb, sfătuindu-l cu blîndeţe să mai rabde puţin: "Şi dă! stăpîn nu-i? Trebuie să-l asculţi. Vorba ceea: *Leagă calul unde zice stăpînul*".

Dacă ar fi să rezumăm cele spuse sub forma unui tabel, el ar arăta astfel:

Funcţie / Poveşti	Proverbe	constat.	argument.	explicat.	de sfat	de preciz.	de caract.	de consolare
Capra cu trei iezi	7	1—14,3%	3—43%	1—14%	—	1—14,4%	—	1—14,3%
Dănilă Prepeleac	14	5—36%	2—21%	3—21%	—	1—7%	3—21%	—
Povestea lui Stan Păţitul	11	4—37%	3—37%	1—9%	1—9%	2—18%	—	—
Povestea lui Harap-Alb	42	13—31%	11—27%	4—9%	5—12%	2—5%	2—5%	5—11%
Povestea lui Ivan Turbincă	6	5—82%	—	—	—	—	1—18%	—
Povestea unui om leneş	3	2—67%	—	—	1—33%	—	—	—
Întreg setul	83	30—37%	19—22%	9—12%	7—8%	6—7%	6—7%	6—7%

Funcţia constatativă şi cea de argumentare sunt preponderente, or se pare că în aceasta şi constă cauza principală a lipsei parimiilor din poveştile populare. Poveştile populare evită generalizările, iar tragerea concluziilor o lasă pe seama ascultătorilor. În poveştile în care asemenea concluzii sînt prezente se simte mîna autorului sau a celui ce a prelucrat povestea cu diferite scopuri: pentru a o înfrumuseţa, a-i da o alură artistică, în scopuri didactice etc. Dacă am proceda la scoaterea parimiilor şi a cuvintelor de duh din poveştile lui Ion Creangă, am reveni la variantele iniţiale ale poveştii populare de la care a pornit Creangă.

În povestea populară povestitorul este un erou activ, nu intervine în (discuţie) poveste, nu trage concluzii, ba nici personajele nu sînt înclinate s-o facă, fiind preocupate mai mult de acţiunile lor decît de argumentarea, cizelarea şi precizarea faptelor. O poveste populară frumoasă este un conglomerat de evenimente, aventuri nemaiauzite, isprăvi de vitejie ale eroilor, lupta binelui cu răul fiind cît mai anevoioasă şi mai complicată. Pe cînd povestea cultă, asemeni celor ale lui Ion Creangă, este impresionantă prin limba sa, prin puzderia de proverbe, zicători, ce o fac să fie filosofică. Generalizînd faptele autorul îi dă poveştii un aspect de parabolă.

NOTE BIBLIOGRAFICE

[1] Iordan, Iorgu, **Stilistica limbii române**, Bucureşti, 1975, p. 209.

[2] **Poveşti populare moldo-veneşti**, Chişinău, Literatura artistică, 1981, p. 308.

[3] **Il était une fois..., Contes littéraires français XII—XX-emes siecles**, Moscou, Radouga, 1983, p. 91.

[4] **Skazka za skazkoi**, Chişinău, Literatura artistică, 1984, p. 45.

[5] **Poveşti populare moldo-veneşti**, p. 276.

[6] Pop, M., Ruxăndoiu, P., **Folclor literar românesc**, Bucureşti, Editura didactică şi pedagogică, 1976, p. 238—239.

LITERATURĂ SUPLIMENTARĂ

Apostolescu, M., **Ion Creangă între marii povestitori ai lumii**, Bucureşti, Minerva, 1978.

Boutiere, Jean, **La vie et l'oevre de I. Creangă**, Paris, 1930.

Bratu, Sabin, **I. Creangă — clasicul // Studii despre I. Creangă**, Bucureşti, Albatros, 1973.

Destinul unui clasic. Ion Creangă, Bucureşti, Albatros, 1990.

Dumitrescu-Buşulenga, Zoe, **Ion Creangă**, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1963.

Papadima, Ov., **Literatura populară românească**, Bucureşti, 1968.

Piru, Al., **Arta lui I. Creangă // Studii despre Ion Creangă**, Bucureşti, Albatros, 1973.

Scobioală, A., **Vorba bună ne adună**, Chişinău, Hyperion, 1992.

Studii despre I. Creangă, vol. 1, Bucureşti, Albatros, 1973.

Tabarcea, C., **Poetica proverbului**, Bucureşti, Minerva, 1982.

Krikman, N., **Nekotorîe sposobî issledovaniia semantiki posloviţ**, Moscova, 1978.

Permeakov, G., **Ot pogovorki do skazki**, Moscova, 1970.

OPERE ARTISTICE

Creangă, I., **Opere**, Chişinău, Cartea moldovenească, 1972.

Pann, A., **Povestea vorbei**, Chişinău, Hyperion, 1992.

Poveşti nemuritoare, Bucureşti, Ed. Ion Creangă, 1995, v. 13 (15, 30).

Voinicul Ineluş. Basme populare româneşti, Bucureşti, Ed. Ion Creangă, 1971.

Ion IONIŢĂ
Iaşi

ROMANIZAREA DACIEI RĂSĂRITENE ÎN PRIMA JUMĂTATE A MILENIULUI I D.HR.

Romanizarea, ca proces general de restructurare etnodemografică, de o amploare şi profunzime ce îl fac cu greu să-şi găsească un termen de comparaţie, probabil, apropiat prin complexitate şi consecinţe doar fenomenului mai vechi de indo-europenizare, a declanşat în istoriografia europeană încă din secolul trecut ample dezbateri, iar treptat şi destule controverse, care, cu toată creşterea spectaculoasă a informaţiei şi a cîştigurilor ştiinţifice remarcabile obţinute de-a lungul anilor, nu s-au încheiat nici pînă în prezent. De cele mai multe ori faptul nu s-a datorat, cum s-ar putea presupune, unor goluri majore de informaţie, care, desigur, la o anumită scară mai pot fi sesizate şi în prezent în unele compartimente ale cercetării, sau eventual unor metodologii de lucru deficitare folosite de specialişti, ci imixtiunilor care urmăreau înregimentarea investigaţiilor ştiinţifice unor interese politice. Este semnificativ că procesul de romanizare şi efectele lui au fost puse în discuţie şi contestate numai pentru zone aflate, de obicei, în disputa teritorială dintre ţări cu popoare de origine latină şi ţări cu popoare de origine nelatină (maghiară, slavă sau germană).

Patima contestaţiilor privind procesul de romanizare nu a ocolit nici istoria spaţiului românesc, vehicularea lor căpătînd uneori accente de exacerbare şi forme de-a dreptul ridicole. A fost negat aproape totul, susţinîndu-se chiar dispariţia populaţiei dacice, care, potrivit acestor autori cu pretins statut de istorici, ar fi fost cică decimată în timpul războaielor daco-romane. Atacurile, declanşate şi de această dată de aceeaşi categorie de exponenţi, aveau drept obiectiv, fireşte nedeclarat, blocarea cunoscutului principiu al dreptului istoric al popoarelor asupra teritoriilor pe care le-au locuit dintotdeauna. Atunci cînd însă arheologia a venit cu probe incontestabile de continuitate dacică, de care nu se mai putea face abstracţie, s-a recurs la alte formule de contestare, aparent diferite de cele anterioare, dar care aveau acelaşi substrat şi ţinteau un efect asemănător. Nu intenţionăm a readuce în discuţie inventarul acestor obiecţii evident tendenţioase, la care s-au dat răspunsuri consistente şi competente de-a lungul anilor, între specialiştii de marcă ce le-au formulat numărîndu-se A. D. Xenopol[1], V. Pârvan[2], N. Iorga[3], Gh. Brătianu[4], R. Vulpe[5], C. Daicoviciu[6], D. Tudor[7], D. Protase[8] şi mulţi alţii. De altfel, încă din veacurile XVII şi XVIII, cînd imixtiunile politice în istorie nu cunoşteau încă dimensiunile şi agresivitatea din perioada con–temporană, cronicarii Grigore Ureche[9], Miron Costin[10], Ion Neculce[11] şi Nicolae Costin[12], iar mai apoi marele cărturar Dimitrie Cantemir[13] au consemnat în lucrările lor ideea despre originea latină a limbii şi a poporului român, ca şi despre unitatea de neam a locuitorilor Moldovei, Munteniei şi Transilvaniei.

Volumul redus şi uneori lacunar al mărturiilor scrise lăsate de autorii antici, pe care s-a sprijinit de la început studiul romanizării lumii dace, a făcut ca acesta să demareze cu o bază documentară unilaterală şi incompletă. Abia mult mai tîrziu, prin dezvoltarea cercetării arheologice s-a ajuns la sporirea considerabilă a informaţiei, care a dat specialiştilor posibilitatea de a pătrunde esenţa fenomenului şi de a înţelege corect desfăşurarea lui în timp şi în spaţiu.

Romanizarea poate fi privită astăzi ca un proces unitar doar în ideea că ea s-a desfăşurat în toată aria dacică şi a avut pretutindeni acelaşi efect. Ea a îmbrăcat însă o mare diversitate de forme, atît în

zonele dacice ocupate pentru multă vreme de armata şi administraţia romană (Dobrogea, sudul Moldovei, Transilvania, Oltenia şi Banat), cît şi în regiunile rămase permanent în stăpînirea dacilor liberi (centrul şi nordul Moldovei, nordul Transilvaniei, Crişana şi Maramureş).

Dobrogea este cea dintîi regiune dacică ce intră sub stăpînire romană, încă de la mijlocul secolului I d.Hr. Ea rămîne între graniţele Imperiului Roman şi apoi ale celui bizantin pînă către sfîrşitul secolului al VII-lea, cunoscînd o intensă viaţă romană pe o durată de mai bine de şase secole[14]. Rămînerea Dobrogei pentru o atît de îndelungată perioadă în sfera lumii romane şi romano-bizantine nu numai că a dus la romanizarea completă a populaţiei băştinaşe de aici, dar, aşa cum au subliniat-o în repetate rînduri mai ales V. Pârvan şi R. Vulpe, a şi făcut ca această provincie să reprezinte pînă tîrziu o zonă permanentă de iradiere a romanităţii şi reazemul de nădejde al românismului din regiunile de la nordul Dunării de Jos.

La rîndul ei, Dacia romană, cuprinzînd Oltenia, Banatul şi Transilvania, deşi rămasă între frontierele Imperiului o perioadă mai scurtă, de la cucerirea Daciei şi pînă la retragerea aureliană (106—275 d.Hr.), a cunoscut o viaţă romană la fel de înfloritoare[15]. Drept mărturie stau nenumărate descoperiri romane de caracter militar şi civil ce se găsesc pretutindeni şi care oferă un tablou grăitor. În acelaşi timp, descoperiri ca acelea de la Soporul de Cîmpie, Obreja, Locusteni şi Daneţi[16] arată continuitatea locuitorilor daci sub ocupaţie romană şi adoptarea treptată de către aceştia a modului de viaţă roman. La retragerea armatei şi administraţiei romane din Dacia, spiritul latin cîştigase definitiv bătălia cu tradiţia dacică, chiar dacă aceasta şi-a lăsat amprenta distinctă asupra învingătorului.

În timpul şi la terminarea conflictelor cu Decebal, Traian mai alipea la Imperiu toată Muntenia şi sudul Moldovei, zonă în care au fost ridicate în scurt timp castele şi castre destinate unor detaşamente militare pentru apărare. Deşi la venirea următorului împărat (Hadrian) în anul 117 cea mai mare parte din acest teritoriu a fost părăsită, stăpînirea romană a lăsat semne vizibile în viaţa localnicilor de aici, cărora le-a modificat evoluţia către o altă direcţie. Cuprinderea şi apoi menţinerea lor în procesul de romanizare a putut fi realizată cu destulă uşurinţă nu numai prin ocupaţia romană din vremea împăratului Traian şi apoi a Munteniei de vest în perioada de la Antonius Pius (sau Septimius Severus) pînă la Filip Arabul, ci şi mai ales, prin prezenţa romană continuă de jur-împrejurul acestei zone pînă la retragerea aureliană[17].

Prezenţa romană se face simţită în Muntenia la tot pasul, în primul rînd prin castrele şi castelele construite în vremea lui Traian şi apoi prin numeroasele castre de pe **Limes Transalutanus**. Ele au fost focare autentice de romanizare şi efectul lor se poate observa cu claritate în toate descoperirile din Muntenia. Preluarea diferitelor tehnici romane şi imitarea produselor romane se fac în Muntenia la o proporţie mult mai aproape de situaţia Daciei şi Moesiei romane[18]. Aici romanizarea a fost forţată în vremea lui Traian, dar a continuat după acesta în mod paşnic. Populaţia dacică din această regiune nu avea altă alternativă decît aceea de a se integra treptat în moda de viaţă romană; într-o lume de jur-împrejur romană, Muntenia nu putea termina decît prin a ajunge tot romană.

În sfîrşit, sudul Moldovei, alipit la Moesia Inferior, a rămas în permanenţă sub ocupaţia Imperiului, cunoscînd o viaţă romană intensă în castre, castele, oraşe şi în localităţi rurale sau pe cale de a deveni urbane. Viaţa romană cunoaşte aici şi o bogată activitate de producţie şi de schimb. Această zonă compactă de romanitate, difuzînd la populaţia ce se află în afara **limes**-lui produsele romane şi o dată cu acestea şi spiritualitatea latină, a avut un rol de însemnătate excepţională în istoria Daciei răsăritene[19].

Cele cîteva observaţii generale făcute pînă acum arată limpede că

procesul de romanizare a lumii dacice s-a desfăşurat în circumstanţe foarte deosebite de la o regiune la alta. Diversitatea acestor condiţii impune obligatoriu şi o manieră diferenţiată de abordare a fenomenului, în funcţie de situaţia specifică fiecărei zone. Cu nici un preţ nu putem vorbi de un proces de romanizare uniform identic în Dacia ocupată şi la dacii liberi. Mai mult chiar, aşa cum rezultă tot mai clar din studiile recente, sîntem departe de a avea o identitate a fenomenului chiar în arealul Daciei romane. În consecinţă, măsurile de precauţie trebuie să fie cu atît mai drastice atunci cînd abordăm problema romanizării în spaţiul Daciei răsăritene, unde numărul şi valoarea vestigiilor arheologice referitoare la temă sînt încă atît de inegale în diversele ei compartimente geografice. Nu este simplu a face o analiză pertinentă şi a formula concluzii istorice pentru un spaţiu în care teritorii întinse sau categorii întregi de obiective arheologice n-au fost cercetate metodic. Iar o transplantare simplistă a rezultatelor dintr-o zonă în alta ar putea duce la crearea unor imagini eronate şi ipoteze riscante.

O încercare de a alcătui o schiţă de sinteză se impune totuşi, indiferent de volumul şi natura informaţiilor, întrucît un asemenea bilanţ, care să înregistreze cîştigurile de pînă acum, ca şi minusurile evidente pe care le percepem, este mai mult decît necesar, el urmînd a direcţiona cercetările viitoare.

Am încercat să subliniez anterior pentru reuşita cercetărilor necesitatea investigaţiilor pe microregiuni. Dar la fel de indispensabilă este şi tratarea temei pe etape. Şi poate nicăieri îmbinarea acestor două criterii (de spaţiu şi timp) nu este atît de stringent necesară ca în acest spaţiu carpato-nistrean al Daciei răsăritene, în care, de la munte la şes, microzonele combinate într-o armonie parcă haotică, cursurile de ape mici dispersate într-o reţea hidrografică încîlcită, căile de acces şi punctele de baraj aflate într-o combinaţie teritorială insolită, cu potenţial major de anihilare reciprocă, modificările de coloratură demografică de-a lungul timpului şi pelerinajul perpetuu al unor grupe mai mari sau mai mici de populaţii, cărora timpul nu le-a conservat uneori nici măcar numele, se împletesc într-un spaţiu geografic personalizat şi o istorie de mare complexitate şi greu de înţeles, cîteodată imposibil de descifrat.

Legăturile Daciei răsăritene, ca de altfel şi ale spaţiului dacic în general, cu lumea romană, indiferent de natura şi intensitatea lor, au cunoscut în prima jumătate a mileniului I d.Hr. patru mari etape, distincte atît pe plan politic, cît şi prin natura relaţiilor economice.

O primă etapă, ce a fost încă de mult timp scoasă în evidenţă, este aceea de pînă la cucerirea romană (începutul secolului al II-lea d.Hr.) şi care se referă, de fapt, la relaţiile generale ale lumii dacice cu Moesia romană. Urmează apoi etapa de la cucerirea romană a Daciei şi pînă la retragerea aureliană (106—271/275), care în zona dacilor liberi amplifică procesul început în etapa anterioară. A treia etapă cuprinde intervalul de la retragerea aureliană şi pînă la invazia hunilor (275—376 d.Hr.), iar cea de-a patra etapă corespunde perioadei stăpînirii hunice (376—circa 450 d.Hr.).

Prima etapă se caracterizează pe plan politic prin înaintarea şi consolidarea stăpînirii romane pînă pe aliniamentul Dunării, cînd Dobrogea getică intră în componenţa Imperiului. Relaţiile generale dintre daci şi romani devin tot mai încordate, cu accente de răbufnire de ambele părţi, ce vor prefaţa marea încleştare dintre Decebal şi Traian. Între expediţiile militare romane purtate la nordul Dunării de Jos, ca o acţiune de pedepsire, dar şi ca o demonstraţie de forţă, trebuie amintită aceea a lui Tib. Plautius Aelianus din anii 52—53 d.Hr. Aceste expediţii nu vor împiedica însă întreţinerea unor legături comerciale destul de active. Moneda romană pătrunde şi, după cît se pare, va fi imitată în proporţii încă greu de apreciat. În timp ce moneda

republicană apare mai ales în bazinul Siretului, denarii imperiali capătă, pînă la sfîrşitul domniei lui Nerva, o răspîndire tot mai largă, peste întregul teritoriu al Daciei orientale, evidenţiind clar impactul mutării frontierei romane pe Dunăre. Romanii folosesc cu succes în zonă drumurile străbătute mai înainte de negustorii greci, a căror experienţă va fi utilizată în continuare[20].

Această primă etapă, în care produsele romane pătrund din abundenţă doar pe anumite culoare şi în anumite centre (Tyras, Poiana, Răcătău, Brad, Piatra-Neamţ — Bîtca Doamnei etc.), poate fi considerată ca una pregătitoare, dar foarte importantă, şi ea nu trebuie ignorată sau minimalizată. Adoptarea calendarului roman în locul celui ionian în anul 65 d.Hr. de către oraşul Tyras, emisiunile monetare de la Tyras cu portretul, numele şi titulatura împăratului de la Roma, începînd cu perioada lui Domiţian, precum şi impunerea candidatului preferat pe tronul Regatului Bosporan, sînt doar cîteva argumente ce pot fi amintite aici spre a ilustra prestigiul şi autoritatea de care se bucura Imperiul Roman în spaţiul Daciei răsăritene şi în regiunile adiacente ei.

A doua etapă începe într-o conjunctură nouă, în condiţiile instalării administraţiei romane pe o întinsă parte a teritoriului dacic. Niciodată dacii liberi nu vor mai reuşi să se constituie într-un stat unitar, singurele forme statale pe care le mai pot organiza fiind formaţiunile politice regionale. Cei care totuşi vor ajunge la o anumită putere militară, care să reprezinte un pericol evident pentru frontierele romane, vor fi costobocii în a doua jumătate a secolului II d.Hr. şi apoi carpii în prima jumătate a veacului următor.

Scăderea puterii militare a dacilor liberi a permis şi sarmaţilor să se infiltreze mai adînc în teritoriile acestora. Între cele două populaţii s-au stabilit, după cît se pare, raporturi destul de paşnice şi chiar unele înţelegeri de organizare în comun a incursiunilor de pradă în provinciile romane sud-dunărene. Oricum, penetraţia sarmaţilor în teritoriile dacice nu afectează legăturile acestora cu lumea romană. Pe de altă parte, interesul pentru produsele romane se manifestă deopotrivă şi la sarmaţi, aşa cum o probează numeroasele articole de import din mormintele lor.

Analizînd desfăşurarea procesului de romanizare în Dacia orientală în secolele II şi III d.Hr., constatăm că el se derulează cu toată intensitatea în sudul roman al Moldovei, anexat provinciei Moesia Inferior şi delimitat spre nord de un limes clasic, unde avem de a face în bună măsură probabil chiar cu o impunere a ei forţată. Potrivit tuturor descoperirilor arheologice din zonă, făcute printre altele la Tyras, Bărboşi, Orlovka/Cartal, Ismail şi în multe alte locuri, efectele romanizării în acest teritoriu au fost maxime, motiv pentru care nici nu mai este nevoie de a insista aici asupra lor.

Probleme apar, în schimb, pentru restul teritoriilor, aflate la nord de limes. Dificultăţile încep cu lipsa momentană evidentă a descoperirilor aparţinînd populaţiei dacice. Acestea apar din abundenţă şi acoperă destul de bine spaţiul dintre Carpaţi şi Prut, frecvenţa lor fiind mai rară doar în regiunile mai joase de stepă şi silvostepă. În ceea ce priveşte spaţiul pruto-nistrean, în zona de nord descoperirile dacice apar într-o grupare bine cunoscută şi etichetată adesea drept "cultura Lipiţa"[21]. Referitor la descoperirile respective ne exprimăm opinia că ele nu alcătuiesc o cultură dacică propriu-zisă, ci doar un facies periferic al acesteia.

În sudul teritoriului pruto-nistrean descoperirile dacice din secolele II—III d.Hr. nu lipsesc, aşa cum o probează cu certitudine, spre exemplu, unele vestigii arheologice din zona Orlovka/Cartal[22]. Din păcate, numai foarte puţine materiale din această zonă au fost publicate, aşa încît nu se pot face aprecieri mai precise cu privire la frecvenţa lor.

O regiune întinsă din partea centrală a spaţiului pruto-nistrean, prelungită mult atît spre nord, cît şi

spre sud, rămîne deocamdată lipsită de descoperiri dacice. Dar această situaţie nu poate fi acceptată ca reală, fie şi pentru motivaţia că în unele aşezări şi necropole aparţinînd culturii Sîntana de Mureş — Cerneahov din perioada următoare apar forme şi ornamente ceramice de tradiţie dacică[23], ceea ce presupune implicit şi existenţa în zonă în etapa anterioară a populaţiei dacice. Există şi alte indicii care atestă indubitabil că cel puţin în anumite microregiuni colinare şi de podiş descoperirile dacice nu pot lipsi.

Ceea ce ne interesează aici cu prioritate este felul în care procesul de romanizare s-a concretizat în situaţia etnodemografică menţionată din Dacia răsăriteană. În mod cert,influenţele romane au acţionat nediscriminatoriu, adică în egală măsură asupra dacilor şi sarmaţilor. O bună perioadă de timp după încetarea ostilităţilor din vremea celor două războaie daco-romane, contactele dacilor şi sarmaţilor cu Imperiul par să fie mai slabe, ceea ce ar reflecta o continuare latentă a vechii stări conflictuale dintre cele două foste tabere rivale. Diversele importuri romane, inclusiv monedele, sînt la dacii liberi destul de rarefiate[24]. În schimb, ele par a fi mult mai frecvente la sarmaţi, ceea ce ar oglindi în esenţă cel puţin o diferenţiere de atitudine la cele două populaţii faţă de romanii învingători. Către sfîrşitul secolului al II-lea şi mai ales în prima jumătate a celui următor, numărul şi varietatea importurilor la ambele populaţii cresc vertiginos[25]. Între altele, remarcabilă este cantitatea impresionantă de monede de argint datînd cu precădere din a doua jumătate a secolului al II-lea, concentrate mai ales în tezaure, ce ajung uneori pînă la cîteva mii de piese, care se grupează în zona dacică puternic locuită din masivul Podişului Central Moldovenesc[26]. S-a presupus, cu justificat temei, că majoritatea tezaurelor ar proveni din plata unor stipendii, atît de obişnuite la romani. Din aceeaşi zonă provin şi cîteva tezaure alcătuite din vase de argint, unele din ele cu splendide reprezentări mitologice[27]. La acestea se adaugă însă şi alte produse, cum ar fi recipiente de sticlă şi ceramică, podoabe de argint, produse cosmetice, accesorii vestimentare, piese de harnaşament, articole de îmbrăcăminte, vinuri, ulei de măsline şi multe alte produse[28]. Acum este de presupus că între cele două tabere au intervenit o stare de împăcare şi relaţii normale de colaborare.

Influenţa romană nu se reduce la importuri, iar domeniul în care acest lucru apare cel mai limpede este producţia de olărie, cu o tehnologie la roata îmbunătăţită şi aproape generalizată şi cu o gamă largă de forme ce imită produsele romane. Toată această înrîurire a civilizaţiei romane nu are puterea de a romaniza, în accepţiunea clasică, pînă la retragerea aureliană, pe dacii şi sarmaţii din afara limesului, care rămîn pe mai departe în principal cu modul lor tradiţional de viaţă. Dar ceea ce trebuie subliniat cu toată vigoarea este faptul că dacii şi sarmaţii din afara limesului, după ce au intrat în contact şi au luat cunoştinţă de produsele şi civilizaţia romană, şi nu doar la nivelul elitelor de atunci, ci la scara întregii populaţii, s-au familiarizat temeinic cu acestea, pe care au început să le adopte de bună voie, fără nici o presiune exterioară. Acesta este marele cîştig al procesului de romanizare din Dacia răsăriteană la retragerea administraţiei de la nordul Dunării, cîştig ce capătă însă o importanţă fundamentală pentru etapa ce urmează.

Cea de a treia etapă (275—376 d.Hr.) aduce condiţii cu totul noi în teritoriul Daciei răsăritene. Administraţia romană este retrasă pe linia Dunării, dar legăturile cu Imperiul şi cu populaţia romanizată din fostele zone romane se amplifică.

În Dacia răsăriteană intervin modificări de esenţă în viaţa politică, datorate migraţiei triburilor gotice, care îşi impun dominaţia. În viaţa economică nu au loc însă schimbări importante, întrucît noul conglomerat etnic, în care se va afla şi spaţiul dacic răsăritean, gravitează tot către Imperiul Roman. Tulburările de cîteva

decenii produse de goţi la impactul cu graniţele Imperiului vor fi înlocuite treptat cu relaţii normale de colaborare. Nici una din populaţiile conglomeratului etnic amintit nu este, în general, refractară la produsele şi civilizaţia romană, iar atitudinea respectivă este explicabilă. Există însă o diferenţiere de percepţie a civilizaţiei romane. În timp ce goţii veneau pentru prima dată în contact cu orizontul vieţii romane şi cu produsele ei, fiindu-le necesară o perioadă (fie chiar şi scurtă) de cunoaştere şi apoi de acomodare cu acestea, localnicii, după legăturile anterioare îndelungate cu grecii şi romanii, trec direct la adoptarea mai temeinică a produselor de tot felul, a tehnologiilor, a credinţelor şi a obiceiurilor funerare romane. De fapt, tot acest complex cultural cunoscut sub numele de cultura Sîntana de Mureş — Cerneahov este rezultatul unui proces profund de aculturaţie, în care numeroase elemente de civilizaţie romană sînt imitate sau preluate şi prelucrate în manieră proprie. Exemplele sînt numeroase şi amintim doar cîteva din ele: prelucrarea sticlei, diverse tipuri noi de unelte şi podoabe, elemente de arhitectură (construcţii de piatră, prevăzute uneori cu coloane, sticlă la ferestre şi acoperiş de ţigle), obiceiuri funerare şi nu în ultimul rînd religia creştină[29].

Întocmai ca şi în etapa precedentă, dar la o scară şi mai ridicată, produsele romane, a căror varietate întrece mult ofertele din secolele precedente, nu se adresează unei elite a societăţii, ci consumatorului obişnuit. Demn de amintit aici este şi faptul că mai mulţi specialişti ai culturii Sîntana de Mureş — Cerneahov (din perioada migraţiei gotice) au observat unele deosebiri între ariile de est şi de vest, fixînd graniţa dintre ele pe Nistru. Explicaţiile autorilor în cauză conduceau spre ideea că linia Nistrului ar fi separat, în general, cele două ramuri gotice, ostrogoţii la est şi vizigoţii la vest.

O analiză mai atentă a situaţiei arată însă că ea nu se datorează celor două seminţii gotice amintite, ci substratului diferit de populaţii peste care au migrat goţii. Populaţia din dreapta Nistrului foloseşte destul de mult şi moneda de bronz, care lipseşte cu desăvîrşire pe stînga Nistrului[30]. Or, aşa cum bine se cunoaşte, populaţiile romanizate sau în curs de romanizare utilizează moneda de bronz, pe cînd cele migratoare o resping, considerînd-o lipsită de valoare.

Ritmul de adopţiune a elementelor de civilizaţie romană de tot felul în Dacia răsăriteană este impus de însăşi dezvoltarea economică proprie, precum şi de afinităţile cu lumea romană, care devin treptat tot mai pregnante. Acest proces de adopţiune, lipsit în continuare de orice presiune externă, reprezintă chintesenţa şi succesul romanizării treptate, la scara întregii societăţi, care se desfăşoară în absenţa unei organizări statale centralizate. Procesul romanizării se derulează întocmai ca cel al creştinării, adică treptat, cu adaosuri lipsite de spectaculozitate, dar constante, cărora cu greu le putem înregistra cîştigurile şi consolidările progresive.

Rolul misionarismului creştin, despre care autorii antici ne-au lăsat prea puţine date, a fost enorm. Misionarii creştini, păstrînd legăturile cu centrele religioase de la sudul Dunării şi legînd pe cei convertiţi la noua religie cu aceleaşi centre religioase de la sudul fluviului, înscriau aceste raporturi într-o perspectivă de lungă durată şi de solidă constanţă. Efectul neîntîrziat al acţiunii acestor propovăduitori ai credinţei îl recunoaştem cu claritate în mai toate necropolele vremii, în care adoptarea obiceiurilor creştine de înmormîntare se face cu o repeziciune nebănuită[31].

Prezenţa unui mare număr de captivi romanici în spaţiul Daciei răsăritene, rămaşi uneori aici de-a lungul unor perioade destul de îndelungate şi care au fost pomeniţi frecvent în izvoarele antice, a însemnat o contribuţie dintre cele mai importante la romanizare[32]. Din păcate, problema a fost numai rareori tratată cu atenţia cuvenită şi evaluată

la adevărata ei dimensiune.

În sfîrşit, o ultimă etapă foarte importantă a derulării procesului de romanizare în Dacia răsăriteană este perioada hunică, ce ar putea fi prelungită chiar şi după aceea, cel puţin pe tot parcursul secolului al V-lea. Se ştie că hunii n-au constituit decît o minoritate nesemnificativă, iar stăpînirea lor asupra localnicilor a fost destul de efemeră. Această dominaţie a avut însă şi un efect pozitiv de importanţă covîrşitoare, şi anume alungarea triburilor gotice din zonă, a căror supremaţie se anunţa deja ca mult mai periculoasă pentru evoluţia către latinitate a societăţii locale.

Puterea hunică şi-a exercitat şi ea stăpînirea politică, militară şi economică peste localnici, dar reprezentată fiind de un grup restrîns fără importanţă, ea nu le-a putut pune în primejdie derularea normală a procesului de restructurare etnică în care se aflau implicaţi şi nici viitoarea individualitate etnică spre care se îndreptau. În atare condiţii, băştinaşii şi-au putut continua evoluţia firească de apropiere accelerată de lumea romană şi civilizaţia latină, de data aceasta şi cu predispoziţie afectivă, inclusiv religioasă, tot mai accentuată. Iar libertatea de mişcare din vremea stăpînirii hunice şi de după aceea a dus la integrarea definitivă a Daciei răsăritene în aria latinităţii.

Formele prin care se manifestă iradierea romanităţii în spaţiul Daciei răsăritene sînt acum mai diversificate. Ruralizarea vieţii romane în fosta provincie romană Dacia pe de o parte, şi apropierea treptată de civilizaţia daco-romană a Daciei răsăritene, pe de altă parte, sînt două procese care acţionează convergent şi pregătesc condiţiile ce vor duce mai tîrziu la reunificarea culturală şi restructurarea etnică din ultima etapă importantă a procesului de romanizare. Nu credem că este lipsită de interes aprecierea arheologului E. A. Rikman, unul din cei mai buni cunoscători ai antichităţilor prutonistrene datate cu prima jumătate a mileniului I d.Hr., care în 1978 ajungea la o concluzie deloc surprinzătoare, şi anume că, în secolul al IV-lea d.Hr., în comparaţie cu teritoriile de la est de Nistru, spaţiul Daciei răsăritene receptase mult mai profund civilizaţia romană[33]. Valoarea acestei aprecieri este demnă de toată consideraţia nu numai pentru că venea din partea unui excelent cunoscător al problemei, ci şi pentru motivaţia că era făcută într-un loc (Chişinău) şi în împrejurări deloc favorabile abordării fenomenului romanizării.

Sintetizînd istoria de aproximativ jumătate de mileniu a lumii dacice din spaţiul carpato-nistrean, constatăm că dacii au luptat mai întîi cu înverşunare împotriva lumii romane, starea conflictuală durînd pînă la contopirea destinelor şi a intereselor. Mai tîrziu, pentru supravieţuire, dacii şi-au pus în slujba romanităţii toate energiile, apărînd-o cu aceeaşi putere de jertfă cu care mai înainte i se împotriviseră. În noile condiţii istorice de la sfîrşitul antichităţii şi începutul evului mediu, credinţa lor fermă — aşa cum o putem desluşi în vremurile moderne — a fost că numai prin romanitate mai puteau fi salvaţi de la o dispariţie aproape sigură din istorie. Istoria şi destinul lor s-au împlinit, pentru unii istorici ca **o enigmă şi un miracol**, în ceea ce numim astăzi **poporul român**.

NOTE

[1] A. D. Xenopol, **Teoria lui Roesler. Studii asupra stăruinţii Românilor în Dacia traiană**, Iaşi, 1884.

[2] V. Pârvan, **Începuturile vieţii romane la gurile Dunării**, Bucureşti, 1923.

[3] N. Iorga, **Istoria Românilor**, vol. II, Bucureşti, 1992.

[4] Gh. I. Brătianu, **O enigmă şi un miracol istoric: poporul român**, Bucureşti, 1988.

[5] R. Vulpe, **Histoire ancienne de la Dobroudja**, Bucureşti, 1938.

[6] C. Daicoviciu, **Problema continuităţii în Dacia // Anuarul Institutului de Studii Clasice**, Cluj, III, 1936—1940, p. 200—270; idem, **La Transylvanie dans l'antiquité**, Bucureşti, 1945.

[7] D. Tudor, **Oltenia romană**, ed. a IV-a, Bucureşti, 1978.

[8] D. Protase, **Problema continuităţii în Dacia în lumina arheologiei şi numismaticii**, Bucureşti, 1966.

[9] Grigore Ureche, **Letopiseţul Ţării Moldovei** (ed. P. P. Panaitescu), Bucureşti, 1955, p. 57—62, 123—124.

[10] Miron Costin, **Letopiseţul Ţării Moldovei de la Aron Vodă încoace** (ed. P. P. Panaitescu), Bucureşti, 1944, p. 3—5; idem, **De neamul moldovenilor, din ce ţară au ieşit strămoşii lor** (ed. C. Giurescu), Bucureşti, 1914.

[11] Ion Neculce, **Letopiseţul Ţării Moldovei** (ed. Iorgu Iordan), Bucureşti, 1955, p. 103—104.

[12] Nicolae Costin, **Istoria Moldo-Românii. Cu un fragmentu istoricu**, 1, 1858 (ed. George Ioanid), p. 32—48, 312—318.

[13] Dimitrie Cantemir, **Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor** (ed. Gr. Tocilescu), Bucureşti, 1901; idem, **Descriptio Moldaviae**, Bucureşti, 1973, p. 51, 65; Şt.Ştefănescu, **Originea, continuitatea şi unitatea poporului român în concepţia lui Dimitrie Cantemir** // "Studii", 26, 1973, 5, p. 915—921; N. Gostar, **Les antiquités de la Moldavie dans l'oevre du prince Démètre Cantemir** // "Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität", 2, 1974, p. 127—139.

[14] Pentru întreaga problematică şi bibliografie, foarte cuprinzătoare, vezi: capitolele elaborate de Em.Condurachi, D. M. Pippidi, R. Vulpe, Gh. Ştefan şi I. Barnea la tratatul de **Istoria României**, I, Bucureşti, 1960, p. 477—614; R. Vulpe şi I. Barnea, **Din istoria Dobrogei**, II, Bucureşti, 1968; Al. Suceveanu, **Viaţa economică în Dobrogea romană (secolele I—III e.n.)**, Bucureşti, 1977.

[15] M. Macrea şi D. Tudor, capitole în **Istoria României**, vol. I, 1960, p. 345—476; D. Tudor, **op.cit.**

[16] D.Protase, **Un cimitir dacic din epoca romană la Soporu de Cîmpie. Contribuţie la problema continuităţii în Dacia**, Bucureşti, 1976; G. Popilian, **Necropola daco-romană de la Locusteni**, Craiova, 1980.

[17] R. Vulpe, în **Istoria României**, vol. I, 1960, p. 517—530.

[18] Gh. Bichir, **Geto-dacii din Muntenia în epoca romană**, Bucureşti, 1984.

[19] V. Pârvan, **Începuturile vieţii romane**; S. Sanie, **Civilizaţia romană la est de Carpaţi şi romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec.II î.e.n.—III e.n.)**, Iaşi, 1981; I. Ioniţă, **Istoria dacilor liberi**, p. 14—51; P. O. Karyškovskij şi I. B. Klejman, **Drevnij gorod Tira. Istoriko-archeologičeskij očerk**, Kiev, 1985.

[20] I. Glodariu, **Relaţii comerciale ale Daciei cu lumea elenistică şi romană**, Cluj, 1974; V. Mihăilescu-Bîrliba, **Dacia răsăriteană în secolele VI—I î.e.n. Economie şi monedă**, Iaşi, 1990, p. 93—113.

[21] M. Smiszko, **Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w Malopolsce Wschodniej**, Lvov, 1932; V. M. Cygylyk, **Naselennja verhn'ogo Podnistrov'ja persyh stolit'našoji ery**, Kiev, 1975.

[22] I. D. Golovko, R. D. Bondar' şi A. G. Zaginajlo, **Archeologičeskie Issledovanija u s. Orlovka, Bolgradskogo rajona, Odesskoj oblasti** // "Kratkie soobščenija o polevych archeologičeskich issledovanijach Odesskogo Gosudarstvennogo Archeologičeskogo Muzeja", 1963 (1965), p. 68—80.

[23] E. A. Rikman, **O frakijskich elementach v černjachovskoj kul'ture Dnestrovsko-Dunajskogo meždureč'ja** // "Drevnie frakijcy v severnom Pričernomor'e", Moscova, 1969, p. 178—188; idem, **Etničeskaja istorija naselenija Podnestrov'ja i prilegajuščego Podunav'ja v pervych vekach našej ery**, Moscova, 1975, p. 302—317.

[24] I. Ioniţă şi V. Ursachi, **Văleni. O mare necropolă a dacilor liberi**, Iaşi, 1988, p. 98.

[25] **Ibidem**.

[26] V. Mihailescu-Bîrliba, **La monnaie romaine chez les Daces orientaux**, Bucureşti, 1980.

[27] V. Mihailescu-Bîrliba şi I.Mitrea, **Tezaurul de vase romane de la Muncelul de Sus** // "Carpica", 10, 1978, p. 163—177; idem, **Le tresor de vases romains de Muncelul de Sus** // "Dacia", N. S., 22, 1978, p. 201—212.

[28] Gh. Bichir, **Cultura carpică**, Bucureşti, 1973.

[29] I. Ioniţă, **Istoria dacilor liberi**, p. 99—113.

[30] V. Butnariu, **Monedele romane postaureliene în teritoriile dunăreano-pontice (anii 275—491)** // "Arheologia Moldovei", XI, 1987, p. 113—140; XII, 1988, p. 131—196; XIV, 1991, p. 67—107.

[31] I. Ioniţă, **Elemente creştine în practica riturilor de înmormîntare din Moldova în secolele IV—V e.n.** // "**Din istoria Europei romane**", Oradea, 1995, p. 253—262.

[32] N.Gostar, **Vechimea elementului roman la răsărit de Carpaţi** // "Istros", 2—3, 1981—1983, p. 225—234.

[33] E. A. Rikman, **Nekotorye voprosy romanizacii naselenija levoberež'ja nižnego Dunaja v pervoj polovine I tysjaćeletija n.e.** // "Slavjanovološskie svjazi (sbornik statej)", Chişinău, 1978, p. 46—64.

A.SIMION

RĂPIREA BASARABIEI

Înţelegerea sovieto-germană în problema Basarabiei şi a norduui Bucovinei

Chiar a doua zi după ce Franţa semna armistiţiul de la Compiègne, Molotov comunica ambasadorului Reichului la Moscova, contele von Schulenburg, că "soluţionarea problemei Basarabiei nu mai suferă nici o amînare. Guvernul sovietic — sublinia Molotov — tinde spre o soluţie paşnică, dar este hotărît să folosească forţa dacă guvernul român refuză o reglementare paşnică. Revendicările sovietice se extind şi asupra Bucovinei". În convorbirea din 23 iunie 1940 asigurîndu-l pe von der Schulenburg că guvernul sovietic "nu va aduce nici o lezare intereselor germane" în România, a adăugat, în acelaşi timp, că se aşteaptă "ca Germania să nu stînjenească Sovietele, ci să le sprijine în acţiunea lor"[1].

Hotărîrea guvernului sovietic de a revizui graniţa cu România a provocat nemulţumire la Berlin; teama că România ar putea fi antrenată într-un conflict militar, avînd ca urmare pierderea puţurilor de petrol din Valea Prahovei, constituia o adevărată obsesie pentru căpeteniile politice şi militare ale celui de-al Treilea Reich. La 24 iunie, secretarul de stat Weizsäcker telegrafia lui Ribbentrop, care se afla pe frontul de Vest, împreună cu tot statul major al lui Hitler, că este important să se înceapă tratative directe între Bucureşti şi Moscova. Prevalîndu-se de promisiunea făcută de Molotov lui Schulenburg că Uniunea Sovietică va face tot ce va putea pentru a respecta interesele germane în România, Weizsäcker sugera lui Ribbentrop să ceară guvernului sovietic: "a.În Basarabia să nu treacă Prutul şi Dunărea de Jos, căci ar constitui o ameninţare pentru interesele pe care le avem în petrol; b. O promisiune generală de respectare a drepturilor şi intereselor germanilor din Reich; c. Promisiunea de a respecta interesele minorităţii germane (din Basarabia şi nordul Bucovinei - n.n) în conformitate cu o procedură care urmează să fie stabilită. d. În caz de conflict armat, protejarea regiunii petrolifere (nu va fi supusă atacurilor aeriene)".

Totodată, Weizsäcker era de părere ca guvernul german să sfătuiască insistent guvernul român să ia imediat contact cu guvernul sovietic în vederea unei reglementări paşnice a chestiunilor în litigiu, întrucît, după părerea secretarului de stat german, "guvernul român pare să nu-şi dea seama de gravitatea situaţiei şi contează, cel puţin în parte, pe ajutorul nostru contra Rusiei Sovietice". Indiferent de modul de soluţionare a problemei Basarabiei, - paşnic sau violent -, Weizsäcker considera că guvernul german trebuie să ceară Ungariei şi Bulgariei să "continue să stea liniştite", Germania urmînd să dea, în acelaşi timp, "o declaraţie generală despre bunăvoinţa cu care privea aspiraţiile revizioniste ale Ungariei şi Bulgariei"[2].

În aceeaşi zi propunerile lui Wezsäcker, însoţite de un memoriu al lui Ribbentrop, au fos prezentate lui Hitler, care le-a aprobat. În seara zilei de 25 iunie, la ora 21, contele von der Schulenburg a făcut cunoscută lui Molotov poziţia guvernului german faţă de chestiunea revizuirii graniţei sovieto-române. "Germania — se arată în nota prezentată de ambasadorul Reichului — rămîne credincioasă acordurilor de la Moscova. Aşadar, ea nu se interesează de problema Basarabiei.

Textul de faţă a apărut iniţial în revista "Adevărul literar şi artistic" nr. 331 din 11 august 1996 şi face parte din cele peste 200 de pagini interzise (şi deci inedite!) din lucrarea lui A. Simion "Dictatul de la Viena", lucrare publicată acum un sfert de secol.

Pe acest teritoriu locuiesc aproximativ 100.000 Volksdeutsche (germani stabiliţi în afara graniţelor Germaniei — n.n). Natural că Germania se interesează de soarta acestor germani şi doreşte ca viitorul să le fie asigurat... Revendicarea Bucovinei de către guvernul sovietic este ceva nou. Bucovina a fost o provincie a coroanei austriece şi are o populaţie densă de germani. Germania se interesează în mod deosebit se soarta acestor Volksdeutsche"[3]. Contele von der Schulenburg i-a atras atenţia lui Molotov că "renunţarea Uniunii Sovietice la Bucovina, care nu a aparţinut niciodată Rusiei, ar uşura considerabil o soluţionare paşnică"[4]. Molotov a replicat: "Bucovina este ultima porţiune care mai lipseşte unei Ucraine unificate şi că, din acest motiv, guvernul sovietic este obligat să acorde importanţă soluţionării acestei chestiuni concomitent cu problema Basarabiei".

În nota germană se sublinia că, deşi "priveşte cu deplină simpatie ideea reglementării chestiunii basarabene, guvernul Reichului este totuşi de părere că Uniunea Sovietică ar trebui să acţioneze în spiritul acordului de la Moscova şi să facă totul pentru a soluţiona în mod paşnic problema Basarabiei, împreună cu guvernul român". În virtutea aceluiaşi pact de neagresiune de la Moscova din 23 august 1939, guvernul german îi va da tot concursul, fiind gata "să sfătuiască România, dacă va fi necesar, să ajungă la o reglementare paşnică a problemei Basarabiei în conformitate cu dorinţele ruse". O dată cu interesul ca guvernul sovietic să-i comunice "cum intenţionează să trateze problema în continuare", Ribbentrop transmitea lui Schulenburg recomandarea: "Vă rog să atrageţi din nou atenţia lui Molotov că ne interesează foarte mult ca România să nu devină teatrul unui război"[5].

Molotov a mulţumit ambasadorului Reichului pentru "atitudinea înţelegătoare a guvernului german că acesta este gata să susţină guvernul sovietic în revendicările sale". Totodată, l-a asigurat că dorinţele Berlinului cu privire la minoritatea germană vor fi satisfăcute cu siguranţă "într-un mod asemănător cu reglementarea din Polonia"şi că va lua în considerare "cît mai favorabil cu putinţă"[6] interesele germane în România.

Despre aceste discuţii şi schimburi de note diplomatice între Moscova şi Berlin în zilele de 23-26 iunie 1940 a fost informat şi ministrul Germaniei la Bucureşti, prin telegrama nr.738 din 26 iunie, cu indicaţia expresă a lui Ribbentrop: "Vă informez despre acest schimb de telegrame exclusiv pe dv. personal şi în mod strict confidenţial. Dacă sunteţi întrebat acolo despre această problemă, păstraţi o rezervă diplomatică totală şi anunţaţi-ne"[7].

Dornic să menţină în continuare colaborarea cu Reichul german, guvernul sovietic a recurs la soluţia unui compromis: în după-amiaza zilei de 26 iunie, Molotov comunica lui Schulenburg că, în urma dorinţei guvernului german, "guvernul sovietic a hotărît să-şi limiteze revendicările la partea de nord a Bucovinei şi la oraşul Cernăuţi". Fostul ambasador german la Moscova, contele von der Schulenburg, arăta în memoriile sale că Molotov a ţinut să sublinieze că "renunţarea guvernului sovietic la Bucovina de Sud era numai temporară"[8].

În cursul aceleiaşi întrevederi cei doi au ajuns la o înţelegere asupra modului cum trebuia să se acţioneze pentru a obliga România să primească condiţiile sovietice: guvernul sovietic urma să înmîneze un ultimatum ministrului român la Moscova, în timp ce Berlinul trebuia să sfătuiască insistent guvernul român "să satisfacă revendicările sovietice, deoarece în caz contrar războiul este inevitabil"[9]. Atitudinea "binevoitoare" a Germaniei faţă de România, datorită căreia U.R.S.S. şi-a limitat pretenţiile numai la nordul Bucovinei, îşi găseşte explicaţia în interesul pe care Germania îl avea în această parte a Europei: Hitler dorea ca diferendul sovieto-român să se rezolve repede şi fără zguduiri violente. Or, cu cît pretenţiile sovietice erau mai mici, cu atît existau mai multe şanse de a fi acceptate de guvernul român. Pe de altă parte, avînd în vedere

perspectiva relaţiilor sale viitoare cu Kremlinul, posibilitatea unei confruntări militare directe, Germania era interesată în a nu permite sovieticilor să ocupe poziţii strategice prea avansate. Cursa între cei doi coloşi pentru stăpînirea crestelor Carpaţilor — deosebit de importante din punct de vedere strategic — se angajase deja şi ea va da cîştig de cauză Germaniei lui Hitler, prin hotărîrea de arbitraj de la Viena din 30 august 1940.

Pentru a nu se naşte complicaţii internaţionale prin ocuparea Basarabiei şi a nordului Bucovinei, guvernul sovietic a căutat să obţină şi asentimentul sau cel puţin neutralitatea binevoitoare a guvernului italian.

În toamna anului 1939 relaţiile sovieto-italiene înregistrează cota cea mai scăzută, fapt care explică în mare parte promisiunile repetate făcute de Mussolini guvernului român că îi va acorda sprijin în cazul unui atac sovietic. După izbucnirea războiului sovieto-finlandez, cele două ţări — Italia şi U.R.S.S. — îşi rechemaseră ambasadorii, fără a întrerupe însă relaţiile diplomatice. Hotărîrea luată de Mussolini în primăvara anului 1940 de a renunţa la neutralitate şi de a participa la război alături de Germania a provocat o schimbare şi în relaţiile sovieto-italiene. Începînd din luna mai între cele două state s-au stabilit contacte tot mai dese, iar la jumătatea lui iunie ambasadorul Italiei la Moscova, Rosso, s-a reîntors la postul său.

În după-amiaza zilei de 26 iunie, Molotov l-a convocat pe Rosso şi l-a informat că guvernul sovietic "este de părere că relaţiile italo-sovietice trebuie restabilite repede şi definitiv şi aşezate pe aceleaşi baze ca acelea dintre Germania şi guvernul sovietic"[10]. Cu acea ocazie, Molotov a declarat că, după părerea sa, războiul va mai dura pînă în iarna viitoare, dar că existau unele chestiuni politice care trebuiau rezolvate fără întîrziere. În acest sens, el a făcut precizarea că "**Uniunea Sovietică ar prefera să-şi satisfacă revendicările asupra Basarabiei** (Bucovina nu a fost menţionată) **fără război, dar, dacă aceasta este imposibil din cauza intransigenţei României, este hotărît să recurgă la forţă. În privinţa altor regiuni din România, guvernul sovietic va ţine legătura cu Germania**"[11] (subl. ns.). Caracterizînd pe scurt relaţiile guvernului sovietic cu diverse ţări, comisarul sovietic pentru afaceri externe declara: "Guvernul sovietic păstrează relaţii bune cu Ungaria. Guvernul sovietic socoteşte rezonabile unele revendicări ungare. Bulgaria şi Uniunea Sovietică sunt vecini buni... Pretenţiile bulgare asupra Dobrogei şi accesul la Marea Egee sunt considerate justificate de guvernul sovietic, care le-a recunoscut şi nu are nici o obiecţie în realizarea lor". Dar Molotov şi-a manifestat nemulţumirea faţă de atitudinea Turciei "în legătură cu Marea Neagră, în care vrea să joace rolul dominant, şi cu Dardanele, asupra cărora vrea să-şi exercite singură jurisdicţia", anunţîndu-l pe Rosso că U.R.S.S. intenţiona să cucerească unele teritorii turceşti la sud şi la sud-est de Batumi. El a promis că în această acţiune guvernul sovietic va lua în considerare şi va respecta interesele germane şi italiene. Preţul pentru sprijinul, sau cel puţin neutralitatea binevoitoare, din partea guvernului italian în vederea acestor acţiuni era recunoaşterea hegemoniei italiene în Marea Mediterană. "Guvernul sovietic - declara Molotov - va recunoaşte hegemonia Italiei în Mediterană, dacă Italia va recunoaşte hegemonia guvernului sovietic în Marea Neagră"[12].

Ambasadorul Rosso a transmis telegrafic guvernului său declaraţiile lui Molotov, cu observaţia că el le consideră raţionale, recomandînd să se acţioneze în conformitate cu ele cît mai curînd cu putinţă. Mussolini s-a arătat foarte interesat de declaraţiile lui Molotov şi, după cum vom vedea, va da concursul guvernului sovietic în acţiunea sa pentru ocuparea Basarabiei şi a nordului Bucovinei.

Soarta Basarabiei şi a nordului Bucovinei era hotărîtă astfel "la masa verde", prin pertractări între marile puteri, fără consultarea populaţiei româneşti care forma majoritatea locuitorilor.

Cedarea Basarabiei şi a nordului Bucovinei în urma ultimatumului sovietic

În seara zilei de 26 iunie 1940, ora 22, ministrul României la Moscova, Davidescu, a fost convocat de Molotov, care i-a remis o notă ultimativă[13], prin care România era somată să cedeze Uniunii Sovietice Basarabia şi nordul Bucovinei.

Ultimatumul sovietic începea printr-un preambul, în care se afirma că "în anul 1918, România, folosindu-se de slăbiciunea militară a Rusiei, a desfăcut de la Uniunea Sovietică (Rusia) o parte a teritoriului ei, Basarabia, călcînd prin aceasta unitatea secular a Basarabiei, populată în principal din ucraineni, cu Republica Sovietică Ucraineană". U.R.S.S. nu s-a împăcat niciodată cu această situaţie, de aceea, "acum cînd slăbiciunea militară a U.R.S.S. a devenit de domeniul trecutului, iar situaţiunea internaţională care s-a creat cere rezolvarea rapidă a chestiunilor moştenite din trecut pentru a pune, în fine, bazele unei păci solide între ţări, U.R.S.S. consideră necesar şi oportun ca în interesele restabilirii adevărului să păşească împreună cu România la rezolvarea imediată a chestiunii înapoierii Basarabiei Uniunii Sovietice".

Totodată, guvernul sovietic cerea cedarea nordului Bucovinei, "a cărei populaţiune era legată în marea ei majoritate cu Ucraina Sovietică prin comunitatea soartei istoriei, cît şi prin comunitatea de limbă şi compoziţiune naţională". După enunţarea acestor acţiuni contrare realităţilor istorice şi etnografice, ultimatumul sovietic mai dădea şi o altă motivaţie pentru raptul teritorial pretins: "Un astfel de act ar fi cu atît mai just, cu cît transmiterea părţii de nord a Bucovinei către U.R.S.S. ar putea reprezenta, este drept că numai într-o măsură neînsemnată, un mijloc de despăgubire a acelei mari pierderi care a fost pricinuită U.R.S.S.-ului şi populaţiei Basarabiei prin dominaţiunea de 22 de ani a României în Basarabia".

În consecinţă, îşi sintetiza pretenţiile în două puncte, prin care "propunea" guvernului român: "1. Să înapoieze cu orice preţ Uniunii Sovietice Basarabia; 2. Să transmită Uniunii Sovietice partea de nord a Bucovinei cu frontierele potrivit cu harta alăturată". În final se arăta că "guvernul sovietic aşteaptă răspunsul Guvernului Regal al României în cursul zilei de 27 iunie curent".

Faţă de conţinutul notei ultimative şi de declaraţiile lui Molotov, ministrul român Davidescu a obiectat, remarcînd că 2/3 din populaţia Basarabiei o formau românii. Replica liderului sovietic a fost că nu era vorba de români, ci de moldoveni, care, de altfel, "aşteptau cu nerăbdare" momentul de a-şi exprima satisfacţia pentru "realipirea" la Uniunea Sovietică[14].

Chiar în cursul aceleiaşi nopţi, Molotov l-a informat telefonic pe Schulenburg despre înmînarea ultimatumului către ministrul României la Moscova[15]. Imediat după aflarea ştirii despre ultimatumul sovietic, miniştrii Ungariei şi Bulgariei la Berlin s-au prezentat la Ministerul Afacerilor Externe pentru a se interesa de "evoluţia crizei în problema Basarabiei" şi a afla "părerea germanilor asupra felului cum vor fi tratate revendicările lor faţă de România". Ambii miniştri au fost sfătuiţi să transmită guvernelor lor "să nu se folosească de actuala criză pentru a-şi realiza dorinţele"[16].

Necunoscînd nimic despre înţelegerea sovieto-germană, imediat după primirea ultimatumului sovietic, primul-ministru Gheorghe Tătărescu l-a informat pe Fabricius asupra pericolului ce ameninţa România şi a solicitat sprijinul guvernului Reichului. Cererea guvernului român a fost transmisă telegrafic la Berlin. A doua zi, 27 iunie, la ora 10, în prezenţa primului-ministru Tătărescu, a ministrului de externe Gigurtu şi a ministrului Palatului, Ernest Urdăreanu, a avut loc o convorbire între regele Carol al II-lea şi ministrul Germaniei în România, Fabricius. Suveranul a început prin a declara că era hotărît să respingă ultimatumul sovietic şi să lupte pentru Basarabia.

El l-a rugat pe Fabricius să transmită la Berlin dorinţa sa de a se interveni la Moscova şi eventual de a primi un ajutor german în arme şi muniţii[17]. De asemenea, a transmis ministrului german cererea ca Berlinul să exercite o influenţă moderatoare asupra Ungariei şi Bulgariei, pentru a asigura spatele armatelor române. Chiar în timpul convorbirii un curier al Legaţiei germane i-a adus lui Fabricius un mesaj urgent de la Berlin. La cererea regelui, Fabricius a deschis plicul şi a dat citire mesajului. "Guvernul sovietic — se arată în documentul german — ne-a informat că a cerut cedarea Basarabiei şi a Bucovinei de Nord de la guvernul român. Pentru a evita războiul între România şi Uniunea Sovietică, noi nu putem decît să sfătuim guvernul român să cedeze în faţa cererii guvernului sovietic"[18]. Scenariul... se derula întocmai; vedem cum, potrivit înţelegerii cu Kremlinul, Berlinul începuse deja să facă presiuni asupra guvernului român pentru a accepta ultimatumul sovietic. "Sfătuirea" guvernului român, ca şi temperarea Budapestei şi Sofiei de a se abţine de la orice acţiune împotriva României, adeseori presărate cu ameninţări abia disimulate, au fost mijloacele principale prin care Hitler şi-a asigurat pacea în zonă în acel moment, ca de altfel şi în august 1940.

Dezamăgit de "sfaturile" primite de la Berlin, Carol al II-lea a început să se exprime în termeni aspri la adresa politicii Germaniei, apreciind că "politica Reichului nu este demnă de încredere"[19]. După o scurtă consfătuire cu consilierii săi, regele a adus la cunoştinţa lui Fabricius că o hotărîre definitivă urma să fie luată după ascultarea membrilor Consiliului de Coroană.

Ministrul Italiei, Ghigi, care a fost primit puţin timp după aceea de primul-ministru român, a transmis acelaşi "sfat"primit de la guvernul său: să se cedeze.

Ideea de a apela la Franţa şi Anglia în vederea îndeplinirii angajamentelor de garanţie din 13 aprilie 1939 a fost abandonată, deoarece Franţa se găsea dezarmată şi scoasă din luptă, iar Marea Britanie îşi organiza cu ultimele mijloace ce-i mai rămaseră după retragerea din Flandra apărarea propriului teritoriu.

Totodată Ministerul de Externe, printr-o telegramă foarte urgentă, a comunicat legaţiilor României de la Berlin şi Roma şi ambasadelor sale de la Ankara, Atena şi Belgrad textul notei ultimative sovietice. Prin demersul lor în capitalele în care erau acreditaţi, guvernul român dorea "să cunoască cît mai curînd care este sentimentul" guvernului respectiv faţă de atitudinea României comunicată deja miniştrilor şi ambasadorilor acestor ţări la Bucureşti, şi anume că "guvernul român era dispus să discute amical orice chestiune interesînd relaţiile cu Uniunea Sovietică"[20], dar "nu poate accepta un ultimatum cu caracter militar" şi "România deci este gata să se apere faţă de o agresiune sovietică". Aceeaşi telegramă conţinea o întrebare specială pentru fiecare ţară sau grup de ţări, în funcţie de interesul şi aşteptările României în acel moment, cînd se simţea în pericol de a fi atacată din trei părţi. Pentru Ankara şi Atena era inclus următorul text: "Asemenea , guvernul român doreşte să ştie dacă în ipoteza unei atitudini ameninţătoare a Bulgariei sau a unei agresiuni bulgare poate conta pe sprijinul militar al Turciei (respectiv), Greciei, în contra Bulgariei, potrivit Pactului Balcanic". Pentru Belgrad: "Asemenea, guvernul român doreşte să ştie dacă, în ipoteza unei atitudini ameninţătoare a Bulgariei sau a Ungariei sau a unei agresiuni bulgare sau ungare sau ambele împreună, poate conta pe sprijinul militar al Iugoslaviei în contra acelor state, potrivit tratatului de alianţă bilateral şi potrivit Pactului Balcanic". Conţinutul era asemănător pentru Berlin şi Italia: "Asemenea, guvernul român doreşte să ştie dacă, în ipoteza unui război româno-sovietic, guvernul german, italian va interveni la Budapesta şi la Sofia spre a împiedica orice agresiune sau orice atitudine ameninţătoare împotriva României". Conţinutul acestui text special arată că acest demers diplomatic român cu destinaţie multiplă s-a produs înainte de întrevederea cu Fabricius şi Ghigi.

Iugoslavia şi Grecia au răspuns că "trebuie în prealabil să se concerteze cu ceilalţi aliaţi", rugînd România să nu tulbure, prin acţiunea sa, pacea în Bazinul Dunărean. Era un îndemn adresat României să se sacrifice. Numai guvernul turc a răspuns "franc şi fără ezitare că este gata să-şi îndeplinească toate obligaţiile izvorîte din pactul Înţelegerii Balcanice"[21]. Cît priveşte Berlinul şi Roma, acestea îşi comunicaseră poziţiile, probabil, înainte de a primi acest demers al guvernului român.

În această atmosferă copleşitoare s-au început, sub preşedinţia regelui, dezbaterile Consiliului de Coroană din 27 iunie 1940. Au luat parte consilierii regali, membrii guvernului şi şefii armatei. Carol al II-lea a anunţat scopul convocării Consiliului şi a dat cuvîntul primului-ministru. Acesta a făcut mai întîi un scurt istoric al raporturilor româno-sovietice şi apoi a dat citire ultimatumului primit în cursul nopţii. Au luat cuvîntul comandanţii armatei, care au subliniat că, dacă "va fi nevoie armata se va bate, dar se va bate într-o disproporţie de forţe care nu poate lăsa nici o îndoială asupra sfîrşitului". Şeful Statului Major, generalul Ţenescu, evidenţiind capacitatea de luptă, instrucţie şi de armament a armatei sovietice, a stăruit asupra inegalităţii forţelor ce aveau să se înfrunte. El a conchis că armata română "putea rezista cîtăva vreme retrăgîndu-se pe Siret, numai dacă ar putea conta pe sprijinul ulterior al unei armate aliate, pusă în mişcare de crearea unui nou front militar"[22]. După cum am văzut, Germania şi Italia, ca şi majoritatea aliaţilor balcanici ai României refuzau să-i acorde acest sprijin. Deşi fusese nemulţumit de ultimatumul sovietic, deoarece pretenţiile Moscovei depăşeau termenii acordului secret sovieto-german din 23 august 1939, nemulţumirea Berlinului nu era de asemenea natură încît să dea alt curs evenimentelor. Ceea ce dorea Berlinul era că "amputarea României să se facă repede, fără emoţii şi fără zguduiri violente"[23].

În continuarea dezbaterilor şi-au expus părerea consilierii regali şi membrii guvernului. Nicolae Iorga s-a pronunţat categoric pentru respingerea ultimatumului, cerînd "mobilizarea ultimului om ce poate purta arma"[24]. El a fost sprijinit de reprezentanţii Basarabiei, Bucovinei şi Transilvaniei. La sfîrşit a luat din nou cuvîntul Gheorghe Tătărescu pentru a arăta imposibilitatea rezistenţei armate împotriva agresiunii sovietice şi consecinţele dezastruoase ale unei asemenea hotărîri. Concluzia Consiliului de Coroană a fost că ultimatumul sovietic nu putea fi respins, datorită imposibilităţii unei "rezistenţe prelungite bazate pe singurele noastre mijloace, în lipsa oricărui ajutor din afară"[25]. S-a aprobat ca guvernul român, în răspunsul său, să confirme primirea ultimatumului şi să ceară fixarea locului unde să fie trimişi negociatorii reprezentînd statul român[26].

Conform celor hotărîte în Consiliul de Coroană, guvernul român a remis guvernului sovietic o notă de răspuns, în care se arăta: "Fiind însufleţit de aceeaşi dorinţă ca şi guvernul sovietic de a vedea rezolvate prin mijloace pacifice toate chestiunile care ar putea să producă o neînţelegere între U.R.S.S. şi România, Guvernul Regal Român declară că este gata să procedeze imediat şi în spiritul cel mai larg la discuţiunea amicală şi de comun acord a tuturor problemelor emanînd de la guvernul sovietic"[27]. În consecinţă, îi cere guvernului sovietic să indice locul şi data pentru desfăşurarea discuţiilor între reprezentanţii celor două ţări. Rostul acestor propuneri de negocieri, în concepţia guvernului român, aşa după cum declara C.Argetoianu, noul ministru de externe, în timpul dezbaterilor din Comisiile de afaceri străine ale Camerei şi Senatului, era ca prin ele să se poată cel puţin ameliora condiţiile impuse de Moscova[28].

Guvernul sovietic s-a arătat nemulţumit de răspunsul primit de la Bucureşti, intenţiile sale fiind de a ocupa imediat teritoriile revendicate şi fără nici un fel de tratative. Graba conducătorilor de la Kremlin se explică prin teama că războiul putea lua sfîrşit repede, fapt ce ar fi dus la

zădărnicirea planurilor lor strategice de pătrundere în sud-estul Europei.

Între timp, temîndu-se ca guvernul sovietic să nu treacă la declanşarea ostilităţilor înainte de sosirea răspunsului guvernului român, von Schulenburg a avut o nouă întrevedere cu Molotov, căruia i-a cerut "să prelungească termenul fixat în ultimatum". În aceeaşi zi de 27 iunie el îi comunica lui Davidescu că guvernul sovietic nu era dispus să prelungească termenul şi că "în lipsa unui răspuns pozitiv trupele sovietice îşi vor începe operaţiile la miezul nopţii"[29].

În noaptea de 27/28 iunie 1940, ora 2,20, legaţia română din Moscova transmitea în clar, prin telefon, textul răspunsului oficial al guvernului sovietic la propunerea de începere a negocierilor, formulată de guvernul român. Nefăcînd nici o referire la posibile negocieri, răspunsul sovietic avea de fapt caracterul unui al doilea ultimatum. "Guvernul U.R.S.S. — se arată la începutul acestei a doua note ultimative — consideră răspunsul Guvernului Regal al României din 27 iunie ca imprecis, deoarece în răspuns nu se spune direct că el primeşte propunerile guvernului sovietic de a-i restitui neîntîrziat Basarabia şi partea de nord a Bucovinei. Însă cum ministrul României la Moscova, dl Davidescu, a explicat că răspunsul menţionat... înseamnă accederea la propunerea guvernului sovietic", guvernul sovietic apreciază că România a acceptat integral ultimatumul sovietic. Ca urmare, în continuarea acestei note, guvernul sovietic "propunea" în cinci puncte datele şi condiţiile în care trupele sovietice vor trece la ocuparea teritoriilor revendicate. "1. În decurs de 4 zile începînd de la ora 14 după ora Moscovei la 28 iunie să se evacueze teritoriul Basarabiei şi Bucovinei de trupele româneşti; 2. Trupele sovietice în acelaşi timp să ocupe teritoriul Basarabiei şi partea de nord a Bucovinei; 3. În decursul zilei de 28 iunie trupele sovietice să ocupe următoarele puncte: Cernăuţi, Chişinău, Cetatea Albă; 4. Guvernul Regal Român să ia asupra sa răspunderea în ceea ce priveşte păstrarea şi nedeteriorarea căilor ferate, parcurilor de locomotive şi vagoane, podurilor, depozitelor, aerodromurilor, întreprinderilor industriale, uzinelor electrice, telegrafului; 5. Să se numească o comisie alcătuită din reprezentanţi ai guvernului român şi U.R.S.S., cîte doi din fiecare parte, pentru lichidarea chestiunilor în litigiu în legătură cu evacuarea armatei române şi a instituţiilor din Basarabia şi partea de nord a Bucovinei"[30]. În încheiere, "guvernul sovietic insistă ca Guvernul Regal al României să răspundă la propunerile sus-menţionate nu mai tîrziu de 28 iunie ora 12 ziua (ora Moscovei)".

Dată fiind superioritatea zdrobitoare a forţelor militare sovietice, atitudinea ameninţătoare a Bulgariei şi Ungariei, presiunile puternice făcute de Germania şi Italia, precum şi izolarea aproape totală în care se afla România, guvernul român a hotărît să accepte ultimatumul sovietic. Astfel, în aceeaşi zi se transmitea la Moscova nota de acceptare a ultimatumului, în care se arăta: "Guvernul român, pentru a evita gravele urmări pe care le-ar avea recurgerea la forţă şi deschiderea ostilităţilor în această parte a Europei, se vede silit să primească condiţiile de evacuare specificate în răspunsul sovietic[31]. Singura concesie pe care guvernul român o mai solicita Moscovei era o prelungire a termenelor de evacuare. Guvernul sovietic a consimţit la prelungirea cu 24 ore a termenelor, dar, în realitate, nu au fost respectate nici cele 4 zile stabilite iniţial.

Prin cedarea Basarabiei şi a nordului Bucovinei, România a pierdut un teritoriu de circa 50.000 km^2, cu aproximativ 3.700.000 locuitori, din care peste 2.200.000 erau români. Cu acea ocazie, României i-a fost răpit şi teritoriul Herţa cu satele din jur, care niciodată nu aparţinuse nici Rusiei ţariste, nici Imperiului habsburgic.

Cedarea Basarabiei şi a nordului Bucovinei a avut influenţă negativă asupra moralului armatei, al întregii populaţii, slăbind puterea de rezistenţă a poporului român în faţa expansiunii statelor fasciste şi revizioniste.

Misiunea lui von Killinger la Bucureşti

În ziua de 25 iunie 1940 sosea la Bucureşti, la invitaţia lui Moruzov, directorul general al Serviciului Special de Informaţii, Manfred von Killinger, care în zilele de 26 şi 27 iunie, în toiul crizei declanşate de ultimatumul sovietic, a avut cîteva întrevederi cu Moruzov, Ernest Urdăreanu şi regele Carol al II-lea. În raportul înaintat Führerului pe marginea acestor întrevederi, von Killinger caracteriza astfel momentul vizitei sale: "Cînd am sosit, 25 iunie 1940, am găsit o atmosferă de enervare, datorită ultimelor provocări din partea U.R.S.S. (numeroase încălcări cu avioanele ale frontierei, concentrări de care de luptă de-a lungul frontierei etc.)"[32]. Sosirea sa tocmai în acele zile era, fără îndoială, în strînsă legătură cu evenimentele de la graniţa răsăriteană a României, misiunea lui fiind **de a da de înţeles în mod clar guvernului român că Germania nu dorea un conflict militar în această parte a Europei.**

Acţionînd, bineînţeles, din indicaţia Palatului, Moruzov a încercat să afle de la von Killinger care era poziţia Germaniei "faţă de un eventual atac din partea U.R.S.S. contra României". Întrebările adresate vizau cele două mari probleme care frămîntau cercurile politice româneşti: "Nu puteţi să-i faceţi pe ruşi să-şi schimbe planurile?... Ce vor face ele (Bulgaria şi Ungaria - n.n.) dacă ruşii vor ataca?". Întrucît "chestiunea Ungariei şi Bulgariei privită aparte nu va produce nelinişte", aprecia Moruzov, "totul se rezumă deci la întrebarea: ce atitudine va lua Germania dacă România va fi atacată de Uniunea Sovietică?" "Răspunsul primit de Moruzov de la von Killinger era departe de a risipi îngrijorarea guvernului român. "Eu — raporta emisarul german lui Hitler — nu i-am putut răspunde decît că noi nu putem avea nici o pretenţie de la ruşi, care în acest război ne-au protejat în spate; noi nu putem decît să ne exprimăm anumite dorinţe faţă de ei. Un ajutor direct împotriva Rusiei ar fi o prostie. Noi... nu dorim deloc să ne descoperim spatele şi să renunţăm la protecţie de dragul României"[33]. La întrebarea: "Dacă România va trebui să se bată?", care va fi decizia guvernului german, von Killinger i-a răspuns: "**Sunt de părere a se intra în tratative cu U.R.S.S. pentru a-i cunoaşte pretenţiile, ţinîndu-se seama şi de faptul că interesele Germaniei impun a nu se concepe un război în Balcani**".

În aceeaşi zi — 26 iunie — von Killinger a avut o discuţie şi cu Ernest Urdăreanu, ministrul Palatului, cu care ocazie trimisul german "**a accentuat şi mai mult inutilitatea şi mai ales lipsa de speranţă a unei bătălii**" (subl. în text)[34]. În acest moment al întrevederii Urdăreanu părăseşte cabinetul pentru cîteva clipe, iar cînd revine îi adresează întrebarea dacă nu ar dori să fie prezentat şi regelui. Sugestia a fost acceptată, audienţa la rege urmînd să aibă loc a doua zi după-amiază.

La 27 iunie, orele 17, după ce România primise primul ultimatum sovietic şi avuseseră loc Consiliul de Coroană şi şedinţe ale Marelui Stat Major Român, Manfred von Killinger a mers la întrevederea cu regele Carol al II-lea. Cum era şi firesc, de la început discuţiile s-au referit la ultimatumul sovietic şi la atitudinea pe care urmează s-o adopte România. "V-am cerut să vorbiţi cu mine — a subliniat regele cu acea ocazie — pentru a putea transmite prin dv. o cerere domnului ministru Ribbentrop şi Führerului. Ruşii au dat României un ultimatum care este echivalent cu o răpire. Nu pot să-l accept... Nu vreau decît un singur lucru, ca Ungaria şi Bulgaria să nu mă atace pe la spate şi să pot elibera rezervele care sunt mobilizate aici. După aceea eu aş putea opune rezistenţă ruşilor. Vă rog să transmiteţi rugămintea mea Führerului şi ministrului de externe al Reichului, şi anume de a folosi influenţa lor pentru a linişti Ungaria şi Bulgaria... Îmi dau seama pe deplin că Germania nu poate să-mi dea ajutor împotriva Rusiei. Însă un singur lucru ea poate să-l facă... şi anume să frîneze Ungaria şi Bulgaria"[35].

Înainte de a da un răspuns

acestor declaraţii, von Killinger i-a adresat regelui o întrebare directă privind atitudinea concretă adoptată în privinţa primei note ultimative sovietice. "Eu am informat pe ruşi că sunt gata a intra în tratative - a răspuns regele. Aş fi dispus să fac unele concesii, dacă pretenţiile U.R.S.S. nu vor fi prea exagerate".

Răspunsul lui von Killinger nu constituia altceva decît o reconfirmare a punctului de vedere german, un "sfat" adresat regelui ca România să cedeze pretenţiilor ruseşti. "Majestatea Voastră priveşte chestiunea ca un soldat şi ca un veritabil naţionalist. Această atitudine este de înţeles. Eu însumi am fost soldat şi mai sunt încă, şi în consecinţă înţeleg foarte bine atitudinea Majestăţii Voastre. Însă ca un om politic nu pot în nici un caz să aprob această atitudine. În acest caz nu este vorba de **bun** sau **rău**, **onorabil** sau **dezonorabil**, **curajos** sau **laş**, ci pur şi simplu despre **tare** sau **slab**. Eu nu mă îndoiesc de curajul soldaţilor Majestăţii Voastre, însă chiar şi cel mai bun soldat este în inferioritate atunci cînd îi lipseşte echipamentul militar modern. Colosul rus vă va strivi. În consecinţă, veţi pierde nu numai Basarabia şi Bucovina, ci, în mod sigur, ceva mai mult. În acest proces probabil că petrolul va fi distrus. În acest fel o sursă de bogăţie a României va fi pierdută. Noi, de asemenea, am avea de suferit dacă regiunea României ar fi paralizată. În consecinţă, eu vă sfătuiesc să adoptaţi bunul simţ politic"[36].

La îndemnurile repetate ale lui Killinger ca România să se supună ultimatumului sovietic, regele şi-a menţinut hotărîrea de a rezista: "Nu, nu pot. Vă rog să plecaţi de îndată spre Germania, să încercaţi să vorbiţi lui von Ribbentrop cît mai repede posibil şi, prin el, Führerului şi să-i spuneţi despre cererea mea. Eu mă consider legat prin înţelegerile comerciale. Voi continua să furnizez petrol. Aveţi grijă ca Ungaria şi Bulgaria să nu mă atace din spate şi să primesc în continuare muniţii de la dumneavoastră"[37].

Pentru ca cererea sa să fie comunicată în timp util la Berlin, regele a ordonat ca un vagon-salon, cu personalul necesar, să fie pus la dispoziţia emisarului german, cu care acesta a călătorit pînă la Budapesta, de unde a luat avionul spre Viena. În capitala Austriei a aflat că România primise ultimatumul sovietic, deci misiunea sa se încheiase înainte ca el să ajungă la Berlin, cel puţin în această chestiune.

NOTE BIBLIOGRAFICE

[1] **Documents on German Foreign Policy, 1918-1945**, Series D.Volume X, june 23 august 31, 1940, London, 1961, doc. nr.4.Telegrama ambasadorului german la Moscova către Ministerul de Externe, semnată Schulenburg.

[2] **D.G.F.P.**, Series D.vol. X, doc. 8. Telegrama din 24 iunie 1940, adresată de Weizsäcker către Ribbentrop.

[3] **Ibidem**, doc. 13, Telegrama lui Ribbentrop către ambasadorul von der Schulenburg.

[4] **Ibidem**, doc. 20.

[5] **Ibidem**, doc 13.

[6] **Ibidem,** doc 20.

[7] **Ibidem**, doc 13 şi 20.

[8] Andreas Hillgruber, **Hitler, König Carol und Marschall Antonescu**, p.294, nota 129

[9] **D.G.F.P.**, vol X, doc 25 . Telegrama lui Schulenburg către Ribbentrop.

[10] **Ibidem**, doc.21. Telegrama lui Schulenburg către Ribbentrop.

[11] **Ibidem**.

[12] **Ibidem**.

[13] **B.A.R.** Arh. Ist., fond 28, dosar 660, f.100. **Memoriu cu privire la ţinuturile răpite României de U.R.S.S. în iunie 1940.**

[14] **Ibidem**, f.90.

[15] **D.G.F.P.**, vol.X, doc. 27. Telegrama nr. 1241 din 27 iunie 1940, ora 1,30 a.m., trimisă de Schulenburg către Ministerul de Externe German, 27 iunie 1940.

[17] **Ibidem**, doc.33. Telegrama ministrului german în România către Ministerul de Externe, semnată Fabricius.

[18] **Ibidem**, doc.28.

[19] **Ibidem**, doc.33.

[20] Arh. M.A.E., fond 71 Germania, Vol.79, f.68-69.

[21] Gheorghe Tătărescu, **Politica noastră externă**, Poiana Gorj, 1943, f.15

(B.A.R., Arh. fond 3 dosar 1.019).

[22] **Ibidem**, f.17-18.

[23] Grégoire Gafencu, **Préliminaires de la guerre a l'Est**, p.339.

[24] Gheoghe Tătărescu, **op.cit**, f,18.

[25] "Timpul", an.IV, nr 1139 din 4 iulie 1940.

[26] Gheorghe Tătărescu, **op.cit**., f. 18.

[27] "Timpul", an IV, nr. 1139 din 4 iulie 1940.

[28] **Ibidem**.

[29] B.A.R., Arh. ist., dosar 663, f.4. Telegrama nr. 169 a Legaţiei Române la Moscova, semnată Davidescu.

[30] **Ibidem**.

[31] **Ibidem**, Răspunsul guvernului român la nota guvernului sovietic din 28 iunie 1940.

[32] **DGFP**, vol.X, doc.67. O variantă românească a acestui raport consemnează astfel răspunsul lui von Killinger. "Într-o asemenea eventualitate, Germania nu va putea face altceva decît să exprime unele deziderate U.R.S.S. O acţiune militară la Est fiind, pentru moment, imposibilă, armata germană trebuind să termine războiul contra Angliei" (subl. în text) (Arh. M.A.E., fond 71 Germania, vol.79, f.141)

[33] **Ibidem**.

[34] **Ibidem**. În varianta românească declaraţia lui von Killinger este redată astfel: "De data asta însă, într-o formă precisă, am comunicat domnului ministru Urdăreanu că, în condiţiile actuale , n-ar fi bine ca România să înceapă un război cu U.R.S.S. (Arh. M.A.E., fond 71 Germania, vol. 79, f.141)."

[35] **Ibidem**. În varianta românească, prima parte a cuvîntului regelui este consemnată astfel: "V-am rugat să veniţi la mine pentru a vă cunoaşte şi a vă ruga să transmiteţi domnului ministru Ribbentrop şi Führerului următoarele: Uniunea Sovietică a adresat României un ultimatum care este atît de strict, încît eu nu pot să-l primesc. Poporul român are onoarea sa, care este şi onoarea mea. Natural, războiul contra Uniunii Sovietice va fi foarte greu, însă eu nu pot să fac altfel ca soldat şi ca Hohenzollern. Am numai dorinţa ca Ungaria şi Bulgaria să nu atace în spate armata română angajată contra ruşilor şi să am la dispoziţie trupele care se găsesc acum la frontierele cu aceste ţări. Astfel aş fi în măsură să rezist armatei sovietice. Vă rog deci că expuneţi Führerului şi ministrului de externe german rugămintea mea de a nu permite Ungariei şi Bulgariei ca, în situaţia actuală, să atace România... În acest moment ruşii vor să atace România de o manieră pe care numai bandele de jefuitori o pot folosi. Însă eu vreau să mă apăr. Eu văd în mod foarte clar că Germania, în situaţia de astăzi, nu poate să acorde României un ajutor efectiv contra Rusiei sovietice, însă Germania poate să facă un contraserviciu amical României... obligînd Ungaria şi Bulgaria ca în acest moment să nu întreprindă nici o acţiune contra României". (Arh. M.A.E. fond 71 Germania, vol.79 f.142-143).

[36] **Ibidem**. În varianta românească, von Killinger consemnează astfel răspunsul său: "Majestatea Voastră priveşte chestiunea ca un soldat şi ca un veritabil naţionalist. Şi eu am fost şi sunt soldat şi de aceea înţeleg revolta Majestăţii Voastre, însă, ca politician, eu nu pot să fiu de acord cu ideile Majestăţii Voastre. În situaţia de azi nu poate fi vorba de **rău** sau **bine**, **cinstit** sau **necinstit, curajos** sau **fricos**, ci numai de **tare** sau **slab**. Eu nu mă îndoiesc de bravura ostaşilor Majestăţii Voastre, ştiu că soldatul român este excelent, însă cei mai buni soldaţi nu pot să facă nimic dacă le lipsesc marterialele. Colosul rus vă va distruge în cele din urmă. În cazul declanşării războiului cu U.R.S.S. veţi pierde, după părerea mea, nu numai Basarabia, ci mult mai mult. Foarte probabil teritoriile petrolifere vor fi distruse. Sursa bogăţiei României va fi pierdută. Noi nu avem interesul ca teritoriul României să fie distrus. Pentru toate acestea, eu vă fac propunerea ca, din consideraţii de ordin politic, să urmaţi sfatul de a nu începe un război cu Uniunea Sovietică". (arh. M.A.E., fond 71 Germania, vol.79, f.144-145).

[37] **Ibidem**. În textul românesc privind raportul lui von Killinger, răspunsul regelui este transcris astfel: "Nu, imposibil. Vă rog să vă duceţi repede în Germania şi să încercaţi a lua cît mai neîntîrziat — legătura cu domnul Ribbentrop şi — prin intermediul său — cu Führerul,căruia să-i prezinţi rugămintea mea. Eu voi dispune livrarea — şi în viitor — a întregii cantităţi de petrol de care aveţi nevoie, însă aranjaţi fără întîrziere, cu Ungaria şi Bulgaria să nu atace România pe la spate şi în acelaşi timp — să ni se acorde şi mai departe muniţiile necesare din Germania". (Arh. M.A.E., fond 71 Germania, vol 79, f. 145).

Grigore GAFENCU

RAPORTUL DIN 1 AUGUST 1941 CĂTRE MIHAI ANTONESCU, MINISTRUL AFACERILOR STRĂINE

Bucureşti

Domnule Ministru,

Ţin să închei seria rapoartelor pe care le-am trimis din Moscova prin următoarea dare de seamă despre cele ce s-au întîmplat numaidecît înainte şi după izbucnirea războiului.

V-am informat, prin cele din urmă telegrame ale mele, despre nervozitatea care s-a răspîndit în cercurile politice şi diplomatice din capitala Uniunii Sovietice în cursul lunii iunie. Această tensiune nervoasă nu se bizuia pe nici o informaţie precisă, în afară de ştirile din România şi din Finlanda despre concentrările de trupe la hotarele ruseşti. Am motive să cred că nici chiar ambasada Germaniei nu fusese informată cu precizie despre iminenţa conflictului.

La 20 iunie pregătisem de mai înainte o masă la legaţie pentru contele Schulenburg, dl. Rosso şi alţi diplomaţi ai puterilor Axei. Din pricina situaţiei, care îmi părea foarte încordată, am decomandat această întrunire chiar în dimineaţa zilei de 20 iunie.

Contele Schulenburg mi-a trimis atunci pe dl von Tippelskirch ca să mă întrebe dacă hotărîrea mea ar fi fost influenţată de vreo ştire "alarmantă" primită din Bucureşti.

Răspunsul meu negativ a avut darul să liniştească pe dnii de la ambasada germană. Am dedus din aceasta că nici ei nu aveau informaţii

NOTE BIOGRAFICE

Grigore Gafencu s-a născut la 30 ianuarie 1892, la Bucureşti. A studiat dreptul la Geneva, iar în 1914 a obţinut titlul de doctor în ştiinţe juridice al Universităţii Sorbona de la Paris.

După război, a intrat în viaţa publică, dedicîndu-se ziaristicii: a înfiinţat şi condus "Revista Vremii", precum şi ziarele "Argus" (1918—1948) şi "Timpul" (1937—1944). A fost, de asemenea, unul dintre fondatorii Agenţiei Române de Presă "Orient Radio" (Rador).

Membru al Partidului Naţional Ţărănesc, ales deputat în Parlamentul român pe lista acestui partid, Grigore Gafencu a ocupat diverse funcţii în guvernele naţional-ţărăniste: secretar general la Ministerul Afacerilor Străine (1928), subsecretar de stat la Lucrări Publice şi Comunicaţii (1929—1930), la Preşedinţia Consiliului de Miniştri (1930), la Ministerul Afacerilor Străine (1932) şi la Industrie şi Comerţ (1933). La 22 decembrie 1938 a fost numit ministru al Afacerilor Străine al României, demnitate pe care a deţinut-o pînă la 1 iunie 1940, cînd, neîmpărtăşind noua orientare a politicii externe pe care voia s-o urmeze guvernul român, a demisionat.

În august 1940, într-o perioadă în care relaţiile româno-sovietice treceau printr-o profundă criză, provocată de ultimatumul sovietic de la sfîrşitul lunii iunie 1940, Grigore Gafencu a fost numit trimis extraordinar şi ministru plenipotenţiar al României la Moscova. A stat în capitala sovietică pînă la izbucnirea războiului cu U.R.S.S. (iunie 1941).

Întors de la Moscova, Grigore Gafencu a rămas în ţară pînă în noiembrie 1941, cînd a plecat în Elveţia. În anii războiului, a ţinut permanent legătura cu ţara, dînd sfaturi valoroase atît oamenilor politici aflaţi la putere, cît şi opoziţiei democratice.

După război, pînă la semnarea Tratatului de Pace cu România (10 februarie 1947), Grigore Gafencu — alături de alţi oameni politici şi diplomaţi români din exil — a înaintat Conferinţei de Pace de la Paris, guvernelor şi oamenilor politici occidentali numeroase memorii în care apăra drepturile României, într-o epocă în care ţara se afla sub controlul armatei sovietice de ocupaţie. În anii regimului comunist, Grigore Gafencu s-a angajat în lupta emigraţiei române împotriva regimului totalitar. A făcut parte din "Comitetul Naţional Român", din "Uniunea Pan Europeană", a fost membru al conducerii "Mişcării Europene", preşedintele "Uniunii Europene a Federaliştilor" etc.

A decedat la 30 ianuarie 1957, la Paris, în ziua în care împlinea 65 de ani.

În 1968, rămăşiţele pămînteşti ale lui Grigore Gafencu au fost aduse în ţară şi reînhumate la Bucureşti, în cimitirul Bellu.

"Peste hotarele ţării, nimeni altul nu avea faima şi prestigiul lui Grigore Gafencu. Nu reprezenta numai ceea ce ne-am obişnuit să numim "interesele" româneşti, ci şi pe ale vecinilor noştri. Este purtătorul de cuvînt ascultat şi respectat, al tuturor neamurilor ocupate de dincolo de Cortina de fier."
Mircea Eliade

precise cu privire la cele ce trebuiau să se întîmple.

Sîmbătă dimineaţa am trimis toate doamnele legaţiei cu cel din urmă avion care a părăsit Moscova la Berlin. În cursul zilei am distrus unele arhive secrete şi unele cifruri.*

Duminică, 22 iunie, la ora 6, am fost chemat de dl von Walter de la ambasada germană la telefon. Am aflat că trupele germane au trecut hotarele Uniunii Sovietice şi că ambasada germană a primit ordin din Berlin să se îngrijească de soarta noastră.

— Aţi primit vreo instrucţiune de la Bucureşti, — m-a întrebat dl von Walter.

— Nici una.

— Atunci cereţi numaidecît, deoarece nu vă putem lua cu noi dacă nu există notificare făcută de România Uniunii Sovietice cu privire la ruperea legăturilor diplomatice dintre Dvs.

Am telegrafiat numaidecît la Bucureşti direct şi prin ambasadele Italiei şi Franţei pentru a primi lămuriri şi instrucţiuni cu privire la atitudinea ţării noastre. Am aflat însă chiar în cursul zilei că toate comunicaţiile cu ţările europene au fost întrerupte. Nu am mai avut prilejul să stabilesc un contact cu ambasada germană, care ne făgăduise să ne aibă în grija ei, deoarece duminică, la orele 6, toţi membrii ambasadei germane, diplomaţi, funcţionari şi auxiliari, în număr de 240, au fost închişi la ambasadă şi izolaţi. Nimeni nu a mai putut comunica cu ei.

Legaţia noastră, ca şi ambasada Italiei, legaţia Finlandei, legaţia Ungariei şi legaţia Slovaciei au fost lăsate libere încă trei zile. Porţile au rămas deschise. Telefonul a funcţionat. Am păstrat un contact zilnic cu ambasadorul Italiei. Am strîns pe toţi membrii misiunii române, în număr de 17, la legaţie, unde au locuit cu mine din ziua războiului pînă în ziua evacuării noastre. Am avut timp să ard toate dosarele secrete şi toate cifrurile.**

Marţi, 24 iunie, la ora 2 după masă, am primit un telefon de la Kremlin că dl Molotov doreşte să mă vadă. La ora 4 fără un sfert am fost primit la Kremlin cu acelaşi ceremonial ca la vizita cea dintîi pe care o făcusem acum un an dlui Molotov. Un ofiţer mă aştepta pe peron, se prezintă, îmi strînge mîna, mă întovărăşeşte pînă în apartamentul de primire. Sunt introdus în biroul cel lung, cu uşa deschisă, a vicepreşedintelui Consiliului Comisarilor Poporului.

Molotov vine spre mine, pare obosit, îmi întinde mîna cu un gest simplu şi liniştit. Îmi vorbeşte apoi, pe un ton domol, cu îndurerare, cu voce scăzută: Aş vrea să ştiu, domnule ministru, care este situaţia dintre noi. Trăiam pînă mai ieri în pace. Azi trupele Dvs. par să se fi asociat la atacul banditesc al nemţilor împotriva noastră. Aş vrea să ştiu dacă îmi puteţi da o lămurire în această privinţă?

— Domnule vicepreşedinte, nu am primit nici o informaţie. De altminteri, ştiu că de două zile legăturile telefonice cu ţara mea sunt întrerupte. Îmi închipui că legaţia Dvs. din Bucureşti a trebuit să vă dea lămuririle cuvenite.

---

* În original *cifre* (n. red.).
** În original *cifrele* (n. red.)

— Legaţia noastră nu cunoaşte decît faptele: participarea Dvs. la agresiunea împotriva noastră. Din partea guvernului nu am primit nici o înştiinţare, nici o cerere, nici o declaraţie de război.

— În cazul acesta trebuie să ne lămurim după faptele pe care le cunoaştem. Aceste fapte implică o rupere a legăturilor diplomatice dintre ţările noastre. Sunt convins că membrii legaţiei sovietice din Bucureşti vor primi toate înlesnirile pentru a părăsi România. La rîndul nostru, v-am fi recunoscători dacă aţi da dispoziţiile cuvenite pentru ca să ni se remită paşapoartele.

După cîteva clipe de tăcere, dl Molotov a adăugat: — România nu avea dreptul să rupă pacea cu U.R.S.S. Ştiţi prea bine că după dezlegarea problemei Basarabiei nu mai aveam nici o pretenţie împotriva României. Am declarat în mai multe rînduri, în termeni categorici, că doream o Românie paşnică şi independentă. Voinţa noastră, pe care am dovedit-o prin fapte, era să întărim raporturile dintre noi. Cînd Germania v-a dat aşa-zisa garanţie, am protestat împotriva acestei garanţii, fiindcă presimţeam că e menită să tulbure raporturile dintre U.R.S.S şi România. Această garanţie însemna sfîrşitul independenţei Dvs. Aţi intrat sub dependenţa Germaniei. Cîteva luni mai tîrziu, aţi şi fost ocupaţi de fapt. Nu era însă nevoie să vă asociaţi la agresiunea bandiţilor împotriva noastră. Suntem siliţi să tragem toate consecinţele în urma acestor fapte. (Molotov repetă de mai multe ori cuvintele "bandit" şi "banditesc" — de altfel fără nici o pornire şi pe un ton potolit — de cîte ori pomeneşte de agresiunea germană).

Răspund că nu mi se cade în aceste clipe şi în aceste împrejurări să intru într-o discuţie de politică generală. Vîltoarea războinică în care sunt atrase toate popoarele, unul după altul, este atît de uriaşă, masele ce îşi stau faţă în faţă, cu interese potrivnice şi vrăjmaşe sunt atît de numeroase, încît pare să fie o tristă fatalitate că nici un stat mic sau mare nu poate scăpa de urgia războiului. În ce mă priveşte, nu pot avea faţă de evenimentele de azi, pe care istoria le va judeca, decît o atitudine de diplomat, adică de soldat al ţării mele. Să-mi fie îngăduit în această calitate să-mi exprim părerea de rău că prin politica lui urmată în timpul din urmă, guvernul sovietic nu a făcut nimic pentru a împiedica între ţările noastre durerosul deznodămînt de azi. Prin brutalul ultimatum din anul trecut, prin ocuparea Basarabiei, a Bucovinei şi chiar a unei părţi din vechea Moldovă, despre care am avut prilejul să vorbesc dlui Molotov în mai multe rînduri, prin încălcarea teritoriului nostru, prin actele de forţă care au intervenit pe Dunăre chiar în timpul negocierilor pentru stabilirea unei linii de demarcaţie, Uniunea Sovietică a distrus în România orice simţămînt de siguranţă şi de încredere şi a trezit îndreptăţita teamă că însăşi fiinţa statului român este în primejdie. Am căutat atunci un sprijin în altă parte. Nu am fi avut nevoie de acest sprijin şi nu l-am fi căutat, dacă nu am fi fost loviţi şi dacă nu ne-am fi simţit ameninţaţi.

Îmi îngădui să amintesc aceste fapte fiindcă am avut prilejul, ca Ministru de Externe al ţării mele, să atrag în mai multe rînduri, prin discursuri şi declaraţii publice, atenţia guvernului sovietic, faţă de care România a urmat totdeauna o politică leală de pace şi de bună vecinătate, că: "*o Românie independentă în cuprinsul hotarelor ei neatinse este o chezăşie de siguranţă pentru Uniunea Sovietică, ca pentru toate celelalte state vecine*".

Lovitura cea dintîi, care a zdruncinat temelia unei asemenea Românii, chezăşie de siguranţă şi de pace, acoperire firească şi atît de folositoare a unui hotar întins şi însemnat al Rusiei, a fost dată, din nenorocire, de guvernul sovietic. Cele ce se întîmplă azi sunt urmările acestei nenorociri care a dus acum la un război între două popoare care niciodată în istoria lor nu au luptat unul împotriva altuia.

Molotov a ascultat în tăcere traducerea interpretului, apoi, cu aceeaşi linişte, cu acelaşi glas potolit, puţin mai apăsat doar şi căutînd în mai multe rînduri privirea mea, a declarat:

— În ce priveşte Basarabia, să-mi îngădui să am părerea mea. Cred că s-ar fi putut ajunge la o dezlegare

a acestei chestiuni pe altă cale, dacă s-ar fi procedat mai din vreme (Molotov nu a vrut să-mi dea nici o altă lămurire în legătură cu aceste cuvinte.)

Azi însă, problema este alta. Vă gîndiţi la teritorii, şi nu vă daţi seama că este în joc independenţa şi însăşi fiinţa Dvs. de stat. Noi nu v-am pus niciodată independenţa în primejdie. Dimpotrivă. Am luptat odată pentru ea. Am contribuit prin jertfe la crearea statului român independent. De atunci pînă în zilele de azi v-am asigurat necontenit că suntem hotărîţi să vă respectăm ţara şi neatîrnarea. Totuşi v-aţi supus nemţilor. V-aţi lepădat de independenţa Dvs. V-aţi alăturat atacului banditesc.

Vă veţi căi. Germania a dovedit cu prisosinţă cît îi pasă de fiinţa şi voinţa statelor mici. Nu văd ce puteţi aştepta şi nădăjdui? Chiar în cazul unei victorii germane, pe care o cred şi o ştiu exclusă, sunteţi pierduţi.

Apoi sculîndu-se de pe scaun, se îndreptă spre mine, se înclină uşor şi îmi întinse mîna. Ofiţeri în uniformă de campanie, deosebit de curtenitori, mă întovărăşesc pînă la porţile Kremlinului.

Miercuri, 25 iunie, porţile legaţiei noastre au fost închise şi telefonul tăiat.

Joi, 26 iunie, la ora 5,30, legaţia a fost "evacuată", iar noi am fost porniţi spre Miciurinsk.

Cînd am întîlnit, două săptămîni mai tîrziu, la ieşirea din U.R.S.S, pe contele Schulenburg, am aflat de la el cum a decurs cea din urmă întrevedere a ambasadorului Germaniei cu vicepreşedintele Consiliului Comisarilor U.R.S.S.

Sîmbătă, 21 iunie, la ora 6 seara, dl von Schulenburg a fost la Kremlin. Molotov îl chemase pentru a cere lămuriri cu privire la zvonurile despre o iminentă ruptură a raporturilor germano-sovietice.

"Nu ştiu nimic, a răspuns dl von Schulenburg. Nu am nici o informaţie şi nici o instrucţiune de la Berlin."

În timpul nopţii, instrucţiunile au sosit. Duminică, la ora 4.30, a cerut o nouă audienţă. A fost primit la ora 6. "Sunt însărcinat să vă înştiinţez, a spus ambasadorul dlui Molotov, că din pricina presiunii de nesuferit a armatelor ruseşti la hotarele ţărilor ocupate de armatele germane, guvernul german a fost nevoit să dea trupelor sale ordinul de a începe operaţiunile militare".

Ne-am dat seama, a răspuns dl Molotov, oraşele Kiev şi Minsk au şi fost bombardate. Înseamnă aceasta războiul?

Contele Schulenburg, care nu primise instrucţiuni de a face o declaraţie de război formală, s-a mărginit să repete declaraţia pe care fusese însărcinat să o facă.

Atitudinea dlui Molotov, după spusele contelui Schulenburg, a fost ca şi în audienţa pe care mi-a acordat-o mie, liniştită şi îndurerată. Comisarul a ţinut să mărturisească că după politica de prietenie urmată faţă de Germania nu se aştepta la un asemenea deznodămînt.

Am crezut de un interes istoric să adaug şi aceste informaţii la raportul meu. Primiţi, vă rog, domnule vicepreşedinte al Consiliului, asigurarea înaltei mele consideraţiuni.

Raportul a fost înregistrat la M.A.S. cu nr. 59420, din 9 august 1941. Tot la 9 august, Mihai Antonescu a adresat lui Grigore Gafencu următoarea scrisoare:

"Scumpe domnule Gafencu"

Am primit ultimul raport din misiunea dvs. la Moscova. Şi vă mulţumesc pentru informaţiile pe care mi le daţi. Ele cuprind, fără îndoială, un moment istoric în evoluţia raporturilor româno-ruse.

Socotesc de datoria mea acum, cînd misiunea Dvs. încetează, să vă exprim, domnule Gafencu, mărturia cea mai caldă a recunoştinţei guvernului pentru chipul loial, întreg, românesc şi plin de talent şi competenţă cu care v-aţi îndeplinit sarcina de ministru la Moscova, în împrejurări politice şi istorice atît de neobişnuite.

Sunt sigur că aceleaşi calităţi vor fi întotdeauna folosite, pentru ca meritele Dvs. să poată şi în viitor să aducă ţării noastre aceleaşi servicii.

Domnul general Antonescu a fost totdeauna mulţumit să ştie că statul are la Moscova un eminent reprezentant.

Iar în ce mă priveşte, personal, vă asigur că nu îndeplinesc prin aceasta numai o îndatorire de răspunderi şi de preţuiri demne ale serviciilor făcute statului, în calitatea mea de ministru al Afacerilor Străine, dar şi expresia caldă a unei autentice şi vechi stime.

Primiţi, vă rog, Domnule Ministru, cele mai alese salutări.".

Textul e reprodus după Grigore Gafencu. ***Misiune la Moscova. 1940 — 1941. Culegere de documente.*** *Editura Univers enciclopedic, Bucureşti, 1995.*

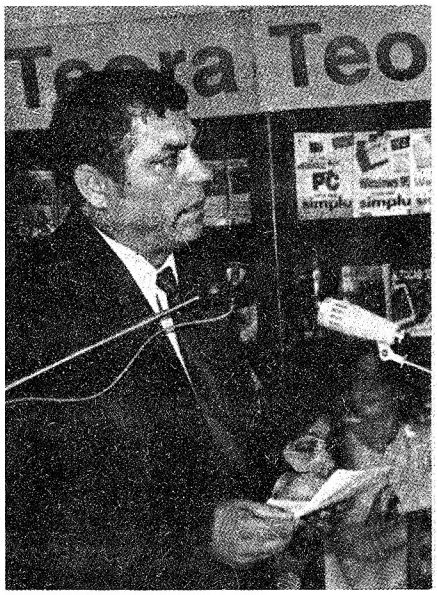

Revista "Limba Română" la cinci ani de activitate

Pe 2 septembrie 1996 la Biblioteca Naţională a Republicii Moldova, în cadrul Salonului Naţional de carte, a fost omagiată revista "Limba Română", publicaţie de ştiinţă şi cultură filologică.

Numeroşi vorbitori, între care academicienii Nicolae Corlăteanu, Silviu Berejan, Mihai Cimpoi, ministrul culturii al Republicii Moldova Mihail Cibotaru, profesorul Anatol Ciobanu, omul de cultură Ion Ungureanu, alţi reputaţi lingvişti şi fruntaşi ai vieţii publice au scos în evidenţă principalele etape de constituire şi dezvoltare a acestei publicaţii condusă iniţial de profesorul Ion Dumeniuk, iar în prezent de ziaristul Alexandru Bantoş.

A avut loc, de asemenea, lansarea numărului jubiliar al revistei consacrat în bună parte omagierii eminentului lingvist de talie mondială Eugen Coşeriu, precum şi a antologiei "Limba română este patria mea", ce însumează peste 60 de articole tipărite în revistă pe parcursul celor cinci ani de activitate şi care a apărut cu sprijinul financiar al Guvernului României.

La solemnitate au participat, de asemenea, reprezentanţi ai Ambasadei României, în frunte cu dl Marcel Dinu, ministru secretar de stat, care în luarea sa de cuvînt s-a referit la miracolul că limba română a supravieţuit aici, în Republica Moldova, în ciuda presiunii seculare a mai multor regimuri imperiale, ce de la 1812 încoace au încercat mereu s-o asimileze. Totodată, atît diplomatul român, cît şi alţi vorbitori şi-au exprimat admiraţia faţă de ilustrul cărturar.

La solemnitatea de la Chişinău a fost prezentă Iulia Coşeriu, profesoară la Bucureşti, sora marelui om de ştiinţă.

Moldpres

În imagini: lansarea antologiei "Limba română este patria mea".

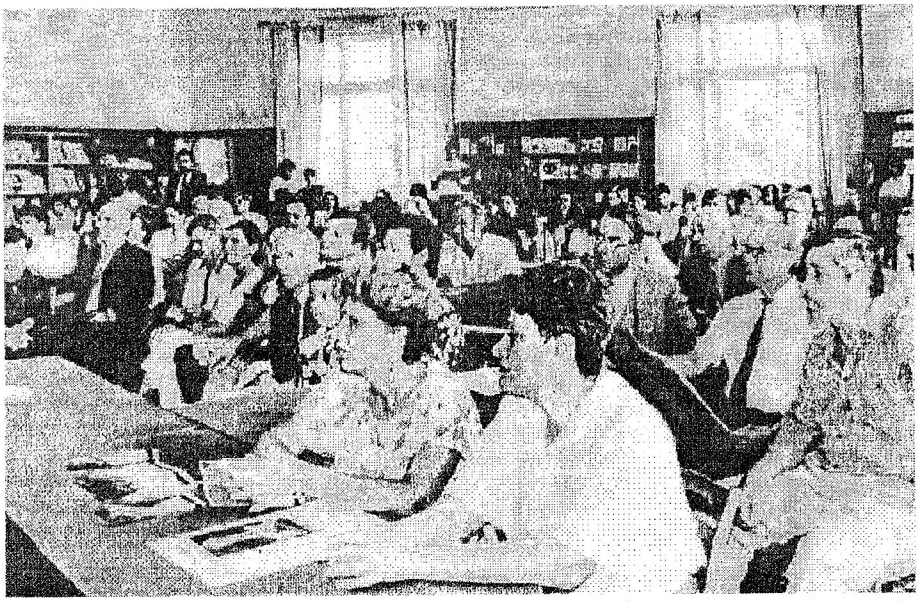

Academician
Nicolae CORLĂTEANU

JUBILEU PUBLICISTIC

Simt o deosebită satisfacţie morală de a prezenta două volume de studii privitoare la limba noastră cea română.

Este vorba despre Nr. 3—4 (a. 1996) jubiliar, al revistei **Limba Română** şi despre antologia **Limba română este patria mea**. Cinci ani în urmă revista **Limba Română** apărea de 4 ori pe an, la Chişinău, sub tutela Ministerului Ştiinţei şi Învăţămîntului din Republica Moldova, fiind condusă de neuitatul Ion Dumeniuk, fostul meu student şi apoi coleg de catedră la U.S.M. El era ajutat de un alt fost student de al meu, energicul Al. Bantoş — în calitate de redactor-şef adjunct şi de matematicianul Leo Bordeianu — un factotum organizatoric al colectivului redacţional compus atunci din oameni de ştiinţă şi cultură atît din Republica Moldova, cît şi din România (acad. I. Coteanu — Bucureşti; profesorii M. Drăgan, D. Irimia — Iaşi ş.a.).

Nr. 3—4 / 1996 se deosebeşte mult de primul număr din 1991. Al. Bantoş — acum redactor-şef — a ştiut să mobilizeze energia creatoare a multor personalităţi ştiinţifice româneşti nu numai din Republica Moldova, ci şi din alte ţări. Acea mînă de oameni, care activează în colectivul de redacţie, au creat nu numai o veritabilă revistă de ştiinţă şi cultură lingvistică, dispunînd de un colectiv de autori foarte divers, bine pregătit pentru a rezolva nu numai cele mai dificile probleme de filologie, ci şi ale unor discipline adiacente (ştiinţa literară, folclor, istoria românilor, istoria artelor plastice, etnografie, etc).

Acad. N. Corlăteanu.

Publicaţiile de care vorbim sînt dedicate jubileului de 75 de ani de viaţă a marelui nostru concetăţean, Eugen Coşeriu, originar din Mihăileni (Bălţi), absolvent al liceului "I. Creangă" din Bălţi, care datorită studiilor sale fundamentale, publicate în diverse limbi europene, a ajuns prin concepţiile sale lingvistice, filosofice, unul dintre cei mai reputaţi lingvişti ai contemporaneităţii. Două dintre lucrările coşeriene de primă importanţă în domeniul lingvisticii româneşti (**Latinitatea orientală** şi **Unitatea limbii române — planuri şi criterii)** au fost incluse în antologia de care vorbim aici.

1. În cele ce urmează voi căuta mai întîi să descifrez în linii generale cele 28 de compartimente ale nr. 3—4 /1996 al revistei **Limba Română**.

În cuvîntul său de salut Grigore Vieru scrie: "**Limba Română** (revista) apără limba română, iar cine apără acest fundamental mod al nostru de supravieţuire naţională, apără o Patrie în mijlocul altor popoare din cuprinsul planetar, care şi ele îşi cinstesc nu mai puţin această fără de preţ comoară, acest dumnezeiesc dat".

În felicitarea, expediată la Tübingen lui E. Coşeriu, cu ocazia jubileului, redacţia revistei **Limba Română**, urîndu-i multă sănătate, "o perpetuă regenerare a forţelor creatoare, noi lucrări şi revelaţii pe sinuosul făgaş al ştiinţei", consideră că prodigioasa activitate a savantului va fi "în stare să ne smulgă definitiv

Participanţi la Salonul Naţional de Carte: (de la stînga la dreapta) Ion Vicol, Mihail Purice, Vasile Melnic, Ion Melniciuc, Ion Berghie, Anatol Ciobanu, Vladimir Zagaevschi, Ana Bantoş, Leo Bordeianu, Alexnadru Bantoş şi Ion Ciocanu.

din mrejele ignoranţei şi ale servilismului politic". Cuvinte de înaltă apreciere a concepţiei lingvistice şi filosofice coşeriene au exprimat pe paginile revistei: acad S. Berejan, membrul corespondent, prof. univ. A. Ciobanu, prof. univ. N. Mătcaş (Chişinău), prof. univ. Flora Şuteu, acad. Em. Vasiliu, cercetătorul principal A. Avram, prof. univ. A. Bidu-Vrănceanu (Bucureşti).

Demne de toată atenţia cititorilor sînt articolele consacrate altor lingvişti şi literaţi români. A. Ciobanu prezintă "Un celebru românist basarabean în Franţa". E vorba de Valeriu Rusu, originar din nordul Republicii Moldova, ajuns profesor la Universitatea din Aix-en-Provence (Franţa).Tînărul intelectual basarabean D.Crudu ia un interviu profesorului de literatură română de la Universitatea "Transilvania" din Braşov, Ovidiu Moceanu, despre situaţia din prezent a literaturii române în general şi a încadrării celei basarabene în procesul literar românesc. În rubrica *Starea de veghe* I. Melniciuc, în dialog cu A. Eremia, lămureşte starea în care se află limba română literară în Basarabia, iar prof. univ. I. Borşevici consideră că tînăra generaţie trebuie să ţină tot mai sigur în mîini drapelul respiraţiei naţionale de la 1989.

La compartimentul consacrat istoriei limbii române remarcăm recenzia lui Cristian Moroianu la monografia cunoscutului cercetător al substratului lingvistic român, prof. univ. Gr. Brîncuş **Cercetări asupra fondului traco-dacic al limbii române** (partea I), Bucureşti, 1995.

Bogate sînt materialele consacrate epocii clasice: I. Buzaşi, **Eminescu şi Transilvania**. E vorba de cartea lui D. Vatamaniuc cu acelaşi titlu, apărută în 1995 cu ocazia împlinirii a 130 de ani de la călătoria poetului în acea parte a ţării; V. Guţu. **Spre unitatea limbii prin Eminescu**; A. Rusu. (Aix-en-Provence), **Omul: limită şi aşteptare în timp** —despre proza literară eminesciană.

Perioada actuală a limbii şi literaturii române este abordată în articolele: **Sacru şi profan în poezia lui L. Blaga** (II) de Ana Bantoş; **Lucian Blaga şi mitul mioritic din Dorne** de Petru Ţăranu; **Mioriţa lui N. Labiş** de M. Şleahtiţchi.

La rubrica *Antologia "L.R."* aş

evedenţia articolul lui Al. Bantoş şi ciclul de poezii ale lui Ion Caraion, cu bibliografgia lui Emil Manu. Foarte importantă îmi pare rubrica *Pro didactica*. Remarc: **Probleme ale culturii limbii române în şcoală**; Vl. Pâslaru, **Educaţia lingvistică şi literară în contextul reformei învăţămîntului**; C. Şchiopu, **Creativitatea elevilor la lecţiile de literatură**. Notez în mod deosebit articolul lui I. Iachim, **Trepte şi paralele la predarea literaturii vechi** precum şi cel al El. Lelea, **Activităţi extraşcolare şi cultivarea limbii** în Banatul sîrbesc.

S-ar cere în această rubrică mai multe materiale de metodică a predării diferitelor teme de gramatică şi literatură, exemple concrete prezentate de învăţători cu mare experienţă.

În rubrica *Ora de istorie* locul de frunte cred că trebuie să-l ocupe **Memoriul** prof. Grigore Nandriş, adresat în 1946 Conferinţei de pace de la Paris, despre **Drepturile naţiunii române asupra Basarabiei şi Bucovinei** cu expunerea bine documentată şi argumentată a destinului acestor ţinuturi, cu menţionarea părerilor scriitorilor ruşi (P. Svinin, A. Zaşciuk, L. Tihomirov ş.a.). În încheierea **Memoriului** Gr. Nandriş scria: "Ne îndreptăm solicitarea expresă spre Marile Puteri Occidentale şi spre celelalte ţări ale căror popoare se bucură de beneficiile inestimabile ale libertăţii pentru a le cere să ia apărarea populaţiei Basarabiei şi pentru a căuta mijloace de a determina Uniunea Sovietică să respecte principiile drepturilor omului şi Carta atlantică".

La aceeaşi rubrică au fost publicate importante documente şi moţiuni ale istoricilor din Republica Moldova privitoare la predarea istoriei românilor în şcolile republicii.

În general vorbind, revista **Limba Română**, care apare la Chişinău, devine din ce în ce mai mult o veritabilă publicaţie nu numai de ştiinţă şi cultură filologică, ci şi de însumare a tuturor valorilor artistice, prin care trebuie să se distingă ştiinţele socio-umane în procesul de cultivare şi propagare a

Un mare prieten al "Limbii Române": Ion UNGUREANU

forţelor creatoare, specifice îndeosebi tineretului nostru în perspectiva viitorului.

2. Biblioteca revistei **Limba Română** s-a îmbogăţit cu un volum de importanţă istorică, intitulat scurt, dar cuprinzător prin cunoscutul vers al lui Nichita Stănescu: **Limba română este patria mea**. Este vorba de o antologie de studii, comunicări, documente, care au văzut lumina tiparului pe paginile revistei **Limba Română** în cursul celor cinci ani (1991—1996). Acum aceste materiale sînt adunate într-un tot întreg, într-o singură carte, care trebuie să ne ajute să cunoaştem "adevărul despre noi", să conştientizăm cine sîntem, ce limbă vorbim, ce conştiinţă naţională avem.

Prin veridicitatea argumentelor invocate de fiecare autor, antologia devine o sursă valoroasă şi pe deplin accesibilă în procesul de promovare a adevărului ştiinţific privitor la limba noastră strămoşească. Este într-adevăr o carte de căpătîi, pentru toţi aceia, care vor să ştie realitatea lingvistică şi culturală din Republica Moldova.

ADEVĂRUL DESPRE ŞI PENTRU NOI

Un adevărat eveniment în viaţa spirituală a moldovenilor/românilor din Republica Moldova a trecut oarecum neobservat. Nu-i vorbă, apariţia cărţii pe care o avem în vedere a fost consemnată în mai multe publicaţii, inclusiv în "Literatura şi arta", dar cartea de care intenţionăm să ne ocupăm aici merită — şi vom arăta neapărat **de ce** merită — o analiză amănunţită, cu exemple concrete, cît mai probante în vederea depăşirii categorice a stadiului de căutare, dibuire şi chiar intuire a adevărului ştiinţific şi istoric despre noi şi despre limba noastră. Între altele, cartea are înscrisă pe frontispiciu o specificare deosebit de exactă: "Adevărul despre noi".

Despre noi, nu numai despre limba noastră, de vreme ce doctorul habilitat în istorie, profesorul universitar dl Ion Buga vorbeşte în chip detaliat, cu argumente imposibil de tăgăduit despre **Băştinaşii din Republica Moldova (limba şi numele lor) sub aspectul dreptului internaţional**, iar membrul corespondent al Academiei de Ştiinţe din Republica Moldova dl Anatol Ciobanu şi-a intitulat studiul **Eroziunea conştiinţei naţionale a românilor moldoveni** (unul dintre studii, autorul în cauză mai semnînd o cercetare ştiinţifică meritorie — **Limba latină şi romanitatea noastră**).

Ne vedem obligaţi să atragem luarea aminte a cititorului întîi şi întîi asupra studiului dlui Ion Buga, deoarece domnia sa consideră că "problema numelui corect al limbii materne a moldovenilor din Republica Moldova poate avea o rezolvare adecvată şi convingătoare dacă la abordarea ei se va ţine cont nu numai de aspectul lingvistic, ci **şi de cel istoric, juridic, etnografic etc.**" (aici şi în continuare sublinierile ne aparţin, — I.C.). Convingerea autorului este că "problema trebuie studiată **în complex** şi adevărul ştiinţific să se spună **în întregime**, chestiunea numelui corect al limbii nefiind separată de cea a numelui **etnic** al purtătorilor acestei limbi".

Pornind de la documente de drept internaţional, ca, de exemplu, "Convenţia cu privire la popoarele băştinaşe şi care duc un mod de viaţă tribal în ţările independente" şi — încă mai concret — întemeindu-se pe articolul 1 (b) al acestei convenţii, dl Ion Buga subliniază că "românii moldoveni" (acesta e numele băştinaşilor din Republica Moldova!) sunt " parte componentă a poporului român bimilenar băştinaş, a naţiunii române, care s-a constituit **pe teritoriul său naţional** din spaţiul geografic carpato-danubiano-pontic".

Bineînţeles, un istoric onest şi competent, cum este dl Ion Buga, nici n-ar fi putut ocoli problema ocupării şi anexării de către Imperiul Rus a Transnistriei în 1791—1793 şi a Basarabiei în 1812, apoi — de către Imperiul sovietic în 1940 şi 1944. Domnia sa dezvăluie politica de colonizare a teritoriilor noastre cu populaţie nebăştinaşă, de dez–naţionalizare a moldovenilor/românilor prin strămutare şi rusificare forţată. Întru demonstrarea adevărului dl Ion

Preluat din "Literatura şi arta", 5 decembrie 1996.

Buga apelează la cifre. Bunăoară: "Dacă în 1812 românii constituiau 95 la sută din populaţia Basarabiei, apoi în 1897 — doar 47 la sută".

Cu toate că despre aceste probleme s-a vorbit mult de la 1985 încoace, mai cu seamă după 1989, autorul studiului subliniază încă o dată că pînă la prăbuşirea Imperiului ţarist (1917) "moldovenii din Transnistria n-au avut niciodată şcoli naţionale, iar limba lor maternă era interzisă în şcoli, biserică, administraţie etc.".

Ne dăm seama că nu este bine să evidenţiem prea mult un singur studiu dintr-o carte ca acea la care ne referim, dar cercetarea concretă şi detaliată, efectuată de dl Ion Buga, dezvăluie cum anume a fost săvîrşit genocidul spiritual generator de consecinţe extrem de grave asupra memoriei istorice şi a conştiinţei naţionale a băştinaşilor. Pînă azi mulţi conaţionali de ai noştri nu înţeleg de ce ar trebui să se numească români, dacă, după cum "argumentează" ei, părinţii şi bunicii lor au fost moldoveni. Adevărul e că noi am fost iniţial daci şi romani, apoi ne-am constituit ca popor şi naţiune română, dar — atenţie la un argument al dlui Ion Buga! — "recensămîntul de la 1897 include în registrele sale drept nume pentru limba maternă a băştinaşilor basarabeni invenţia ţaristă "moldavanskii iazîk". Ce-ar fi de adăugat/comentat: am fost români ca toţi românii urmaşi ai daco-romanilor, ruşii ne-au scris "moldoveni", istoricii ne demonstrează aceste adevăruri cu fapte, cifre, dezvăluiri concrete, iar noi — o parte dintre noi — dăm pînă azi dreptate duşmanului nostru, nu adevărului adevărat!

Aşa ajungem în chip firesc la importanţa practică a studiilor incluse în cartea pe care v-o prezentăm. Deşi autorii procedează ştiinţific, adoptînd un stil literar în majoritatea cazurilor impecabil, concluziile lor, alteori — sugestiile, nu sunt dintre cele bune numai pentru ştiinţă, rapoarte etc. Valoarea practică a întregii cărţi este indiscutabilă.

Iar în legătură cu studiul din care am citat se cere spus încă ceva esenţial, mai ales că între copertele cărţii prezentate au încăput şi studii ca **Limba literară şi conştiinţa naţională** de Ioan Oprea, **Romanitate-românitate** de Alexandru Niculescu, **O limbă — o naţiune** de Nicolae Mătcaş, **Unitatea de neam şi unitatea de limbă** de Ştefan Munteanu, **Etnonime şi politonime în istoria Moldovei (sec. XIV—XVII)** de Pavel Parasca, **Glotonimul "limba română" în documentele scrise din Moldova sec. XVI—XVIII** de Gheorghe Bobână, **Limba locuitorilor Ţării Moldovei din punctul de vedere al jurisprudenţei** de Dumitru Grama ş.a.: cartea la care ne referim nu este una îngust lingvistică, în ea dezvăluirile şi argumentele de ordin lingvistic sunt completate de altele, de ordin istoric, juridic, literar. Faptul se cere subliniat şi apreciat în chip deosebit, ştiindu-se cît de necesare sunt — şi la ora actuală — informaţiile din domeniile în cauză, informaţii pe care majoritatea cititorilor din Republica Moldova n-au unde le găsi, dată fiind sucombarea revistelor de istorie "Patrimoniu", "Cugetul" şi a altor publicaţii de specialitate.

Totuşi majoritatea studiilor incluse în cartea prezentată aparţin unor reputaţi lingvişti de pe ambele maluri ale Prutului. Primul este ilustrul şi eruditul cercetător Eugen Coşeriu, căruia de altfel îi e dedicată întreaga carte. Domnia sa este prezent aici cu două studii de mare profunzime: **Latinitatea orientală** şi **Unitatea limbii române — planuri şi criterii**. Începînd cu preliminariile în care îşi defineşte sarcinile concrete — acelea de a stabili "a) poziţia limbii române între limbile romanice, b) poziţia dialectelor româneşti în cadrul limbii române ca limbă istorică, c) poziţia aşa-zisei limbi moldoveneşti în cadrul dialectului dacoromân şi în raport cu limba română comună exemplară şi literară", continuînd cu cadrul teoretic al problemei, dl Eugen Coşeriu dezvăluie cîteva particularităţi ale limbii române din punctele de vedere genealogic, tipologic şi areal, ocupîndu-se, după cum era de aşteptat într-o revistă editată la Chişinău, de aşa-zisa "limbă moldovenească". Aici ne vedem obligaţi să revenim pentru o clipă la studiile istorice şi juridice, pomenite

anterior, pentru a mai spune o dată că cercetările lui Ion Buga, Gheorghe Bobână, Pavel Parasca şi ale altor istorici, sociologi, jurişti, pe de o parte, şi acelea ale lingviştilor, pe de altă parte, se completează reciproc: istoricii abordează şi probleme ale limbii, după cum lingviştii nu pot să nu atingă probleme ale istoriei noastre. În concepţia dlui Eugen Coşeriu, "susţinătorii existenţei unei limbi "moldoveneşti", confundînd criteriul genealogic cu criteriul "areal" şi istoria lingvistică cu istoria politică, cred (sau, cel puţin, afirmă) că, independent de importanţa influenţei ruseşti "interne", limba moldovenească s-ar fi despărţit de limba română şi ar fi devenit o limbă autonomă printr-un proces de diferenţiere — de divergenţă pozitivă şi negativă —, datorită unei împrejurări istorice externe, anume anexării Basarabiei la Imperiul rus, în 1812. Cu alte cuvinte, graiul moldovenesc din Basarabia şi graiul, tot moldovenesc, de la vest de Prut, separate politiceşte, s-ar fi dezvoltat în direcţii diferite (unul rămînînd moldovenesc şi celălalt devenind român), astfel încît frontiera Prutului ar fi devenit cu timpul şi o frontieră lingvistică, încă din epoca ţaristă. Teza aceasta a unor lingvişti şi politologi filoruşi şi românofobi este considerată de autor "lipsită de orice temei" şi combătută cu lux de amănunte, unul mai probant decît altul. "Intelectualii din cele două părţi ale Moldovei au rămas cît s-a putut în contact între ei şi — lucru încă mai important — modelul ideal de limbă al scriitorilor şi intelectualilor basarabeni — atît al celor rămaşi în Basarabia, de la Stamati la Mateevici, cît şi, fireşte, al celor trecuţi "în Ţară", de la Alecu Russo şi Donici pînă la Hasdeu şi pînă la Stere — a fost totdeauna limba cultă şi literară din Principate şi apoi din România", constată autorul, subliniind că sub ţarism "nimeni nu se îndoia de identitatea limbii "moldoveneşti" cu limba română; nici măcar guvernul rus, deşi o numea "moldovenească"; altfel nu s-ar fi îngrijit să interzică importul de cărţi româneşti în Basarabia" şi că "tot în epoca ţaristă basarabeanul I. Hâncu (Ghinculov), în gramatica sa publicată la Petersburg în 1840, numeşte limba română "valaho-moldavă" (valacho-moldavskiy) şi romynsky iazyk şi preferă această ultimă denumire, pe care o consideră mai cuprinzătoare şi mai adecvată; iar I. Doncev îşi intitulează manualul bilingv publicat la Chişinău în 1865 şi destinat şcolilor din Basarabia (...): **Cursulu prmitivu de limba română** (cu litere latine!)".

Dl Eugen Coşeriu argumentează din belşug afirmaţiile sale, ca să conchidă că "a promova sub orice formă o limbă moldovenească deosebită de limba română este, din punct de vedere strict lingvistic, ori o greşeală naivă, ori o fraudă ştiinţifică; din punct de vedere istoric şi practic, e o absurditate şi o utopie; din punct de vedere politic, e o anulare a identităţii etnice şi culturale a unui popor şi, deci, un act de genocid etnico-cultural".

Se poate deduce uşor, din chiar numai studiile la care ne-am referit pînă aici, că avem de a face cu o carte în măsură să verse multă şi clară lumină asupra unor probleme de ştiinţă, care sunt însă şi de o mare importanţă şi de o stringentă actualitate practică în contextul vieţii culturale şi politice din Republica Moldova, iar de altfel nu numai de aici. Or, cartea în cauză cuprinde materiale împărţite în 7 compartimente diferite, toate bogate în informaţie ştiinţifică, în analize scrupuloase, în observaţii adînci, în concluzii bine argumentate şi, drept consecinţă, convingătoare. Toate, căci toate au fost prezentate întîi sub formă de articole şi studii în revista chişinăuiană "Limba Română", sub formă de comunicări şi referate — la diverse întruniri ştiinţifice, sub formă de rezoluţii şi declaraţii ale unor congrese, conferinţe, foruri ştiinţifice. Despre importanţa studiilor vorbesc titlurile înseşi ale compartimentelor: "Limba şi conştiinţa naţională", "Corelaţia limbă — dialect — grai", "Limba moldovenească — o diversiune", "Unitatea de limbă şi de neam", "Congrese. Conferinţe. Seminare (Rezoluţii, declaraţii, proteste)". Numai să nu se înţeleagă unilateral şi greşit că, chipurile, formulăm concluzii întemeiate numai pe titlurile compartimentelor. Studii ca **Varietatea moldovenească a vorbirii**

orale româneşti şi limba literară scrisă de Silviu Berejan, **Graiurile şi unitatea limbii române** de Vasile Melnic, **O limbă cu două denumiri?** de Rajmund Piotrowski, **Cu privire la necesitatea de a reveni la denumirea tradiţională a limbii moldovenilor** de Stanislav Semcinski, **Cum a fost impusă denumirea "limba moldovenească" la est de Prut** de Alexandru Dârul şi Ion Eţcu, **Limba moldovenească cu bază dialectală muntenească?** de George Rusnac, **Româna — limba comună a două state independente** de Vitalie Marin şi altele sunt nişte contribuţii substanţiale la dezvoltarea lingvisticii române contemporane, în particular la clarificarea ştiinţifică şi la combaterea argumentată a falsei teorii a celor două limbi romanice nord-dunărene — română şi "moldovenească". Dacă mai evidenţiem un studiu, e pentru că autorul acestuia, pr. dr. Dumitru Irimia, exprimă chintesenţa importanţei problemelor luate în dezbatere de ceilalţi savanţi lingvişti, literaţi, istorici şi — repetăm — jurişti. Limba este, în concepţia savantului ieşean, "componentă fundamentală a specificului naţional"; "limba acţionează asupra spiritului în primul rînd prin statutul de spaţiu în care ne recunoaştem ca aparţinînd aceleiaşi naţionalităţi, limba se impune ca expresie a unităţii naţionale şi dezvoltă conştiinţa apartenenţei la această naţionalitate, conştiinţa unei anumite identităţi naţionale".

Ca şi în studiile din care am citat mai înainte, ale dlor Eugen Coşeriu şi Ion Buga, ca şi în acelea din care am putea cita în continuare, în studiul dlui Dumitru Irimia se vădeşte o dimensiune aparte a mesajului nu doar ştiinţific (lingvistic, istoric, literar şi juridic), dar neapărat şi patriotic al cărţii în discuţie. Aceasta se dovedeşte în măsură să deschidă larg ochii minţii oricărui cetăţean dornic de adevărul de nedezmînţit despre noi şi despre limba noastră. Mai subliniem o dată "despre noi", adăugînd cuvinte de laudă alcătuitorului şi editorilor cărţii pentru anexarea la textele ştiinţifice şi la rezoluţiile, declaraţiile, apelurile, memoriile, răspunsurile unor foruri ştiinţifice (conferinţe, congrese), instituţii şi organizaţii, toate abordînd unitatea de neam şi de limbă a românilor moldoveni din Republica Moldova cu românii de peste Prut şi de pretutindeni, a patru hărţi care aduc lumină suplimentară asupra tuturor problemelor examinate de autorii cărţii: **Provinciile istorice româneşti, Delimitarea teritorială a dialectului dacoromân, Teritoriile româneşti anexate de Rusia (1812) şi de Uniunea Sovietică (1940 şi 1944)**.

În felul acesta antologia prezentată constituie, repetăm, un adevărat eveniment în viaţa spirituală a moldovenilor/românilor din Republica Moldova. Ea contribuie substanţial la clarificarea multor probleme ale lingvisticii şi — mai larg — ale spiritualităţii româneşti. Alcătuită şi prefaţată de Alexandru Bantoş, redactor-şef al revistei "Limba Română", şi fiind o reflectare amplă a activităţii acesteia (toate studiile, rezoluţiile, declaraţiile incluse în carte au fost publicate anterior în revista chişinăuiană), cartea demonstrează pe viu activitatea prodigioasă, extrem de importantă, a cercetătorilor de pe ambele maluri prutene, colaboratori permanenţi ai publicaţiei, cărora li se adaugă basarabeanul de la Tübingen Eugen Coşeriu, rusul Piotrowski şi ucraineanul Semcinski, Preşedintele Republicii Moldova, dl Mircea Snegur, cu Mesajul prezentat de Domnia sa în Parlament **Limba română este numele corect al limbii noastre**, şi devine — în chip firesc — o oglindă fidelă a realizărilor revistei "Limba Română" în primii săi 5 ani de fiinţare.

Necesară şi utilă cercetătorului din diferite domenii umanitariste, cartea aceasta are o valoare imposibil de tăgăduit şi pentru profesorii de limba şi literatura română şi de istorie, pentru tinerii studioşi, pentru toţi acei care doresc sincer să cunoască obîrşia şi istoria autentică a neamului nostru. Importanţa cărţii despre care am vorbit aici — **Limba română este Patria mea** — constă în contribuţia ei certă la procesul de clarificare ştiinţifică a diferitelor probleme şi aspecte ale problemelor referitoare la noi şi la limba noastră.

Ion CIOCANU

Luminiţa FASSEL
Tübingen

FABULA UNEI FIBULE

În **Viziunea viziunii** (1982), Marin Sorescu nu a descoperit romanul bestiar. În schimb, Elsa Lüder şi Paul Miron sînt primii care, în predarea unei limbi, au scris un tratat animalier, **Lupul şi capra. Eine Fibel zum erlernen des Rumänischen** (Cluj-Napoca, Clusium, 1994). Sorescu şi autorii pomeniţi au totuşi ceva în comun, dincolo de recurgerea la deghizare şi transcindere în lumea patrupedelor: cultivarea absurdului, acea manieră stilistică pentru care literatura umoristică românească, în istoria ei, arată o anumită predilecţie **avant la lettre**, astfel că se poate susţine că a fost firesc ca inventatorul legitim al teatrului absurd să fi fost un nativ român.

Aşadar, Elsa Lüder şi Paul Miron, cunoscuţi specialişti românişti de la Universitatea din Freiburg, alcătuiesc un manual de română — un domeniu în care se face enorm simţită lipsa unei asemenea lucrări didactice, de nivel universitar actual — care se adresează "an aufgeschlossene Studierende, die den Geheimnissen dieser Sprache nachgehen wollen und mehr als die mimische Ausrüstung eines Touristen erstreben" (**Vorwort**). Observaţia pune punctul pe i, întrucît toate manualele de română ca limbă străină, în partea "literară" a lor, adică aceea a textelor, fie alcătuite de autori, fie selectate din literatura română, vizează o intenţie eminamente turistică şi care adesea nu depăşeşte nivelul unor pretenţii mediocre. Iată de ce ideea Elsei Lüder şi a lui Paul Miron de a concepe un manual pe text literar propriu, ieşit din tiparul textelor informativ-turistice, text sugerat de unul din motivele cele mai cunoscute ale basmului românesc, este o idee care trebuie apreciată şi care se lăsa aşteptată.

Nu vom face aici o discuţie obişnuită la un manual. Lăsăm la o parte, aşadar, aspectele de predare a limbii propriu-zise, aşa cum se organizează ele aici, tot destul de diferit faţă de alte manuale. Am avea un noian de observaţii, începînd cu împărtăşirea impresiei că partea de gramatică se lasă şi ea contaminată de maniera modernistă generală, de la unele dintre exemplele conţinute în exerciţii şi pînă la citarea la fiecare lecţie a celor cîteva titluri bibliografice selective, care, în cele mai multe cazuri, s-ar putea comuta între ele fără ca utilitatea lor să sufere vreo modificare (de ce nu o listă bibliografică generală?). Nu vrem însă să atacăm aceste chestiuni, pentru că le socotim secundare faţă de gîndul care ne-a condus la rîndurile care urmează, şi anume discutarea textului literar, a textului literar în sine, din această "fibulă". El nu este, oricum, un text pentru începători în ale învăţării limbii române. Să spunem, partea de gramatică şi de exerciţii gramaticale, cu corecturile care se impun, poate fi acceptată ca repetiţie a unor lucruri deja învăţate într-o formă elementară sau, pur şi simplu, un comentariu la textul propriu-zis, lucrat cu studenţi ale căror cunoştinţe de limbă se află într-un stadiu avansat.

Pe lîngă evidenta unitate stilistică, textul are şi o unitate de construcţie, să-i zicem de aspect apropiat de cel clasic, ca o relativă unitate de acţiune, una de loc şi, dacă nu şi de timp, în schimb aceea de personaje; toate înţelese într-un sens aproximativ. Personajele, cunoscute din basmul lui Ion Creangă, reprezintă un cuplu de români de azi. De ce români? În cazul lui, al personajului feminin, lucrurile apar clare în text, căci "capra juvenilă" are nu numai un nepot de la frate, "iedul Mircea cel vesel, de profesiune detectiv" (p. 26), ci şi strănepoţi, pe Costel şi Lenuţa (45). De altfel, capra, supranumită şi Caprina, se numeşte Lucreţia. Uneori ea se cufundă în lecturi poetice româneşti; ca să adoarmă, îl citeşte pe Bacovia (105), iar ca să-şi

liniștească aleanul despărțirii de partenerul său, citește **Odă în metru antic** de Eminescu (156—157). În timp ce "bătrînul lup", fără alt nume, își trădează rădăcinile etnice prin versurile pe care temperamentul lui ardent îl îmboldește adesea să le recite și care sînt exclusiv din literatura română.

Preluarea personajelor animaliere din basmul lui Ion Creangă —la acesta, țărani prin excelență, la Elsa Lüder și Paul Miron foarte intelectuali — nu a atras și preluarea temei. Acțiunea brodată aici, care reprezintă o succesiune de întîmplări mai mult sau mai puțin legate între ele, este o poveste de azi, în care se amestecă ceva din preferințele tematice ale prozei moderne: puțină banalitate ostentativă, puțin șocant, puțin polițist și eterna intrigă amoroasă. Relația cu basmul lui Creangă se reduce la identitatea personajelor, excluzînd-o pe aceea caracterologică a lor, la care se adaugă și o relație exterioară, un colaj în text, introducerea în formă prelucrată, în rezumat, a basmului **Capra cu trei iezi** (133—134).

Textul original al celor doi autori, sub titlul **Lupul și Capra**, reprezintă deci o unitate, fragmentarizată pe 24 de lecții. Puse cap la cap, aceste minitexte sau episoade ar putea alcătui o povestire de circa 15—20 de pagini, o fabulă în proză, pe veșnica temă literară a instabilității cuplului. Amuzîndu-se, studentul poate aprofunda astfel mai cu seamă lexicologie și morfosintaxă minimală (mai ales sintaxa propoziției, mai puțin cea a frazei) românească, avînd la dispoziție și suficient material pentru sesizarea registrelor stilistice ale limbii literare actuale. Acțiunea sau, mai bine spus, mănunchiul de acțiuni scurte, între care există și elemente de legătură, se desfășoară, evident, în spațiul românesc, dar nu unul pe de-a-ntregul real, ci în notă cu maniera generală, adică într-unul confecționat românesc, realizat pe efectele de surpriză și șoc, fie în asociațiile de imagini, fie în asociațiile lexicale insolite. Ambiguitatea localizării face parte din suita de convenții: lupul și capra vor o excursie cu tramvaiul în Pădurea Neagră (la traducerea cuvintelor din text apare clar **Schwarzwald**). Dar acest "Schwarzwald" se află prin Oltenia, căci "printre multe alte activități culturale și sociale ale caprei se numără și orele de gramatică de la Centrul de copii arierați și handicapați, undeva în Craiova" (789). Sau alt indiciu: sala de cursuri în care predă lupul ca profesor poartă numele "Ștefan cel Mare" (72). În tren, mereu pus pe hartă și, cumva, urmărit de neplăcerea contactului cu rigiditatea funcționărească, poartă următorul dialog cu controlorul de bilete:

"— Dumneata ești ecologist?

— Nu. Ceferist.

— Cum adică?

— Funcționar la Căile Ferate Române..." (45).

Din aceste elemente convenționale disparate putem deci reconstitui locul în care personajele trăiesc și se deplasează și care nu este altul decît "spațiul mioritic" (111), acel cadru geo-etno-spiritual românesc. A și stat, de altfel, în intenția autorilor să alcătuiască un manual de română altfel decît cele pe tiparele ghidurilor turistice. Proza lor reușește însă să-l introducă pe cititor într-o ambianță foarte românească, chiar dacă elementele concrete ale acesteia nu sînt neapărat cele de ordin geografic.

Cele două personaje dispun de caracterizări speciale, fie referitoare la aspectul exterior, fie la cel comportamental sau genetic. Lupul carnivor și capra vegetariană (67) întruchipează perfecțiunea contrastelor, care se atrag, chiar dacă nu pe vecie. Ființe ultramoderne, ele se îngrijesc de aspectul exterior, pînă la lupta cu însăși natura proprie. Conform vechiului aforism "lupul își schimbă părul, dar năravul ba" (der Wolf ändert sein Fell, aber sein Wesen nicht (61, 118), lupul "poartă o perucă cu păr nou" (62), evident, nu ca să pară altă persoană, ci din cochetărie; această formulă literară realizează o transformare a intenționalității personajului, împreună cu cea imagistică, ceea ce duce la ceva cu totul nou, fără ca vechiul să fie

complet pierdut. Capra, la rîndul ei, "nu mai are coarne, le-a scos după o operaţie grea" (62). Sigur că a făcut-o pentru a arăta mai atrăgătoare, dar poate că tocmai această amputare o proiectează, psihanalitic, într-o atitudine resemnat pasivă, pînă la momentul final, al abandonului ei de către lup.

Am văzut deja că, deşi se cultivă ambiguul şi vagul derutant, sugerări se fac şi în privinţa ocupaţiilor celor doi: ambii sînt didacţi. Lupul activează însă în sfere mai înalte, are studenţi şi chiar un asistent, "Petru zis Petre" (72). Şi tot fiindcă "lupu-şi schimbă părul, dar năravul ba", un asemenea dialog îl poate numai pe el implica, nu şi pe capră, vegetariană şi lipsită, prin urmare, de porniri agresive:

"Ioana /= o studentă/ ridică mîna:

— Ce vrei, Ioano?

— Nu mai am cemeală, domnule profesor.

Lupul se supără:

— Atunci scrie cu sînge!" (72).

S-ar putea ca unii exegeţi să fie tentaţi a vedea aici urme ale unei tradiţii ale motivului "Dracula" în spaţiul carpatin. Am vrea să preîntîmpinăm o asemenea falsă impresie. Argumentul îl luăm tot din text, care continuă astfel:

"Intervine şi asistentul Petru, zis Petre:

— Mai bine nu! Are sînge burghez".

Parafraza la interpretările sociologic-vulgare din deceniile care au urmat imediat după instaurarea ideologiei comuniste în şcoala românească exclude orice altă interpretare a textului decît cea pe care însuşi acesta o oferă.

Nu am fi vorbit de o acţiune în sens tradiţional în **Lupul şi capra** dacă nu am fi avut şi elementul de intrigă: obsesia **Mioriţei** (începînd cu p. 96 mai departe), prezentă în text, precum şi în exerciţiile însoţitoare. Ambiguitatea nume propriu / nume comun este mult speculată aici; de altfel, antroponimului românesc i se şi dă traducerea, "Lämmchen" (96). Ca nume de personaj, el vine tot din literatura populară română, deşi construcţia acestui personaj aici este o totală ruptură de legendă sau o parodie a lui. Nici un fir nu se leagă între cele două creaţii, în afara identităţii denotativului. **Mioriţa** este, la Elsa Lüder şi Paul Miron, seducţia în persoană sau mai mult, ispita, şi ea nu-şi poate face apariţia în text decît în episodul care plasează povestirea la un spectacol după o piesă de Ionesco: **Rinocerii**. Mioriţa este mai mult o ficţiune, căci, de abia intrată în viaţa lupului, dispare fără urmă, aidoma unor personaje-fantomă în jurul cărora se împleteşte acţiunea unor scenarii poliţiste:

"Poliţistul scoate legitimaţia şi o arată:

— Aş vrea să vorbesc cu domnul profesor.

— Poftiţi. Urcaţi la etaj, camera din dreapta.

Sus, oaspetele se legitimează şi-l întreabă pe lup:

— Aţi auzit de dispariţia Mioriţei?

— Da. Şi pentru o oaie v-aţi deplasat pînă aici?

— Aţi cunoscut-o?

— Oarecum" (111).

Astfel, lupul intră ca acuzat într-un proces. În lipsă de probe, el este achitat. Dorind să se arate opiniei publice cît mai nepătat, se lasă antrenat în activităţi social-caritative şi politice. Astfel ajunge să o întîlnească pe "doamna Oaie, soţia primarului şi preşedinta comisiei de deşeuri" (126). Fixul atavic îl urmăreşte în continuare şi-l aruncă în braţele acestei fiinţe predestinate. Rinocerizarea lupului? Răsturnarea ontologicului face parte din licenţa literaturii absurde, în care orice plan se poate inversa dacă prin aceasta se creează altul nou. Mai ales dacă fundamentul acestei răsturnări are şi o implicaţie lingvistică în jocul dintre propriu şi figurat: aşa cum la Ionesco mentorul îşi poate ucide la propriu discipolul, şi lupul din fabula noastră se poate lăsa cucerit la propriu de oaie. În scurt timp, lupul o abandonează pe capră pentru "doamna Oaie": "Roagă-te pentru noi să fim fericiţi" (156), îi scrie el vechii şi devotatei sale prietene în scrisoarea

de adio (Abschiedsbrief), lăsîndu-se total vrăjit şi devorat de noua lui parteneră. Capra, care din motive estetice şi din amor pentru lup îşi amputase coarnele, suferă resemnat (şi intelectual, citind versuri) şi-şi găseşte mîngîierea într-o satisfacţie metafizică, vizionînd un film de dragoste englezesc.

O fabulă nouă, cu personaje vechi. Şi, ca orice fabulă, ea trebuie să aibă şi o morală, alta decît aceea care, ca proverb, apare în text şi pe care l-am reprodus mai sus. La fel de nouă ca şi fabula e şi morala, pe care o formulăm aici: **Dacă eşti capră, fereşte-l pe lup de oaie!** Sau, cu alte cuvinte, latineşti, să renunţăm la **cave canem**! şi să-l adoptăm pe **cave ovem**!, mai conform cu timpurile noi. Astfel se surprinde nu evoluţia biologică a speciilor, ci un alt tip de mişcare, de evoluţie, aceea a rafinării complicatelor căi ale raporturilor sociale. Căci în textul Elsei Lüder şi al lui Paul Miron este prezentă o întreagă organizare socială, dar nu fotografiată, ci transfigurată: există familie, instituţii, ocupaţii, obiceiuri, relaţii intra-umane, fie pe cale scrisă, fie direct, prin viu grai. În afară de aceasta, textul nu este acea stereotipă mediere de informaţii seci, ci, ca orice proză literară, el conţine descrieri de natură, de trăiri emoţionale. De aici, varietatea lexicului, care nu se rezumă, ca în atîtea manuale, la strictul vocabular cvasioficial, care-l formează pe vorbitorul străin într-un fel oarecum încorsetat şi lipsit de naturaleţea şi mai ales de supleţea limbajului autentic. Un loc însemnat îl ocupă aici vocabularul afectiv, expresiv, fără de care exprimarea într-o limbă este seacă, neutră, lipsită de culoare. Chiar şi asociaţiile bizare de noţiuni sau de enunţuri, care fac prin excelenţă parte din recuzita mijloacelor stilistice ale literaturii moderniste — în general —, contribuie pozitiv la însuşirea limbii noi, asociind ludicul, cheful de glumă şi joacă:

"— În ultimul timp se fură mult. Mie mi s-a furat de pe balcon un ***corn*** *de vînătoare.*

— Vă place dulceaţa de ***coarne****?*

— Mie îmi plac la nebunie prăjiturile: baclava, cataif, ***cornuri*** *cu nucă, fireşte şi cozonacii"* (62).

Conversaţia aceasta se poartă în incinta Telefoanelor, între telefonistă şi cele două personaje principale, dintre care capra apare fără **coarne**, căci "le-a scos după o operaţie grea" (ibid.). Ce text "normal" ar fi putut să cuprindă într-o formă atît de simpatică problema nu uşoară a triplei omonimii a unui substantiv românesc de tipul **corn** ("Horn", "Kornelkirschbaum" şi "Hörnchen") şi rezolvarea ei prin diferenţierile formale de la plural **coarne** / **corni** / **cornuri**?

Personajele principale, alese de Elsa Lüder şi Paul Miron, sînt, aşadar cunoscute literaturii române:

"— Cine e?

— Eu sînt, amicul tău devotat. Deschide! M-am udat şi vreau să mă usuc.

— Jură-mi că eşti tu şi nu străbunicul tău din povestea lui Creangă!

— Ce are a face străbunicul meu aici?

Capra rîse amar:

— E istoria cu cei trei iezi.

— Asta e literatură, draga mea. Lumea vorbeşte, ştiu. În realitate eu sînt un pacifist" (139).

Cu personaje reluate, cei doi autori au scris un text nou, pe care l-au imaginat şi ca scriitori, nu numai ca didacţi experimentaţi. Un manual **sui generis**, care nu poate fi pus în mîna unui elev fără profesor, aşa cum cei doi autori o şi spun. Şi, aşa cum am adăugat noi, nu poate şi nici nu trebuie folosit ca manual pentru începători. În schimb, lucrat cu studenţi care au deja cunoştinţe elementare de română, şi mai ales din cei dotaţi şi cu un simţ al umorului, el poate fi o excelentă invitaţie la pătrunderea unora din "secretele" limbii române, precum şi ale spiritului românesc, între trăsăturile căruia ironia şi autoironia nu ocupă chiar ultimul loc.

DRAGOSTEA NOASTRĂ NETRECĂTOARE

"Omul se cunoaşte, neapărat, şi după ceea CE zice, şi după felul CUM zice. Cu atît mai mult se cunoaşte el şi după ceea CE scrie, şi după felul CUM scrie," afirmă Ion Ciocanu în ultima sa apariţie editorială (Chişinău, Făt-Frumos, 1995, seria *Povestea vorbei*), hărăzită anume basarabenilor. Adică românilor care cunosc atît de bine limba rusă, încît pot fi influenţaţi de aceasta din urmă. Cea mai frecventă formulă de adresare folosită de autor e "dragi consîngeni". Lucrarea întruneşte "o seamă de consideraţii destinate tuturor doritorilor de a-şi îmbogăţi vocabularul, de a-şi nuanţa limbajul, de a vorbi corect, expresiv şi plastic limba rămasă de la străbuni, consideraţii destinate în primul rînd elevilor, eventual studenţilor". De fapt, este o carte de eseuri despre cultura limbii pe care sîntem datori a o cunoaşte la perfecţie pentru a vorbi expresiv şi a scrie corect; o carte care ne îndeamnă a şti tradiţia limbii, a avea un gust lingvistic sănătos, a ne perfecţiona vorbirea şi scrierea, a pătrunde "adînc" în sensul fiecărui cuvînt, a ne instrui asiduu şi a folosi în permanenţă dicţionarul — "sfătuitorul nostru cel mai competent şi cel mai binevoitor", faţă de care Ion Ciocanu are un adevărat cult, făcînd trimiteri în special la **Dicţionarul general al limbii române** de Vasile Breban şi la **Dicţionarul explicativ**, pe care le recomandă şi cititorilor cărţii sale spre consultare atentă, cu creionul în mînă (vezi eseul **Familiarizarea cu dicţionarul**).

Titlul cărţii e intertextual, trimiţîndu-ne la poezia lui Vasile Romanciuc **De parcă te ascultă Eminescu**, astfel sugerîndu-ne dragostea faţă de limba română. Să ne amintim ultima strofă din textul poeziei, care e şi un îmbold: "*Să-ţi fie-atît de drag cuvîntul, / Încît atunci cînd îl rosteşti / Să crezi că însuşi Eminescu / Ascultă ce şi cum vorbeşti*". În general, toată cartea, începînd de la primul microeseu de dragoste pentru cuvînt, **Limba e un lucru sfînt**, pînă la ultimul, **Atît de drag...**, e un îndemn spre cunoaşterea limbii strămoşeşti.

Nu există greşeli mici e ideea centrală a cărţii. "Este o foarte mare greşeală să credem că există şi greşeli mici", consideră Ion Ciocanu în **Greşeala este... greşeală**. Cînd vom înţelege cu toţii acest adevăr, vor dispărea şi erorile, iar viaţa va avea o faţă senină, căci aşa cum nu sunt greşeli mici, nu-s nici trădări mici.

Binevenită pentru o carte de lingvistică, cum e **Atît de drag...**, este şi dezvăluirea treptată a scopului lucrării, cum face scriitorul: "grija noastră e, în primul rînd, să vorbească corect toţi oamenii" (p. 25) sau "avem datoria de a ne cunoaşte bine limba maternă" (p. 104), ori "prin microeseurile acestea despre felul de a ne exprima, urmărim scopul de a-i atenţiona pe toţi concetăţenii noştri să-şi perfecţioneze mereu vorbirea, scrierea, chiar pronunţarea cuvintelor" (p. 149).

Pe lîngă concluziile necesare ("Altfel zis, felicitările orale şi cele scrise şi în genere urările de tot felul nu se fac **cu** ceva, ci **cu ocazia (cu prilejul)** vreunui eveniment" (p. 115) etc., I. Ciocanu întotdeauna indică varianta corectă a expresiei greşite despre care scrie uneori folosind-o chiar în interiorul eseurilor ("**De altfel** (două cuvinte), înţelegerea justă şi scrierea corectă a fiecăreia dintre aceste îmbinări de cuvinte nu este complicată. Ea devine complicată în momentul cînd ne lovim **de alt fel** (trei cuvinte) de îmbinări" (p. 49); "Sîntem cu adevărat **deferenţi** faţă de autorii de dicţionare" (p. 58); "Deci

să nu **comitem** greşeala de a **admite** greşeli" (p. 104) etc.; subl. n. — M. V.), alteori — la sfîrşitul lor ("**Or**, autorul cărţii la care ne referim procedează incorect şi în continuare, substituind conjuncţia adversativă, în alte contexte conclusivă **or** cu cea copulativă **ori**" (p. 76), "folosirea abundentă a adverbelor ce exprimă o îndoială scade nu doar cumva şi nu numai întrucîtva valoarea cărţii în cauză, ci evident şi definitiv" (p. 82), "Numai instruindu-ne asiduu şi utilizînd permanent dicţionarele de prestigiu, vom ajunge negreşit să nu confundăm **niciodată** adverbul acesta cu expresiile **nici odată** şi **nici o dată**" (p. 118), "o astfel de cunoaştere a limbii îl prezintă pe demnitarul înalt într-o **postură** deloc potrivită **postului** său" (p. 140) etc.).

I. Ciocanu corectează erorile generale ce vin direct din stradă şi sînt "groaznic" de răspîndite, bazîndu-se în primul rînd pe logică. Domnia sa alege dintre violatorii legilor limbii ba un savant de vază, ba un scriitor (I. Druţă, de exemplu, din a cărui operă putem alcătui uşor un antidicţionar sau un dicţionar de greşeli), ba un veteran al muncii pedagogice, ba un corespondent, ba un demnitar destul de înalt. Porneşte de la cazuri concrete, cum ar fi, de exemplu, un titlu de carte (vezi **Între corectitudine şi neglijenţă**), astfel fiind mai convingător, atenţionîndu-i pe cei care n-au dreptul să greşească: "avem datoria de a acorda o atenţie mare şi constantă şi felului de a se exprima al literaţilor, ziariştilor, savanţilor, care ar trebui să ne servească drept exemple de rostire şi, mai ales, de scriere". Iar cînd aceste greşeli elementare sînt comise de vreun autor cu ambiţii de cercetător ştiinţific, într-o carte cu pretenţii de ştiinţă, I. Ciocanu devine neiertător: "absenţa cărţii cu pricina ar fi fost de miliarde de ori mai folositoare culturii noastre decît prezenţa ei. (...) Lectura unei atare cărţi este de-a dreptul dăunătoare".

Deşi de cele mai multe ori I. Ciocanu pare calm, nepretenţios ("Nu intenţionăm, desigur, să facem concurenţă lingviştilor, mai ales cercetătorilor specializaţi în problema asupra căreia ne pronunţăm, ci încercăm să punem în atenţia tuturor consîngenilor noştri cel puţin o parte a cuvintelor pe care mulţi dintre noi le pronunţă greşit"), uneori îl surprindem numai nerv, încordat la maximum, încît "ne vine să strigăm ca să audă toţi — dar absolut toţi — consîngenii: scoateţi din vorbire şi din scrierea voastră orişice firicel de rusisme care ne strică limba şi ne strică şi pe noi înşine". Căci autorul cunoaşte cauzele stîlcirii limbii române, cea mai periculoasă fiind "influenţa răufăcătoare a limbii ruse" (p. 19).

Deşi **Atît de drag...** e o carte de cultivare a limbii, ea nu este lipsită de ironia caracteristică autorului ("Şi mă pornesc eu, măi, auzi?, la staţia de autobuz, dar acolo, auzi?, o aglomeraţie de Doamne fereşte, auzi? îmi tot spune, şi parcă mă tot întreabă, chiar zilele acestea, un vecin de bloc. Iar eu mă uit drept în ochii lui şi nu-l întreb dacă mă bănuieşte de surditate". Acum să se ia aminte că domnia sa procedează în chip similar în toate cazurile cînd vine timpul să afirme ceva concret şi definitiv: ne serveşte cu cîte unul sau chiar doi de "cumva", apoi cu "întrucîtva" şi cu alte cuvinte procedînd aşa, ca să nu-l luăm "cumva în serios"), ceea ce face lucrarea mai vioaie, amplificînd funcţia ei hedonistică.

În sfîrşit, în această carte, I. Ciocanu, care este evident împotriva lipsei de sens, a abracadabrismului lingvistic şi tinde spre claritate, exactitate, corectitudine, abordează o sumedenie de probleme lingvistice, punînd tot atîtea întrebări. Se remarcă în acest sens temele: "accentul", "paronimele", "pronumele de întărire", "importanţa pluralului", "cacofoniile". Esenţial este că autorul rezolvă orişice problemă şi găseşte răspunsul adecvat oricărei întrebări ce-l frămîntă.

Pe lîngă dicţionare, **Exprimarea corectă** şi **Cuvîntul potrivit la locul potrivit** de Valentin Mîndîcanu, culegerile colective **Cultivarea limbii**, cărţile semnate de E. Coşeriu, Al. Graur, M. Avram, I. Coteanu, I. Melniciuc, An. Ciobanu, I. Dumeniuk ş.a., de acum înainte, putem consulta şi lucrarea **Atît de drag...** scrisă de criticul şi istoricul literar, prozatorul, poetul, ziaristul, profesorul, într-un cuvînt, scriitorul I. Ciocanu (vezi **Scriitorii**), care dă dovadă de remarcabile aptitudini lingvistice.

Mihai VACULOVSCHI

*DICŢIONAR DE CHIMIE ŞI TEHNOLOGIE RUS-ROMÂN**

Apărut la Chişinău (Editura enciclopedică "Gheorghe Asachi", 1994, 540 p.) *Dicţionarul* a fost elaborat de chimistul, pedagogul şi omul de cultură Dumitru Batîr. Lucrarea încununează o serie de investigaţii soldate anterior cu publicarea monografiei **Nomenclatura chimiei anorganice** (în colaborare cu A. Ablov; Chişinău, Ştiinţa, 1962, 116 p.) şi a **Dicţionarului de chimie rus-moldovenesc** (Chişinău, Cartea Moldovenească, 1963, 256 p.).

Spre deosebire de *Dicţionarul* din 1963 ce conţine circa 18000 termeni şi expresii, **Dicţionarul de chimie şi tehnologie rus-român** înglobează peste 40000 de termeni dintre cei mai frecvenţi şi mai necesari din multiple domenii ale chimiei şi ale disciplinelor adiacente. Pentru a face faţă criteriilor riguozităţii ştiinţifice şi maximei accesibilităţi *Dicţionarul* a solicitat o muncă migăloasă.

De la început pînă la sfîrşit, fiece cuvînt, fiece expresie, fiece termen (40269 la număr) sînt trecute prin mintea şi sufletul autorului. Mulţimea denumirilor de elemente şi minerale, de procese şi aparate, tehnologii şi biotehnologii, de legi şi teorii, ustensile şi reacţii vin din onomastica şi toponimia universală, transcripţia lor fiind mult prea specifică şi dificilă.

Astfel, din cele 107 elemente chimice poartă nume de personalităţi: *curiu, einşteiniu, fermiu, gadoliniu, lawrenciu, kurchatoviu, mendeleeviu, nobeliu;* de zeităţi: *mercur, niobiu, tantal, titan, toriu, vanadiu*; numele eroului mitologic Prometeu (*prometiu*), al spiriduşului Kobold (*cobalt*), al diavolului Nickel (*nichel*); de planete: *neptuniu, plutoniu, seleniu, telur, uraniu;* de asteroizi: *ceriu, paladiu*; de continente: *americiu, europiu*; de peninsule: *californiu, scandiu, tuliu*; de ţări: *franciu, galiu, germaniu, poloniu, ruteniu*; de oraşe: *berkeliu, erbiu, hafniu, holmiu, luteţiu, magneziu, terbiu, yterbiu, ytriu*; de rîuri: *reniu;* de minerale*: beriliu, bor, samariu, stronţiu*, etc. etc.

Şi mai pitorească pare a fi "rebeliunea" terminologică ce

sălăşluieşte printre denumirile celor 2878 de minerale care au fost inserate în *Dicţionar.*

Grăitoare în acest context sînt şi denumirile: — balon: *Bunsen, Claisen, Engler, Erlenmayer, Kjeldahl, Kohlrausch, Wurtz; bec: Bunsen, Teclu*; constantă: *Boltzmann, Curie, Faraday, Planck, Rydberg*; cuptor: *Keller, Leopoldi, Martin, Spence, Vedge*; flacon: *Tişcenko, Woulfe*; forţe: *Coulomb, Van der Waals*; grad: *Baume, Celsius, Engler, Kelvin*; lege: *Avogadro, Beer, Biot-Savart, Boltzmann, Boyle-Mariotte, Coulomb, Dalton, Einstein, Faraday, Gay-Lussac, Gibbs, Guldgerg şi Waage, Henry, Hess, Hooke, Kirchhoff, Kohlrausch, Mendeleev, Meyer, Moseley, Nernst, Newton, Ohm, Ostwald, Raoult,* metode *Dumas, Kjeldahl*; pîlnie *Buchner*; principiu: *D'Alembert, Le Chatelier, Heisenberg, Huygens, Nernst, Pauli*; probe: *Abel, Gutzeit, Marsh; procedeu: Edelean, Fischer-Tropsch, Haber, Leblanc, Solvay*; reacţie: *Angeli-Rimini, Baeyer-Villiger, Beilstein, Bohn-Schmidt, Bucherer, Cannizzaro, Cicibabin, Ciugaev, Claisen, Ehrlich, Friedel-Crafts, Grignard, Kijner-Wolff, Knoevenageh, Kolbe, Meerwein-Ponndori-Verley, Menşutkin, Neniţescu, Nesmeianov, Prins, Reformatski, Sabatier, Sandmeyer, Scotten-Baumann, Tişcenko, Wohler, Wurtz-Fittig*; sare: *Blomstrand, Ciugaev, Cleve, Cossa, Erdmann, Glauber, Gmelin, Graham, Gros, Kurrol, Maddrell, Magnus, Mohr, Peligot, Peyrone, Seignette, Zeise*; sinteză: *Fischer-Tropsch, Friedlander, Gattermann, Haber, Hatzsch, Haworth,*

*** Lucrarea a fost distinsă cu Premiul de Stat în domeniul ştiinţei pentru anul 1996.**

Ostromîslenski, Pschorr, Wurtz; sticlă *Bunsen*; teorie: *Bohr, Heitler și London, Lewis, Werner*; tub: *Pitot, Roentgen, Venturi*; etc. etc.

În alte surse nu veți găsi o bună parte din denumirile enumerate aici. Există și cuvinte create de autor pornind de la formule, structuri, proprietăți etc. neatestate încă în dicționare. Aceste denumiri au fost încadrate în sistemul terminologic în strictă concordanță cu normele limbii. Nomenclatura chimică — domeniu în care dl profesor Batîr trage brazde adînci — pare a fi o gramatică a terminologiei. Ea cuprinde un ansamblu de reguli care ne învață cum să dăm grai formulelor compușilor chimici, adică să determinăm formulele să-și spună numele, tot așa cum acestea exprimă compoziția substanței, și (uneori) așezarea spațială a atomilor în moleculă. După cum mărturisește în *Cuvînt înainte* prof. dr. doc. ing. Gheorghe Rozmarin (Institutul Politehnic Iași, membru al Academiei Internaționale de Știință a Lemnului) autorului *Dicționarului* i-a fost dat să aducă la viață (adică să sintetizeze) peste 600 de compuși coordinativi cărora tot Domnia sa le-a dat și nume. Propunem aici o serie de mostre:

acoină (anestezic local) — p. 12,

algicide (preparate folosite la combaterea algelor) — p. 14,

amazonit (varietate verde de microclin, piatră semiprețioasă) —p. 17,

amofos (îngrășămînt cu azot și fosfor) — p. 22,

antigel (amestec anticongelant) — p. 27,

catolit (lichidul din jurul catodului într-un electrolizor) —p. 144,

cerezit (material pentru impermeabilizarea cimentului) — p. 492,

cliftonit (grafit meteoritic) — p. 166,

eutectic (gheață din soluția unor săruri) — p. 513,

farad (unitate de măsură a capacității electrice) — p. 460,

fermoni (substanțe chimice eliberate de glandele endocrine ale insectelor) — p. 462,

formalină (soluție apoasă de aldehidă formică cu concentrația de 40 % în volum) — p. 468,

gliptal (rășini alchidice obținute din acid ftalic și glicerină) — p. 76,

heliotrop (varietate de calcedonie) — p. 70,

invar (aliaj de fier-nichel cu coeficient de dilatare foarte mic) — p. 120,

maxwell (unitate de măsură a fluxului inducției magnetice) — p. 202,

mendeleevit (mineral din grupa pyrochlorului) — p. 214,

mică (alumosilicați hidratați care clivează ușor în foițe elastice) — p. 371,

nirezit (fontă austenitică termostabilă) — p. 248,

obsidian (rocă magmatică efuzivă) — p. 9,

picotit (spinel conținînd crom) — p. 285,

pirofor (substanță autoinflamabilă) — p. 287,

ptialină (enzimă care transformă amidonul în maltoză) — p. 321,

rhodochrom (varietate de pennin cu crom) — p. 341,

rodopsină (cromoproteidă din bastonașele retinei ochiului) — p. 341,

sapropel (mîl de pe fundul apelor stătătoare) — p. 350,

sinigrină (glucozida din sămînța de muștar negru) — p. 366,

solaninâ (alcaloid conținut în cartofi) — p. 376,

sorbită (alcool hexahidroxilic) — p. 379,

streptomicină (antibiotic extras din culturile de Streptomices griseus) — p. 400,

tanalbină (albumină precipitată cu tanin) — p. 412,

vitelina (fosforproteida din gălbenușul de ou) — p. 53.

Precizările din paranteze conferă *Dicționarului* un aspect explicativ menținut la un nivel științific, dublîndu-i și chiar multiplicîndu-i importanța.

Dicționarul de chimie și tehnologie rus-român este o adevărată operă științifică și reprezintă un model de cercetare profundă a sistemului terminologic în domeniul chimiei. Am vrea să subliniem în mod special că profesorul D. Batîr este nu numai un chimist de prestigiu, dar și un bun cunoscător al limbii române, un lexicograf cu mare responsabilitate pentru cuvîntul scris. Faptul acesta este confirmat de autenticitatea și veridicitatea termenilor incluși în dicționar și de originalitatea și ținuta elevată a explicațiilor.

Lucrarea are un caracter enciclopedic și o exemplară orientare didactică. E o lucrare ce îmbogățește substanțial lexicul terminologic al limbii române literare.

Vasile MELNIC

REVISTĂ DE LINGVISTICĂ ŞI ŞTIINŢĂ LITERARĂ, nr. 3, 1996

Revista îşi propune, şi de astă dată evaluarea continuă a valorilor spirituale ale neamului (limba, literatura, folclorul) prin dovezi ştiinţifice elocvente.

Literatura contemporană, plasată între tradiţie şi modernitate, între stagnare şi inovaţie, rămîne domeniu de discuţii critice efervescente, ea durînd fie prin perpetuarea "cîntării cîntărilor" (a se vedea articolul dr. Tatiana Botnaru **Reflexe mioritice în poezia contemporană**), fie prin permanenţa poeziei marelui Eminescu, care l-a marcat deosebit pe Nichita Stănescu — alt mare sau "acelaşi" poet "învăţînd moartea" (consultaţi studiul cercetătorului Grigore Canţâru **Nichita Stănescu: eminescianismul imediat**), fie prin căutările creatoare şi temerare ale poeziei post–moderniştilor din generaţia anilor '80 (Natalia Plăcintă **Lirica optzecistă: contururi şi repere conceptuale**).

Un consistent şi bine documentat material este cel al dr. Ion Plămădeală (**Textul ca producere**), care abordează o extrem de controversată problemă de metodologie şi de critică literară — teoria textului.

Cercetînd sintetismul ca trăsătură caracteristică limbii române, ce o deosebeşte de alte limbi romanice, dr. Arcadie Evdoşenco pune în discuţie problema subiectului sub acest aspect.

La rubrica *Lexicologie şi semantică* dr. Alexandru Dîru ia în discuţie modul de corelare a diferiţilor semnificanţi ai aceluiaşi referent în vorbirea dialogată, iar Iolanda Sterpu (Iaşi) conturează cîmpul semantic al termenilor politici în comedia **O noapte furtunoasă** de I. L. Caragiale.

Un punct de vedere nou asupra ordinalelor propune dr. Marcu Gabinschi (**Ordinalele române: o revizuire.** *Încă o trăsătură daco-romanică sui-generis* (II), dat fiind specificul lor categorial, ce le exclude din clasa adjectivelor şi le include în cea a numeralelor. La aceeaşi rubrică *Morfologie şi sintaxă* sînt inserate două articole originale ce relevă valoarea funcţional-semantică a verbului (Ion Bărbuţă, **Semantica şi sintagmatica verbului în limba română**) şi a substantivului (Corneliu Melinteanu, **Structura semantică şi funcţiile sintactice ale substantivului**).

Cu un bogat material dialectal este ilustrat studiul Aureliei Voineag Merlan (Iaşi): **Structuri anacolutice frazale. Subiectiva suspendată**. Tot la rubrica de stilistică Elena Ungureanu face o încercare de analiză a cîtorva modele metonimice reprezentative pentru proza lui Ion Druţă.

Noţiunea de normă, categorie definitorie şi esenţială în lingvistica modernă, este dezvăluită de către dr. Tamara Corcodel prin prisma corelaţiei dintre norma literară şi norma lingvistică.

Permanent de strajă corectitudinii în exprimare, cercetătorul Gheorghe Druţă e prezent la rubrica de cultivare a vorbirii, făcîndu-i atenţi pe cititori la **Erorile în utilizarea unor prepoziţii şi locuţiuni prepoziţionale**.

Nu e lipsită de interes nici rubrica *Folcloristică*, care inserează articolul semnat de Anastasia Hâncu-Tentiuc **Munca ţăranului din perspectivă etnofolclorică**, relevînd în special funcţiile estetice ale muncii, valorile ei etice şi morale.

Cornel Simionescu (Bucureşti) face o prezentare a volumului al III-lea din seria **Opere alese** de Mihail Sadoveanu. **Recitindu-l pe Sadoveanu**, autorul remarcă rezistenţa ideilor acestui titan al literaturii întru apărarea intereselor ţărănimii.

Neobositul Ion Dron vine cu completări la **Dicţionarul dialectal**, înregistrate de la vorbitori din satele Moldovei.

Compartimentul *Critică şi bibliografie* consemnează mai multe apariţii editoriale semnificative: cartea prof. dr. Stelian Dumistrăcel **Sate dispărute — sate ameninţate**, Iaşi, 1995 (Vasile Botnarciuc, Valentina Corcimari); o primă **Istorie a literaturii române de la origini pînă în prezent** în limba germană de Eva Behring (Mircea M. Pop); placheta de versuri **Bractee** de Giulio Ferrarini, tradusă în română de Ion Dumbrăveanu (Raisa Ganea) şi nr. 1 din anul curent al revistei **Limba Română** (Chişinău) (Elena Constantinovici).

Cronica vieţii ştiinţifice semnalează lansarea la Institutul de Lingvistică al A.Ş.M. a cărţii pomenite mai sus a dr. Stelian Dumistrăcel, precum şi a cărţilor **Răspîntii** de Nicolae Corlăteanu şi **De la grotesc la sublim** de Nicolae Mătcaş, apărute în seria bibliotecii revistei **Limba Română**.

Elena UNGUREANU,
Institutul de Lingvistică al A.Ş.M.,
Chişinău

Ion DUMBRĂVEANU
Chişinău

UN ANUAR AL SPIRITUALITĂŢII ŞI CULTURII ROMÂNEŞTI

Recent în SUA a văzut lumina tiparului anuarul Academiei Americano-Române de Ştiinţe şi Arte*, editat cu multă grijă de regretatul Ion Manea. Anuarul inserează mai multe comunicări ştiinţifice ale participanţilor la cel de-al XIX-lea Congres ARA, dedicat memoriei marelui compozitor român George Enescu.

JARA—20/95 se deschide cu articolul-memoriu al lui Liviu Floda (Andrei Brânduş) New York, **Cum l-am cunoscut pe George Enescu: zece interviuri cu personalităţi de origine română din Statele Unite.** Este vorba de zece personalităţi americane de origine română pe care le-a intervievat Liviu Floda la New York pentru emisiunile Postului de radio "Europa Liberă", personalităţi marcante ale culturii şi spiritualităţii româneşti din străinătate, cum ar fi Barbu Dumitrescu, Yolanda Mărculescu, Sergiu Comissiona, Teodor Bera, Edgar Feder, Ovidiu Fenster, George Duca, Emilia Bratu ş.a.

Mai multe comunicări sînt consacrate creaţiei muzicale enesciene. Astfel, Radu Enescu (Madrid) în comunicarea **George Enescu. Între Oedip şi Orfeu**, iniţiindu-ne în enigma operei enesciene, conchide că esenţa acesteia s-ar reduce la conflictul Om-Destin, care şi este axul gîndirii şi al frămîntării lui Enescu. Rodica Mihăilă (Bucureşti) în articolul **Recitind scrisorile lui Enescu** abordează atitudinea marelui compozitor faţă de totalitarismul comunist instaurat de sovietici în România. Rodica Sufleţel-Moroianu (Bucureşti) în comunicarea **George Enescu şi limba română. Cîteva reflecţii** invocă ataşamentul marelui muzician faţă de virtuţile limbii române, dezvăluind contextul lingvistic românesc care şi-a pus amprenta asupra formaţiei intelectuale a compozitorului. Gheorghe Gane (München) în comunicarea **În casa copilăriei lui Enescu** ne prezintă un tablou sugestiv al locurilor natale, al plaiurilor moldave de pe Siret, al satului Liveni, leagănul copilăriei marelui Enescu. Referindu-se la casa părintească a lui G. Enescu, autorul regretă faptul că "nimeni nu a încercat să facă din ea ceea ce ar fi trebuit să fie, un loc de mîndrie românească la care să vină în pelerinaj români şi străini dornici să vadă locul unde s-a născut acest minunat Român, căci acest român nu a fost şi nu este mai prejos decît ceilalţi mari compozitori ai lumii".

Dedicat marelui eseist-filosof român de expresie franceză Emil Cioran, compartimentul *In memoriam* inserează două comunicări ştiinţifice. Aleksandra Gruzinska (Universitatea de Stat din Arizona) în articolul **De la Musset la Cioran: Modelarea şi îmblînzirea singurătăţii** ia în discuţie problema singurătăţii şi a omului ca individ în plan filosofic şi general-uman, făcînd unele paralelisme între E. Cioran şi unii scriitori clasici (Alfred Musset) şi moderni (Gabriel Garcia Marquez). În articolul **Pe culmile disperării: Emil Cioran şi metafizica prezenţei** Ovidiu Hurduzeu (Universitatea din Stanford) îşi expune unele considerente privind originea gîndirii cioraniene, idiosincraziile logocentrice.

Un articol-memorie dedicat marelui dramaturg român de expresie franceză Eugene Ionesco (**Ionescu-pictorul**) semnează la rubrica *Omagii* Alina Diaconu (Buenos Aires), scriitoare română de limbă spaniolă. Autoarea ni-l prezintă pe întemeietorul teatrului absurdului în ipostază de pictor, care mai bine de două decenii, spre sfîrşitul vieţii, a pictat, desenat şi expus la renumite galerii de artă europene mape şi litografii sau cărţi ilustrate. La aceeaşi rubrică este prezent şi un mesaj-condoleanţă în legătură cu decesul lui Mihai Horia Botez, membru de onoare al ARA, ambasador al României în SUA, distins diplomat, semnat de Maria Manoliu, L. M. Arcade, Peter Gross şi Ernst H. Latham jr.

Compartimentul *Teorie literară* conţine două articole. În articolul **Privind prin geam: Olivia Manning în România, 1939—'40** Ernest H. Latham jr vorbeşte despre extraordinara iscusinţă a scriitoarei nominalizate de a evoca

* Journal of the American Romanian Academy of Arts and Sciences, nr. 20, Davis, California, 1995.

atmosfera şi contextul istorico-social în care se afla România în ajunul celui de al doilea război mondial. Studiul **Anglia şi literatura engleză în conştiinţa elitei intelectuale româneşti la răscrucea secolului al XVIII-lea şi secolul al XIX-lea (1780—1880)** semnat de Carmen Maria Andraş (România) susţine ideea că epoca menţionată reflectă o etapă decisivă în dezvoltarea culturii româneşti moderne. Autoarea propune un model de pătrundere a ideilor iluministe lockiene în cultura românească din acea vreme, precum şi o valoroasă listă a traducerilor din literatura engleză în limba română efectuate între anii 1780—1850.

La capitolul *Academia* este inserat discursul preşedintelui Academiei Române Virgiliu Nicolae Constantinescu, în care se face o incursiune în istoria Academiei Române şi în activitatea acesteia în epoca modernă şi contemporană. Între altele, se subliniază rolul Academiei Române în opera de realizare a unităţii limbii române şi în formarea statului unitar român.

Bogat şi divers este compartimentul *Contribuţii*. Excelează prin prospeţimea şi conţinutul său studiul-eseu **Ion Barbu sau revelaţia sublimului** semnat de George Băjenaru, în care sînt tratate unele aspecte mai puţin cercetate ce ţin de latura intelectuală şi spirituală a creaţiei poetice a poetului şi matematicianului român. Autorul este de părerea că prin setea de absolut, prin lirismul său rafinat, elevat, intelectual prin excelenţă şi, în ultimă analiză, prin aspiraţia de a atinge sublimul Ion Barbu se situează (precum s-a autodefinit el însuşi) printre poeţii clasici români alături de Bacovia, Blaga, Arghezi, Philippide. Calea revelării sublimului este marcată, conform opiniei autorului, de însăşi viziunea nostalgică a Greciei Antice, prezentă chiar din primele poezii barbiene. Monica M. Grecu (Universitatea Nevada, Reno) în **Octavian Goga — contribuţie la literatura română** vine cu noi idei şi aprecieri privitoare la creaţia poetică şi fondul ideatic ale operei bardului transilvănean, considerat drept un cîntăreţ al aspiraţiilor şi suferinţelor poporului român. Vorbind despre poezia **Rugăciune,** autoarea afirmă că aceasta este cea mai frumoasă poezie de acest gen scrisă vreodată în literatura românească.

Abonaţi-vă la revista
"FOAIE MATEMATICĂ"
pentru anul 1997
Indice: **77085.**

Revista ştiinţifico-metodică "Foaie matematică" este adresată elevilor din clasele I-XI, studenţilor, profesorilor, părinţilor şi tuturor amatorilor de matematică. "Foaia matematică" are 12 rubrici şi apare cu 6 numere pe an. Pînă în prezent au apărut, în 4 ani, 24 de numere. În pofida tuturor dificultăţilor, revista a apărut în termenii stabiliţi. Publicaţia noastră este cunoscută şi peste hotarele ţării: în SUA, Australia, Germania, Ucraina, Israel, Rusia, România etc.

"FOAIE MATEMATICĂ" — REVISTĂ PENTRU TOŢI.

Dacă doriţi să fiţi la curent cu viaţa matematică în şcoală (gimnaziu, liceu, colegiu, şcoală primară etc.);

dacă doriţi să fiţi la curent cu cerinţele pentru examenele de absolvire (bacalaureat) la matematică în şcolile de diferite niveluri;

dacă doriţi să fiţi la curent cu subiectele olimpiadelor de matematică;

dacă doriţi să fiţi la curent cu cerinţele examenelor de admitere la matematică;

dacă doriţi să fiţi la curent cu schimbările în planul de învăţămînt şi programele de matematică;

dacă doriţi să consultaţi opinii şi sugestii cu privire la metodica predării matematicii;

dacă doriţi să participaţi la concursurile rezolvatorilor;

dacă sînteţi amatori de şah —

CITIŢI REVISTA NOASTRĂ, "FOAIE MATEMATICĂ".

Dacă doriţi ca odraslele Dvs. să fie bine pregătite la specialitatea aleasă; dacă doriţi să avem în viitor o conducere competentă a ţării şi un parlament competent — dezvoltaţi gîndirea logică a copiilor prin rezolvarea problemelor de matematică!

FOAIA MATEMATICĂ — VĂ VA AJUTA.

STANDARDIZAREA NUMELOR GEOGRAFICE

În perioada 12—23 august 1996, la Geneva (Elveţia), sub egida Organizaţiei Naţiunilor Unite, şi-a desfăşurat lucrările cea de a 18-a Sesiune a Grupului de experţi (O.N.U.) în probleme de standardizare a numelor geografice. Reuniunea a întrunit 90 de participanţi din 45 de ţări. S-au prezentat 102 rapoarte, comunicări şi materiale informative. Acestea au abordat diverse aspecte şi chestiuni de toponimie şi cartografie: colectarea numelor topice, ortografierea şi transcrierea numelor de locuri şi localităţi, terminologia toponimică, utilizarea termenilor şi abrevierilor entopice în lucrările cartografice, toponimia, heraldica şi filatelia, indicaţiile geografice în contextul mărcilor şi etichetelor, predarea cursurilor speciale de toponimie în instituţiile de învăţămînt superior, pregătirea cadrelor de cartografi şi toponimişti ş.a. De un deosebit interes s-au bucurat rapoartele experţilor Roger L. Payne (Statele Unite ale Americii) **Numele geografice în sistemul informaţional "Internet"**, H. A. Lewis (Anglia) **Informaţiile toponimice în repertoriile de nume geografice**, Naftali Kadmon (Israel) **Dicţionarul termenilor toponimici**, Sylvie Lejenne (Franţa) **Nume de ţări**, Helen Kerfoot (Canada) **Despre activitatea Comisiei de toponimie din Québec**, Henri Dorion (Canada) **Dicţionarul ilustrat al numelor de locuri din Québec**, Vladimir Boghinski (Rusia) **Noi realizări în cartografie şi toponimie**, Leonid Krînîţky (Ucraina) **Transcrierea romanică a numelor geografice ucrainene**, Pavel Bohac (Cehia) **Cercetări toponimice în Republica Cehă** ş.a.

Participanţii au fost grupaţi după criterii geografice şi lingvistice în 21 de diviziuni. Delegaţii Republicii Moldova au făcut parte din diviziunea romano-elenică, împreună cu reprezentanţii altor 14 ţări: Belgia, Canada, Cipru, Elveţia, Franţa, Grecia, Italia, Luxemburg, Monaco, Portugalia, România, San-Siej, Spania, Turcia. Moderatori ai Sesiunii au fost desemnaţi: Peter E. Raper (Africa de Sud) — preşedinte, Helen Kerfoot (Canada) — vicepreşedinte, Roger L. Payke (Statele Unite ale Americii) — raportor general, Hans Stabe — secretar al Grupului de experţi (O.N.U.) în probleme de standardizare a numelor geografice.

În şedinţa sesiunii din 15 august curent subsemnatul a prezentat un raport cu privire la cercetările în domeniul toponimiei şi la stadiul actual al lucrărilor de standardizare a numelor geografice din Republica Moldova. Concomitent, a expus şi a comentat cîteva lucrări de toponimie şi cartografie elaborate în ultimul timp: **Nomenclatorul localităţilor din Republica Moldova** (1996), **Harta generală a Republicii Moldova** (1994), **Chişinău. Străzile oraşului nostru** (1993, îndreptar urbanistic).

Participanţii la sesiune au fost informaţi că actualmente cercetările de toponimie se efectuează în special în cadrul Institutului de Lingvistică, avînd următoarele trei direcţii principale: (1) colectarea numelor topice, (2) cercetarea propriu-zisă a toponimelor, (3) standardizarea numelor geografice. Pe baza materialelor colectate au fost fondate Fişierul toponimic general şi Cartoteca termenilor entopici, acestea servind în timpul de faţă la pregătirea, în colaborare cu lingviştii din România, a două lucrări de proporţii — **Tezaurul toponimic românesc. Moldova** şi **Dicţionarul entopic al limbii române**. Pînă în prezent au fost editate 15 cărţi (monografii, broşuri, îndreptare, îndrumare metodice). Cursuri speciale de toponimie se predau în două universităţi din Chişinău, pentru filologi şi geografi. Standardizarea numelor geografice se efectuează prin decizii ale Parlamentului Republicii Moldova, în cazul numelor de localităţi (oraşe,

sate, staţii de cale ferată etc.), şi prin recomandările Comisiei Republicane pentru Reglementarea şi Ocrotirea Onomasticii Naţionale, în cazul celorlalte denumiri (hidronime, oronime etc.).

Cu referire la cele expuse în raport s-au pronunţat experţi din mai multe ţări: Paul Woodman (Anglia), Şerban Dragomirescu (România), Alessandro Toniolo (Italia), Sylvie Lejenne (Franţa), Abdelhadi Tazi (Maroc). Participanţii la sesiune au solicitat informaţii suplimentare privind numele corect al limbii de stat a republicii (limba română), denumirea oficială a statului (Republica Moldova), dubletele toponimice *Bender—Tighina, Belgorod-Dnestrovski—Cetatea Albă*, specificul şi modalităţile de standardizare a numelor geografice (autorităţile directive, categoriile de nume topice reglementate ş.a.).

Cea de a 19-a Sesiune a Grupului de experţi în materie de nume geografice va avea loc peste doi ani, în 1998, pentru septembrie 1997 fiind preconizată Conferinţa O.N.U. în probleme de cartografie şi standardizare a numelor geografice.

Performanţele mondiale în problema examinată racordate la starea actuală a investigaţiilor în domeniul toponimiei din Republica Moldova, practica de utilizare la noi a numelor geografice reclamă acţiuni concrete şi energice. Concluziile ce se impun ar putea fi formulate astfel:

1. Instituirea unui Centru republican de studiere şi standardizare a numelor geografice, a cărui activitate să fie coordonată de un Consiliu naţional pentru standardizare a numelor geografice. Asemenea instituţii funcţionează în majoritatea ţărilor din C.S.I. şi în multe state din Occident.

2. Intensificarea şi susţinerea permanentă a lucrărilor de cartografie, topometrie şi cadastru în Republica Moldova.

3. Elaborarea şi editarea unor lucrări cartografice de înalt nivel ştiinţific (atlase, hărţi geografice, planuri ale oraşelor, ghiduri turistice), precum şi a unor dicţionare geografice, îndreptare toponimice, recomandări metodice şi îndrumătoare cu caracter normativ. Îndreptarul recent apărut **Nomenclatorul localităţilor din Republica Moldova**, apreciat de experţii participanţi la Sesiunea de la Geneva, poate fi recomandat (fiind difuzat gratuit) autorităţilor administrative publice locale, şcolilor, instituţiilor şi întreprinderilor din transport şi telecomunicaţii ca instrument de lucru util în activitatea lor practică de fiece zi.

4. Pentru a fi discutate şi aprobate la următoarele sesiuni ale Grupului de experţi respectiv este necesar să fie elaborate o serie de materiale şi lucrări în probleme de standardizare a numelor geografice între care: **Ţările lumii** (îndreptar de nume geografice în limbile de origine, engleză, franceză, spaniolă şi română), **Catalogul numelor geografice din Republica Moldova** (îndreptar de nume de locuri şi localităţi ortografiate în limba română), **Dicţionar de transcriere a numelor geografice** (din română în principalele limbi de circulaţie internaţională), **Instrucţiuni de transcriere a numelor geografice** (din română în limbile cu alfabet rusesc: rusă, ucraineană, bulgară etc.).

5. Asigurarea ambasadelor, reprezentanţelor şi misiunilor noastre din străinătate cu materiale şi ediţii în domeniul lingvisticii, literaturii, artei, istoriei şi geografiei, pentru o mai bună şi veridică informare a organismelor internaţionale şi a publicului larg de peste hotare asupra economiei, ştiinţei şi culturii din Republica Moldova.

6. Propagarea în mass-media a prevederilor legilor cu privire la protecţia proprietăţii industriale, brevetarea invenţiilor, înregistrarea mărcilor şi denumirilor de origine ale produselor.

7. Introducerea în programele sistemului de învăţământ superior, pentru studenţii facultăţilor de filologie, istorie şi geografie, a cursurilor speciale de toponimie şi geografie istorică.

Anatol EREMIA,
Chişinău

SIMPOZION NAŢIONAL DE DIALECTOLOGIE

Simpozionul Naţional de Dialectologie, lansat şaisprezece ani în urmă (1980) de Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară "Sextil Puşcariu" din Cluj-Napoca, după ce, la fiecare al doilea an şi-a ţinut şedinţele în mai multe centre universitare şi chiar în localităţi rurale din Ţară, în anul curent şi-a desfăşurat lucrările între 10—12 octombrie la Baia Mare (jud. Maramureş).

Această manifestare ştiinţifică de prestigiu, devenită tradiţională, a reunit cercetători în domeniu ai instituţiilor ştiinţifice, universitare şi preuniversitare din întreg teritoriul lingvistic dacoromân. Din Republica Moldova au prezentat comunicări profesorii universitari Vasile Pavel, Vladimir Zagaevschi, Ion Berghia, cercetătorul ştiinţific Valeriu Sclifos doctoranzii Alina Zgardan şi Constantin Strugăreanu.

Programul simpozionului a întrunit circa 60 de comunicări. La şedinţa în plen au fost prezentate: **Graiurile teritoriale şi limba literară** (Gavril Istrate, Iaşi), **Variantele regionale ale românei standard** (Victor Iancu, Baia Mare), **Din istoria vocabularului latin moştenit. Concordanţe lexicale la nivel dialectal panromanic** (Teofil Teaha, Bucureşti).

Lucrările ulterioare s-au desfăşurat în două secţiuni, numite convenţional A şi B. Repartizarea tematică a comunicărilor pe secţiuni, dată fiind diversitatea temelor şi a aspectelor dialectale supuse cercetărilor (fonetică, morfologie, sintaxă, stilistică, vocabular, sociolingvistică etc.), a rămas şi ea, de fapt, să fie mai mult convenţională. Totuşi la *Secţiunea A* au fost programate comunicări abordînd *fonetica*: **Probleme de cronologie în legătură cu apariţia şi cu evoluţia oclusivelor prepalatale în graiurile dacoromâne** (Andrei Avram, Bucureşti), **O tendinţă fonetică în graiurile din vestul României** (Simion Dănilă, Belinţ); *probleme de morfologie*: **Un sincretism analogic dialectal la unele forme ale verbelor de conj. a 3-a şi a 2-a** (Vladimir Zagaevschi, Chişinău), **Conjugarea cu -ez, -esc în graiurile transilvănene** (Viorel Bidian, Cluj-Napoca), **Despre modul imperativ în subdialectul maramureşean** (Gheorghe Radu, Baia Mare), **Unele probleme ale tranzitivităţii verbelor în graiurile dacoromâne sudice** (Maria Marin, Bucureşti); *probleme de sintaxă şi de formare a cuvintelor*: **Consideraţii privind unităţile sintagmatice în limbajul minerilor maramureşeni** (Gheorghe Pop, Baia Mare), **Un procedeu al denominării — derivarea semantică** (Alina Zgardan, Chişinău), **Aspectul onomasiologic al formării cuvintelor** (Constantin Strugăreanu, Chişinău), dar şi *vocabularul (semantică, stilistică, frazeologie)* în comunicările prezentate de Nicolae Felecan, Georgeta Corniţă (Baia Mare), Ioan Faiciuc (Cluj-Napoca), Iulia Mărgărit, Magdalena Vulpe, Margareta Manu-Magda (Bucureşti), Valeriu Sclifos (Chişinău) ş.a.

În *Secţiunea B* au fost discutate, în fond, *probleme de vocabular dialectal* şi alte chestiuni tangente: **Diglosia şi unele probleme ale schimbării în grai** (Doina Grecu, Cluj-Napoca), **Reconsiderări privind graiul românesc în medii alogene. De la Tisa şi Nistru la Vladivostok** (Vasile Pavel, Chişinău), **Particularităţi dialectale în onomastica din Transilvania** (Viorica Goicu, Timişoara), **Cora Irineu — omagiu graiului bănăţean** (Eugen Beltechi, Cluj-Napoca), **Aspecte ale situaţiei sociolingvistice actuale a aromânilor din Albania** (Adrian Turculeţ, Iaşi). Au mai participat cu referate interesante: Ion Berghia (Chişinău), Luminiţa Botoşineanu (Iaşi), Alexandru Cristureanu (Cluj-Napoca), Săluc Horvat (Baia Mare), Simona Goicu (Timişoara) ş.a.

Participanţii la simpozion au luat hotărîrea de a crea Societatea Română de Dialectologie (SRD). A fost dat citirii proiectul statutului societăţii, a fost ales Comitetul executiv (P. Neiescu — preşedinte, E. Beltechi — secretar, M. Manu-Magda — trezorier), au fost desemnaţi membrii Consiliului coordonator reprezentînd centre ştiinţifice şi universitare din Baia Mare, Bucureşti, Chişinău, Cluj-Napoca, Iaşi, Reşiţa, Timişoara.

S-a propus ca ediţia a zecea, jubiliară, a Simpozionului Naţional de Dialectologie să aibă loc la Cluj-Napoca şi Chişinău.

Dr. Vladimir ZAGAEVSCHI

"LIMBA ROMÂNĂ" PENTRU TOŢI!

Numai împreună cu noi veţi cunoaşte mai profund şi mai subtil frumuseţile netrecătoare ale verbului străbun, veţi învăţa a vorbi şi a scrie corect, veţi evita capcanele limbajului amorf şi aproximativ. Pentru a vă edifica în continuare cultura filologică, pentru a vă racorda la procesul literar de ultimă oră de pe ambele maluri ale Prutului,

Abonaţi-vă la revista "LIMBA ROMÂNĂ"!

Costul unui abonament anual (6 numere) — 21 lei 78 bani.
Indice — 77075.

Pentru studenţi, pensionari ş.a — 15 lei 78 bani.
Indice — 76951.

Abonamentele pot fi contractate pe parcursul întregului an.

FIŢI CU NOI!
FIŢI CU "LIMBA ROMÂNĂ"!

Procesare computer: Lucia PÎSLARU, Lilia CIOBANU, Narcisa MIRON.

Copertele: I. Elena BONTEA, Buchet decorativ.

IV. Paul GOMA văzut de Mihai POTÂRNICHE.

Casa Presei, str. Puşkin nr. 22, Chişinău, 2012
Căsuţa poştală nr. 83, bd. Ştefan cel Mare nr. 134, Chişinău, 2012.
Tel.: 23 44 19, 23 44 12, 23 25 83
Format: 70 x 108 1/16.
Com. nr. 4831. Preţul 3 lei.
Tipografia Editurii "Universul".

Articolele publicate în revistă reflectă punctul de vedere al semnatarului, care nu coincide neapărat cu cel al revistei.

ÎN ACEST NUMĂR SEMNEAZĂ:

Ioan BABA (Iugoslavia),
Ana BANTOŞ,
George BELDESCU (Bucureşti),
Constantin CIOPRAGA (Iaşi),
Alexandru CRIŞAN (Bucureşti),
Luminiţa FASSEL (Germania),
Nicolae MĂTCAŞ,
Ion MELNICIUC,
Aurelia RUSU,
Valeriu RUSU (Franţa).

Versuri, interviuri
de şi *cu*
Leo BORDEIANU,
Dumitru CRUDU,
Alexandru LUNGU (Germania)
Emilian GALAICU-PĂUN,
Nicolae POPA.

La întrebările lui Leo BUTNARU
răspunde
"incomodul"
Paul GOMA

ISSN 0235—9111
INDICE 77075